DEĞİŞEN TOPLUM, DÖNÜŞEN AİLE

Editörler
Prof. Dr. Muammer AK
Prof. Dr. Arif Olgun KÖZLEME

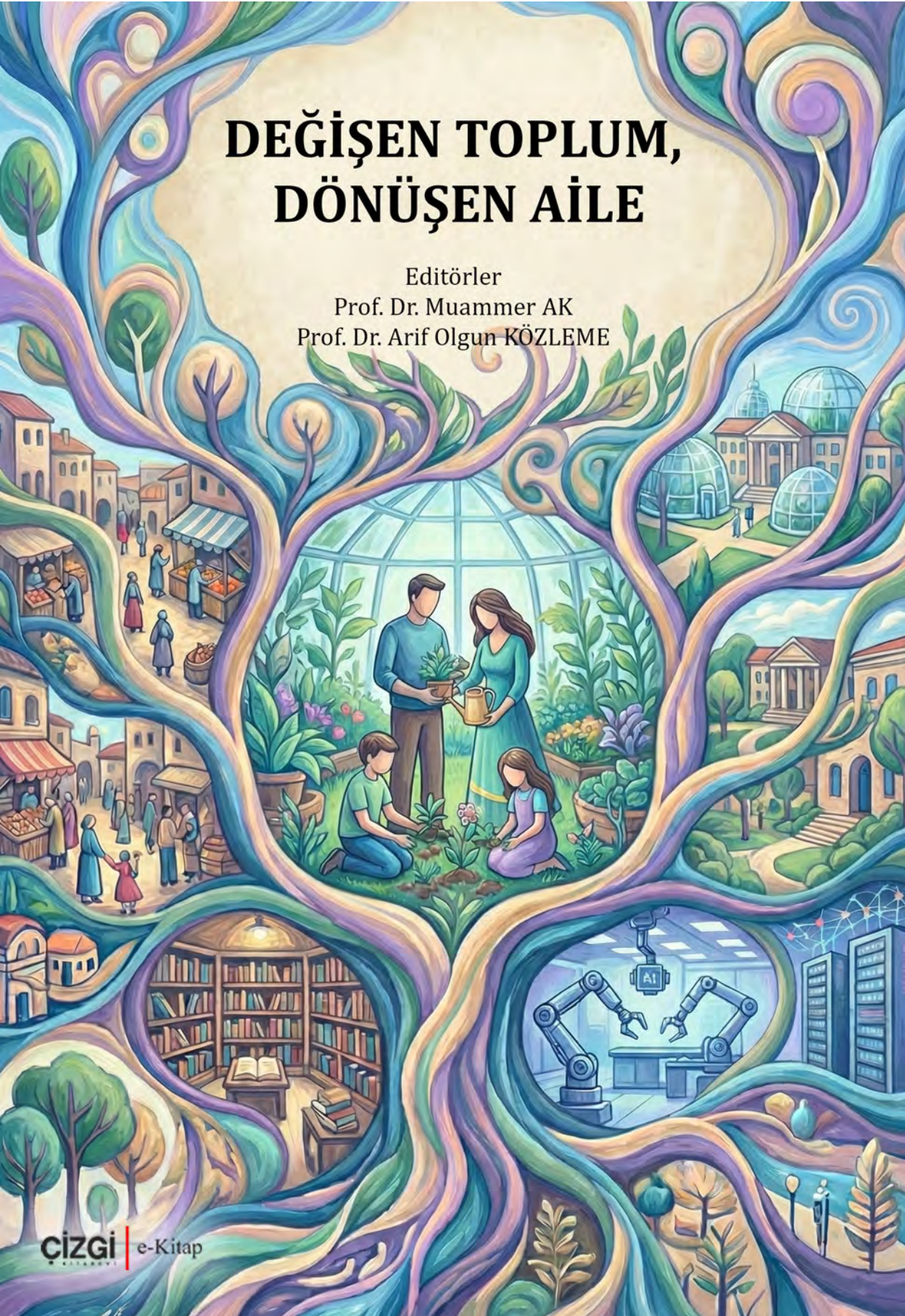

ÇİZGİ KİTABEVİ | e-Kitap

DEĞİŞEN TOPLUM, DÖNÜŞEN AİLE

Editörler
Prof. Dr. Muammer AK
Prof. Dr. Arif Olgun KÖZLEME

ÇİZGİ
KİTABEVİ

Çizgi Kitabevi Yayınları (e-kitap)

©Çizgi Kitabevi
Aralık 2025

ISBN: 978-625-396-780-2
Yayıncı Sertifika No: 52493

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) –
Editörler
Muammer AK - Arif Olgun KÖZLEME
DEĞİŞEN TOPLUM, DÖNÜŞEN AİLE

ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahibiata Mah.
M. Muzaffer Cad. No:41/1
Meram/**Konya**
(0332) 353 62 65

Konevi Mh.
Larende Cad. No:20/A
Meram/**Konya**
(0332) 353 62 66

Siyavuşpaşa Mh.
Gül Sk. No: 15 B
Bahçelievler/**İstanbul**
(0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com
/ cizgikitabevi

ÖNSÖZ

Aile kurumu, toplumsal yapının en eski ve en süreklilik arz eden kurumlarından biri olmakla birlikte, modernleşme, neoliberal ekonomi politikaları, dijitalleşme, bireyselleşme ve kültürel dönüşüm süreçlerinin eşzamanlı etkisi altında yeniden biçimlenmektedir. *Değişen Toplum, Dönüşen Aile* başlıklı bu kitap, aileyi bu çok katmanlı dönüşüm bağlamında ele alan bağımsız bir akademik derleme olarak hazırlanmıştır. Kitabın temel amacı, aileyi ne çözülmekte olan bir kurum ne de değişime kapalı, durağan bir yapı olarak değerlendirmek; aksine toplumsal değişimlerle etkileşim içinde yeniden kurulan dinamik bir ilişki alanı olarak tartışmaktır.

Kitabın kuramsal çerçevesi, **Şeref Uluocak'ın** *Eleştirel Realist Sosyal Bilim Felsefesi Açısından Aile Grupları ve Aile Kurumu Arasındaki İlişkisellik* başlıklı bölümünde ortaya konulmaktadır. Bu bölümde aile, gündelik etkileşimlerin gerçekleştiği bir grup ile normatif ve kurumsal bir yapı olarak aile kurumu arasındaki ilişkisellik üzerinden ele alınmakta; eleştirel realist yaklaşım aracılığıyla aile pratiklerinin hem süreklilik hem de dönüşüm üretme kapasitesi tartışılmaktadır.

Bu kuramsal zemin, **Elif Kanca'nın** *Aileyi Antropolojik Olarak Düşünmek: İlişkiler, Düzenlemeler ve Dönüşümler* başlıklı bölümüyle kültürel ve ilişkisel bir derinlik kazanmaktadır. Kanca, aileyi evrensel bir model olarak değil, tarihsel ve bağlamsal olarak kurulan bir ilişki alanı olarak ele almakta; akrabalık, hane, bakım ve karşılıklılık gibi unsurların toplumsal koşullara bağlı olarak nasıl yeniden tanımlandığını ortaya koymaktadır.

Ailenin yapısal dönüşümü, **Assiye Aka'nın** *Neoliberal Zamanlarda Ailenin Yapısal Dönüşümü ve Kadına Yönelik Şiddetin Derinleşmesi* başlıklı bölümünde neoliberal politikalar, bakım emeği ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri bağlamında ele alınmaktadır. Bu çalışma, kadına yönelik şiddetin bireysel bir sorun olmaktan ziyade, refah rejimlerinin dönüşümüyle bağlantılı yapısal bir olgu olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Bireyin benlik inşası ve sosyalleşme süreçlerinde ailenin rolü, **Muammer Ak'ın** *Aile ve Toplum Gölgesinde Birey* başlıklı bölümünde ele alınmaktadır. Bu bölümde aile, bireye aidiyet ve güvenlik sağlayan bir yapı olmasının yanı sıra, özerklik arayışıyla gerilimli bir ilişki alanı olarak değerlendi-

rilmektedir. Aile, bu yönüyle toplumsal süreklilik ile değişimin birlikte üretildiği temel bir sosyalleşme mekânı olarak ele alınmaktadır.

Kitabın ikinci bölüm hattı, dijitalleşme ve kültürel dönüşümün aile üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. **Bayram Sevinç**, *Dijital Kültürün Rezonansları: Akışkan Kötülüğün Etkisinde Radikalleşme ve Mağduriyet Kiplerinin Oluşumu* başlıklı bölümünde dijital kültürün yarattığı yeni kırılganlık biçimlerini ve bu kültürel iklimin aile içi değer aktarımı üzerindeki dolaylı etkilerini tartışmaktadır. Bu makro çerçeve, dijitalleşmenin aileyi çevreleyen kültürel evrenini anlamaya imkân tanımaktadır.

Dijital dönüşümün aile içi ilişkilere yansıması, **Ahmet Bektaş'ın** *Dijital Dünyada Birincil Gruplar: Aile, Çocuk ve Sosyal Etkileşim* başlıklı bölümünde ele alınmaktadır. Bu çalışma, dijital iletişim ortamlarının ailenin birincil grup olma niteliğini nasıl dönüştürdüğünü; çocukluk, sosyalleşme ve etkileşim pratikleri üzerinden tartışmaya açmaktadır.

Dijital çağda aile yaşamının gündelik pratikleri ve ebeveynlik rolleri, **Abdurrahman Kültür'ün** *Dijital Çağda Ailenin Dönüşümü: Ailede ve Ebeveynlikte Yeni Dinamikler* başlıklı bölümünde incelenmektedir. Bu bölüm, dijital teknolojilerin aile içi denetim, iletişim ve ebeveynlik pratiklerini nasıl yeniden yapılandırdığını ortaya koymaktadır. Bu tartışma, **Hatice Duran Okur'un** *Dijital Çağda Ailenin Yeniden İnşası* başlıklı bölümüyle daha bütüncül ve kuramsal bir çerçeveye taşınmakta; dijitalleşmenin aileyi yalnızca dönüştürmediği, aynı zamanda yeniden kurduğu vurgulanmaktadır.

Ailenin gündelik hayatla kurduğu temel ilişki alanlarından biri olan tüketim, **Serdar Nükte'nin** *Aile Kurumu ve Tüketim Kültürü* başlıklı bölümünde ele alınmaktadır. Bu çalışma, tüketim kültürünün aile içi roller, mekânlar ve gündelik pratikler üzerindeki dönüştürücü etkisini analiz ederek, ekonomik ve kültürel dönüşümün aile yaşamına nasıl nüfuz ettiğini göstermektedir.

Kitap, **Erkan Dikici ve Nurten Ebru Özdemir'in** *Değişen Toplum Dönüşen Aile: Yeni Aile Türleri Üzerine Bir Değerlendirme* başlıklı bölümü ile aile biçimlerindeki çeşitlenmeyi ele almakta; **Muhammed Bahadır'ın** *Ailenin Dönüşen Anatomisi: Azalan Evlilikler, Çoğalan Boşanmalar* başlıklı bölümüyle evlilik, boşanma ve hane yapılarındaki demografik değişimleri ampirik bir çerçevede değerlendirerek sonlanmaktadır. Bu iki çalışma, aile kurumunun yok olmaktan ziyade değişen toplumsal koşullara uyum sağlayarak yeniden yapılandığını göstermektedir.

Değişen Toplum, Dönüşen Aile, aileyi kuramsal, kültürel, dijital, ekonomik ve demografik boyutlarıyla birlikte ele alan bütüncül bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Kitap, Türkiye'de aile çalışmalarına eleştirel ve disiplinlerarası bir katkı sunma iddiasındadır. Bu çerçevede, çalışmanın ortaya çıkmasında emek veren tüm yazarlara özgün katkıları ve titiz çalışmaları için teşekkür ederiz. Ayrıca, eserin yayımlanma sürecinde akademik yayıncılık anlayışıyla sunduğu destek ve katkılar dolayısıyla Çizgi Yayınevi'ne teşekkür ederiz.

Editörler
Muammer Ak
Arif Olgun Közleme

İÇİNDEKİLER

Eleştirel Realist Sosyal Bilim Felsefesi Açısından Aile Grupları ve Aile Kurumu Arasındaki İlişkisellik.....9
Şeref Uluocak

Aileyi Antropolojik Olarak Düşünmek: İlişkiler, Düzenlemeler ve Dönüşümler.....26
Elif Kanca

Neoliberal Zamanlarda Ailenin Yapısal Dönüşümü ve Kadına Yönelik Şiddetin Derinleşmesi.....47
Assiye Aka

Aile ve Toplum Gölgesinde Birey.....66
Muammer Ak

Dijital Kültürün Rezonansları: Akışkan Kötülüğün Etkisinde Radikalleşme ve Mağduriyet Kiplerinin Oluşumu.....87
Bayram Sevinç

Dijital Dünyada Birincil Gruplar: Aile, Çocuk ve Sosyal Etkileşim.....121
Ahmet Bektaş

Dijital Çağda Ailenin Dönüşümü: Ailede ve Ebeveynlikte Yeni Dinamikler.....142
Abdurrahman Kültür

Dijital Çağda Ailenin Yeniden İnşası.....164
Hatice Duran Okur

Aile Kurumu ve Tüketim Kültürü.....187
Serdar Nükte

Değişen Toplum Dönüşen Aile: Yeni Aile Türleri Üzerine Bir Değerlendirme.....204
Erkan Dikici & Nurten Ebru Özdemir

Ailenin Dönüşen Anatomisi: Azalan Evlilikler, Çoğalan Boşanmalar.....226
Muhammed Bahadır

Eleştirel Realist Sosyal Bilim Felsefesi Açısından Aile Grupları ve Aile Kurumu Arasındaki İlişkisellik

Şeref ULUOCAK[1]

Özet

Bu makale, aile grubu ile sosyal bir kurum olarak aile kurumu arasındaki ilişkiselliği, eleştirel realist sosyal bilim metodolojisi çerçevesinde meta-teorik bir düzlemde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Aile çalışmalarında hâkim olan yaklaşımlar, çoğunlukla aileyi ya gündelik pratikler ve öznel deneyimler üzerinden mikro düzeyde ya da hukukî, politik ve ideolojik düzenlemeler bağlamında makro düzeyde ele almakta; bu durum aile pratikleri ile kurumsal yapılar arasındaki ilişkisel ve nedensel süreçlerin yeterince açıklanamamasına yol açmaktadır. Bu çalışma, söz konusu ikiliği aşmak üzere aileyi, bir yandan gündelik etkileşimlerin ve anlamlandırma süreçlerinin gerçekleştiği ***aile grubu***, diğer yandan çoklu toplumsal kurumlarla eklemlenmiş normatif bir düzenleme alanı olarak ***aile kurumu*** ayrımı üzerinden kavramsallaştırmaktadır.

Eleştirel realist ***ontoloji*** ve Archer (1995)'ın ***morfogenetik*** yaklaşımından hareketle makale, aile grubu içindeki gündelik pratikleri, yapısal koşulların basit bir yansıması olarak değil; zamansal olarak farklılaşmış sonuçlar üreten süreçler olarak ele almaktadır. Bu bağlamda aile pratikleri, bir yandan kurumsal düzenlemelerin ve normatif beklentilerin sürekliliğini sağlayan **morfostatik** etkiler üretirken, diğer yandan düşünümsel faillik aracılığıyla bu koşulların dönüştürülmesine imkân tanıyan **morfogenetik** potansiyeller de barındırmaktadır. Çalışma, kesişimselliği kimlik-merkezli yaklaşımların ötesine taşıyarak, aile kurumunun hukuk, din, ekonomi, eğitim ve siyaset gibi toplumsal kurumlarla kurduğu ilişkiler üzerinden **kurum-merkezli bir kesişimsellik** anlayışı önermektedir.

Abdüksiyon ve retrodüksiyon akıl yürütme stratejilerine dayanan bu meta-teorik çerçeve, aile grubu içindeki faillerin düşünümsel süreçleri aracılığıyla aile kurumunun nasıl yeniden üretildiğini ve dönüştürüldüğünü

[1] Prof.Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, uluocak@comu.edu.tr

analiz etmeyi mümkün kılmaktadır. Bu yönüyle makale, eleştirel realist yapı–fail tartışmalarına, kesişimsellik literatürüne ve aile çalışmalarına kuramsal ve metodolojik bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Abstract

This article examines the relationship between the family group and the family as a social institution at a meta-theoretical level, within the framework of critical realist social science methodology. The dominant approaches in family studies tend to examine the family either at the micro level, through everyday practices and subjective experiences, or at the macro level, in the context of legal, political, and ideological regulations. This situation leads to an insufficient explanation of the relational and causal processes between family practices and institutional structures. To overcome this duality, this study conceptualizes the family through a distinction between, on the one hand, the *family group* where everyday interactions and meaning-making processes occur, and on the other hand, the *family institution* as a normative regulatory field articulated with multiple social institutions.

Drawing on critical realist ontology and Archer's (1995) morphogenetic approach, the article treats everyday practices within the family group not as a simple reflection of structural conditions, but as processes producing temporally differentiated outcomes. In this context, family practices produce morphostatic effects that ensure the continuity of institutional regulations and normative expectations, while also containing morphogenetic potentials that enable the transformation of these conditions through reflexive agency. Moving beyond identity-centered approaches to intersectionality, the study proposes an institution-centered understanding of intersectionality, examining how the family institution intersects with social institutions such as law, religion, economy, education, and politics.

This meta-theoretical framework, based on abduction and retroduction as reasoning strategies, makes it possible to analyze how the family institution is reproduced and transformed through the reflexive processes of agents within the family group. In this respect, the article aims to contribute theoretically and methodologically to critical realist structure–agency debates, intersectionality literature, and family studies.

Giriş

Aile, sosyal bilimlerde hem en yoğun biçimde çalışılan hem de kuramsal olarak en fazla indirgemeye maruz kalan sosyal oluşumlardan biridir. Aile çalışmalarında baskın yaklaşımlar, çoğunlukla aileyi ya ***mikro düzeyde*** duygulanımsal ilişkiler, gündelik pratikler ve öznel deneyimler bağlamında ele almakta ya da ***makro düzeyde*** hukukî, politik ve ideolojik düzenlemelerin bir yansıması olarak kavramsallaştırmaktadır (Morgan, 1996; Smart, 2007). Bu ikili yönelim, aileyi ya ***bireysel faillik düzeyine indirgemekte*** ya da onu ***toplumsal yapıların pasif bir taşıyıcısı olarak*** konumlandırmaktadır. Oysa aile, bu iki düzey arasında basit bir arayüz değil; ***çoklu kurumsal mantıkların kesiştiği, gündelik pratikler yoluyla yapısal koşulların yeniden üretildiği ve zaman içinde dönüştürüldüğü özgül bir sosyal alandır*** (Bhaskar, 1979; Archer, 1995).

Toplumsal yapının bir alt sistemi olarak değerlendirilen aile kurumu, stratejik açıdan yapının yeniden üretim mekanizmaları içinde örüntüleşmiş ve kalıplaşmış bir sınıflandırma nesnesi olarak ele alınabilir. Bununla birlikte aile kurumu, ancak gündelik gerçeklik içinde, tarihsel alanda zaman–mekân koordinatlarında etkileşimlerde bulunan ve bu etkileşimlere anlamlar yükleyen aile grupları ile birlikte, *ilişkisellik temelinde kurulacak bir metodolojik perspektifle açıklanabilir*. Bu çerçevede aile, eylem, etkileşim, bireysel özdüşünümsellik, rol beklentileri, anlamlar, değerler ve normatif kontrol örüntülerinin (gelenek, görenek, adet, töre, yasa ve yönetmelikler) iç içe geçtiği karmaşık bir sosyal oluşum olarak kavramsallaştırılabilir.

Bu makale, aileyi bir yandan somut ilişkiler ağı ve gündelik etkileşimler bütünü olarak ***aile grubu***, diğer yandan hukuk, din, ekonomi, eğitim ve siyaset gibi görece özerk kurumsal alanlarla eklemlenmiş normatif bir düzenleme alanı olarak ***aile kurumu*** ayrımı üzerinden ele almayı önermektedir. Eleştirel realist sosyal bilim metodolojisine dayanan bu ayrım, aile grubunu aile kurumunun basit bir yansıması ya da alt birimi olarak değil; çoklu kurumsal kesişimsellikler içinde düşünümsel faillik aracılığıyla yapısal koşullarla ilişkisellikle bağlantılar kuran özgül bir sosyal oluşum olarak kavramsallaştırmayı mümkün kılmaktadır (Danermark, 2003: 108–109; Archer, 1995; Archer, 2003; Berger ve Luckmann 2008).

Archer(1995)'ın ***morfogenetik yaklaşımı*** çerçevesinde değerlendirildiğinde, aile grubu içindeki gündelik pratikler, yapısal koşulların basit bir yansıması olarak değil; *zamansal olarak farklılaşmış sonuçlar üreten süreçler* olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda aile pratikleri, bir yandan mevcut ku-

rumsal düzenlemelerin ve normatif beklentilerin sürekliliğini sağlayan ***morfostatik*** etkiler üretirken, diğer yandan düşünümsel faillik aracılığıyla bu koşulları dönüştürme potansiyeli taşıyan ***morfogenetik*** sonuçlara da zemin hazırlayabilmektedir. Dolayısıyla aile, eleştirel realist bir analizde, eşzamanlı olarak hem yapısal sürekliliğin hem de toplumsal dönüşümün işlediği özgül bir sosyal oluşum olarak kavramsallaştırılmalıdır.

Aile konusuna ilişkisellik temelinde yönelen bir araştırma tasarımı, bireyler, aile grupları ve toplumsal yapının işlevsel bir alt sistemi olarak ele alınabilecek aile kurumu arasındaki ilişkileri, aynı zamanda bu kurumun diğer toplumsal kurumlarla kurduğu bağları ve ilişkisellikleri de hesaba katmayı gerektirir. Bu tür bir yaklaşım, Bhaskar'ın diyalektik eleştirel realizmi ile Archer'ın analitik düalizmini birlikte dikkate alan bir çerçevede, yapı–fail dikotomisinin aile grupları ile aile kurumu arasındaki ilişkisellik üzerinden ürettiği sosyolojik cisimleşme biçimlerinin meta-teorik analizini zorunlu kılmaktadır.

Genel olarak sosyal bilimler literatürü incelendiğinde, kesişimsellik çalışmalarının büyük ölçüde kimlik-merkezli bir hatta ilerlediği ve eleştirel realist anlamda nedensel mekanizmaları açıklama konusunda sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu durum, aile pratiklerinin hangi derin yapısal mekanizmalar aracılığıyla kurumsal yapılara eklemlendiğinin ve bu yapıların zaman içinde nasıl yeniden üretildiğinin açıklanmasını güçleştirmektedir.

Bu çalışmanın temel sayıltısı, eleştirel realist bir metodolojinin, aile grubunu yalnızca aile kurumunun bir alt sistemi olarak değil; çoklu kurumsal kesişimsellikler içinde, düşünümsel faillik aracılığıyla yapısal koşulların üretildiği ve dönüştürüldüğü özgül bir sosyal oluşum olarak kavramsallaştırmayı mümkün kıldığı yönündedir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, aile grubu içindeki failler ile aile kurumu arasındaki ilişkilerin, çoklu kurumsal kesişimsellikler içinde düşünümsel faillik aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini ve dönüştürüldüğünü eleştirel realist bir perspektiften meta-teorik bir çerçeve önermektir. Bu çerçevede, abdüksiyon ve retrodüksiyon akıl yürütme stratejilerine dayalı, aşamalı ve bütünlüklü bir metodolojik şema taslağı sunulması hedeflenmektedir.

Kuramsal Çerçeve

Aile konusuna eleştirel realist ve ilişkisel bir çerçevede dikkat çekilmesine temel oluşturan metodolojik sorunsal, oldukça bilinen temel bir tartış-

ma konusu olarak sosyal bilimlerdeki yapı-fail dikotomisine dayanmaktadır.

Düşünümsel faillerin aile grupları içindeki eylem ve bu eylemlere yükledikleri öznel gerçeklikleri çerçevesindeki anlamlarla, toplumsal yapının başat alt sistemlerinden biri olarak görülen aile kurumu arasındaki ilişkiselliğin bütünlüklü bir metodolojik perspektife sahip araştırma deseni içinde sunulabilmesi için, çalışmanın bu noktasında, aile kavramının eleştirel realist perspektiften meta-teorik yeniden inşasına yönelinmesi gerektiği düşünülmektedir.

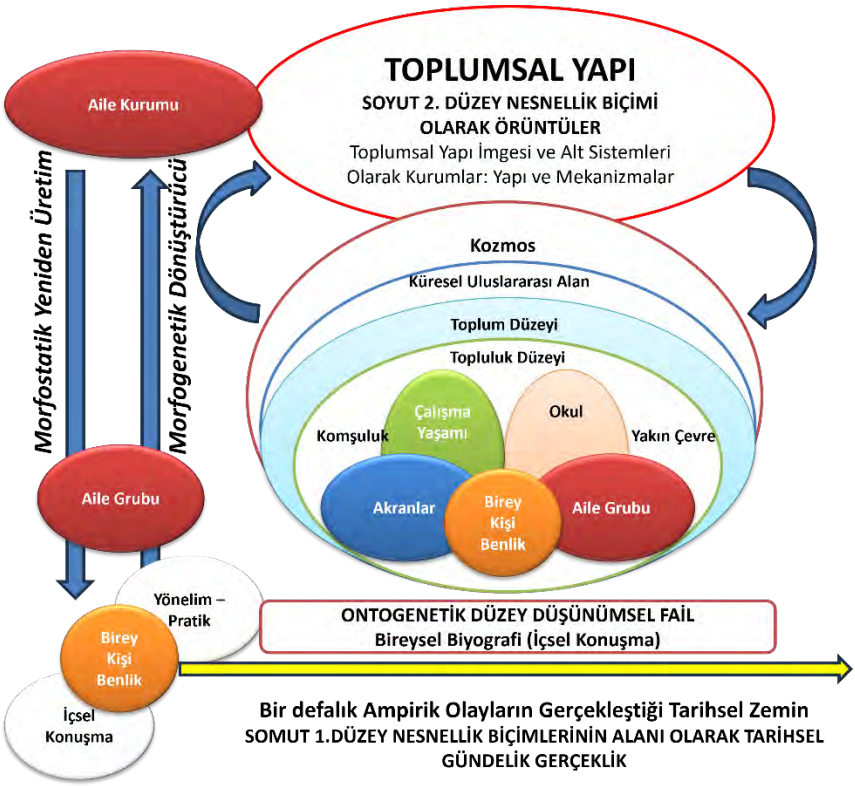

Şekil 1. Aile Grubu ve Aile Kurumu İlişkisel Ekolojik Model

Aile Kavramının Eleştirel Realist Yeniden İnşası

Sosyal bilim literatüründe aile kavramı, çoğunlukla ya bireyler arası duygulanımsal ilişkilerin ve gündelik etkileşimlerin yoğunlaştığı bir mikro alan olarak ya da hukukî, politik ve ideolojik düzenlemelerle tanımlanan kurumsal bir yapı olarak ele alınmaktadır. Bu ikili kavramsallaştırma biçimi, aileyi ya öznel deneyimlere indirgemekte ya da onu toplumsal yapıların

pasif bir taşıyıcısı olarak konumlandırmaktadır. Oysa eleştirel realist bir perspektiften bakıldığında, aile ne yalnızca bireysel faillik düzeyinde açıklanabilecek bir etkileşim alanı ne de tek başına kurumsal düzenlemelere indirgenebilecek bir yapıdır.

Eleştirel realizmin ontolojik katmanlılık anlayışı, aileyi, farklı gerçeklik düzeylerinde işleyen nedensel mekanizmaların kesişiminde konumlanan ilişkisel bir sosyal oluşum olarak kavramsallaştırmayı mümkün kılar. Bu bağlamda aile, ampirik düzeyde gözlemlenebilen gündelik pratikler ve etkileşimler aracılığıyla görünür hâle gelirken, bu pratikleri mümkün kılan ve sınırlayan derin yapısal koşullar fiilî ve gerçek düzeylerde işlemektedir. Dolayısıyla aileye ilişkin analizler, yalnızca gözlemlenebilir olaylara odaklanmakla yetinemez; bu olayların arkasında işleyen nedensel mekanizmaların ve yapısal ilişkilerin açığa çıkarılmasını da hedeflemelidir (Bhaskar, 1979).

Bu çerçevede aile, eleştirel realist bir analizde, zamansallık boyutu ihmal edilmeden ele alınması gereken bir sosyal oluşum olarak ortaya çıkar. Aile ilişkileri, belirli tarihsel ve kurumsal koşullar altında şekillenir; ancak bu koşullar, aile içindeki gündelik pratikler ve etkileşimler yoluyla ya yeniden üretilir ya da dönüştürülür. Bu yönüyle aile, statik bir yapıdan ziyade, yapı ile fail arasındaki etkileşimlerin zaman içinde farklı sonuçlar ürettiği dinamik bir süreç alanıdır. Ailenin bu süreçsel niteliği, onu hem yapısal sürekliliğin hem de toplumsal dönüşümün eşzamanlı olarak işlediği özgül bir sosyal oluşum hâline getirir.

Margaret Archer'ın morfogenetik yaklaşımı, aile kavramının bu süreçsel ve zamansal boyutunu analitik olarak yakalamak açısından önemli bir kuramsal zemin sunmaktadır. Yapı ile failin analitik olarak ayrıştırılması, aileyi ne bireysel niyetlerin doğrudan bir ürünü ne de yapısal koşulların mekanik bir yansıması olarak ele almayı mümkün kılar. Aksine, aile, önceden var olan yapısal koşulların (T1), aile grubu içindeki faillerin gündelik pratikleri ve düşünümsel yönelimleriyle (T2–T3) etkileşime girdiği ve bu etkileşimlerin sonucunda yapısal koşulların ya yeniden üretildiği ya da dönüştürüldüğü (T4) bir süreç olarak kavramsallaştırılır.

Bu bağlamda ***aile kavramının eleştirel realist yeniden inşası***, onu tekil ve homojen bir analiz nesnesi olarak ele almak yerine, farklı ontolojik düzeylerde işleyen ***ilişkisel süreçlerin düğüm noktası olarak*** düşünmeyi gerektirir. Aile, ne yalnızca aile gruplarının toplamı ne de yalnızca kurumsal düzenlemelerin bir yansımasıdır; aksine, aile grupları ile aile kurumu ara-

sındaki ilişkiselliğin, zamansal olarak farklılaşmış sonuçlar ürettiği özgül bir sosyal oluşumdur. Bu ontolojik konumlandırma, bir sonraki alt başlıkta ele alınacak olan aile grubu kavramının, eleştirel realist analizde neden merkezi bir öneme sahip olduğunu da açıklamaktadır.

Aile Grubu: Birincil Sosyal Oluşum

Eleştirel realist bir perspektiften bakıldığında **aile grubu**, ne yalnızca duygulanımsal bağların ve gündelik etkileşimlerin gerçekleştiği mikro bir alan ne de aile kurumunun doğrudan bir yansıması olarak kavranabilecek ikincil bir birimdir. Aksine aile grubu, bireysel biyografilerin şekillendiği, düşünümsel faillik süreçlerinin yoğunlaştığı ve farklı kurumsal taleplerin somut pratikler düzeyinde karşılandığı **birincil bir sosyal oluşum** olarak ele alınmalıdır. Bu yönüyle aile grubu, yapı ile fail arasındaki ilişkinin en doğrudan ve en yoğun biçimde deneyimlendiği ilişkisel bir bağlam sunar.

Aile grubunu birincil sosyal oluşum olarak konumlandırmak, onu "küçük ölçekli" ya da "özel alan" olarak ikincilleştiren yaklaşımlardan bilinçli bir kopuşu gerektirir. Çünkü aile grubu, bireyin gündelik yaşamında yalnızca duygusal dayanışmanın değil; normatif beklentilerin, rol dağılımlarının, değer aktarımının ve otorite ilişkilerinin de eşzamanlı olarak işlediği bir ilişkiler alanıdır. Bu anlamda aile grubu, okul, çalışma yaşamı, komşuluk ve akran ilişkileri gibi diğer birincil sosyal bağlamlarla ontolojik olarak aynı düzeyde konumlanmakla birlikte, bireysel biyografi üzerindeki etkisi bakımından özgül bir ağırlık taşır.

Margaret Archer'ın morfogenetik yaklaşımı, aile grubunun bu özgül konumunu açıklamak açısından önemli analitik imkânlar sunmaktadır. Aile grubu, önceden var olan yapısal ve kurumsal koşulların (T1), bireylerin içsel konuşmaları ve gündelik pratikleri aracılığıyla karşılandığı (T2–T3) ve bu karşılaşmaların sonucunda söz konusu koşulların ya yeniden üretildiği ya da dönüştürüldüğü (T4) bir süreç alanı olarak kavramsallaştırılabilir. Bu süreçte aile grubu, yapının birey üzerindeki etkilerinin doğrudan bir aktarım kanalı değil; bu etkilerin **düşünümsel olarak işlendiği** bir ara düzey işlevi görür.

Bu bağlamda aile grubu içindeki pratikler, her zaman dönüştürücü sonuçlar üretmez. Çoğu durumda aile grubu, hâkim normatif düzenlemelerin ve kurumsal beklentilerin sürekliliğini sağlayan **morfostatik** etkiler üretir. Cinsiyetlendirilmiş rol dağılımlarının sürdürülmesi, bakım emeğinin belirli

üyeler üzerinde yoğunlaşması ya da kuşaklar arası değer aktarımının kesintisiz biçimde devam etmesi, aile grubunun morfostatik işlevlerine örnek olarak verilebilir. Ancak aynı pratikler, belirli tarihsel ve ilişkisel koşullar altında, yapısal düzenlemeleri zorlayan ve yeni yönelimlerin ortaya çıkmasına imkân tanıyan **morfogenetik** potansiyeller de barındırmaktadır.

Aile grubunun morfogenetik potansiyeli, büyük ölçüde bireylerin **içsel konuşma** süreçleri aracılığıyla kurumsal talepler arasında kurdukları önceliklendirmelerle ilişkilidir. Farklı toplumsal kurumların -örneğin hukuk, eğitim ya da çalışma yaşamının- aile grubuna yönelttiği beklentiler, bireyler tarafından doğrudan pratiğe dökülmez; aksine içsel konuşma yoluyla değerlendirilir, gerekçelendirilir ya da sorgulanır. Bu nedenle aile grubu, yalnızca normların uygulandığı bir alan değil; normların anlamlandırıldığı, yeniden yorumlandığı ve kimi durumlarda dönüştürüldüğü bir sosyal bağlam olarak ele alınmalıdır.

Bu çerçevede aile grubu, aile kurumu ile bireysel biyografi arasında yer alan basit bir aracı düzey olarak değil; **nedensel etkiler üreten** bir sosyal oluşum olarak kavramsallaştırılmalıdır. Aile grubu içindeki gündelik pratikler, bireysel yönelimlerin şekillenmesinde belirleyici olduğu kadar, uzun erimde aile kurumunun yeniden üretiminde ya da dönüşümünde de dolaylı fakat etkili sonuçlar doğurur. Dolayısıyla aile grubu, eleştirel realist bir analizde, yapı–fail ilişkisinin somutlaştığı ve zamansal olarak farklılaşmış sonuçlar ürettiği merkezi bir analiz birimi olarak değerlendirilmelidir.

Bu ontolojik konumlandırma, bir sonraki alt başlıkta ele alınacak olan **aile kurumunun**, aile gruplarının basit bir toplamı olarak değil; aile gruplarıyla kurduğu ilişkiler aracılığıyla işleyen daha soyut ve görece özerk bir yapısal düzenleme alanı olarak kavramsallaştırılmasını da mümkün kılmaktadır.

Bir Sosyal Yapı Kurumu Olarak Aile: Çok Katmanlı Ontolojik Bir Çözümleme

Eleştirel realist sosyal ontoloji çerçevesinde aile kurumu, bireylerin niyetlerine ya da aile gruplarının toplam pratiklerine indirgenebilecek bir düzenleme alanı olarak ele alınamaz. Roy Bhaskar'ın çok katmanlı ontoloji anlayışı, aile kurumunun, ampirik olarak gözlemlenebilir pratiklerin ötesinde, görece özerk nedensel mekanizmalar ve yapısal ilişkiler düzeyinde işleyen bir ***sosyal yapı*** olarak kavramsallaştırılmasını mümkün kılar. Bu

bağlamda aile kurumu, yalnızca normatif beklentilerin ifadesi değil; bu beklentileri üreten, sürdüren ve belirli koşullar altında dönüştüren derin yapısal düzeneklerin taşıyıcısıdır.

Bhaskar'ın ampirik, fiilî ve gerçek düzeyler arasındaki ontolojik ayrımı dikkate alındığında, aile kurumu esas olarak "reel" gerçeklik düzeyinde (yapılar ve mekanizmalar düzeyi) konumlanan bir yapısal nesnellik biçimi olarak anlaşılmalıdır. Aileye ilişkin hukukî düzenlemeler, kültürel normlar ve ideolojik temsiller ampirik düzeyde görünürlük kazanırken; bu görünürlüklerin arkasında işleyen kurumsal mantıklar, rol beklentileri ve normatif zorunluluklar fiilî ve gerçek düzeylerde nedensel etkiler üretmektedir. Dolayısıyla aile kurumu, bireylerin doğrudan deneyimlediği bir olgu olmaktan ziyade, bu deneyimleri mümkün kılan ve sınırlandıran yapısal bir bağlam olarak işlev görür.

Bu ontolojik konumlandırma, aile kurumunun aile gruplarıyla olan ilişkisini tek yönlü bir belirlenim ilişkisi olarak ele almayı da engeller. Aile kurumu, aile gruplarının gündelik pratiklerini belirli biçimlerde yapılandırsa da bu pratiklerin tamamını mekanik biçimde belirlemez. Aksine aile kurumu, farklı tarihsel ve toplumsal bağlamlarda, aile grupları içindeki pratikler aracılığıyla yeniden üretilen ya da dönüştürülen bir yapısal düzenleme alanıdır. Bu yönüyle aile kurumu, Bhaskar'ın ifadesiyle, yalnızca etkinleştiği koşullarda sonuçlar üreten ***nedensel güçler barındıran bir sosyal yapı*** olarak anlaşılmalıdır.

Aile kurumunun görece özerkliği, onun diğer toplumsal kurumlarla -hukuk, din, ekonomi, eğitim ve siyaset gibi- kurduğu ilişkiler aracılığıyla daha da belirginleşir. Bu kurumlar arası ilişkiler, aileye ilişkin normatif beklentileri yalnızca çoğaltmakla kalmaz; aynı zamanda bu beklentilerin birbirleriyle gerilimli ya da çelişkili biçimlerde ***kesişmesine*** de yol açar. Bu nedenle aile kurumu, tekil ve homojen bir normlar bütünü olarak değil; farklı kurumsal mantıkların kesiştiği ve zaman içinde yeniden yapılandığı çok katmanlı bir yapısal alan olarak ele alınmalıdır.

Bu noktada aile grupları, aile kurumunun etkilerinin doğrudan uygulandığı pasif alanlar olmaktan ziyade, bu etkilerin düşünümsel faillik aracılığıyla işlendiği ve belirli yönelimlere dönüştürüldüğü ilişkisel bağlamlar olarak önem kazanır. Aile grubu içindeki bireyler, aile kurumunun dayattığı normatif beklentileri ***içsel konuşma süreçleri*** (düşünümsellik) aracılığıyla değerlendirir, gerekçelendirir ya da sorgular. Bu süreçler sonucunda ortaya çıkan gündelik pratikler, kısa vadede kurumsal sürekliliği pekiştiren mor-

fostatik etkiler üretebileceği gibi, uzun vadede aile kurumunun yapısal sınırlarını zorlayan morfogenetik sonuçlara da yol açabilir.

Dolayısıyla aile kurumu, eleştirel realist bir analizde, aile gruplarından bağımsız bir üst yapı olarak değil; aile gruplarıyla kurduğu ilişkiler aracılığıyla işleyen, görece özerk ama tarihsel olarak değişebilir bir sosyal yapı olarak kavramsallaştırılmalıdır. Bu yaklaşım, aile kurumunu ne bireysel niyetlere indirger ne de onu değişmez bir normlar bütünü olarak sabitler. Aksine aile kurumu, Bhaskar'ın çok katmanlı ontolojisi çerçevesinde, nedensel güçler barındıran, ancak bu güçlerin etkilerinin her zaman ilişkisel ve zamansal olarak kesişimsellikler ile beliriverişler kazandığı yapısal bir alan olarak ele alınır.

Bu ontolojik çözümleme, aile grubu ile aile kurumu arasındaki ilişkinin, basit bir yansıma ya da belirlenim ilişkisi değil; zamansal olarak farklılaşmış sonuçlar üreten dinamik bir etkileşim süreci olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece aile, eleştirel realist sosyal bilim metodolojisi açısından, hem bireysel biyografilerin şekillendiği birincil sosyal oluşumlar hem de bu oluşumlarla etkileşim içinde işleyen çok katmanlı kurumsal yapılar düzeyinde birlikte ele alınması gereken özgül bir analiz alanı olarak konumlanmaktadır.

Bhaskar'ın çok katmanlı ontolojisi çerçevesinde bu çalışma, empirik düzeyde deneyimlenen aile yaşantılarını, fiilî düzeyde gerçekleşen aile grubu pratiklerinden analitik olarak ayırmakta; her iki düzeyi mümkün kılan reel düzeydeki kurumsal mekanizmaların açıklanmasını ise temel bir araştırma hedefi olarak konumlandırmaktadır. Bu bağlamda deneyim, olay ve olgu ayrımı, çalışmanın metodolojik yönelimini belirleyen kurucu bir analitik araç olarak kullanılmaktadır.

Şekil 2. Bhaskar'ın Çok-Katmanlı Ontolojisi

Eleştirel Realist Ontolojide Deneyim, Olay ve Olgu Kavramsallaştırmaları		
Gerçeklik Katmanı	Kavram	Aile Bağlamı
Empirik Gerçeklik	Deneyim	Aile içi yaşantı, aile olmaya yüklenen anlamlar, duygular
Fiili Gerçeklik	Olay	Aile Grupları içindeki olası pratikler ve etkileşimler
Reel Gerçeklik	Olgu/Mekanizma	Aile Kurumu, normlar, rol beklenti örüntüleri

Şekil 3. Aile Çalışmaları Açısından Eleştirel Realist Gerçeklik Katmanları

Metodoloji: Eleştirel Realist Açıklayıcı Araştırma Tasarımı

Bu çalışma, eleştirel realist sosyal bilim metodolojisine dayalı **açıklayıcı (explanatory)** bir araştırma tasarımını benimsemektedir. Eleştirel realizm, toplumsal olguların yalnızca gözlemlenebilir ya da deneyimlenebilir yönleriyle değil; bu olguları mümkün kılan, ancak doğrudan ampirik olarak erişilemeyen **reel düzeydeki üretici mekanizmalar** aracılığıyla açıklanmasını hedefler. Bu nedenle araştırmanın temel metodolojik yönelimi, aile grubu içindeki gündelik pratiklerin betimlenmesiyle yetinmeyen; bu pratikleri mümkün kılan ve sınırlandıran yapısal ve kurumsal mekanizmaların geri-

çıkarımına (retrodüksiyon) dayanan bir açıklama geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Eleştirel realist bir sosyal bilim metodolojisine dayalı bir araştırma deseni ile uyumlu olarak çalışmamızın akıl yürütme stratejisi, Danermark ve diğerleri (2018) tarafından sistematikleştirilen ***eleştirel realist açıklayıcı araştırma basamaklarını*** izlemektedir. Söz konusu yaklaşım, araştırma sürecini doğrusal bir veri-toplama ve analiz hattı olarak değil; farklı ontolojik düzeyler arasında ilerleyen, aşamalı ve geri-dönüşlü bir akıl yürütme süreci olarak kavramsallaştırır. Araştırma bu çerçevede, empirik düzeyde deneyimlenen aile yaşantılarından hareketle, fiilî düzeyde gerçekleşen aile grubu pratiklerini analitik olarak ayrıştırmakta; nihayetinde bu pratikleri mümkün kılan reel düzeydeki kurumsal ve yapısal mekanizmaların açıklanmasına yönelmektedir.

Şekil 4. Eleştirel Realist Açıklayıcı Bir Sosyal Bilim Metodolojisinin Akıl Yürütme Basamakları

Araştırmanın ilk aşaması, aile grubu içindeki gündelik deneyimlerin ve pratiklerin **betimlenmesini** kapsamaktadır. Bu aşamada amaç, aile üyelerinin aile olmaya ilişkin öznel anlamlandırmalarını, içsel konuşma süreçlerini ve yönelimlerini görünür kılmaktır. Ancak bu betimleme, ampirik gerçekliğin kendisiyle sınırlı kalmayıp, daha ileri analitik ve teorik çözümlemeler için bir başlangıç noktası olarak ele alınmaktadır.

İkinci aşamada, betimlenen deneyimler ve pratikler **analitik olarak ayrıştırılmakta**; aile grubu, aile kurumu ve diğer toplumsal kurumlar arasındaki ilişkiler kavramsal düzeyde çözümlenmektedir. Bu aşama, aile grubu içindeki pratiklerin hangi bağlamlarda kurumsal beklentilerle örtüştüğünü ve hangi bağlamlarda gerilim ürettiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Üçüncü aşamada araştırma, analitik olarak ayrıştırılan bu pratikleri eleştirel realist kavramlarla **teorik olarak yeniden betimlemeye** yönelir. Bu aşama, abdüktif (tikelden gelim) akıl yürütme yoluyla, gündelik aile pratiklerinin ***morfostatik*** yeniden üretim mi yoksa ***morfogenetik*** dönüşüm mü ürettiğini kavramsal olarak yeniden anlamlandırmayı mümkün kılar.

Dördüncü aşamada ise araştırma, aile grubu ile aile kurumu arasındaki ilişkiselliği mümkün kılan **reel düzeydeki üretici mekanizmaların gericıkarımını (retrodüksiyon)** hedeflemektedir. Bu aşamada amaç, gözlemlenen ya da deneyimlenen pratiklerin ardında işleyen kurumsal mantıkları, normatif düzenlemeleri ve yapısal zorunlulukları açıklamaktır. Böylece aile pratikleri, bireysel niyetlerin toplamı olarak değil; çok katmanlı sosyal yapıların etkisi altında şekillenen süreçler olarak ele alınmaktadır.

Son aşamalarda, elde edilen teorik açıklamalar, farklı soyutlama düzeyleri ve alternatif kuramsal yaklaşımlarla **karşılaştırılmakta** ve aile alanının özgül bağlamı içinde **yeniden somutlaştırılmaktadır**. Bu aşama, eleştirel realist açıklamanın bağlamsallığını korurken, indirgemeci olmayan bir ***modelleme*** düzeyine ulaşmayı hedeflemektedir.

Bu metodolojik çerçeve, aile grubunu yalnızca mikro düzeyde bir etkileşim alanı olarak değil; aile kurumu ve diğer toplumsal kurumlarla kesişim hâlinde işleyen, zamansal olarak farklılaşmış sonuçlar üreten bir sosyal oluşum olarak analiz etmeyi mümkün kılmaktadır. Böylece çalışma, aile alanındaki pratiklerin hem yapısal süreklilik hem de toplumsal dönüşüm süreçleri içindeki konumunu eleştirel realist bir perspektiften açıklamayı amaçlamaktadır.

Veri, Materyal ve Analitik Strateji

Bu çalışma, ampirik veri üretimine dayalı bir alan araştırmasından ziyade, eleştirel realist sosyal bilim metodolojisi çerçevesinde **meta-teorik ve kavramsal bir analiz** olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın temel materyalini, aile çalışmaları literatürü, eleştirel realist sosyal teori yazını ve aileye ilişkin kurumsal düzenlemeleri konu alan kuramsal metinler oluşturmaktadır. Bu

bağlamda çalışma, veriyi dar anlamda "toplanan" bir unsur olarak değil; **kuramsal olarak yeniden anlamlandırılan ampirik ve fiilî bulgular bütünü** olarak ele almaktadır.

Analitik strateji, eleştirel realizmin çok katmanlı ontolojisi doğrultusunda yapılandırılmıştır. Bu çerçevede ampirik düzeyde deneyimlenen aile yaşantıları, fiilî düzeyde gerçekleşen aile grubu pratikleri ve bu pratikleri mümkün kılan **reel düzeydeki kurumsal ve yapısal mekanizmalar** analitik olarak birbirinden ayrıştırılmaktadır. Bu ayrım, araştırmanın yalnızca betimleyici bir düzeyde kalmasını engelleyerek, aile alanındaki sosyal süreçlerin açıklanmasına yönelik bir analitik derinlik sağlamayı amaçlamaktadır.

Araştırma sürecinde ***abdüktif (tikelden gelim)*** ve ***retrodüktif (realist geri çıkarım)*** akıl yürütme stratejileri birlikte kullanılmaktadır. ***Abdüksiyon yoluyla***, aile grubu içindeki gündelik pratikler ve öznel anlamlandırmalar, eleştirel realist kavramlar aracılığıyla teorik olarak yeniden betimlenmektedir. ***Retrodüksiyon ise***, bu pratikleri mümkün kılan ve sınırlandıran reel düzeydeki kurumsal mekanizmaların geri-çıkarımına odaklanmaktadır. Böylece analitik strateji, ampirik betimlemeden yapısal açıklamaya doğru ilerleyen aşamalı bir çözümleme hattı kurmaktadır.

Bu metodolojik yönelim, aile grubunu yalnızca mikro düzeyde bir etkileşim alanı olarak ele almakla yetinmeyip, aile kurumunun ve onun diğer toplumsal kurumlarla kurduğu ilişkilerin aile grubu pratikleri üzerindeki nedensel etkilerini de analitik olarak görünür kılmayı hedeflemektedir. Bu sayede çalışma, aile alanındaki sosyal süreçleri indirgemeci olmayan bir açıklama çerçevesi içinde ele almayı amaçlamaktadır.

Morfostaz ve Morfogenez: Aile Pratiklerinin Analitik Ayrımı

Eleştirel realist metodolojinin önemli katkılarından biri, toplumsal süreçlerin yalnızca süreklilik ya da değişim üzerinden değil, bu iki momentin **zamansal olarak ayrıştırılmış ilişkisi** üzerinden analiz edilmesini mümkün kılmasıdır. Bu bağlamda Margaret Archer'ın morfogenetik yaklaşımı, aile grubu içindeki pratiklerin hem yapısal süreklilik ***(morfostaz)*** hem de yapısal dönüşüm ***(morfogenez)*** üretme potansiyelini birlikte ele almak için elverişli bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Bu çalışmada ***morfostaz***, aile grubu içindeki gündelik pratiklerin mevcut kurumsal düzenlemeleri, normatif beklentileri ve rol dağılımlarını yeniden üretmesi olarak ele alınmaktadır. Bu tür pratikler, aile kurumunun sü-

rekliliğini pekiştiren ve yapısal ilişkilerin zaman içinde korunmasına katkı sağlayan etkiler üretmektedir. ***Morfostatik*** süreçler, çoğu zaman düşünümsel olmayan ya da sınırlı düşünümsellik içeren yönelimler aracılığıyla işleyebilmekte ve aile alanındaki istikrarı açıklamada önemli bir rol oynamaktadır.

Buna karşılık ***morfogenez***, aile grubu içindeki faillerin düşünümsel yönelimleri aracılığıyla mevcut yapısal koşulları sorgulaması, yeniden yorumlaması ve dönüştürmesi sonucunda ortaya çıkan süreçleri ifade etmektedir. ***Morfogenetik süreçler***, aile pratiklerinin yalnızca kurumsal beklentilere uyum sağlamadığını; belirli koşullar altında bu beklentileri dönüştürebilecek sonuçlar da üretebildiğini göstermektedir. Bu bağlamda ***morfogenez,*** aile alanındaki toplumsal değişimin açıklanmasında merkezi bir analitik kategori olarak kullanılmaktadır.

Bu çalışmada morfostaz ve morfogenez, birbirini dışlayan süreçler olarak değil; **zamansal olarak ardışık ve ilişkisel** süreçler olarak ele alınmaktadır. Aile grubu içindeki pratikler, belirli dönemlerde morfostatik etkiler üretirken, farklı bağlamlarda morfogenetik dönüşümlere zemin hazırlayabilmektedir. Bu ikili ayrım, aile alanındaki süreklilik ve değişim dinamiklerinin indirgemeci açıklamalar yerine, eleştirel realist bir perspektifle analiz edilmesini mümkün kılmaktadır.

Analitik Stratejinin Örnekleyici Bir Uygulaması

Eleştirel realist metodolojik çerçevenin nasıl işletildiğini somutlaştırmak amacıyla, aile grubu içindeki gündelik bir pratiğin analitik olarak nasıl çözümlenebileceği kısaca örneklendirilebilir. Örneğin, aile grubu içinde bakım emeğinin kadın üyeler tarafından üstlenilmesinin "doğal" ya da "kendiliğinden" bir sorumluluk olarak anlamlandırılması, empirik düzeyde deneyimlenen bir aile pratiği olarak gözlemlenebilir. Bu pratik, fiilî düzeyde, aile grubu içindeki rol dağılımlarının ve gündelik etkileşim örüntülerinin belirli biçimlerde yeniden üretilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Abdüktif akıl yürütme yoluyla bu pratik, toplumsal cinsiyet rolleri, normatif beklentiler ve aileye atfedilen ahlaki sorumluluklar gibi kavramsal çerçevelerle teorik olarak yeniden betimlenebilir. Retrodüktif çözümleme ise, söz konusu pratikleri mümkün kılan ve sürekliliğini sağlayan reel düzeydeki kurumsal mekanizmalara -örneğin hukukî düzenlemeler, kültürel normlar ve ekonomik yapıların aile içi işbölümünü dolaylı biçimde teşvik eden etkilerine- odaklanmaktadır. Bu süreçte aile grubu içindeki faillerin içsel ko-

nuşma yoluyla bu düzenlemeleri meşrulaştırması ya da sorgulaması, ***morfostatik yeniden üretim*** ile ***morfogenetik dönüşüm*** arasındaki farkların analitik olarak ayırt edilmesini mümkün kılmaktadır.

Son Söz

Bu çalışma, aileyi ne yalnızca mikro düzeyde gündelik etkileşimlere indirgenen bir grup pratiği olarak ne de makro düzeyde normatif düzenlemelerin pasif bir yansıması olarak ele alan yaklaşımların sınırlılıklarını aşmayı amaçlamıştır. Eleştirel realist sosyal bilim metodolojisine dayanan metateorik bir çerçeve aracılığıyla aile, aile grubu ve aile kurumu arasındaki ilişkiler, çok katmanlı bir ontolojik düzlemde ve ilişkisellik temelinde yeniden kavramsallaştırılmıştır. Bu doğrultuda aile, hem bireysel biyografilerin şekillendiği birincil bir sosyal oluşum hem de diğer toplumsal kurumlarla kesişim hâlinde işleyen görece özerk bir kurumsal yapı olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın temel katkılarından biri, aile grubu ile aile kurumu arasındaki ilişkinin indirgemeci biçimde ele alınmasını engelleyen analitik bir ayrım önermesidir. Aile grubu, bu çerçevede, aile kurumunun basit bir alt birimi ya da yansıması olarak değil; düşünümsel faillik aracılığıyla kurumsal koşullarla etkileşen ve bu koşulları yeniden üreten ya da dönüştüren özgül bir sosyal oluşum olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu yaklaşım, aile alanındaki gündelik pratiklerin hem morfostatik yeniden üretim hem de morfogenetik dönüşüm süreçleriyle birlikte ele alınmasını mümkün kılmıştır.

Eleştirel realizmin çok katmanlı ontolojisi doğrultusunda geliştirilen metodolojik çerçeve, aile alanındaki deneyimlerin yalnızca ampirik düzeyde betimlenmesiyle yetinmeyen; fiilî düzeyde gerçekleşen pratikleri ve bu pratikleri mümkün kılan reel düzeydeki kurumsal mekanizmaları birlikte açıklamayı hedefleyen bir analitik strateji sunmuştur. Abdüksiyon ve retrodüksiyon akıl yürütme biçimlerinin birlikte kullanılması, aile pratiklerinin ardında işleyen yapısal ve kurumsal ilişkilerin görünür kılınmasına olanak sağlamıştır.

Bu çalışma ayrıca, kesişimsellik literatüründe baskın olan kimlik-merkezli yaklaşımlara eleştirel realist bir müdahale sunarak, kesişimselliği kurumlar ve kurumsal mekanizmalar arası ilişkiler üzerinden yeniden düşünmeyi önermektedir. Aile kurumu ile hukuk, ekonomi, eğitim ve din gibi diğer toplumsal kurumlar arasındaki kesişimselliklerin, aile grubu içindeki

pratikler üzerindeki nedensel etkileri, bu bağlamda analitik olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşım, aile alanındaki sosyal süreçlerin açıklanmasında kimlik temelli indirgemelerin ötesine geçmeyi mümkün kılmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, aileyi eleştirel realist bir perspektiften analiz etmenin, aile grubu içindeki gündelik pratikler ile aile kurumunun yapısal ve kurumsal boyutları arasındaki ilişkiselliği açıklamada güçlü bir teorik ve metodolojik zemin sunduğunu ortaya koymaktadır. Önerilen meta-teorik çerçeve, aile çalışmalarında hem süreklilik hem de dönüşüm dinamiklerini birlikte ele alabilen bütünlüklü bir analiz imkânı sağlamaktadır. Bu çerçevenin, ileride yapılacak ampirik araştırmalar için de kavramsal ve metodolojik bir referans noktası oluşturması beklenmektedir.

Kaynakça

Archer, S. Margaret, (2007), *Making our Way through the World: Human Reflexivity and Social Mobility,* Cambridge University Press, UK.

Archer, S. Margaret, (1995), *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach,* Cambridge University Press, USA.

Archer, S. Margaret, (2003), *Structure, Agency and the Internal Conversation,* Cambridge University Press, New York.

Berger, L. Peter, Thomas Luckmann, (2008), *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi,* Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

Bhaskar, Roy, (2013), *Naturalizmin Olanaklılığı: Çağdaş İnsan Bilimlerinin Felsefi Bir Eleştirisi,* (Çev. Vefa Saygın Öğütle), Pratika Kitap 2 Tan Yayınevi, Ankara.

Danermark, Berth ve Diğerleri, (2003), *Toplumu Açıklamak: Sosyal Bilimlerde Eleştirel Realizm,* (çev. Ümit Tatlıcan), Phoenix Yayınevi, Ankara.

Morgan, David H. J., (1996), *Family Connections: An Introduction to Family Studies,* Polity Press, Blackwell Publisher Ltd., USA.

Smart, Carol, (2007), *Personal Life: New directions in sociological thinking,* Polity Press, UK.

Aileyi Antropolojik Olarak Düşünmek: İlişkiler, Düzenlemeler ve Dönüşümler

Elif KANCA[1]

Özet

Bu metnin amacı, aileyi tek başına ele alınan bir yapı olarak değil, onu kuran ilişkilerle birlikte düşünen bir antropolojik çerçeve sunmaktır. Metnin temel iddiası, ailenin evrensel ve değişmez bir model olmadığı; tarihsel ve kültürel bağlama göre farklı biçimlerde kurulan, gündelik pratikler içinde şekillenen bir ilişki alanı olduğudur. Bu doğrultuda metin, çekirdek ve geniş aile gibi tipolojik yaklaşımların açıklayıcı gücünü ve sınırlarını ele almaktadır. Türkiye bağlamında "aile" kavramının Türkçedeki çok katmanlı kullanımı incelenmiş; aile, hane, akrabalık, soy ve karşılıklı sorumluluklar üzerinden ilişkisel bir biçimde değerlendirilmiştir. Devam eden bölümlerde akrabalık, soydan gelme, yerleşim–hane ve evlilik başlıkları aracılığıyla aile ilişkilerinin bağlamsal niteliği gösterilmiştir. Ailenin klasik işlevleri olarak ele alınan cinselliğin düzenlenmesi, bakım, karşılıklılık–dayanışma ve miras–mülkiyet aktarımı, sabit ve evrensel özellikler olarak değil, toplumsal koşullara göre değişen süreçler olarak değerlendirilmiştir. Son bölümde ise üreme teknolojileri, göç ve dijital iletişim gibi güncel dönüşümlerin, aileyi çözülmekte olan bir kurumdan ziyade, farklı koşullar altında yeniden kurulan esnek bir ilişki alanı hâline getirdiği ortaya konulmuştur.

Giriş

Ailenin ne olduğuna dair en yaygın kabul, anne, baba ve çocuklardan oluşan; kimi zaman da bir üst kuşağın bu yapıya eklendiği bir birliktelik olduğu yönündedir. Bu tanım, özellikle modern toplumlarda aileye ilişkin gündelik algıyı yansıtan, işlevsel ve pratik bir çerçeve sunar. Sosyal politika metinlerinden hukuki düzenlemelere, eğitim sisteminden medya temsillerine kadar birçok alanda aile, çoğunlukla bu ideal tipe referansla düşünülür.

[1] Doç.Dr., Sosyal Antropolog, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, elifkanca@gmail.com

Ancak aile biçimlerine tarihsel ve kültürlerarası bir perspektiften bakıldığında, bu tanımın sınırlı ve indirgemeci olduğu hemen anlaşılır.

Günümüz kent toplumlarında çocuksuz ailelerin artması, tek ebeveynli hanelerin yaygınlaşması, yeniden evliliklerle oluşan karma aileler, birlikte yaşamanın evlilik dışı biçimleri ve bakımın aile dışındaki kurumlarla paylaşılması, modern aileye ilişkin bu ideal çerçevenin sınırlarını görünür kılmaktadır. Aile, bu örneklerde sabit bir yapıdan çok, toplumsal, ekonomik ve kültürel koşullara göre biçimlenen "bir ilişki alanı" olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla aileyi yalnızca belirli bireylerin birlikte yaşadığı bir birliktelik olarak tanımlamak hem tarihsel hem de toplumsal gerçekliği açıklamakta yetersiz kalır.

Antropolojik çalışmalar, aileye ilişkin bu çeşitliliği daha geniş ve karşılaştırmalı bir perspektiften ele alır. Farklı toplumlarda anne-soylu ya da baba-soylu düzenlerin hâkim olduğu akrabalık sistemleri, çok eşli ya da tek eşli evlilik biçimleri, yerleşik olmayan hane düzenleri ya da soyun tek bir hat üzerinden aktarılmadığı topluluklar, aile kavramının kültürler arasında çok farklı anlamlar taşıyabildiğini göstermektedir. Bu çeşitlilik, aileyi tek bir model üzerinden tanımlamanın güçlüğüne işaret eder. Aile, yalnızca birlikte yaşayan bireylerin oluşturduğu bir birliktelik değil; akrabalık, evlilik, soy, yerleşim ve bakım gibi ilişkilerin kesiştiği karmaşık bir toplumsal düzenleme olarak ele alınmalıdır.

Bu çalışma, aileyi kendi başına tanımlanan kapalı bir birim olarak değil, onu kuran toplumsal ilişkiler ve düzenlemeler bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Antropolojik perspektif, aileyi evrensel bir kategori olarak kabul ederken, bu kategorinin her toplumda farklı biçimlerde örgütlendiğini göstermeyi hedefler. Böylece aile, hem süreklilik taşıyan hem de tarihsel ve bağlamsal olarak dönüşen bir toplumsal kurum olarak ele alınacaktır.

Aileyi Tanımlamak: Tipolojik Yaklaşımlar ve Sınırları

Aile üzerine yapılan çalışmalarda en sık başvurulan sınıflandırma, çekirdek aile ve geniş aile ayrımıdır. Çekirdek aile, anne, baba ve çocuklardan oluşan temel birimi ifade ederken; geniş aile, bu çekirdeğe dikey olarak ebeveynlerin, yatay olarak ise kardeşlerin ve onların eş ve çocuklarının eklenmesiyle oluşan daha kapsamlı bir toplumsal grubu tanımlar. Bu tipolojik ayrım, aile yapılarının temel bileşenlerini görünür kılmak ve farklı toplumlar arasında karşılaştırma yapabilmek amacıyla geliştirilmiştir.

Tipolojik yaklaşımlar, aileyi çoğunlukla hane büyüklüğü, kuşak sayısı ve birlikte yaşama düzeni üzerinden tanımlar. Bu yönüyle demografik analizler ve nicel karşılaştırmalar için elverişli bir çerçeve sunarlar. Ancak aile ilişkilerinin nasıl kurulduğunu, sorumlulukların nasıl paylaşıldığını ya da aile üyeleri arasındaki bağların hangi normlar üzerinden düzenlendiğini açıklamakta sınırlı kalırlar. Aynı hane yapısına sahip iki ailenin, bakım pratikleri, ekonomik karşılıklılık ilişkileri ya da duygusal bağlanma biçimleri bakımından tamamen farklı örüntüler sergileyebilmesi, bu sınıflandırmaların açıklayıcılığını sınırlar.

Çekirdek aile çoğu zaman modernleşme süreçleriyle ilişkilendirilir. Sanayileşme, kentleşme ve bireyselleşme süreçleriyle birlikte üretimin hane dışına taşınması, konut düzenlerinin küçülmesi ve işgücünün mekânsal hareketliliği, çekirdek aile biçimini yaygınlaştırmıştır. Buna karşılık geniş aile, çoğunlukla tarım toplumlarıyla ve üretimin hane içinde örgütlendiği dönemlerle ilişkilendirilir. Ancak bu iki aile tipi arasında keskin bir karşıtlık kurmak yanıltıcıdır. Tarihsel ve güncel örnekler, çekirdek aile ile geniş aile öğelerinin çoğu zaman iç içe geçtiğini, bakım ve dayanışma ilişkilerinin hane sınırlarını aşabildiğini göstermektedir.

Bu nedenle tipolojik tanımlar, aile çalışmalarında yararlı bir başlangıç noktası sunsa da aileyi anlamak için yeterli değildir. Antropolojik yaklaşım, bu tipolojilerin ötesine geçerek aileyi kuran ilişkilerin nasıl örgütlendiğine ve bu ilişkilerin hangi toplumsal bağlamlarda anlam kazandığına odaklanır.

Türkçede Aile Kavramı

Türkiye bağlamında aile, yalnızca bir toplumsal kurum değil, aynı zamanda en güçlü referans gruplarından ve bireyin temel kimlik dayanaklarından biridir. Aile, toplumsal aidiyetin kurulduğu, sorumlulukların tanımlandığı ve bireyin kendini konumlandırdığı birincil çerçeve olarak işlev görür. Nitekim White'ın belirttiği gibi, Türkiye'de aile "en önemli referans grubudur ve öncelikli kimlik bilgilerindendir" (1999: 64). Bu bağlamda evlilik de yalnızca bireysel bir yaşam tercihi değil; hem kadınlar hem de erkekler için yetişkinliğe geçişin toplumsal olarak tanınan bir göstergesi olarak kabul edilir (Neyzi, 2004: 111).

Türkçede "aile" kavramı, gündelik dilde ve toplumsal pratiklerde tek bir anlama karşılık gelmez; aksine çok katmanlı ve bağlama duyarlı bir kullanım alanına sahiptir. Bu çok anlamlılık, aile kavramının farklı bağlamlar-

da farklı toplumsal ilişkileri işaret etmesinden kaynaklanır. Aile, kimi durumlarda aynı hanede yaşayan bireyleri ifade ederken, kimi durumlarda akrabalık bağlarıyla birbirine bağlı daha geniş bir ilişki ağını kapsar. Bazı kullanımlarda ise aile, yalnızca birlikte yaşama ya da biyolojik bağlara indirgenmeyen; soy, dayanışma, karşılıklı sorumluluk ve ahlaki yükümlülükleri içeren daha kapsayıcı bir toplumsal birimi çağrıştırır.

Bu çok katmanlı kullanım, kavramın Türkçedeki semantik genişliğini ortaya koyar. Güvenç (1996: 242), Türkçede "aile" sözcüğüne ilişkin yaptığı çözümlemede, anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek gruptan, bir erkeğin karısı ve çocuklarına; aynı çatı altında yaşayanlardan, aynı soydan gelenleri kapsayan daha geniş bir topluluğa kadar uzanan sekiz farklı anlam katmanını tespit etmiştir. Bu çözümleme, aile kavramının gündelik dilde hem hane temelli hem de soy ve akrabalık temelli biçimde kullanılabildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Benzer biçimde Duben (2012: 109), Osmanlıca–Türkçe ansiklopedik sözlüklerde "aile" kavramının ilk anlamının bir kimsenin karısı, ikinci anlamının akraba, üçüncü anlamının ise ev halkı olarak sıralandığını belirtir. Buna göre aile kavramının evlilik, akrabalık ve hane kavramlarıyla birlikte tanımlanmakta ve anlamını bulmaktadır. Duben'e göre (bkz. 2012: 109–110), Türkçede aile kavramının dilsel ve kavramsal olarak evlilik ve yakın akrabalık ilişkileri etrafında kurulması, etnografik çalışmalarda da açık biçimde karşılık bulmaktadır. Nitekim Yasa'nın köy çalışmasında, köylülerin aile kavramını çoğunlukla "eş" ya da "çocukların annesi" anlamında kullandıkları görülür. Benzer biçimde Berkes'in köylerden derlediği verilerde aile, karı, koca ve çocuklardan oluşan bir birim olarak tanımlanmaktadır. Stirling'in saha araştırmasında da köylülerin aile kavramını aynı çekirdek ilişki etrafında kullandıkları tespit edilmiştir. Özertuğ ise bu kullanımı, ailenin köylü topluluklarda öncelikle biyolojik yeniden üretimin gerçekleştiği temel toplumsal birim olarak algılanmasıyla ilişkilendirir.

Aile kavramına ilişkin, farklı kültürel sistemlerde de çoklu anlamlandırmaların bulunduğu görülmektedir. Bu durum, ailenin evlilik, akrabalık ve soy sistemlerinin ayrılmaz bir parçası olmasından kaynaklanır ve bu sistemlerin "birlikte incelenmesini" zorunlu kılar (Güvenç, 1996: 241; Altuntek, 1993: 15; Güngören, 1998: 106). Bir ailenin varlığını sürdürebilmesini ve toplumsal düzeyde tanınmasını mümkün kılan; aile içi ve aileler arası ilişkileri düzenleyen akrabalık, soy, evlilik ve yerleşim gibi ilişkisel sistemlerdir (Güngören, 1998: 98). Dolayısıyla aile, tek başına ele alınabilecek bir birim

değil, ancak bu ilişkiler ağı içinde anlam kazanan ve çözümlenebilen bir toplumsal düzenleme olarak değerlendirilebilir.

Aile ve Toplumsal Sistemler

Bu çalışmanın dayandığı perspektif, aileyi kapalı ve kendinde bir yapı olarak değil, daha geniş bir ilişkiler sisteminin parçası olarak ele almaktadır. Bu çerçevede aile, akrabalık, evlilik, soy, yerleşim ve bakım gibi temel ilişkisel alanlarla birlikte düşünüldüğünde açıklık kazanır.

Akrabalık

Akrabalık, antropolojinin tarihsel olarak en temel ilgi alanlarından biridir. Eriksen'e göre antropologların akrabalık üzerine bu denli yoğunlaşmasının temel nedeni, akrabalığın toplumsal ilişkilerin kurulmasında merkezi bir rol oynamasıdır (Eriksen, 2021: 214). Holy'ye göre ise antropologlar, akrabalığın her yerde var olan evrensel bir olgu olduğu konusunda büyük ölçüde uzlaşmaktadırlar. Barnard, akrabalığın toplumsallığın inşasındaki önemini çarpıcı bir soruyla ifade eder: "Toplumun dayanağı nedir: toplum sözleşmesi mi, akrabalık mı?" (Barnard, 2018: 138). İlk bakışta provokatif görünen bu soru, toplumsal ilişkilerin sürekliliği ve gündelik düzen dikkate alındığında, akrabalığın toplumsal bağların kurulmasında ne denli güçlü bir açıklama sunduğunu göstermektedir.

Akrabalık, soy ve evlilik yoluyla tanınan toplumsal ilişkiler bütününü ifade eder (Aydın, 2020a: 41). Kimlerin akraba kabul edildiği, bu ilişkilerin hangi sorumluluk ve yükümlülükleri içerdiği her toplumda farklı biçimlerde düzenlenmektedir. Antropolojik bakış açısından akrabalık, yalnızca biyolojik bağlara indirgenebilecek doğal bir ilişki biçimi olarak değil; toplumsal olarak tanımlanan, öğrenilen ve kuşaklar boyunca aktarılan kurumsallaşmış bir ilişkiler ağı olarak ele alınmaktadır. Aile, bu ilişkiler ağının gündelik yaşamda en görünür hâle geldiği temel toplumsal yapılardan biridir. Godelier'e göre (2022: 102) bir aile tipinin iç yapısını belirleyen başlıca unsurlar arasında akrabalık ilişkileri ile üretim süreçleri yer almaktadır. Dayanışma, bakım ve karşılıklı destek pratiklerinin büyük bir bölümü akrabalık ilişkileri üzerinden örgütlenmekte; bu örgütlenmenin biçimi ise akrabalık sisteminin yapısına ve geçerli toplumsal normlara göre değişiklik göstermektedir.

Akrabalık sistemlerine ilişkin antropolojik çalışmalarda uzun süredir tartışılan temel sorulardan biri, akrabalığın biyolojik temelli bir olgu mu yoksa kültürel olarak kurulan bir ilişki biçimi mi olduğudur. Erken dönem antropolojik yaklaşımlarda Morgan, akrabalığı evrimci bir çerçeve içinde ele alarak soy, evlilik ve akrabalık biçimlerini biyolojik üreme ve tarihsel gelişim süreçleriyle ilişkilendirmiştir. Malinowski ise akrabalığı özellikle bakım, sorumluluk ve toplumsal işlevler bağlamında değerlendirerek, biyolojik zorunluluklar ile kültürel düzenlemeler arasındaki etkileşime dikkat çekmiştir (Güngören, 1998:93). Lévi-Strauss'un yapısalcı yaklaşımı ise akrabalığı kan bağına indirgemek yerine, evlilik ve kadın değişimi üzerinden işleyen bir toplumsal ilişki sistemi olarak kavramsallaştırmış ve bu tartışmayı farklı bir düzleme taşımıştır.

Bu klasik yaklaşımlar, David Schneider'ın eleştirileriyle birlikte önemli ölçüde sorgulanmıştır. Schneider, akrabalığın evrensel ve biyolojik bir olgu olarak ele alınamayacağını; aksine, kültürel olarak inşa edilmiş bir anlamlar sistemi olduğunu ileri sürerek Batı merkezli varsayımların görünür kılınmasını sağlamıştır (Schneider, 1984). Marshall Sahlins ise bu eleştiriyi daha ileri bir noktaya taşıyarak akrabalığı bütünüyle geçersiz kılmak yerine yeniden tanımlamış; akrabalığın biyolojik bağlardan çok "müşterek varoluş" (*mutuality of being*) ilkesine dayandığını savunmuştur (Sahlins, 2015). Bu yaklaşıma göre akrabalık, bireylerin yaşamlarını, kaderlerini ve sorumluluklarını birlikte paylaştıkları öznelerarası bir aidiyet ilişkisi olarak anlaşılmakta; evlat edinme, süt kardeşliği ve ritüel akrabalık gibi bağlar da bu kültürel inşa süreçlerinin somut örnekleri olarak değerlendirilmektedir.

Akrabalık sistemleri, bir toplumda bireyler arasındaki akrabalık ilişkilerinin nasıl tanımlandığını, adlandırıldığını ve sınıflandırıldığını belirleyen kültürel düzenlemeleri ifade eder. Bu sistemler, kimlerin akraba sayıldığını ve akrabalık bağlarının kuşak, cinsiyet ve soy ilkelerine göre nasıl ayrıştırıldığını ortaya koyarken, söz konusu ilişkilerin toplumsal yaşamda hangi anlamlara sahip olduğunu da görünür kılar. Antropoloji literatüründe Crow, Eskimo, Hawai, Iroquois, Omaha ve Sudan akrabalık sistemleri, akrabalık terimlerinin farklı toplumsal düzenleme ilkelerine göre yapılandırıldığını gösteren başlıca tipolojiler arasında yer almaktadır (Aydın, 2020; Güvenç, 1996; Harris, 1987). Bu tipolojiler, akrabalığın evrensel bir ilişki alanı olmakla birlikte her toplumda farklı kültürel mantıklar doğrultusunda örgütlendiğini göstermektedir. Türkiye'de yaygın olarak kullanılan akrabalık terimlerinin ise, ayrıntılı ve ayırt edici yapıları nedeniyle Sudan akraba-

lık sistemine yakın özellikler taşıdığı ifade edilmektedir (Güvenç, 1996: 252). Pierce'ın Demirciler köyünde yürüttüğü alan çalışması da, iç evliliğin yaygın olduğu bu yerleşimde akrabalık bağlarının sosyal ilişkilerin düzenlenmesi ve yeniden üretiminde merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır (Pierce, 2003: 143-159).

Bu bağlamda akrabalık, yalnızca bireyler arasındaki soy ya da evlilik bağlarını tanımlayan bir ilişki sistemi değil; aynı zamanda ailenin toplumsal olarak nasıl kurulduğunu, sürdürüldüğünü ve kuşaklar boyunca yeniden üretildiğini belirleyen temel bir düzenleme alanı olarak değerlendirilebilir. Aile, akrabalık ilişkilerinin gündelik yaşamda somutlaştığı; bakım, dayanışma ve sorumluluk pratiklerinin örgütlendiği başlıca toplumsal birimdir. Akrabalık sistemlerinin yapısı, ailenin sınırlarını, iç işleyişini ve kuşaklar arası sürekliliğini doğrudan etkilemekte; aile biçimleri bu ilişkisel düzenlemeler doğrultusunda farklı toplumsal ve kültürel bağlamlarda çeşitlenmektedir. Bu nedenle aileyi anlamak, onu mümkün kılan akrabalık ilişkilerinin nasıl kurulduğunu ve toplumsal olarak nasıl düzenlendiğini birlikte ele almayı gerekli kılmaktadır.

Soy İlkeleri (Soydan Gelme Kuralı)

Soydan gelme kuralları, çocuğun içinde doğduğu toplumda anne ve babasına göre toplumsal konumunun nasıl belirlendiğini tanımlayan kültürel olarak düzenlenmiş ilişki biçimleridir. Bu kurallar, aile ilişkilerinin kuşaklar arasında nasıl sürdürüleceğini belirleyerek süreklilik mantığını kurar. Böylece aile, yalnızca birlikte yaşanan bir toplumsal birim olmaktan çıkarak, kuşaklar arası aktarımın gerçekleştiği ilişkisel bir alan hâline gelir. Bu bağlamda aile, geçmiş ile gelecek arasında kurulan toplumsal bir bağ olarak işlev görür.

Soydan gelme ilkeleri, bireylerin toplumsal konumlarını, aidiyet ilişkilerini ve kamusal yaşama katılım biçimlerini de belirler. Tek-yanlı-soydan gelme kuralının geçerli olduğu toplumlarda çocuk, içinde doğduğu toplumsal düzene göre ya baba ya da ana soyundan sayılır. Örneğin Türk toplumunda yaygın olan baba-soylu sistemde çocuk, "soy" adını babasından almakta ve soy çizgisi baba hattı üzerinden izlenmektedir. Ana soylu sistemlerde ise çocuk, annenin soy çizgisi içerisinde tanımlanır. Çin'in Yünnan eyaletinde yaşayan Na topluluğu, ortak bir kadın atadan türeyen anayanlı bir soy sistemi izlemektedir. Bu toplulukta hane, evlerde birlikte yaşayan ve çocukları ortaklaşa yetiştiren kız ve erkek kardeşlerden oluşur; evlilik ku-

rumu bulunmadığı gibi, dilde "koca" ve "baba"yı karşılayan terimler de yer almaz (Godelier, 2022: 137–138).

Tek-yanlı-soydan gelme evrensel bir kural değildir. Bazı toplumlarda çocuk, anne ve baba soyunun dışında üçüncü bir toplumsal gruba ait sayılabilmektedir (Güngören, 1998: 100). Bunun yanı sıra kimi kültürlerde soy, hem anne hem baba hattı üzerinden izlenir; bu düzenleme çift çizgili (bilateral) soy sistemi olarak adlandırılır. Bazı toplumlarda ise her iki soy çizgisi tanınmakta, ancak bireyin hangi soy hattına dâhil olacağı tercihe bırakılmaktadır. Kadınların ana soyunu, erkeklerin ise baba soyunu izlediği paralel soy sistemleri de antropolojik literatürde tanımlanan bir diğer düzenleme biçimini oluşturmaktadır (Aydın, 2020b: 955).

Bu çeşitlilik, soy ilkelerinin yalnızca biyolojik akrabalığı tanımlayan teknik düzenlemeler olmadığını; aile, hane, mülkiyet, bakım ve toplumsal sorumluluk ilişkilerinin örgütlenmesinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Antropolojik açıdan soy sistemleri, kuşaklar arası sürekliliğin hangi hat üzerinden kurulacağını belirleyerek aile yapısının sınırlarını ve iç işleyişini şekillendirir. **Böylece aile, sadece "birlikte yaşama" pratiği değil, aidiyetin, aktarımın ve sorumlulukların kuşaklar boyunca düzenlendiği bir kurumsal çerçeve olarak anlaşılır.** Bu nedenle soydan gelme kuralları, aileyi sabit ve evrensel bir yapı olarak değil, farklı toplumsal ve kültürel bağlamlarda değişen ilişkisel bir düzenleme alanı olarak kavramayı mümkün kılar.

Yerleşim ve Hane

Yerleşim düzenleri, evlilik sonrası çiftin hangi hane içinde yaşayacağını belirleyen mekânsal düzenlemelerdir. Antropolojik açıdan bu düzenlemeler, yalnızca fiziksel yerleşimi değil; aile ilişkilerinin, akrabalık bağlarının ve gündelik yaşam pratiklerinin nasıl örgütleneceğini de belirleyen temel toplumsal çerçeveler olarak ele alınır. Hane, bu bağlamda aile ilişkilerinin mekânsal olarak somutlaştığı, üretim, tüketim ve bakım pratiklerinin birlikte yürütüldüğü bir toplumsal birimdir.

Patrilokal (baba-yerli) yerleşim, evlilik sonrası çiftin erkeğin ailesinin ikamet ettiği yerde yaşamaya başlamasını ifade eder. Terim, kimi zaman **virilokal** yerleşimle (erkeğin ailesinin yanında yerleşim) eşanlamlı olarak kullanılsa da, daha dar anlamda patrilokal düzenleme, kuşaklar boyunca tekrarlanan virilokal yerleşim pratikleri sonucunda oluşmuş **baba**

soylu bir grup içinde ikameti ima etmektedir. Bu ayrım, yerleşim düzenleri ile soy ilkeleri arasındaki ilişkinin her zaman birebir ve otomatik olmadığını göstermesi açısından önemlidir (Barnard & Spencer, 1998: 617).

Matrilokal (ana-yerli) yerleşim ise evlilik sonrası çiftin kadının ailesinin ikamet ettiği yerde yaşamaya başlamasını ifade eder. Terim, kimi zaman **uxorilokal** (kadının ailesinin yanında yerleşim) yerleşimle eşanlamlı olarak kullanılsa da, daha dar anlamda matrilokal düzenleme, kuşaklar boyunca tekrarlanan uxorilokal yerleşim pratikleri sonucunda oluşmuş **ana soylu bir grup içinde ikameti** ima etmektedir. Bu kullanım da, yerleşim ile soy arasındaki ilişkinin bağlamsal ve tarihsel olarak şekillendiğini göstermektedir (Barnard & Spencer, 1998: 612).

Ana-yerli ve baba-yerli yerleşim biçimleri, çoğu zaman soy ilkeleriyle örtüşmekle birlikte, her toplumda zorunlu ve değişmez bir karşılık oluşturmaz. Antropolojik literatürde yerleşim düzenleri yalnızca bu iki biçimle sınırlı değildir. **Yeni-yerli (neolokal) yerleşim**, evlilik sonrası çiftin her iki ailenin de dışında, bağımsız bir hane kurmasını ifade eder. Neolokal evlilikte çift ne kadının ne de erkeğin daha önce yaşadığı yerde değil, her iki taraf için de yeni olan bir yerleşim alanına taşınmaktadır (Barnard & Spencer, 1998: 614). Bu yerleşim biçiminde hane, akrabalık gruplarından mekânsal olarak ayrışarak kurulsa da, aile ve akrabalık bağları bakım, dayanışma ve karşılıklılık ilişkileri aracılığıyla varlığını sürdürmektedir. Bu yönüyle neolokal düzenleme, ailenin çözülmesinden ziyade, akrabalık ilişkilerinin mekânsal olarak yeniden örgütlenmesine işaret etmektedir.

Bunun yanı sıra, bazı toplumsal bağlamlarda çiftin kadının ya da erkeğin ailesiyle yaşayabildiği **iki-yerli (bilokal)**yerleşim düzenlemelerine de rastlanmaktadır. Tüm bu yerleşim biçimleri birlikte değerlendirildiğinde, yerleşim ve hane düzenlemelerinin aileyi sabit ve tekil bir yapı olarak değil, farklı toplumsal, ekonomik ve kültürel koşullara bağlı olarak değişen ilişkisel bir örgütlenme alanı hâline getirdiği görülmektedir.

Hane, aile ilişkilerinin gündelik yaşamda mekânsal olarak örgütlendiği temel birimlerden biridir. Aile, akrabalık ve soy ilişkileri üzerinden tanımlanan bir toplumsal bağ iken; hane, bu ilişkilerin birlikte yaşama, üretim, tüketim ve bakım pratikleri aracılığıyla somutlaştığı alandır. Bu nedenle hane ile aile çoğu zaman örtüşse de, her zaman aynı yapıyı ifade etmez. Aynı hanede akraba olmayan bireyler birlikte yaşayabildiği gibi, aynı aileye mensup bireyler farklı hanelerde yer alabilmektedir. Bu durum, ailenin bi-

yolojik ya da hukuki bir birliktelikten ziyade, ilişkisel ve değişken bir toplumsal yapı olarak anlaşılması gerektiğini göstermektedir.

Hane basitçe "ev" olarak tanımlansa da, antropolojik ve sosyolojik çalışmalarda hane bu dar anlamın ötesinde ele alınmaktadır. Berkes, Yasa ve Stirling, halk arasında yaygın olan "tek kese, tek kazan, tek sofra" tanımlarının farklı versiyonlarına işaret ederek haneyi, özellikle kırsal toplumlarda (ve geleneksel kent bağlamında esnaf ve zanaatkâr çevrelerinde) temel bir üretim ve tüketim birimi olarak değerlendirmektedir (Duben, 2012: 110). Bununla birlikte, hanenin bir ikamet birimi olup olmadığı ve hane ferdi olmanın ölçütleri konusunda araştırmacılar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Berkes'e göre (1942: 117) hane, müstakil bir ekonomik birim olmasının yanı sıra, mekân üzerinde katılaşmış akrabalık ilişkilerinin somutlaşmış biçimini temsil eder; bu nedenle ortak ekonomik faaliyetler, akrabalık bağları ve ortak ikamet, Türk hanesini anlamada temel ölçütler olarak öne çıkmaktadır.

Bu çerçevede yerleşim ve hane düzenlemeleri, aileyi yalnızca normatif bir kurum olarak değil, gündelik yaşam pratikleri içinde kurulan ve sürdürülen ilişkisel bir yapı olarak anlamayı mümkün kılar. Yerleşim biçimleri aracılığıyla şekillenen haneler, akrabalık ve soy ilişkilerinin mekânsal karşılıklarını üretirken, aile içi bakım, dayanışma ve sorumluluk ilişkilerinin nasıl örgütlendiğini de görünür kılmaktadır. Bu yönüyle yerleşim ve hane, evliliğin ve aile ilişkilerinin toplumsal olarak nasıl kurulduğunu anlamada tamamlayıcı bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Evlilik

Evlilik, ailenin kurulması, sürdürülmesi ve kuşaklar arası yeniden üretiminde merkezi bir rol oynayan temel bir toplumsal düzenlemedir. Altuntek'e göre (1993: 15) ailenin kurulabilmesinin ön koşulu, toplumca geçerli evlilik kurallarına uyulmasıdır. Bu çerçevede aile, evlilik aracılığıyla yalnızca bireysel birlikteliklerin ötesinde, toplumsal olarak tanınmış ve düzenlenmiş bir ilişki alanı hâline gelir. Çoğu toplumda evlilik bireysel bir tercih gibi sunulsa da antropolojik açıdan evlilik esas olarak aileler ve toplumsal birimler arasındaki ilişkileri düzenleyen bir mekanizma olarak işlev görür. Evlilik yoluyla kurulan bağlar, yalnızca iki bireyi değil, onların ait oldukları aileleri ve daha geniş toplumsal çevreleri de kapsar.

Eş seçiminin nasıl yapıldığı, evliliğin hangi koşullarda meşru kabul edildiği ve evlilik sonrası yerleşimin nasıl düzenlendiği, aile yapılarının biçimlenmesinde belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır. Nitekim Güngören'e göre (1998: 92) evlilik, bireyler arasında değil, toplumsal birimler arasında kurulan yasal bir sözleşmedir. Modern toplumlarda eş seçimi bireyler arasında özgür bir tercih gibi görünse de sınıf, statü ve benzeri toplumsal etkenler bu süreci önemli ölçüde yönlendirmeye devam etmektedir.

Evlilik ve aile biçimleri, toplumdan topluma önemli farklılıklar göstermektedir. Antropolojik literatürde evlilik, monogamik (tek eşli), poligamik (çok karılı, çok kocalı ya da her ikisini içeren) ve grup evliliği gibi farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu evlilik biçimleri, değişim, satın alma, serbest seçim ya da aile zoruyla eş seçimi gibi farklı yollarla kurulabilmektedir (Güngören, 1998: 95–96). İç evlilik ve dış evlilik pratikleriyle birlikte değerlendirildiğinde, bu farklı evlilik biçimleri, aile ilişkilerinin hangi ilke ve normlar çerçevesinde düzenlendiğini ve evliliğin toplumsal örgütlenme içindeki rolünü görünür kılmaktadır.

İç evlilik (endogami), belirli bir toplumsal grup, kategori ya da akrabalık birimi içinde gerçekleştirilen evlilikleri ifade ederken; **dış evlilik (egzogami)**, bu sınırların dışından eş seçimini tanımlamaktadır. Kavramlar ilk olarak J. F. McLennan tarafından, toplumsal evrim kuramı çerçevesinde, gelin kaçırma pratikleri ve sonrasında grupların kendi içlerinden eş seçimine yönelik geliştirdikleri yasakları açıklamak amacıyla kullanılmıştır. Güncel antropolojik literatürde ise endogami ve egzogami, evrimci bir aşamadan ziyade, toplumların evlilik yoluyla sosyal sınırları nasıl kurduklarını ve yeniden ürettiklerini gösteren analitik kavramlar olarak ele alınmakta hem normatif kuralları hem de fiili evlilik pratiklerini kapsayacak biçimde kullanılmaktadır. (Barnard & Spencer, 1998: 603-5). Egzogami kuralları, çoğu toplumda ensest yasağıyla birlikte ele alınarak, evliliğin yalnızca bireysel değil, toplumsal sınırları düzenleyen bir kurum olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede evlilik, aileyi yalnızca biyolojik ya da hukuki bir birliktelik olarak değil, toplumsal olarak tanınmış ve düzenlenmiş bir ilişki alanı olarak kuran temel mekanizmalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Evlilik yoluyla belirlenen eş seçimi, meşruiyet ölçütleri ve yerleşim düzenlemeleri, ailenin sınırlarını, iç işleyişini ve kuşaklar arası sürekliliğini doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla evlilik, aile ilişkilerinin toplumsal olarak

nasıl kurulduğunu, sürdürüldüğünü ve dönüştüğünü anlamada merkezi bir analitik anahtar sunmaktadır.

Bu bölümde ele alınan akrabalık, soy, yerleşim, hane ve evlilik düzenlemeleri birlikte değerlendirildiğinde, ailenin kapalı ve kendinde bir yapı olarak değil, çok katmanlı toplumsal ilişkiler ağı içinde kurulan ve sürdürülen bir örgütlenme biçimi olduğu görülmektedir. Aile, biyolojik bağlardan ya da hukuki tanımlardan ibaret olmayıp, akrabalık ilişkileri, soydan gelme ilkeleri, mekânsal yerleşim pratikleri ve evlilik yoluyla şekillenen dinamik bir ilişkisel alan olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede aileyi anlamak, onu mümkün kılan ve sürekli olarak yeniden üreten toplumsal sistemleri birlikte ele almayı gerektirmekte; aile biçimlerinin tarihsel ve kültürel bağlamlara göre nasıl çeşitlendiğini görünür kılmaktadır.

Ailenin Klasik İşlevleri Üzerinden Yeniden Okuması

Antropolojik literatürde aile, uzun süre belirli "işlevler" etrafında tanımlanmış ve çözümlenmiştir. Bu yaklaşım, özellikle yapısal-işlevselci gelenek içinde, ailenin toplumsal bütünün devamlılığını sağlayan temel kurumlardan biri olarak ele alınmasına dayanır. Ancak güncel antropolojik çalışmalar, bu klasik işlevlerin evrensel ve sabit özellikler olmaktan ziyade, tarihsel, kültürel ve bağlamsal olarak değişken biçimlerde örgütlendiğini göstermektedir. Bu nedenle ailenin klasik işlevlerini, normatif kabullerden arındırarak ve ilişkisel süreçler üzerinden yeniden okumak gerekmektedir.

Cinselliğin Düzenlenmesi

Ailenin en sık vurgulanan klasik işlevlerinden biri, cinselliğin toplumsal olarak düzenlenmesidir. Evlilik kurumu aracılığıyla cinsel ilişkilerin meşru sınırlar içine alınması, yalnızca biyolojik üremenin değil; soyun, mirasın ve toplumsal aidiyetin düzenlenmesini de mümkün kılar. Cinsel ihtiyaç çerçevesinde ortaya çıkabilecek kargaşayı önlemeye ve cinsel rekabeti sınırlandırmaya yönelik düzenlemeler, bu bağlamda temel toplumsal normlar olarak devreye girer (Aydın, 2020: 402).

Toplumlar, cinselliği bütünüyle bireysel bir pratik olarak bırakmaz. Ensest yasağı, evlilik kuralları, ahlaki değerler ve hukuki düzenlemeler aracılığıyla cinsellik kültürel olarak çerçevelenir. Aile, bu çerçevenin en görünür biçimde somutlaştığı toplumsal birimlerden biridir. Bununla birlikte aile, cinselliği tek başına düzenleyen ya da denetleyen kapalı bir yapı olarak

değerlendirilmemelidir. Aksine, cinselliğin nasıl anlamlandırılacağı, hangi ilişkilerin meşru kabul edileceği ve bu ilişkilerin hangi normlara bağlanacağı, daha geniş bir kültürel ve hukuksal düzen içinde belirlenir.

Bu nedenle aile, cinselliğin "doğal" biçimde düzenlendiği evrensel bir alan olarak değil; cinselliğin toplumsal anlam kazandığı ilişkisel bir bağlam olarak ele alınmalıdır. Aile içindeki cinsellik anlayışı, toplumun değer sistemi, dini referansları, hukuki normları ve tarihsel deneyimleriyle birlikte şekillenir. Bu çerçevede aile, biyolojik üreme sürecinin toplumsal bir kabuğu olarak işlev görür (Güngören, 1998: 105). Aile kurumu, tarihsel olarak cinselliğin belirli kodlar ve normlar çerçevesinde düzenlendiği bir alan olarak işlev görmüş; bu çerçevenin dışında kalan cinsel yönelim ve pratiklere çoğu zaman sınırlayıcı ya da dışlayıcı biçimlerde yaklaşmıştır. Güngören'e göre aile, cinselliği denetleyen ve meşru kabul edilen biçimler dışında kalan yönelimleri ket vuran yapısıyla, farklı toplumsal bağlamlarda benzer biçimlerde ortaya çıkan evrensel bir nitelik taşımaktadır (Güngören, 1998: 91).

Bu düzenleyici işlev, yalnızca ahlaki ya da kültürel normlarla sınırlı değildir; akrabalık ve aile ilişkileri, tarihsel olarak erkek egemen aile ideolojisinin güçlü etkisi altında şekillenmiştir. Herzfeld'in belirttiği üzere, uluslararası ölçekte "doğal" ve istikrarlı bir toplumsal yapı olarak kabul gören evlilik ve aile modeli, bu görünür istikrarın ardında ayrıcalık, reddedilme ve dışlama biçimlerini de üretmektedir (Herzfeld, 2012: 278). Ancak bu dışlayıcı boyutlar, aile ve evlilik kurumunun normatif gücü nedeniyle çoğu zaman görünmez kılınır.

Bununla birlikte antropolojik veriler, cinselliğin tek bir evlilik formu ya da aile modeliyle sınırlandırılamayacağını açıkça ortaya koymaktadır. Farklı toplumlarda evlilik öncesi, evlilik dışı ya da çoklu eşlilik gibi pratiklerin varlığı, cinselliğin toplumsal denetiminin evrensel ve tekil bir biçime sahip olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda aile, cinselliği bastıran ya da yalnızca sınırlandıran bir yapıdan ziyade, cinselliğe anlam kazandıran ve onu belirli toplumsal ilişkiler ağı içine yerleştiren bir mekanizma olarak değerlendirilebilir.

Klasik literatürde aileye atfedilen işlevlerden biri de cinsel rekabetin sınırlandırılmasıdır. Ancak güncel antropolojik yaklaşımlar, bu işlevi daha esnek bir çerçevede ele alır. Ailenin temel rolü, cinsel rekabeti ortadan kaldırmak değil; cinsel ve duygusal ilişkileri toplumsal kategoriler içine yerleştirmektir. Evlilik, partnerlik ve ebeveynlik gibi kategoriler, ilişkilerin hangi

hak ve sorumluluklarla tanımlanacağını belirler. Bu çerçeve sabit değildir; tarihsel olarak ve kültürel bağlama göre sürekli yeniden şekillenir.

Bakım

Bakım, ailenin hem biyolojik hem de toplumsal sürekliliğini mümkün kılan temel işlevlerden biridir. İnsan yavrusunun uzun süreli bakıma muhtaç olması, aileyi evrensel bir kurum olarak ele alan yaklaşımların başlıca dayanak noktalarından biri olmuştur. Ancak antropolojik çalışmalar, bakımın yalnızca ebeveyn–çocuk ilişkisiyle sınırlı olmadığını; akrabalık, komşuluk ve topluluk ilişkileri içinde paylaşılan, kültürel olarak örgütlenen bir pratik olduğunu ortaya koymaktadır. Çocuk bakımı kadar yaşlı, hasta ya da bakıma muhtaç bireylerin bakımı da aile içi ilişkilerin düzenlenmesinde belirleyici bir rol oynar. Bu yönüyle bakım, biyolojik bir zorunluluktan çok, toplumsal sorumlulukların ve ahlaki yükümlülüklerin üretildiği bir alan olarak değerlendirilmelidir. Bakımın biyolojik bir zorunluluktan ziyade, toplumsal sorumluluklar ve ahlaki yükümlülükler çerçevesinde örgütlenen bir pratik olduğu, antropolojik literatürde yaygın biçimde vurgulanmaktadır (Godelier, 2022).

Bakımın içgüdüsel bir davranıştan ziyade, kültürel olarak düzenlenen bir sorumluluk alanı olduğu ve aileyi aşan ilişki ağları içinde örgütlenebildiği, antropolojik literatürde yaygın biçimde vurgulanmaktadır (Eriksen, 2021). Bakım, içgüdüsel bir davranış biçimi olarak değildir; kim tarafından, nasıl ve hangi ölçülerde üstlenileceği kültürel olarak belirlenen bir sorumluluk alanıdır. Aile, bakımın ilk ve en yaygın biçimde örgütlendiği toplumsal birim olmakla birlikte, bakım ilişkileri çoğu zaman aile sınırlarını aşarak daha geniş ilişki ağları içinde şekillenir. Bu durum, aileyi bakımın tek kaynağı olmaktan çıkarırken, bakım pratiklerinin düzenlenmesinde merkezi bir referans noktası olma özelliğini tamamen ortadan kaldırmaz.

Bakım ilişkileri, aileyi tanımlayan en temel unsurlardan biridir. Çocukların, yaşlıların ve bağımlı bireylerin ihtiyaçlarının nasıl karşılandığı, aile içi iş bölümünün ve sorumluluk paylaşımının nasıl kurulduğunu gösterir. S. V. Örnek'in (1995: 213) aileyi "erkeğin ve kadının çocuklarıyla birlikte oluşturdukları, iş bölümüne dayanan toplumsal ve ekonomik temel birlik" olarak tanımlaması, bakım pratiklerinin aynı zamanda aileyi ekonomik bir birim olarak da yapılandırdığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ev içi emek, duygusal destek ve bakım faaliyetleri, aile içi ilişkilerin sürekliliğini sağlayan görünmez ancak belirleyici unsurlar arasında yer alır.

Modern toplumlarda bakımın, devlet, piyasa ve profesyonel kurumlar aracılığıyla aile dışı alanlarda da örgütlenmesi, aile ilişkilerinin yeni biçimler kazanmasına yol açmıştır. Bununla birlikte aile, bakım ilişkilerinin anlamlandırılmasında çoğu zaman temel referans çerçevesi olmayı sürdürür. Göçmen ailelerde bakımın mekânsal mesafe üzerinden sürdürülmesi, dijital iletişim aracılığıyla kurulan bakım ilişkileri ve kuşaklar arası sorumlulukların yeniden tanımlanması, bakımın aile bağlamında aldığı yeni görünümleri ortaya koymaktadır.

Bakım pratikleri, çoğu toplumda dayanışma ve karşılıklılık ilişkileriyle iç içe geçmiştir. Bakım pratiklerinin aile sınırlarını aşarak farklı toplumsal bağlamlarda örgütlenebildiği ve dayanışmanın otomatik bir aile özelliği olarak ele alınamayacağı, çağdaş antropolojik çalışmalarda vurgulanmaktadır (Godelier, 2022). Duygusal destek, ekonomik paylaşım ve risklerin üstlenilmesi, bakımın yalnızca bireysel bir sorumluluk değil; ilişkisel bir düzenleme olduğunu gösterir. Bununla birlikte çağdaş antropolojik yaklaşımlar, dayanışmayı aileye otomatik olarak atfedilen bir özellik olarak değil; bakım ve karşılıklılık ilişkilerinin belirli bağlamlarda örgütlendiği bir alan olarak ele alır. Komünal bakım biçimleri, arkadaşlık ağları, ritüel akrabalıklar ve profesyonel bakım kurumları, bu ilişkilerin aile dışı biçimlerde de kurulabildiğini göstermektedir. Bu bağlamda antropolojik çalışmalar, bakımın aile dışı toplumsal ağlar, topluluklar ve kurumsal alanlar içinde nasıl yürütüldüğünü ve yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır (McKearney & Amrith, 2021).

Bu çerçevede bakım, aileyi kapalı ve değişmez bir yapı olarak tanımlamaktan ziyade; çeşitli toplumsal işlevlerin kesiştiği, esnek ve bağlamsal bir ilişki alanı olarak kavramayı mümkün kılar. Aile, bakımın zorunlu ve tek adresi olmaktan çıkmış olsa da bakım, dayanışma ve karşılıklılık ilişkilerinin en yaygın biçimde anlam kazandığı toplumsal çerçevelerden biri olmayı sürdürmektedir.

Karşılıklılık ve Dayanışma

Aile, karşılıklılık ve dayanışma ilişkilerinin en yoğun biçimde kurulduğu toplumsal alanlardan biridir. Mal, emek, zaman ve duygulanım gibi farklı kaynakların paylaşımı, aile içi ilişkilerin temelini oluşturur. Klasik yaklaşımlarda bu karşılıklılık çoğu zaman "doğal" ya da kendiliğinden işleyen bir süreç olarak varsayılmıştır. Ancak antropolojik analizler, aile içindeki dayanışmanın her zaman eşit, dengeli ya da sorunsuz biçimde işleme-

diğini; aksine güç ilişkileri, cinsiyet rolleri ve kuşaklar arası hiyerarşiler tarafından şekillendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle karşılıklılık, romantize edilen bir uyum durumu olarak değil; müzakere edilen, zamana yayılan ve zaman zaman çatışma içeren bir süreç olarak ele alınmalıdır. Bu tür karşılıklılık ilişkileri, antropolojik literatürde Marcel Mauss'un armağan kuramında gösterdiği üzere, ekonomik bir değişimden ziyade toplumsal bağları kuran ve sürdüren ahlaki bir yükümlülükler sistemi olarak ele alınmaktadır (Mauss, 2016).

Aile içi karşılıklılık, piyasa temelli değişim ilişkilerinden farklı olarak anlık bir hesaplaşma mantığına dayanmaz. Bakım, emek ve duygusal destek gibi unsurlar, çoğu zaman uzun vadeli ve belirsiz bir geri dönüş beklentisiyle sunulur. Bu durum, aile ilişkilerinde karşılıklılığın eşzamanlı olmasını zorunlu kılmaz; özellikle kuşaklar arası ilişkilerde, verilenle alınan arasındaki zaman farkı belirginleşir. Çocuklukta alınan bakımın yetişkinlikte ebeveynlere yönelen sorumluluklar biçiminde karşılık bulması, bu zamansal sürekliliğin tipik örneklerinden biridir (White 1999).

Dayanışma, bu çerçevede bireysel çıkarların ertelenmesini ve ilişkisel yükümlülüklerin öncelik kazanmasını mümkün kılar. Ancak bu durum, dayanışmanın otomatik olarak ortaya çıktığı ya da her koşulda sürdürüldüğü anlamına gelmez. Aile içindeki karşılıklılık ilişkileri, toplumsal normlar ve ahlaki beklentiler kadar, eşitsizlikler ve müzakere süreçleri tarafından da belirlenir. Kimin ne ölçüde katkıda bulunacağı, hangi sorumlulukların kimler tarafından üstlenileceği, aile içi düzenlemelerin en önemli tartışma alanları arasında yer alır (White, 1999: 19-45). Bu bağlamda aile bağları içerisinde karşılıklılık, anlık bir değiş tokuş olmaktan ziyade, kuşaklar arası süreklilik taşıyan bir yükümlülükler ağı olarak işler. Dayanışma, aileyi kapalı ve uyumlu bir bütün hâline getiren doğal bir özellik değil; belirli toplumsal koşullar altında kurulan, sürdürülen ve zaman zaman yeniden tanımlanan bir ilişkisel düzenleme olarak değerlendirilmelidir.

Miras ve Mülkiyet

Ailenin bir diğer klasik işlevi, mülkiyetin ve mirasın kuşaklar arasında aktarımını düzenlemesidir. Toprak, konut, hayvan, üretim araçları ya da maddi olmayan sembolik değerlerin aktarımı, çoğu toplumda aile ve akrabalık sistemleri aracılığıyla kurumsallaşır. Miras düzenlemeleri yalnızca ekonomik ilişkileri değil; aynı zamanda soy, aidiyet ve statü ilişkilerini de biçimlendirir. Bu yönüyle miras, antropolojik açıdan salt maddi bir aktarım

süreci değil, toplumsal düzenin yeniden üretildiği temel mekanizmalardan biridir. (Duben, 2012: 121-122)

Antropolojik literatürde miras, yalnızca sahip olunan varlıkların devrini ifade etmez; aile ve soyun sürekliliğini güvence altına alan toplumsal bir düzenleme olarak ele alınır. Kimin mirasçı sayıldığı, kimin dışarıda bırakıldığı ve aktarımın hangi hat üzerinden gerçekleştiği, aile yapılarının yanı sıra toplumsal eşitsizliklerin kuşaklar boyunca nasıl yeniden üretildiğini de belirler. Bu nedenle miras kuralları, aile içi konumların, akrabalık ilişkilerinin ve toplumsal hiyerarşilerin anlaşılması açısından merkezi bir öneme sahiptir. Antropolojik literatürde aile, evlilik ve miras ilişkileri arasındaki bu bağın tarihsel olarak nasıl kurulduğu, özellikle Avrupa toplumları üzerinden yapılan karşılaştırmalı analizlerde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır (Goody, 1983).

Miras ve mülkiyet aktarımları, aileyi aynı zamanda hukuksal bir birim hâline getirir. Soy ilişkileri, evlilik biçimleri ve hane yapıları, mülkiyetin kimler arasında ve hangi koşullarda devredileceğini belirleyen temel çerçeveleri oluşturur. Bu bağlamda bazı yaklaşımlar, aile tiplerinin iç yapısını belirleyen iki temel unsurdan söz eder: akrabalık ilişkileri ve üretim ilişkileri. Bu iki alanın kesişiminde miras hem ekonomik hem de simgesel bir düzenleme olarak işlev görür (Altuntek, 2020: 769-771).

Antropolojik literatürde aile, yalnızca akrabalık ilişkilerinin sürdürüldüğü bir alan olarak değil; aynı zamanda üretim, tüketim, dağıtım ve mülkiyet ilişkilerinin örgütlendiği temel bir iktisadi birim olarak ele alınmıştır. Sanayi öncesi toplumlarda aile, çoğu zaman doğrudan üretim birimi olarak işlev görürken; modern toplumlarda bu rol biçim değiştirerek varlığını sürdürmüştür. Üretim faaliyetleri büyük ölçüde aile dışına taşınmış olsa da mülkiyetin aktarımı ve ekonomik sürekliliğin sağlanması büyük ölçüde aile üzerinden düzenlenmeye devam etmektedir. (Aydın 2020a: 38-39; Güngören, 1998: 98).

Modern ulus-devletlerde miras hukuku ve veraset düzenlemeleri, aileyi mülkiyetin kuşaklar arası aktarımında temel birim olarak tanımlar. Bu durum, antropolojik ekonomi ile hukuk antropolojisinin kesiştiği bir alan yaratır. Veraset, yalnızca maddi varlıkların değil; soy çizgisinin, statünün ve toplumsal aidiyetin de hukuksal olarak yeniden üretilmesini sağlar. Böylece aile, ekonomik ve hukuksal düzenin sürekliliğini mümkün kılan kurucu aktörlerden biri hâline gelir.

Günümüz Toplumlarında Aile

Modern toplumlar, aile biçimlerinin tekil ve homojen bir yapıya indirgenemeyeceğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Sanayileşme, kentleşme ve bireyselleşme süreçleri ile bakım, güvence ve risk paylaşımının kamusal kurumlar aracılığıyla yeniden örgütlenmesi ve tıbbi-teknolojik gelişmeler, aile ilişkilerinin hem yapısal hem de deneyimsel düzeyde dönüşmesine yol açmıştır. Bu dönüşümler, aileyi çözülmekte olan bir kurumdan ziyade, değişen toplumsal koşullara uyum sağlayan dinamik bir ilişki alanı olarak düşünmeyi mümkün kılar.

Boşanma oranlarının artması, evlilik dışı doğumların yaygınlaşması ve bireysel yaşam tercihlerinin çeşitlenmesiyle birlikte tek ebeveynli aileler, yeniden kurulan (karma) aileler ve çocuksuz hane biçimleri giderek görünür hâle gelmiştir (Güngören, 1998:91-92). Bu aile formları, aileyi iki ebeveynli çekirdek yapı üzerinden tanımlayan modellerin sınırlılıklarını ortaya koyar. Bakım, ekonomik sorumluluk ve duygusal emek kimi durumlarda tek bir yetişkin tarafından üstlenilirken, kimi durumlarda geniş aile ağları, arkadaşlık ilişkileri ya da kamusal destek mekanizmaları devreye girer. Bu çeşitlilik, aile ilişkilerinin biyolojik bağların ötesinde müzakere edilen pratikler üzerinden kurulduğunu göstermektedir.

Üreme teknolojilerindeki gelişmeler de aile kavramının sınırlarını genişletmiştir. Tüp bebek uygulamaları, donör kullanımı ve taşıyıcı annelik gibi pratikler, genetik ebeveynlik ile sosyal ebeveynlik arasındaki ayrımı görünür kılmakta; soy, aidiyet ve ebeveynlik kavramlarının yeniden tanımlanmasına yol açmaktadır (Dayı, 2017). Benzer biçimde göç, çalışma hayatının mekânsal esnekliği ve dijital iletişim teknolojileri, aile üyelerinin aynı mekânda yaşamadan da bakım, destek ve duygusal bağlarını sürdürebilmelerini mümkün kılmıştır. Fiziksel olarak dağınık haneler, aileyi yalnızca birlikte yaşama üzerinden tanımlayan yaklaşımların yetersizliğini ortaya koyar. Fiziksel olarak dağınık haneler, klasik "aynı çatı altında yaşama" tanımının yetersiz olduğunu göstermektedir; ulusötesi/transnational ailelerde farklı ülkelerde yaşayan aile üyeleri, iletişim ve bakım pratiklerini sürdürmektedir (Baldassar, 2007; Neyzi, 2004: 195-211).

Bu bağlamda günümüz toplumlarında aile, belirli bir biçime indirgenebilen sabit bir yapı olmaktan ziyade; bakım, dayanışma, karşılıklılık ve aidiyet ilişkilerinin farklı toplumsal koşullar altında yeniden örgütlendiği esnek bir ilişki alanı olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Bu yazıda aile, tekil bir biçim ya da her yerde aynı şekilde görülen sabit bir kurum olarak değil; akrabalık, soydan gelme, yerleşim–hane ve evlilik gibi ilişkisel alanların kesişiminde kurulan bir toplumsal düzenleme olarak ele alınmıştır. Çekirdek aile–geniş aile gibi tipolojik ayrımlar, ilk bakışta açıklayıcı bir çerçeve sunsa da aile ilişkilerinin nasıl kurulduğunu ve sürdürüldüğünü, sorumlulukların nasıl paylaşıldığını ya da aile sınırlarının hangi pratiklerle belirlendiğini her zaman görünür kılmayabilir. Bu nedenle antropolojik yaklaşım, aileyi yalnızca "birlikte yaşama" ölçütüyle tanımlamak yerine, aileyi mümkün kılan ve gündelik hayatta işler kılan ilişkiler ağına odaklanmayı gerekli kılar.

Türkiye bağlamında aile kavramının Türkçedeki çok katmanlı kullanımı da bu ilişkisel okumanın önemini desteklemektedir. "Aile" sözcüğü kimi bağlamlarda hane içindeki çekirdek birimi, kimi bağlamlarda akrabalık ağlarını, kimi zaman da soy, dayanışma ve karşılıklı sorumluluklar üzerinden kurulan daha geniş bir ilişki alanını işaret eder. Bu durum, aileyi tek başına ele alınabilecek bir birim olmaktan çok, evlilik, akrabalık ve hane gibi düzenlemelerle birlikte anlam kazanan bir yapı olarak düşünmeyi kolaylaştırır.

Ailenin klasik işlevleri olarak ele alınan cinselliğin düzenlenmesi, bakım, karşılıklılık–dayanışma ve miras–mülkiyet aktarımı ise, burada evrensel ve değişmez özellikler olarak değil, tarihsel ve kültürel bağlama göre farklı biçimlerde örgütlenebilen süreçler olarak yeniden okunmaya çalışıldı. Cinsellik, meşruiyet sınırları ve toplumsal kategoriler üzerinden çerçevelenirken; bakım pratikleri çoğu zaman aile sınırlarını aşan ilişki ağları içinde paylaşılabilmekte, karşılıklılık ilişkileri ise her zaman dengeli ya da sorunsuz bir uyum üretmeyebilmektedir. Miras ve mülkiyet aktarımı da, yalnızca ekonomik bir devri değil, aynı zamanda aidiyet ve süreklilik mantıklarının nasıl kurulduğunu gösteren bir düzenleme alanı olarak görülebilir.

Son bölümde değinilen güncel dönüşümler, aileyi "dağılan" bir kurumdan ziyade, farklı koşullara göre yeniden kurulan ve yeniden tanımlanan bir ilişki alanı olarak düşünmeye imkân vermektedir. Boşanma, yeniden evlilik, tek ebeveynli ya da çocuksuz haneler, üreme teknolojileri ve göç/dijital iletişim gibi süreçler, aile pratiklerinin hem mekânsal hem de deneyimsel düzeyde değişebildiğini göstermektedir. Bu noktada özellikle fiziksel olarak dağınık ve ulusötesi aile örnekleri, aileyi yalnızca aynı çatı

altında yaşama üzerinden tanımlayan yaklaşımların neden sınırlı kalabildiğini hatırlatır.

Bu çerçevede aileyi anlamak, tek bir modele karşılık aramaktan çok, aileyi kuran ilişkilerin nasıl örgütlendiğini ve hangi bağlamlarda nasıl dönüştüğünü izlemeyi gerektirir. Burada önerilen perspektif, aileyi tümüyle açıklama iddiasından ziyade, aileye ilişkin tartışmayı daha geniş bir ilişkiler ve düzenlemeler alanı içinde yeniden kurmaya dönük bir deneme olarak okunabilir.

Kaynakça

Altuntek, N. Serpil (1993). *Van Yöresinde Akraba Evliliği*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Altuntek, N. Serpil (2020). "Miras". Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın (ed.) *Antropoloji Sözlüğü* içinde (s. 769-771). İstanbul: Islık Yayınları.

Aydın, Suavi (2020a). "Aile". Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın (ed.) *Antropoloji Sözlüğü* içinde (s. 38-39). İstanbul: Islık Yayınları.

Aydın, Suavi (2020b). "Soy". Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın (ed.) *Antropoloji Sözlüğü* içinde (s. 954-955). İstanbul: Islık Yayınları.

Baldassar, Loretta (2007). "Transnational Families and the Provision of Moral and Emotional Support: The Relationship between Truth and Distance." *Identities*, 14(4), 385–409.

Barnard, Alan and Jonathan Spencer (1998). *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. NY: Routledge.

Barnard Alan (2018). *Sosyal Antropoloji ve İnsanın Kökeni*. Mehmet Doğan (çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Berkes, Niyazi (1942). *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Uzluk Basımevi.

Dayı, A. (2017). *Feminist etik açısından cinsellik ve üreme: Fetüsün bireyliği ve kadının beden bütünlüğü*. Fe Dergi, 9(1), 37–54. http://cins.ankara.edu.tr/17_4.html

Duben, Alan (2012). *Kent, Aile, Tarih*. Leyla Şimşek (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Eriksen, Thomas H. (2021). *Küçük Yerler Büyük Meseleler*. A.Erkan Koca (çev.). Ankara: Atıf Yayınları.

Godelier, Maurice (2022). *İnsan Toplumlarının Temelinde Antropolojinin Bize Öğrettikleri*. Levent Ünsaldı (çev.). Ankara: Heretik Yayınları.

Goody, Jack (1983). *The Development of the Family and Marriage in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Güngören, Ahmet (1998). *Cadıların Günbatımı: Bir Antropoloji El Kitabı İçin Yazılar*. İstanbul: Yol Yayınları.

Güvenç, Bozkurt (1996). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Harris, Marvin (1987). *Cultural Anthropology*. New York: Harper and Row.

Herzfeld, Michael (2012). *Antropoloji: Kültürde ve Toplumda Teorik Uygulama*. Bülent Tokgöz (çev.). Ankara: Say Yayınları.

Mauss, Marcel (2016). *Armağan Üzerine Bir Deneme*. Nihan Özyıldırım (çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.

McKearney, P., & Amrith, M. (2021). "*Care*". In The Cambridge Encyclopedia of Anthropology. Retrieved from https://www.anthroencyclopedia.com/entry/care.

Neyzi, Leyla (2004). "*Ben Kimim?" Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Örnek, Sedat V. (1995). *İlkellerde Din, Büyü, Sanat; Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Pierce, Joe E. (2003). *Bir Türk Köyünde Yaşam*. İstanbul: Epsilon Yayınları.

Sahlins, Marshall (2015). *Akrabalık Nedir? Ne Değildir?*. Asena Pala (çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.

Schneider, David M. (1984). *A Critique of the Study of Kinship*. The University of Michigan Press.

White, Jenny B. (1999). *Para ile Akraba.* Aksu Bora (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Neoliberal Zamanlarda Ailenin Yapısal Dönüşümü ve Kadına Yönelik Şiddetin Derinleşmesi

Assiye AKA[1]

Özet

Bu bölüm, neoliberal politikaların yalnızca ekonomik bir model olmanın ötesine geçerek; ailenin yapısal dönüşümünü, devletin sosyal rolünü ve kadına yönelik şiddet olgusunu nasıl derinleştirdiğini incelemektedir. Refah devletinin sonlanıp neoliberal devletin toplumsalın her alanında yer almasıyla birlikte bakım sorumluluğu (çocuk, yaşlı vb.) aile kurumuna bırakılmış ve böylece kadınlar 'görünmez emek' olarak bakım yükünün merkezi öznesi hâline gelmiştir. Türkiye, İngiltere ve Hindistan örnekleri üzerinden, devletin yapısal rolünün dönüşümü süreci ve sonrasında, devletin koruma mekanizmalarından geri çekilmesi, kadınları ekonomik, kültürel, sosyal ve politik olarak nasıl daha kırılgan bir konuma ittiği tartışılmaktadır. Buna ek olarak, şiddetin yapısal bağlamından koparılarak bireysel bir 'risk yönetimi' sorununa indirgendiğini ve kadınların kendi güvenliklerinden sorumlu tutulduğu (sorumlulaştırma) vurgulanmaktadır. Ayrıca, küresel iş bölümü çerçevesinde kadın emeğinin değersizleşmesi ve yaşamın 'çıplak hayat'a indirgenmesi, nekropolitik bir bağlamda ele alınmaktadır. Aile ise neoliberal yönetimsellik zihniyetinde, çocukların beşerî sermaye olarak görüldüğü ve ilişkilerin metalaştığı bir "girişimci" modele dönüşmüştür. En genel ifade ile bu çalışma, kadına yönelik şiddetin önlenmesinin ancak bakım emeğinin toplumsallaşması ve devletin sosyal sorumluluklarını yeniden üstlenmesiyle mümkün olacağını iddia etmektedir.

Giriş

Neoliberalizm, özelleştirme, deregülasyon ve şirket kârlarını kolaylaştıran bir ekonomi politik değil, aksine, Foucaultcu perspektiften "davranışın davranışını" düzenleyen bir yönetimsellik biçimi olarak ele alınmalıdır (Foucault, 1991; Lemke, 2002; Brown, 2005; akt., Rottenberg, 2014). Bu bağlam-

[1] Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-mail: akaasiye@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7185-0000

da neoliberal ekonomi politik, bireyleri girişimci özneler olarak normatif biçimde şekillendiren, onları kendi refah ve verimliliklerinden sorumlu kılan egemen bir rasyonalitedir (Larner, 2000; Rose, 1993; Barry, Osborne & Rose, 1996; akt., Rottenberg, 2014). Bu süreç, okullar, işyerleri ve sağlık ile refah kurumlarının işleyiş mantığını dönüştürürken, bireyleri sürekli kendilerini geliştirmekle yükümlü özneler olarak konumlandırmakta; kolektif eylem ve toplumsal dayanışma biçimlerini aşındırmakta ve ahlaki sorumluluğu bireysel verimlilik ve özerk seçim kapasitesi ile ilişkilendiren yeni bir ahlak rejimi yaratmaktadır (Larner, 2000).

Neoliberal yönetimsellik yalnızca bireysel öznelliği dönüştürmekle kalmaz; aynı zamanda sosyal adalet kavramlarını zayıflatır ve vatandaşlık kavramını ekonomik kimlikler aracılığıyla yeniden yapılandırarak siyasi yaşamın temelini dönüştürür (Brown, 2005; Larner, 2000; akt., Rottenberg, 2014). Bu çerçevede neoliberalizm, yalnızca ekonomik serbestleşme projesi olmayıp, toplumsal ilişkilerin, öznellik biçimlerinin ve devlet-vatandaş ilişkisinin yeniden belirlendiği kapsamlı bir politik rasyonalitedir (Freeman, 2021). Feminist hareketin toplumsal ilişkileri dönüştürmeye yönelik kolektif çabaları, neoliberal paradigma aracılığıyla bireysel çıkar odaklı bir perspektifle yeniden tanımlanmakta ve kolektif dönüşüm hedefinden uzaklaştırılmaktadır (Rottenberg, 2014).

Ekonomik krizler, küreselleşme ve piyasa odaklı reformlar, devletin sosyal ve ekonomik müdahale kapasitesini sınırlandırarak aile ve birey üzerindeki yükü artırmıştır; neoliberal politikalar devleti sosyal refah sorumluluklarından geri çekmiş ve aileyi kriz yönetimi ve bakım yükünün merkezi birimi hâline getirmiştir (Yılmaz, 2015). Bu bağlamda kadınlar hem ekonomik hem de sosyal olarak kırılgan bir konuma itilmiş; devletin sağladığı koruma ve destek mekanizmalarının eksikliği, bakım emeğinin görünmezliğini artırarak kadınları aile içinde görünmez emek olarak konumlandırmıştır (Yılmaz, 2015).

Aile, toplumsal yeniden üretimin birincil mekânı olarak, hem bakım, şefkat ve sevgi sunan hem de şiddet ve eşitsizlik üreten bir kurumdur. Toplumda normatif aile, sosyal aidiyetin temel bir aracıdır ve bireylerin kast, sınıf, din, etnik grup veya ulus gibi daha geniş toplumsal yapılarla ilişkilenmesini belirler. Bu ideal aile anlayışı, sadece bu grupların hizmetine sunulmakla kalmaz; aynı zamanda çeşitli politik ve ekonomik amaçlar doğrultusunda yeniden üretilir, güçlendirilir ve düzenlenir. Böylece 'aileler' duy-

gusal ve yoğun bağların mekânı iken, 'aile' aynı zamanda ideolojik ve politik projelerin bir parçası hâline gelir (Agrawal, 2024).

Bu yapısal dönüşüm sürecinde aile kurumu, neoliberal yönetimsellik tarafından yeniden yapılandırılmıştır; artık yalnızca duygusal bir birliktelik değil, insan sermayesinin birikim odağı ve kriz yönetim aracı olarak işlev görmektedir. Susan Koshy (2013), "Kaplan Anne" figürü üzerinden aileyi, çocukların küresel bilgi ekonomisinde rekabet edebilecek bireyler olarak yetişmesini sağlayan girişim birimi olarak tanımlar. Melda Yaman (2015) ise toplumsal yeniden üretim teorisi çerçevesinde kadın emeğinin kapitalist ve ataerkil sistemin birleşik mantığıyla nasıl sömürüldüğünü söyler.

Bu çalışma, neoliberal politikaların kadına yönelik şiddet, aile yapısı ve devletin sosyal rolü üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Temel argüman şudur: Neoliberalizm, sosyal devletin minimalize olmasıyla ortaya çıkan bakım emeğini aile kurumuna yükler, şiddeti bireysel bir risk yönetimi sorununa indirger ve beşeri sermayeyi merkeze alan yeni bir "girişimci aile" modeli inşa eder. Bu süreçte kadınlar, artan yapısal ve fiziksel şiddet riskiyle karşı karşıya bırakılmaktadır.

Sosyal Devletin Geri Çekilişi ve Ailenin Tampon Mekanizma İşlevi

Neoliberal dönemlerde devletin, piyasanın ve ailenin sınırları giderek belirsizleşmekte ve iç içe geçmektedir. Sangari'nin (2024) belirttiği gibi, devlet sosyal yükümlülüklerinden geri çekilerek bakım ve toplumsal yeniden üretim sorumluluklarını ailelere yüklemekte; bu süreçte heteropatriyarkal aile biçimleri, ücretsiz emek, çeyiz, düzenleyici evlilik, erkek çocuk tercihi ve bakım yükü üzerinden yeniden güç kazanmaktadır. Toplumsal yeniden üretim, ücretli ve ücretsiz emekten oluşan bütünleşik bir yapı olarak neoliberal politikalar tarafından yeniden şekillendirilmektedir. Neoliberalizm, düşük ücretli kadın emeğine dayalı genişletilmiş bir hizmet ekonomisi yaratarak sınıfsal, kast temelli ve toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Ev içi işler ile ücretli bakım ve temizlik işlerinin kesiştiği bu enformel alan, özellikle göçmen kadınlar üzerinden sürdürülmektedir. Böylece aile, hem sömüren hem de sömürülen mekânlar hâline gelmekte; neoliberal politikalar, aileyi hem baskıcı ilişkileri yeniden üreten hem de toplumsal yeniden üretimi sürdürebilmek için vazgeçilmez bir kurum hâline getirmektedir (Sangari, 2024; Yılmaz, 2015).

Yılmaz (2015) da benzer şekilde neoliberal yapısal dönüşümün en belirgin etkilerinden birinin, devletin sosyal refah alanından çekilerek bu yükü aileye devretmesi olduğunu vurgulamaktadır. Sosyal devletin geri çekilmesi, yoksulluk, eşitsizlik ve kadına yönelik şiddet gibi yapısal sorunların aile kurumuna kaydırılmasına neden olmakta ve aileyi hem ekonomik hem de toplumsal olarak bir "tampon kurum" işlevi görür hâle getirmektedir (Yılmaz, 2015).

Türkiye Örneği: Ailenin Kriz Yönetim Merkezi

Türkiye'de neoliberal politikaların aile üzerindeki etkileri, yakın dönem ekonomi politikalarında daha belirgin biçimde gözlemlenmektedir. Yılmaz (2015), bu dönemde ailenin sosyal sorunların yönetiminde stratejik bir araç olarak konumlandırıldığını belirtmektedir. Devlet, sosyal yardımları hak temelli bir vatandaşlık ilişkisi yerine, "ailenin güçlendirilmesi" söylemi altında yürütmektedir. Son dönem çalışmalara göre sosyal yardımlar ve politikalar, aile aracılığıyla yürütülen bir yardım ve dayanışma mekanizması hâline gelmiş; bu durum, yoksulluk ve eşitsizlik gibi yapısal sorunları depolitize ederek kadınların üzerindeki bakım yükünü artırmıştır (Yılmaz, 2015).

Kadınlar, refah devletinin geri çekilmesiyle oluşan boşluğu dolduran "görünmez işçiler" olarak konumlandırılmaktadır. Ev içi bakım sorumlulukları (çocuk, yaşlı ve hasta bakımı) kadınların omuzlarına yüklenmekte ve bu da onların evde ve geleneksel rollerde sıkışmasına yol açmaktadır. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) aracılığıyla yürütülen sistem, yoksulları devletle organik bağ kurmaya zorlayan klientelist bir görünüm sergilemektedir (Yılmaz, 2015).

Bu bağlamda Türkiye örneği, neoliberal politikaların aile üzerindeki kriz yönetimi rolünü ve toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri nasıl yeniden ürettiğini göstermektedir. Aile, neoliberal devletin sosyal sorumluluklarını devrettiği, kadın emeğinin görünmez hale getirdiği ve toplumsal yeniden üretimin sürdürüldüğü kritik bir mekân hâline gelmektedir (Yılmaz, 2015; Sangari, 2024).

İngiltere Örneği: Neoliberal Kemer Sıkma Politikaları ve Kadına Yönelik Şiddet

İngiltere'de neoliberal politikalar, özellikle "kemer sıkma" (austerity) uygulamaları aracılığıyla sosyal destek sistemlerini zayıflatmıştır. Kadına

yönelik şiddetle mücadele eden hizmetlere ayrılan fonların kesilmesi, devletin yapısal şiddeti desteklemesine yol açmış ve kadınları ekonomik ve sosyal olarak kırılgan hâle getirmiştir (Sanders-McDonagh, Neville & Nolas, 2016). Bu kesintiler, kadın ve çocukların güvenliğini doğrudan tehdit etmiş ve şiddeti bireysel bir risk yönetimi problemi olarak sunarak, kadını kendi güvenliğini sağlamakla yükümlü kılmıştır (Coy & Kelly, 2019).

"Big Society" (Büyük Toplum) söylemi altında sunulan yerelleşme ve sivil toplum güçlendirme politikaları, devletin sosyal sorumluluklarından kaçışını meşrulaştıran bir kılıf işlevi görmüştür. Kadına yönelik şiddetle mücadele eden uzmanlaşmış sığınma evleri ve destek hizmetlerine ayrılan fonların dramatik şekilde azaltılması, kadınların ekonomik olarak kırılgan hâle gelmesine yol açmıştır. Bu durum, şiddetin yapısal boyuta taşınmasına ve kadınların hayatta kalabilmek için şiddet uygulayan partnerlerine geri dönmek zorunda kalmasına neden olmuştur (Sanders-McDonagh vd., 2016).

Hindistan Örneği: Refamilialization ve Kadın Üzerindeki Baskılar

Hindistan'da neoliberal dönemde devlet, sosyal refah yükümlülüklerini azaltarak bakım sorumluluklarını aileye geri yüklemiş ve bu süreçte hem gelenekselleştirme hem de sözleşmeye dayalı yeniden düzenleme dinamiklerini eşzamanlı olarak hayata geçirmiştir. Anganwadi ve öğle yemeği programları gibi düşük ücretli bakım emeğine dayalı şemalar, ev içi görevleri kurumsallaştırmakla birlikte, bu emeği "gönüllü" ve değersiz olarak sınıflandırmaya devam etmektedir. Yaşlı bakımı ise 2007 Yasası ve 2019 Tasarısı aracılığıyla çocuklar ve akrabalar için yasal bir zorunluluk hâline gelmiştir.

Bu düzenlemeler, geniş ailenin çöküşü söylemiyle gerekçelendirilse de aslında devletin sosyal güvenlik açığını aile üzerinden kapatma stratejisini yansıtmaktadır. Yasalar yaşlı haklarını tanısa da finansman yükünü eyaletlere bırakmakta ve bakım sorumluluğunu aile içi ilişkilere ek bir cezai ve ekonomik baskı unsuru olarak eklemektedir. Böylece aile, "doğal" bir bakım alanı olmaktan çıkıp, ekonomik kapasiteye göre yükümlülüklerin belirlendiği, mirasın şarta bağlandığı ve bakımın ekonomikleştiği bir sözleşme mekânına dönüşmektedir. Bu süreç, kadınların miras ve konut hakları gibi pratik engellerini göz ardı etmekte, gelinler üzerindeki baskıyı artırmakta ve evliliği bir bakım hizmeti kaynağı olarak pekiştirmektedir.

Sonuç olarak, Hindistan örneğinde devlet-piyasa-aile üçgeninde hem aileyi zayıflatan hem de ona yeniden yük bindiren eşzamanlı defamilialization ve refamilialization dinamikleri işlemekte; patriyarkal rejimin maddi temelleri dönüşürken aile, neoliberal düzenin merkezî bir aracı hâline gelmektedir (Sangari, 2024).

Bakım Yükünün Kadınlara Yönlendirilmesi

Neoliberal devletin sosyal (bakım ve koruma) rolünden geri çekilmesi, bakım emeğinin görünmezliğine ve kadınların ev içi emeğinin değersizleştirilmesine yol açar. Kadınlar, çocukların ve yaşlıların bakımından sorumlu tutulurken, bu emeğin karşılığında sosyal veya ekonomik bir destek alamazlar (Yaman, 2019). Bu süreç, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretildiği bir mekanizma olarak işlev görür.

Neoliberal zamanların Hindistan aile yapısındaki dönüşümüne dikkat çeken Sangari (2024)'nin söylediği gibi, aile, devlet ve piyasa arasındaki gerilim taşıyıcı annelik, yaşlı bakımı ve toplumsal yeniden üretim ilişkileri üzerinden yeniden kurulur. Devlet, yaşlı bakımını sözleşmeye bağlayan 2007 ve 2019 düzenlemelerinde aileyi istikrarsız bir birim olarak tanırken, 2016 ve 2019 Taşıyıcı Annelik Tasarılarında kültürel olarak idealize edilmiş, sözleşmesiz ve özgecil aile imgesini canlandırır. Böylece aile hem "doğal fedakârlığın" yeri hem de hukuken sıkı biçimde düzenlenmiş bir sözleşme alanı hâline gelir. Ticari taşıyıcılık olarak annelik, ulusaşırı ve piyasa odaklı bir pratik olarak sınıf, kast, cinsiyet, milliyet ve ırk temelli ayrımları keskinleştirir; kadınları borçlanma, yoksulluk ve sınırlı seçenekler üzerinden sömürüye açık hâle getirirken yeni türden klinik, bürokratik ve ticari bağlar üretir. Neoliberal kapitalizm, aileleri risklerin yoğunlaştığı düşmanca bir hayatta kalma alanına iter; özelleştirme, doğal kaynak gaspı, tarımın çöküşü, çevresel yıkım, borçluluk, göç ve kamu hizmetlerinin geri çekilmesi, toplumsal yeniden üretimin maddi zemininin aşınmasına yol açar ve bakım yükünü özellikle kadınlar ile kız çocuklarının üzerinden yürütür. Hane içi bakım yükünün kadına yönlendirilmesi, aynı zamanda kadının ekonomik bağımsızlığını da sınırlar. Kadınlar, ücretli işgücüne katılım yerine, ev içi bakım sorumluluklarıyla sınırlanmakta, neoliberal sosyal politika çerçevesinde "kriz yönetimi" rolleri üstlenmektedir (Yılmaz, 2015). Böylece neoliberal politika ve ekonomik yeniden yapılanma hem aileyi çözen hem de ona yeni yükler bindiren çelişkili bir süreç yaratır; toplumsal yeniden üretim

giderek ulusaşırı hâle gelen, sınıfsal temelli eşitsizlikleri derinleştiren ve ailelerin içsel kırılganlığını artıran bir kriz alanına dönüşür.

Devletin Yapısal Rolünün Dönüşümü

Neoliberal politikalar, devletin sosyal rolünü yeniden şekillendirerek aileyi hem ekonomik hem de toplumsal sorunların yönetildiği bir araç hâline getirmiştir. Sosyal ve refah devletinin gerilemesi, kadınları hem bakım yüküyle hem de şiddete karşı korumasız bırakmakta, aileyi kriz yönetimi ve bakım emeğinin merkezi birimi olarak konumlandırmaktadır (Yaman, 2019). Bu süreçte kadınlar, neoliberal yönetimselliğin ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin merkezi öznesi olarak ekonomik ve sosyal sorumluluklarla karşı karşıya bırakılır. Sosyal hizmetlerin özelleştirilmesi ve devletin refah sorumluluklarından geri çekilmesi, aileyi hem bakım yükünü üstlenen hem de ekonomik ve sosyal krizleri yönetmekle yükümlü bir kurum hâline getirirken, sığınma evleri ve kadın örgütleri de devletin sağladığı hizmetleri sunmak zorunda bırakılmıştır. Bu durum, kadınlar ve çocuklar için savunuculuk ve bakım sorumluluklarını örgüt çalışanlarının omuzlarına yüklemekte ve neoliberal sosyal hizmet örgütlerinde kadın emeğinin görünmezliğine yol açmaktadır (George, 2005; Wies, 2011).

Neoliberal sosyal hizmet örgütleri, bakım emeğini bireysel bir sorumluluk olarak kurgularken, toplumsal dayanışma ve kolektif hak taleplerini geri plana itmekte; kadınları ekonomik ve sosyal açıdan kırılgan bir konuma itmektedir. Aile içi şiddet, bu yapısal dönüşümlerin hem bir sonucu hem de taşıyıcısı olarak iç ve dış alanlar arasında dolaşan bir şiddet devresi yaratmaktadır. Savunuculuk çalışanları, düşük ücretler, sınırlı sosyal haklar ve tükenmeye açık çalışma koşullarıyla karşı karşıya kalmakta, "bakım" söylemi ise hem kendi haklarını hem de hizmet verdikleri kadınların ve çocukların maruz kaldığı yapısal eşitsizlikleri görmelerini engellemektedir (Wies, 2011). Nihayetinde, neoliberalizm aileyi sabit ve koruyucu bir birim olmaktan çıkararak, parçalı, kırılgan ve sınırları geçirgen bir toplumsal yeniden üretim biçimine dönüştürmekte; aile içi şiddeti hem görünür kılmakta hem de bireysel risk yönetimi çerçevesinde sınırlandırmaktadır (Yaman, 2019).

Neoliberal Politikaların Kadınlar Üzerindeki Etkileri

Ailenin Neoliberal Dönüşümü ve Kadının Kırılganlaşması

Neoliberal politikaların toplumsal yapılara yönelik etkileri, özellikle aile kurumu üzerinden belirginleşmektedir. Bu yaklaşımda aile, toplumsal sorunların çözümünde merkezi bir aktör olarak konumlandırılmakta; sosyal devletin geri çekildiği alanlar aileye devredilmektedir. Bu dönüşüm, bakım emeği, duygusal emek ve kriz yönetimi gibi yüklerin büyük ölçüde kadınlara aktarılmasına yol açmakta ve kadınları daha kırılgan bir konuma yerleştirmektedir. Böylelikle neoliberal politikaların yarattığı yapısal eşitsizliklerin sonuçları kadınların gündelik yaşamında yoğunlaşmaktadır (Coy & Kelly, 2019).

Ailenin sosyal politika uygulamalarında temel bir araç hâline gelmesi, kadınların hem ekonomik hem toplumsal sorumluluklarını artırmaktadır. Kadınlar, ev içi düzenin sürdürülmesi, bakım gereksinimlerinin karşılanması ve aile içi istikrarın korunması gibi görevlerin doğal taşıyıcıları olarak görülmektedir. Yılmaz'ın (2015) belirttiği üzere aile, bu süreçte yapısal eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir alan hâline gelmekte; kadınların ekonomik bağımlılığı ve toplumsal yükleri derinleşmektedir. Bu durum, neoliberal politikaların aile üzerinden yürüttüğü dönüşümün, kadın üzerinde yarattığı kırılganlığı açık biçimde yansıtması açısından oldukça anlamlıdır.

Bireyselleştirilmiş Risk Anlayışı ve Kadının Güvenlik Sorumluluğu

Neoliberal yönetim mantığı, toplumsal sorunları bireysel tercihler ve kişisel risk yönetimi çerçevesinde değerlendirme eğilimindedir. Bu yaklaşım, kadınların maruz kaldığı şiddet ve eşitsizlikleri yapısal bir sorun olarak değil, bireysel kararların sonucu olarak açıklamaktadır. Bu çerçevede "sorumlulaştırma" (responsibilisation) olarak adlandırılan süreç, kadınlardan güvenliklerini sağlama, riskleri yönetme ve şiddet ortamından uzaklaşma konusunda bireysel stratejiler geliştirmelerini beklemektedir (Coy & Kelly, 2019).

Şiddet mağduru kadınların güvenlikten sorumlu tutulması, neoliberal risk yönetimi yaklaşımının temel yansımalarındandır. Kadınlara şiddet içeren ilişkiden ayrılmak "doğru seçim" olarak sunulmakta; ancak ayrılmayı zorlaştıran ekonomik bağımlılık, sosyal destek eksikliği, çocuk bakımı ve barınma sorunu gibi yapısal faktörler göz ardı edilmektedir. Bu bağlamda

şiddet, failin eyleminden ziyade kadının "yanlış kararları" üzerinden değerlendirilmekte ve kadınlar dolaylı olarak şiddetten sorumlu tutulmaktadır.

Ayrıca şiddetin tıbbileştirilmesi, bu bireyselleştirme sürecini pekiştirmektedir. Sweet'in (2015) vurguladığı gibi, şiddetin kronik bir sağlık riski olarak tanımlanması, onu politik ve toplumsal bağlamından koparmakta ve kadınları sağlık sistemi içinde sürekli izlenen bir risk nesnesine dönüştürmektedir. Kadınların davranışları profesyoneller tarafından "uygun" veya "uygunsuz" olarak sınıflandırılırken, devletin koruma sorumluluğu geri plana itilmektedir.

Neoliberal sorumlulaştırmanın bir diğer boyutu, çocuklar üzerinden kurulan baskıdır. "Çocuğun korunması" ilkesi, kadının şiddet ortamından uzaklaşamadığı durumlarda onu sorumlulaştırmak için kullanılabilmektedir. Kadının hem fail hem de devlet mekanizmaları karşısında sorumlu tutulması, onu sürekli bir yetersizlik ve suçluluk döngüsüne sokmaktadır (Coy & Kelly, 2019).

Bu bütünsel süreç, ekonomik bağımsızlık eksikliği, sosyal destek yetersizliği ve bakım yükü gibi yapısal engelleri görünmez kılarak şiddetin bireyselleştirilmiş bir risk yönetimi meselesine indirgenmesine neden olmaktadır. Böylece kadınlar hem aile içinde hem de toplumsal alanda artan sorumluluklarla karşı karşıya kalmakta; devletin koruma ve bakım işlevlerinden çekilmesi, kadınların kırılganlığını daha da güçlendirmektedir. Yaman'ın (2019) belirttiği gibi, neoliberal sorumlulaştırma mekanizmaları toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır.

Neoliberal İstisna Hali ve Çıplak Yaşam

Küreselleşme çağında neoliberalizm, ekonomik, politik ve sosyal alanlarda güç dinamiklerini yeniden biçimlendirerek şiddeti yalnızca bireysel bir olgu değil, sistematik bir araç hâline getirmiştir. Fanon'un (2024) dekolonizasyon bağlamında vurguladığı gibi, şiddet hem sömürgeci güçlerin meşruiyetini sürdürmesinde hem de bağımsızlık mücadelesi yürütenlerin özneleşme süreçlerinde üretken bir rol oynamaktadır. Benzer şekilde, neoliberal küreselleşme, Batılı güçlerin eski sömürge coğrafyalarında iktidarını pekiştirmesi ve devletin refah sorumluluklarından çekilmesi aracılığıyla aileyi ve toplumsal kurumları kriz yönetiminin merkezi birimi hâline getirmiştir. Bu dönüşüm, şiddeti yalnızca fiziksel veya toplumsal bir olgu olarak değil, ekonomik, sosyal ve kültürel iktidar ilişkilerini yeniden üreten

bir araç olarak görünür kılmaktadır (Furedi, 2017). Neoliberal politikaların dayattığı piyasa mantığı, toplumsal normları ve bireysel sorumlulukları yeniden tanımlayarak, şiddeti hem görünür hem de meşru kılabilecek yapısal koşullar yaratmaktadır; böylece güç ve ahlak arasındaki çizgiler bulanıklaşmakta, "kabul edilebilir" şiddet sınırları tartışmalı hâle gelmektedir (Fraser, 1989; akt., Munck, 2008).

Neoliberalizm ve şiddet arasındaki ilişki, yalnızca devlet müdahalesi veya ekonomik krizlerle sınırlı değildir; şiddet aynı zamanda toplumsal yeniden üretimin, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ve küresel eşitsizliklerin temel bir öğesi hâline gelmiştir. Devletin ve uluslararası aktörlerin politikaları, şiddetin dağılımını ve yoğunluğunu belirlerken, toplumsal normlar ve etik tartışmalar güç kullanımının sınırlarını sürekli olarak yeniden müzakere etmektedir. Bu bağlamda neoliberal küreselleşme yalnızca ekonomik kalkınma ve serbestleşme projelerini dayatmakla kalmaz; aynı zamanda şiddeti sosyal düzenin üretken bir aracı olarak kullanarak toplumsal ilişkileri yeniden yapılandırır ve iktidar ilişkilerini pekiştirir (Fanon, 2024; Furedi, 2017; Fraser, 1989). Sonuç olarak, şiddet neoliberal sistem içinde hem araçsal hem de yapısal bir fenomen olarak ortaya çıkar; toplumsal yaşamın her alanında ekonomik çıkar, politik güç ve kültürel meşruiyet ile iç içe geçer.

Neoliberal politikalar, ekonomik alanla sınırlı bir dönüşüm yaratmanın ötesine geçerek toplumsal, hukuki ve siyasal alanlarda da kapsamlı bir yeniden yapılanmaya yol açmaktadır. Bu neoliberal yeniden yapılanma, özellikle kadınlar açısından hem ekonomik hem de fiziksel savunmasızlık üreten bir "istisna hâli rejimi" meydana getirmektedir. Giorgio Agamben'in (2015) istisna hâli ve "çıplak yaşam" (bare life) kavramları, bu dönüşümün özellikle yoksul, göçmen ve güvencesiz kadınlar üzerinde yarattığı korumasızlık durumunu anlamak açısından analitik bir çerçeve sunar. Neoliberal devlet, sosyal politika alanındaki geri çekilme pratikleriyle koruma mekanizmalarını zayıflatırken, kadın bedenini ve emeğini hukuki güvencelerden arındırmakta ve onu ekonomik-politik-tıbbileştirilmiş müdahale biçimlerinin nesnesine dönüştürmektedir (Eisenhammer, 2014; Mezzadri, 2017).

Neoliberal Üretim Rejimi ve Kadın Bedeninin İstisnalaştırılması: Ciudad Juárez Örneği

Ciudad Juárez'de kadın cinayetleri (femicide), neoliberal küresel üretim ağlarının kadın bedeni üzerinde nasıl bir "çıplaklaştırma" süreci yarattığını

çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. İhracat işleme bölgeleri (maquiladoras), kadın emeğinin sistematik biçimde ucuz, güvencesiz ve korumasız kullanılmasına imkân sağlayarak emek rejimini hukuki korumanın askıya alındığı bir alan hâline getirir (Eisenhammer, 2014). Agamben'in "homo sacer" figürü, tam da bu durumu ifade eder: öldürülebilir fakat korunması zorunlu olmayan bir varlık. Ciudad Juárez'deki kadınlar, ekonomik üretim süreçlerinde değersizleştirilen emeklerinin yanı sıra, kamusal alanda da hedef hâline getirilmekte ve hem ekonomik hem de fiziksel şiddet biçimlerine sistematik biçimde maruz bırakılmaktadır.

Bu bağlamda neoliberal istisna hâli, yalnızca üretim ilişkilerini değil, aynı zamanda cinsiyet rejimlerini de yeniden düzenler. Kadınların ücretli üretime katılması, geleneksel cinsiyet rollerinden sapma olarak görülerek, kadınları hem toplumsal hem de kültürel düzeyde cezalandırılabilir bir konuma iter. Böylece neoliberal emek rejimi, kadın bedenini aynı anda hem ekonomik sömürü nesnesi hem de fiziksel şiddetin hedefi hâline getiren bir istisna mekânı üretir.

Küresel İş Bölümü, Toplumsal Yeniden Üretim ve Kadının Çıplak Yaşamı

Neoliberal küresel iş bölümü, Mezzadri'nin (2017) belirttiği üzere, özgür olmayan emek biçimleri ile toplumsal yeniden üretim arasındaki ilişkileri yeniden kurarak eşitsizliklerin derinleşmesine yol açmaktadır. Toplumsal yeniden üretim emeği -ücretli veya ücretsiz- neoliberal ekonomide ortadan kalkmamış, aksine kapitalist üretim süreçlerinin sürdürülebilirliği için daha görünmez ve vazgeçilmez hâle gelmiştir. Aile içinde üstlenilen bakım emeği, ücretli emek alanındaki güvencesizlikle birleştiğinde kadınların yaşamını çok katmanlı bir kırılganlığa sürükler.

Bu koşullar altında kadınlar hem üretim sürecindeki değer kaybı hem de toplumsal yeniden üretimdeki karşılıksız emek yükü nedeniyle "çıplak yaşam"a indirgenmektedir. Küresel iş bölümü ve neoliberal istisna hâli, kadınların yaşamını değersizleştirerek, fiziksel, ekonomi- politik, sosyokültürel, hukuksal şiddete açık hâle getirir. Ciudad Juárez örneğinde, ihracat işleme bölgelerinde (maquiladoras) çalışan yoksul göçmen kadınlar hem ekonomik sömürüye hem de fiziksel şiddete maruz kalmıştır (Eisenhammer, 2014). Bu durum, neoliberal politikaların yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda nekropolitik boyutunu da gözler önüne sermektedir. Neoliberal iş bölümü, özellikle küresel güneydeki ve göçmen konumundaki kadınları "harcanabilir" beden hâline getirirken, onların hukuki ve sosyal koruma mekanizmalarına erişimini de sistematik biçimde sınırlandırır. Bu

durum, neoliberal politikaların yalnızca ekonomik bir sömürü düzeni olmadığını, aynı zamanda nekropolitik bir iktidar biçimini de içerdiğini göstermektedir.

Devletin Geri Çekilişi, Koruma Eksikliği ve Yapısal Şiddet Rejimi

Neoliberal politikaların temel unsurlarından biri olan sosyal devletin geri çekilişi, özellikle kadınlar açısından koruma mekanizmalarının zayıflaması anlamına gelir. Devletin bakım, refah ve güvenlik hizmetlerinden çekilmesi, kadınların aile içi bakım yükünü artırmakta, sosyal yardımları hak temelli olmaktan çıkararak dayanışma ağlarına ve yardımseverlik pratiklerine devretmektedir (Yılmaz, 2015). Bu süreç, kadınların toplumsal yeniden üretim alanında daha fazla sorumluluk üstlenmesine ve ekonomik bağımsızlıklarının zayıflamasına neden olur.

İngiltere'de kemer sıkma politikaları sonucunda şiddetle mücadele hizmetlerine ayrılan kaynakların azaltılması, kadınları şiddet döngüsü içinde tutan yapısal bir savunmasızlık üretmiştir (Sanders-McDonagh et al., 2016). Sığınma evlerinin kapasitelerinin daralması, danışmanlık ve kriz müdahale programlarının işlevsizleşmesi, devletin kadınları koruma kapasitesini sistematik biçimde erozyona uğratmıştır. Bu durum literatürde "devlet destekli şiddet" (state-sanctioned violence) olarak adlandırılmakta ve neoliberal devletin şiddetin görünmezliğine nasıl katkı sunduğunu göstermektedir.

Aynı zamanda, sosyal hizmet ve sağlık sistemlerinin neoliberal mantıkla yeniden düzenlenmesi, şiddetin tıbbileştirilmesine ve bireysel risk üzerinden tanımlanmasına yol açmıştır (Sweet, 2015). Bu yaklaşım, yapısal şiddeti depolitize ederek kadınları "yüksek riskli özne" statüsüne indirger ve şiddetin sorumluluğunu failden ziyade mağdura yükler. Böylece kadınlar, korunması gereken bir toplumsal özne olmaktan çıkıp, sürekli denetim altında tutulması gereken bireysel risk taşıyıcıları hâline getirilir (Coy & Kelly, 2019).

Sonuç olarak neoliberal istisna hâli, devletin güvenlik ve sosyal koruma alanındaki geri çekilişini kurumsallaştırarak kadınları hem ekonomik hem de toplumsal açıdan kırılganlaştırmaktadır. Bu yapısal dönüşüm hem şiddetin süreklileşmesine hem de aile kurumunun kriz yönetim aracı olarak yeniden işlevlendirilmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla kadınların korunması, yalnızca hukuki düzenlemelerle değil, neoliberal devletin gerilettiği sosyal politika alanının yeniden güçlendirilmesiyle mümkün olabilir.

Neoliberal Politikalar, Toplumsal Eşitsizlik ve Ailenin Yeniden Konumlandırılması

Neoliberal devlet aklının aileyi toplumsal refahın temel birimi olarak yeniden kurması, yalnızca ekonomik bir yeniden yapılanma değil, aynı zamanda cinsiyete dayalı bir iktidar teknolojisi üretmektedir. Bu bağlamda Foucault'nun (1978) yönetimsellik kavramı, neoliberalizmin aileyi hem bir idare tekniği hem de özneleşme alanı olarak nasıl kullandığını anlamak için kritik bir çerçeve sunar. Neoliberal devlet, bireyleri "serbest ve rasyonel özneler" olarak konumlandırırken, bu rasyonelliğin işlemesi için gerekli tüm bakım-emek süreçlerini aile içinde, çoğunlukla kadınlara yükler.

Bu çerçevede, feminist ekonomi politik çalışmalar -özellikle Fraser'ın (2016) "krizli kapitalizm" analizleri- neoliberalizmin hem ücretli emek alanını hem de bakım emeğini piyasalaştırarak yapısal eşitsizlikleri yeniden ürettiğini vurgular. Fraser'a göre kapitalizmin her dönemi, toplumsal yeniden üretim ile piyasa arasındaki dengenin bozulduğu bir çelişki üretir; neoliberal dönemde bu çelişki derinleşmiş, kadınlara daha ağır bir bakım yükü devredilmiştir. Bu yaklaşım, Federici'nin (2012) ev içi emeğin görünmezliğine ilişkin tespitleriyle birleştiğinde, ailenin bir "yeniden üretim makinesi" olarak neoliberal politikalarda merkezi bir konum kazandığı görülür.

Bourdieu'nun (2014) sembolik şiddet kavramsallaştırması, bu neoliberal aile düzeninin nasıl doğal, meşru ve kaçınılmaz bir toplumsal forma dönüştürüldüğünü anlamada önemlidir. Kadınlara yüklenen bakım, duygulanım ve kriz yönetimi sorumlulukları, yalnızca ekonomik değil; aynı zamanda kültürel ve sembolik bir tahakküm üretir.

Bu teorik eksende "neoliberal aile", hem ekonomik riskleri soğuran bir tampon, hem de devletin çekildiği alanların yerine geçen bir kriz yönetim merkezi olarak işler. Kadının kırılganlığının artması tam da bu noktada ortaya çıkar: Devletin geri çekilmesi, kadınların hem ekonomik hem de toplumsal risklerle yalnız bırakılması anlamına gelir (Yılmaz, 2015).

Neoliberal Sorumlulaştırma, Riskin Bireyselleştirilmesi ve Kadının Güvenlik Sorumluluğu

Becker'ın (1991) rasyonel seçim teorisi, neoliberal politikaların toplumsal davranışları hesaplanabilir risk ve fayda birimlerine indirgemesinin epistemolojik zeminini sağlar. Bu yaklaşımda birey, kendi güvenliği, refahı ve başarıları konusunda rasyonel kararlar alan bir özne olarak düşünülür.

Oysa feminist teorisyenler, özellikle Coy ve Kelly (2019), bu modelin kadınların şiddet deneyimini bireyselleştirerek yapısal faktörleri görünmez kıldığını vurgularlar.

Foucault'nun biyopolitika tartışması burada tekrar önem kazanır: Kadınların güvenlik sorumluluğunun bireyselleştirilmesi, devletin koruma yükümlülüğünden geri çekildiği bir iktidar biçimini ifade eder. Devlet, güvenliği sağlamak yerine bireyleri "kendi risklerini yöneten öznelere" dönüştürmeye çalışır. Böylece kadın, şiddetin faili yerine kendisini kontrol etmesi gereken bir özne hâline gelir.

Neoliberal yönetim mantığı, toplumsal eşitsizlikleri bireysel seçimler ve riskler üzerinden yeniden tanımlar. Yapısal şiddet ve eşitsizlikler, bireysel başarısızlık olarak işaretlenir ve kadınlar sürekli "yüksek risk grubu" öznesi olarak etiketlenir. Paige Sweet'in (2015) tıbbileştirme analizine göre neoliberal devlet, kadına yönelik şiddeti bir toplumsal sorun olmaktan çıkararak bireysel bir sağlık riski şeklinde tanımlar. Sweet'in (2015) çalışmaları, şiddetin tıbbileştirilmesi ve depolitizasyonunu analiz ederek, neoliberal yönetimselliğin kadınları sürekli denetlenen ve riskleri yönetmekle sorumlu kılan bir sistem yarattığını ortaya koymaktadır. Bu süreç, Federici'nin (2018) "kadın bedeninin devlet, sermaye ve tıp arasındaki üçlü tahakküm ilişkisi" olarak ifade ettiği yapısal kontrol mekanizmalarıyla örtüşmektedir.

Bourdieu'nün sembolik şiddet kavramı bu noktanın daha iyi anlaşılmasını sağlar: Kadına "doğru kaçış stratejileri seçmediği" için suç yüklenmesi, toplumsal bir şiddetin bireysel moral bir başarısızlık olarak yeniden inşasıdır.

Çocukların Araya Girmesi ve Neoliberal Müdahale Rejimi

Neoliberal sorumlulaştırma süreçlerinde çocukların "koruma" söylemi altında bir denetim aracına dönüşmesi, hem Becker'ın aileyi ekonomik birim olarak ele alan modelini hem de Foucault'nun nüfus yönetimi analizlerini çağrıştırır. Burada çocuk, yalnızca korunması gereken bir özne değildir; aynı zamanda kadını denetim altında tutan bir normatif mekanizma hâline gelir.

Koshy'nin (2014) göçmen aileler üzerine yaptığı çalışmalar, devletlerin çocuk koruma politikalarını özellikle kadınlar üzerinde bir kontrol biçimi olarak kullandığını göstermektedir. Bu yaklaşım feminist teoride, özellikle

Fraser'ın (2013) sosyal devletin çözülüşü ile neoliberal aile politikasının kesiştiği noktada "yeni aile ideolojisi" olarak tanımlanır.

Kadına hem şiddet ortamından çocukları uzaklaştırma hem de ekonomik-sosyal riskleri tek başına yönetme görevi yüklenirken, devlet hem koruma hem bakım alanlarından geri çekilir. Bu süreç, Federici'nin (2018) eleştirdiği bakım emeğinin yeniden aile içine kapanmasıyla doğrudan ilişkilidir.

Bireyselleştirilmiş Risk, Yapısal Eşitsizlik ve Neoliberal Kriz Yönetimi

Neoliberalizm retorik olarak toplumsal cinsiyetten bağımsız görünse de pratikte kadınların çoğunluğunun çalışma ve yaşam koşullarını kötüleştirmiş, küçük bir elit kadına cinsiyetsizleştirilmiş mesleki başarı imkânı tanımıştır. Erkeklerin ise ataerkil avantajlarını piyasa aracılığıyla dolaylı olarak korumasına olanak sağlamıştır. Piyasanın "en akıllı girişimciye" öncelik tanıması, neoliberal politikanın toplumsal adaletle ilgisiz olduğunu anlatırken, Doğu Avrupa'da kapitalizmin yeniden inşası ve refah devletinin zayıflaması kadınların durumunu geriletmiş, zengin ülkelerde ise kadınlar bağımlı oldukları sosyal hakların ve güvenceli işlerin kaybından etkilenmiştir (Connell, 2019).

Neoliberal sorumlulaştırma, eşitsizlikleri bireysel başarısızlıklar olarak çerçeveleyerek sistemsel sorunları görünmez kılar. Becker'ın rasyonel seçim modelinin bu bağlamda ideolojik bir işleve sahip olduğu görülmektedir: Toplumsal eşitsizlikler, bireylerin "yanlış seçimleri" olarak yorumlanır.

Bu bakış açısı feminist ekonomi politik çerçevede eleştirilmiş; özellikle Fraser, Federici ve Bhattacharya gibi teorisyenler, neoliberalizmin bakım rejimlerini çökerttiğini ve kadınları sürekli bir "hayatta kalma stratejileri üretme" döngüsüne zorladığını göstermiştir.

Bu nedenle kadınların ekonomik bağımlılık, güvencesiz işgücü, bakım yükü, göçmenlik statüsü ve kültürel normlarla kesişen kırılganlıkları, şiddeti yalnızca bireysel bir risk değil; yapısal bir eşitsizlik rejimi olarak tanımlamayı zorunlu kılar (Coy & Kelly, 2019).

Sonuç

Neoliberal ekonomi politik; toplumsal ilişkileri, aile yapılarını ve kadının yaşam deneyimlerini derinden dönüştüren kapsamlı bir yönetimsellik biçimidir. Neoliberal yönetimsellik, devletin sosyal ve refah sorumlulukla-

rını minimalize ederek "bakım ve toplumsal yeniden üretim" sorumluluğunu aileye bırakmış, aileyi hem kriz yönetiminin merkezi hem de toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir alan hâline getirmiştir. Bu dönüşüm, özellikle kadınların görünmez emek yükünü artırmış, ev içi ve ücretli bakım emeği arasındaki sınırları bulanıklaştırmış ve kadınları hem ekonomik hem de toplumsal açıdan kırılgan hâle getirmiştir.

Türkiye örneği, neoliberal sosyal politikaların aileyi kriz yönetimi ve toplumsal yeniden üretim merkezi olarak yeniden yapılandırdığına işaret etmektedir. Sosyal yardımların ve politikaların aile üzerinden yürütülmesi, kadının üzerindeki bakım yükünü görünmez kılmakta ve toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Kadınlar, refah devletinin geri çekilmesiyle oluşan boşluğu dolduran "görünmez işçiler" konumuna itilmiş ve ev içi bakım sorumlulukları, ekonomik bağımsızlıklarının sınırlanmasına yol açmıştır. Bu durum, aileyi hem sömüren hem de sömürülen bir mekân hâline getirirken, kadın emeği üzerindeki yoğun baskıyı ve toplumsal yeniden üretim süreçlerinin piyasalaştırılmasını gözler önüne sermektedir.

İngiltere örneği, neoliberal kemer sıkma politikalarının devletin koruma ve destek mekanizmalarını zayıflatarak kadınları fiziksel ve ekonomik açıdan kırılgan hâle getirdiğini göstermektedir. Kadına yönelik şiddetle mücadele eden kurumlara ayrılan fonların azaltılması, kadınların şiddet döngüsü içerisinde kalmasına ve devletin sorumluluğunu bireylere devretmesine yol açmıştır. Bu süreç, şiddeti bireysel bir risk yönetimi problemi hâline getirerek kadınları kendi güvenliklerinden sorumlu kılmış ve yapısal eşitsizlikleri görünmez kılmıştır. Yerelleşme ve sivil toplum güçlendirme söylemleri, devletin sosyal sorumluluklarından kaçışını meşrulaştıran bir araç olarak işlev görmüş ve kadın bedenlerin sömürü türlerini ve düzeylerini derinleştirmiştir.

Hindistan örneği, neoliberal politikaların aileyi hem zayıflatan hem de ona yeni yükler yükleyen çifte bir mantık ile dönüştürdüğünü dikkat çekmektedir. Devlet, sosyal refah yükümlülüklerini azaltarak bakım sorumluluklarını aileye devretmiş ve düşük ücretli bakım emeğine dayalı programlarla toplumsal yeniden üretimi kurumsallaştırmıştır. Bunun sonucunda aile, doğal bir bakım alanı olmaktan çıkmış; yükümlülüklerin ekonomik kapasiteye göre belirlendiği, sözleşmelerle ve miras ilişkileriyle şekillenen bir sözleşme mekânına dönüşmüştür. Bu durum, kadınların ekonomik bağımsızlığını sınırlamakta, toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri derinleştirmekte ve evliliği bir bakım hizmeti kaynağı olarak pekiştirmektedir.

Neoliberal politikalar, devletin sosyal rolünü geri çekerken aileyi hem ekonomik hem toplumsal krizlerin yönetildiği merkezi birimler hâline getirmiştir. Kadınlar, bu süreçte toplumsal yeniden üretimin görünmez taşıyıcıları olarak konumlandırılmış ve artan bakım yükü ile şiddet riski arasında sıkışmıştır. Neoliberal yönetimsellik, kadınların güvenliğini ve refahını bireysel sorumluluk meselesi hâline getirerek yapısal eşitsizlikleri görünmez kılmakta ve toplumsal şiddeti bireysel başarısızlıklar üzerinden açıklamaktadır. Bu yaklaşım, bakım emeğini piyasalaştırmakta ve kadınların toplumsal, ekonomik ve fiziksel kırılganlığını derinleştirmektedir.

Neoliberal zamanlarda aile, ekonomik riskleri içine çeken bir tampon mekanizma olmasının ötesinde, toplumsal yeniden üretimin merkezî aktörü hâline gelmiş; kriz yönetim ve bakım sorumluluklarını üstlenerek devletin geri çekildiği alanları doldurmuştur. Ancak bu süreç, aileyi hem sömüren hem de sömürülen bir yapı hâline getirerek kadınların üzerindeki yükü artırmış ve toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Kadının kırılganlığı hem bakım yükü hem ekonomik bağımlılık hem de toplumsal sorumlulukların yoğunlaşmasıyla pekişmiş, neoliberal devletin, sosyal ve korumacı rolünden geri çekilmesi bu kırılganlığı sistematik hale getirmiştir.

Sonuç olarak, kadına yönelik şiddetin ve toplumsal eşitsizliklerin önlenmesi yalnızca bireysel müdahalelerle değil; devletin sosyal sorumluluklarını yeniden üstlenmesi, bakım emeğinin toplumsallaştırılması ve aile içindeki eşitsizliklerin sistemli biçimde azaltılmasıyla mümkündür. Neoliberal politikaların yarattığı "girişimci aile", artık sadece duygusal bir birliktelik alanı değil; toplumsal yeniden üretimin ve kriz yönetiminin yürütüldüğü, kadın emeğinin görünmez hâle geldiği ve bu görünmez emeğin esnek çalışma yöntemiyle küresel ekonomi politiğinin yeni sömürü odağına dönüştüğü bir merkez durumuna gelmiştir. Bu süreç, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yeniden üretilmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla kadınların korunması, devletin sosyal, ekonomik ve toplumsal alanlardaki müdahalesinin yeniden güçlendirilmesiyle doğrudan ilişkilidir.

Kaynakça

Agamben, G. (2015). *Kutsal insan: Egemen iktidar ve çıplak hayat* (İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Agrawal, A. (Ed.). (2024). *Family studies*. Oxford University Press.

Becker, G. S. (1991). *A treatise on the family* (Enlarged ed.). Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bhattacharya, T. (Ed.). (2017). Social reproduction theory: Remapping class, recentring oppression. London, UK: Pluto Press.

Bourdieu, P. (2014). *Eril tahakküm* (B. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Connell, R. W. (2019). *Erkeklikler* (N. Konukcu, Çev.; İ. Yılmaz, Ed.). Ankara: Nota Bene.

Coy, M., & Kelly, L. (2019). *Surviving structural violence: Risk, responsibility and gendered inequality*. London, UK: Routledge.

Eisenhammer, S. (2014). *Women, labor, and neoliberalism*. New York, NY: Routledge.

Fanon, F. (2024). *Yeryüzünün lanetlileri* (Ş. Süer, çev.). İletişim.

Federici, S. (2018). *Witches, witch-hunting, and women*. Chico, CA: PM Press.

Fraser, N. (1989). *Unruly practices: Power, discourse, and gender in contemporary social theory*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

Fraser, N. (2016). Contradictions of capital and care. *New Left Review, 100*, 99-117.

Fraser, N. (2013). *Fortunes of feminism: From state-managed capitalism to neoliberal crisis*. London, UK: Verso.

Freeman, J. (2021). Neoliberalism and conservatism in Britain. In J. Freeman & A. McKenzie (Eds.), *The neoliberal age? Britain since the 1970s* (pp. 254–276). UCL Press.

Foucault, M. (1978). *The history of sexuality* (Vol. 1: An introduction, R. Hurley, Trans.). New York, NY: Pantheon Books.

Furedi, F. (2017). *Korku kültürü* (B. Yıldırım, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Freeman, R. (2021). *Neoliberalism and social transformation*. Routledge.

George, G. (2005). Feminist questions, grassroots movements: An overview. *Voices, 7*(1), 1, 13-14.

Koshy, S. (2013). Neoliberal family matters. American Literary History, 25(2), 344–380. Oxford University Press. http://www.jstor.com/stable/43817573

Koshy, S. (2014). *Sexual naturalization: Asian Americans and feminist theory*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Larner, W. (2000). Neo-liberalism: Policy, ideology, governmentality. Studies in Political Economy, 63, 5–25. https://doi.org/10.1080/19187033.2000.11675231

Mezzadri, A. (2017). *The sweatshop regime: Labouring bodies, exploitation, and garments made in India*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Munck, R. (2008). Introduction: Deconstructing violence: Power, force, and social transformation. *Latin American Perspectives, 35*(5), 3-19.

Rottenberg, C. (2014). The rise of neoliberal feminism. Cultural Studies, 28(3), 418–437. https://doi.org/10.1080/09502386.2013.857361

Sanders-McDonagh, E., Neville, R., & Nolas, S.-M. (2016). Austerity, domestic violence and the 'Big Society': State-supported harm in the UK. *Social Policy & Administration, 50*(7), 856–873. https://doi.org/10.1111/spol.12226

Sangari, K. (2024). The insides and outsides of families: Social reproduction in neoliberal times. In A. Agrawal (Ed.), *Family studies* (pp. 73–110). Oxford University Press.

Sweet, P. L. (2015). Chronic victims, risky women: Domestic violence advocacy and the medicalization of abuse. *Signs, 41*(1), 81–106.

Wies, J. R. (2011). Practicing political economy: Anthropology and domestic violence advocacy. *Practicing Anthropology, 33*(3), 4-8.

Yaman, M. (2019). Toplumsal yeniden üretim: Birleşik bir "feminist" teori? *Praksis*, 53, 9–37. https://doi.org/10.1080/23311886.2019.1572752

Yılmaz, Z. (2015). "Strengthening the family" policies in Turkey: Managing the social question and armoring conservative–neoliberal populism. *Turkish Studies, 16*(3), 371–390. https://doi.org/10.1080/14683849.2015.1067863

Aile ve Toplum Gölgesinde Birey

Muammer AK[1]

Giriş

İnsan, toplumsal ve kültürel bağlam içinde varlığını şekillendiren bir varlıktır. Bu süreç, doğduğu aileyle başlar ve yaşam boyu süren bir sosyalleşme ve kültürel aktarım sürecine dönüşür. Aile, bireyin ilk deneyimlerini kazandığı, değerleri ve normları öğrendiği, aynı zamanda duygusal bağlarını geliştirdiği temel kurumsal ortamdır. Sosyalleşme, bireyi toplumsal düzenin bir parçası hâline getirmenin ötesinde, benlik inşasını ve kültürün yeniden üretimini de mümkün kılar.

Birey, aile ve toplum gölgesinde bir yandan güvenlik ve aidiyet sağlarken, diğer yandan kendi özgün niteliklerini geliştirme ve bağımsız olma arayışıyla sürekli bir çelişki içinde bulunur. Toplumsal yaşamın dinamiklerini anlamak, bu çelişkiyi ve birey ile kültür arasındaki etkileşimi incelemeyi zorunlu kılar. Sosyal bilimler, aileyi, sosyalleşme süreçlerini ve kültürel aktarımı birbirine bağlı bir bütün olarak ele alır; benlik kuramları, aile içi etkileşimler ve kültürel değerlerin analizi, bireyin toplumsal bir özne olarak nasıl şekillendiğini ortaya koyar.

Türkiye örneğinde aile modelleri, ebeveynlik pratikleri ve kültürel değerler, bireyin sosyalleşme sürecinde yaşadığı hem güvenlik hem baskı deneyimlerini anlamamıza rehberlik eder. Bu çalışma, aileyi yalnızca bir kültür taşıyıcısı olarak değil, toplumsal süreklilik ve değişimin temel aktörü olarak ele almayı; aynı zamanda birey-toplum-kültür etkileşiminin çok katmanlı ve yaratıcı bir süreç olduğunu, bireyi biçimlendiren ve aynı zamanda bireyin toplumsal yapıyı dönüştürmesine olanak tanıyan dinamik bir mekanizma olduğunu tartışmayı amaçlamaktadır.

Aile, toplum ve sosyalleşme süreçleri, bireyin gelişiminde çift yönlü bir işleve sahiptir. Bir yandan bireyi koruyan, güvenli bir ortam sunan ve gelişimine katkıda bulunan yapısal bir çerçeve sunar; tıpkı gölgesinde dinlenilen bir ağaç misali. Öte yandan, aynı yapılar aşırı korumacı, sınırlayıcı veya kalıplaştırıcı etkileriyle bireyin özerkleşmesine ve potansiyelini gerçekleş-

[1] Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0003-0241-1893

tirmesine engel de teşkil edebilir. Bu, "gölge yapma, başka ihsan istemem" deyişinde olduğu gibi, korumanın özgürlüğü gölgelemesi riskini barındırır. Dolayısıyla aile, toplum, sosyalleşme ve birey arasında son derece hassas ve dinamik bir denge söz konusudur. Bu dengenin sağlıklı bir şekilde kurulması, bireyin hem aidiyet hem de özerklik ihtiyacını karşılayabilmesi açısından hayati önem taşımaktadır.

Ailenin Kurumsal Yapısı ve Sosyolojik Temelleri

Aile, toplumun en temel ve tarihsel kurumu olarak, bireyin var oluşundan toplumsal düzenin sürekliliğine kadar bir dizi hayati işlevi yerine getirir. Bu bölüm, aileyi sosyolojik bir kurum olarak ele alarak, onun nüfusu yenileme, kültürü taşıma ve bireyi topluma hazırlama gibi temel rollerinin altını çizecektir. Bu çerçeve, ailenin sadece özel bir alan değil, aynı zamanda toplumsal yapının şekillenmesinde aktif bir fail olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Ailenin toplumsal yaşamda pek çok işlevi bulunmaktadır. Aile, "nüfusu yenileme, kültürü taşıma ve bireyi sosyalleştirme gibi temel işlevleri yerine getirir" (Erkal, 1995: 92). Bu yönüyle aile, toplumun en istikrarlı kurumu olarak sosyal sürekliliği güvence altına alır. Her kuşak, bu kurum aracılığıyla hem geçmişle bağ kurar hem de kültürel mirasını geleceğe taşır. Nitekim "Aileyi kurum olarak ele almanın ilk koşulu onun tarihsel niteliğini hatırlamaktır" (Ortaylı, 2019: 203). Aile biçimleri zaman içinde değişiklik gösterse de, üstlendiği toplumsal işlevler büyük ölçüde süreklilik gösterir. Bu süreklilik, onun kültürün yeniden üretimindeki merkezi rolünü de pekiştirir.

Aile, aynı zamanda sosyolojik bir yapılanma olarak belirli toplumsal rolleri içerir. Anne, baba ve çocuk rollerine ilişkin karşılıklı beklentiler toplumsal normlara dayanır (Sarıbay, 2006:165). Bu normlar, bireylerin davranışlarına sınırlar çizer; "hayırsız evlat" ya da "sorumsuz baba" gibi ifadeler ise söz konusu normların ihlallerini toplumsal bir uyarı biçimine dönüştürür. Bu çerçevede kurum, "bir duruma özgü normların pratikte rol olarak ifa edilmesini sağlayan tarihsel-geleneksel kurallar bütünüdür" (Sarıbay, 2006:163). Bu tanım bağlamında, aile de bir kurum olarak işlev görür; belirli norm ve değerlerin sürdürülmesini ve bireyler arasında düzenin sağlanmasını mümkün kılar. Aile, toplumsal düzenin mikro düzeydeki yansımasını somutlaştıran ve kültürel anlamların kuşaktan kuşağa aktarılmasında merkezi bir rol üstlenen bir yapıdır. Genel olarak, aile hem sosyal bir grup ola-

rak bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen hem de adet, örf ve gelenekleri bünyesinde barındıran bir kurum ve kültürel sistem olarak tanımlanmaktadır (Nirun, 1994: 17). Bu bağlamda, aile yalnızca bireylerin sosyalleşme sürecinde temel bir aktör olmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal norm ve değerlerin sürekliliğinin de garantörüdür.

Ailenin toplumsal bir kurum olarak bu temel işlevleri, onun aynı zamanda bireyin toplumla buluştuğu ilk ve en kritik sosyalleşme ortamı olduğu gerçeğine işaret eder. Ailenin bu yapısal temelleri üzerine inşa edilen sosyalleşme sürecinin doğasını ve mekanizmalarını anlamak, birey-toplum ilişkisini kavramanın anahtarını sunar.

Kültür, Toplum ve Bireyin Etkileşimi: Sosyalleşme Süreci

Kültür ve toplum, bireyi şekillendiren dışsal güçler olmanın ötesinde, onun aktif katılımıyla sürekli yeniden üretilen ve dönüştürülen dinamik yapılardır. Bu sürecin merkezinde, bireyin toplumsal bir varlık olarak gelişimini sağlayan sosyalleşme yer alır. Sosyalleşme, bireyin içine doğduğu toplumun değerlerini, normlarını ve davranış kalıplarını öğrenerek hem topluma uyum sağlamasını hem de kendi benliğini inşa etmesini sağlayan yaşam boyu süren bir öğrenme sürecidir.

Sosyologlar, sosyalleşme sürecinin temelde iki evrede ilerlediğini belirtir. İlk evre olan birincil sosyalleşme, bireyin bebeklikten çocukluğun erken dönemine kadar uzanan süreçte ortaya çıkar ve ilk toplumsal öğrenme ortamı olan aile içinde şekillenir. Berger ve Luckmann'ın vurguladığı üzere, bu süreç bireyi içinde yaşadığı toplumun bir üyesi haline getiren temel öğrenmeyi ifade eder. Buna karşılık ikincil sosyalleşme, çocukluk döneminin sonrasından yetişkinliğe uzanan zaman diliminde gerçekleşir; bu aşamada aile, sosyalleştirme işlevinin önemli bir bölümünü eğitim kurumlarına, çeşitli toplumsal gruplara ve kitle iletişim araçlarına bırakır (Giddens, 2005: 25-28; Berger ve Luckmann, 2008: 190-193). Bu iki aşama, bireyin yaşam boyu süren toplumsal öğrenme sürecinin temelini oluşturur ve çocuklukta edinilen deneyimler, sonraki sosyal ilişkiler ve kimlik gelişimi üzerinde kalıcı etkilere sahiptir.

Bu süreçte aile, çocuğu içine doğduğu kültürün değerleri doğrultusunda yetiştirir ve biçimlendirir. Çocuğun aile ve toplumun değerlerini öğrenme süreci olan sosyalleşme, aynı zamanda bir kültürlenme sürecidir: aile kültürü taşır, çocuk ise bu kültürle yoğrulur. Dolayısıyla aile, sosyalleşme

sürecinde ilk basamaktır. Bu süreç hem ferde hem de topluma açılan iki yönlü penceredir (Nirun, 1994: 69). Ailede kurulan ilk ilişkiler, bireyin sonraki tüm sosyal deneyimlerinin duygusal ve bilişsel temelini oluşturur. Aslî sosyalleşme, bilgi aktarımı kadar, duygusal bağlar ve özdeşleşmeler yoluyla kimliği inşa etmeyi de içerir. Berger ve Luckmann'a göre, aslî sosyalleşmede içselleştirilen dünya, tâli sosyalleşmelerde içselleştirilen dünyalardan çok daha kalıcıdır. Çocuğun benliği ailede gelişmeye başlar ve bu nedenle çocuklukta kazanılan kültürel kalıplar, yetişkinlikte yeni çevrelere uyum sağlansa dahi bilinçte kalıcıdır (Berger ve Luckmann, 2008:197-199).

Sosyalleşme, benliğin toplumsal inşasının temel mekanizmasıdır. Bu inşayı açıklayan teoriler, bireyin toplumsal yapının pasif bir ürünü olmadığını, aksine aktif bir katılımcı olduğunu gösterir. Örneğin, Mead ve Cooley gibi sembolik etkileşimciler, benliğin sosyal ilişkiler ve anlamlı ötekilerle kurulan etkileşimler sonucunda şekillendiğini vurgular. Birey, toplumsal normları yalnızca içselleştirmekle kalmaz; aynı zamanda yorumlar, dönüştürür ve yeniden üretir. Kültür, davranışı hem şekillendirir hem de üretir (Hewitt ve Shulman, 2019: 61). Bu perspektif, sosyalleşmenin edilgen bir alım süreci değil, yaratıcı bir etkileşim olduğu argümanını destekler.

Sosyalleşme sürecine farklı teorik yaklaşımlar getirilmiştir. İşlevselcilik, toplumdaki grup, rol, norm ve değerlerin toplumsal sistemin ihtiyaçlarını karşılamada işlevsel olduğunu ve toplumsal uyumu sağladığını vurgular. Bu yaklaşım, aileyi eşitsizlik ve çatışmadan ziyade uyumlu bir bütün olarak görür. Buna karşılık, Çatışmacı ve Feminist yaklaşımlar, sosyalleşmeyi güç ve eşitsizlik ilişkileri bağlamında ele alır. Bu yaklaşımlar, aileyi iktidar örüntülerinin ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin öğrenildiği ve yeniden üretildiği bir alan olarak değerlendirir (Swingewood, 1998: 277). Bu çerçevede, sosyalleşme yalnızca kültürel normların aktarımı değil; aynı zamanda aile içi güç dinamikleri, toplumsal cinsiyet rolleri ve bireyin toplumsal ilişkiler üzerinden benlik geliştirme süreçlerini de içeren çok katmanlı bir süreç olarak anlaşılır.

Fromm'a göre toplum yalnızca baskıcı değil, aynı zamanda yaratıcı bir işlev taşır (Fromm, 2016: 29-30). İnsanın doğası toplumsal süreç içinde biçimlenir; dolayısıyla toplum, insanı hem sınırlar hem de var eder. Kültür, bu çift yönlü ilişkinin ürünüdür. "İnsan-kültür ilişkisi karşılıklıdır; insan kültürün ürünü olduğu kadar onu aşabilen bir varlıktır" (Güvenç, 1996: 274). Bu tespit, insanın edilgin bir alıcı değil, yaratıcı bir özne olduğunu

vurgular. Sosyalleşmenin amacı da bu yaratıcı potansiyeli bastırmak değil, toplumla uyumlu biçimde yönlendirmektir.

Bu noktada sosyalleşmenin yalnızca kültürel kalıpları aktaran bir mekanizma değil, aynı zamanda bireyin içinde bulunduğu çevre tarafından biçimlenen çok katmanlı bir süreç olduğu görülür. Nitekim bireyin hangi ortamda ve nasıl sosyalleştiği, büyük ölçüde içinde yaşadığı toplumsal koşullar ve ailenin sosyal-kültürel yapısı tarafından belirlenmektedir. Sosyoekonomik düzeyi yüksek bir çevrede sosyalleşmek ile düşük bir çevrede sosyalleşmek aynı deneyimleri üretmez; eğitim olanaklarından günlük yaşam pratiklerine kadar pek çok unsur, bireyin benlik gelişimini farklı biçimlerde şekillendirir. Bu bağlamda varlıklı ailelerin çocuklarını özel okullara göndermesi veya yüksek gelir gruplarının belirli semtlerde kümelenmesi, aslında "hangi çevrede sosyalleşileceği" sorusuna verilen bilinçli bir yanıt niteliğindedir. Sahip olunan sosyoekonomik olanaklar, yalnızca bireyin ilgi duyduğu alanlarda derinleşmesini, bilişsel kapasitesini ya da akademik başarısını değil, aynı zamanda dünyayı algılama biçimlerini de köklü şekilde etkileyebilecek bir güce sahiptir. Zamanın akışına dair algılarımız dahi, içinde doğduğumuz ailenin hangi sosyoekonomik sınıfa mensup olduğu ile yakından ilişkilidir. Bu durum, eğitim fırsatlarının dağılımında çarpıcı biçimde görünür hâle gelmektedir. Örneğin, Harvard Üniversitesi'ne kabul edilen öğrencilerin %67'si ABD'nin en zengin %20'lik kesiminden gelirken, yoksul ailelerden gelenlerin oranı yalnızca %1,8'dir. Benzer biçimde bu oran Hamilton Üniversitesi için %2,2, Washington Üniversitesi için ise %1'in bile altındadır (Özkara, 2024: 71-75). Bu veriler, sosyalleşme ortamının tesadüfî değil, yapısal eşitsizlikler tarafından belirlendiğini açıkça göstermektedir.

Öte yandan, sosyoekonomik eşitsizliklerin sosyalleşme süreçlerine yaptığı belirleyici etki, bireylerin imkânlarının ve toplumsal konumlarının başlangıçta nasıl farklılaştığını da gözler önüne sermektedir. Bu bulgular, sosyalleşmenin yalnızca kültürel normların aktarımıyla sınırlı olmadığını; aynı zamanda sınıfsal konumların, eğitim fırsatlarının ve yaşam olasılıklarının kuşaklar arası yeniden üretildiği yapısal bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda aile, bireyin toplumsal konumunu belirleyen eşitsizliklerin hem taşıyıcısı hem de yeniden üreticisi olarak merkezi bir rol üstlenmektedir. Farklı toplumsal sınıflarda yetişen çocukların dünyayı algılama biçimleri, gelecek beklentileri, eğitim olanaklarına erişimi ve bireysel gelişim fırsatları aynı değildir. Bu durum, kültürün ve toplumsal yapının birey üzerinde güçlü bir yapılandırıcı etkiye sahip olduğunu; ancak bireyin de bu

yapılar içinde sınırlı da olsa bir özneleşme ve dönüştürme kapasitesine sahip bulunduğunu gösterir.

Sonuç olarak, kültür-toplum-birey ilişkisinin tek yönlü bir belirlenim mekanizması değil, karşılıklı bir etkileşim alanı olduğu açıktır. Sosyalleşme, bireyin edilgen bir alıcı gibi toplumsal kalıpları üstlendiği bir süreç olmaktan ziyade, kültürel anlamların birey tarafından yeniden yorumlandığı ve toplumsal yapının sürekli yeniden üretildiği yaratıcı bir süreçtir. Bu bağlamda birey hem kendi benlik inşasının öznesi hem de içinde bulunduğu kültürel dünyanın sürdürücüsü ve dönüştürücüsüdür. Sosyalleştiğimiz çevrenin sosyoekonomik koşulları, aile yapısı, kültürel sermaye düzeyi ve eğitim imkânları ise bu yaratıcı sürecin biçimlenmesinde kritik bir rol oynar. Dolayısıyla sosyalleşme hem toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretildiği hem de bireysel yaratıcılığın toplumsal yapıyı dönüştürebildiği çift yönlü bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

Aile Modelleri ve Türkiye'de Sosyalleşme Dinamikleri

Benliğin toplumsal inşasının kültürel bağlamla nasıl iç içe geçtiğini kavrayabilmek için, aile yapılarının çeşitliliğini incelemek büyük önem taşır. Türkiye'deki sosyalleşme süreçlerinin çok katmanlı doğasını anlamak, aile modelleri ve bu modellerin birey üzerindeki etkilerini analiz etmeyi gerektirir. Bu bağlamda Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın geliştirdiği aile ve benlik modelleri, kültürel değerler, sosyoekonomik koşullar ve toplumsal dönüşümün bir arada işlediği karmaşık yapıyı açıklamak açısından değerli bir çerçeve sunar. Özerk-ilişkisel benlik modeli ve çocuğun değerine ilişkin yapılan araştırmalar, Türk aile yapısındaki dönüşümü ve bu dönüşümün sosyalleşme pratiklerine yansımalarını anlamamızda rehberlik eder.

Kağıtçıbaşı'nın benliği aile bağlamında, aileyi ise daha geniş kültürel ve sosyoekonomik yapı içinde ele alan aile değişimi kuramı, üç temel aile modeli tanımlar: "bağımsız aile insanı modeli", "bağımlı aile insanı modeli" ve "psikolojik-duygusal bağlı aile modeli" (Kağıtçıbaşı, 2019: 152-180). Bu sınıflandırma, ekonomik kakınma, kentleşme ve kültürel değerlerdeki dönüşümlerin aile yapısını nasıl etkilediğini göstermesi bakımından önemlidir. Modernleşme sürecinde olan toplumlarda bu üç modelin aynı anda varlık göstermesi, sosyalleşme süreçlerinin çok katmanlı ve çeşitlilik içeren niteliğini açıklamaktadır. Dolayısıyla, aile modelleri ile toplumsal koşullar arasındaki ilişkinin karşılıklı ve dinamik bir etkileşime dayandığını söyleyebiliriz.

Psikolojik/duygusal bağlı aile modelinin geliştirdiği özerk-ilişkisel benlik anlayışında "özerklik", bireyin toplumsal bağlardan kopması anlamına gelmez; aksine, kişinin kendi kararlarını alabilme ve etkin biçimde hareket edebilme kapasitesine işaret eder (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2019: 328). Bu yaklaşım, bireycilik ile toplulukçuluk değerlerinin birbirine karşıt olmak zorunda olmadığını, aksine uyumlu biçimde bir arada bulunabileceğini ortaya koyar. Böyle bir ortamda aile, çocuğa hem duygusal bağ kurmayı hem de kendi benliğini oluşturmayı aynı anda öğreten bir toplumsal kurum olarak işlev görür. Bu nedenle modern Türk ailesinde özerklik ve duygusal bağlılık, birbirini dışlayan değil, birbirini tamamlayan özellikler olarak belirmektedir.

Kağıtçıbaşı'nın özerk-ilişkisel benlik yapısı, bireysel düzeyde sağlıklı bir kişilik gelişiminin, toplumsal düzeyde ise dengeli ve işlevsel bir aile yapısının göstergesi olarak değerlendirilir (Kağıtçıbaşı, 2019: 163-364). Bu perspektif, modern toplumlarda bireyselleşmenin aile bağlarını zayıflatmak zorunda olmadığına; aksine, duygusal bağlılık içinde gelişen özerkliğin toplumsal dayanışmanın temel bileşenlerinden birine dönüşebileceğine işaret eder. Bu bağlamda aile hem bireyin özgürleşmesine katkı sağlayan hem de toplumsal bütünlüğü destekleyen çift yönlü bir mekanizma niteliği taşır.

Duygusal bağlı aile modelinin Türkiye'de özellikle kentli ve eğitimli kesimler arasında yaygınlık göstermesi (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2019: 328), toplumsal değişim ile kültürel dönüşümün birbirini besleyen süreçler olduğunu ortaya koymaktadır. Kentleşme, eğitim düzeyinin yükselmesi ve kadınların istihdamda artan görünürlüğü gibi faktörler, yeni aile biçimlerinin gelişmesine zemin hazırlarken, buna paralel olarak sosyalleşme pratiklerini de yeniden biçimlendirmektedir.

1970'lerde Türkiye ve çeşitli Asya ülkelerinde yürütülen "Çocuğun Değeri Araştırması", çocuğa atfedilen değeri üç temel kategori altında toplamıştır: faydacı, psikolojik ve sosyal değer (Kağıtçıbaşı, 2019: 149-150). Bu çalışma, kültürlerarası karşılaştırma yoluyla çocuk değerinin ekonomik gelişmişlik düzeyiyle nasıl ilişkilendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Sosyalleşme süreçlerini şekillendiren ebeveyn değerleri de bu çerçevenin doğrudan bir yansımasıdır.

Çocuğun değerinin faydacı, psikolojik veya sosyal temelde anlam kazanması, büyük ölçüde ailenin sosyoekonomik ve kültürel refah düzeyi tarafından belirlenmektedir (Kağıtçıbaşı, 2019: 150). Faydacı değerin baskın

olduğu ailelerde çocuk ekonomik güvence işlevi görürken, psikolojik değerin öne çıktığı ailelerde çocuk, sevgi, mutluluk ve duygusal tatminin temel kaynağı olarak konumlanır. Buna karşılık sosyal değerde çocuk, statü, kabul ve toplumsal onayın bir göstergesi hâline gelmektedir.

Çocuğa biçilen bu değerler, ebeveynlerin çocuk yetiştirme pratiklerini doğrudan şekillendirir. Faydacı değerin hâkim olduğu bağlamlarda itaat, uyum ve saygı öncelikli nitelikler olarak öne çıkarken, psikolojik değerin belirleyici olduğu ailelerde özerklik, özgüven ve bireysel ifade desteklenir (Kağıtçıbaşı, 2019: 152). Bu mekanizma, ailelerin çocuklarını nasıl sosyalleştirdiğini açıklayan temel bir kültürel çerçeve sunmaktadır. Sosyoekonomik gelişme arttıkça çocukların birer birey olarak görülmesi ve özyeterliliklerinin teşvik edilmesi de daha yaygın hâle gelmektedir.

2003 yılında Türkiye'de gerçekleştirilen aynı araştırmanın tekrarı, ebeveynlerin çocukta en az önem verdiği niteliğin artık "söz dinleme" olduğunu ortaya koymuştur (Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2017: 87). Bu bulgu, Türk aile yapısında modernleşmeyle birlikte değerlerde belirgin bir değişim yaşandığını göstermektedir. Geleneksel olarak ön planda olan itaat yerine, bireysel düşünme, özerklik ve kendine güven gibi niteliklerin giderek daha fazla önem kazandığı görülmektedir. Kağıtçıbaşı'nın kuramsal modeli, aile yapısındaki bu dönüşümü ve söz konusu dönüşümün sosyalleşme üzerindeki etkilerini anlamak açısından güçlü bir açıklayıcı çerçeve sunar.

Ebeveynlik, Kültürel Değerler ve Toplumsal Dönüşüm

Aile modelleri, sosyalleşmenin yapısal çerçevesini çizerken, ebeveynlik pratikleri bu çerçevenin somut uygulamalarını oluşturur. Ebeveynlerin çocuk yetiştirme tarzları, yalnızca bireysel tercihlerin değil, geniş bir kültürel bağlamın, toplumsal değerlerin ve kuşaklararası aktarım süreçlerinin ürünüdür. Bu bölüm, Türkiye'deki ebeveynlik pratiklerini Kağıtçıbaşı'nın aile alt sistemleri ve Cüceloğlu'nun "ait olma" ile "birey olma" gerilimi üzerinden ele alarak, geçiş toplumuna özgü ikili kültürel yapının çocuk yetiştirmeye etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Her anne ve baba çocuk yetiştirme tarzını geniş bir kültürel bağlamda geliştirir. Bu tarz, kendi anne babasından öğrenilenler, sosyoekonomik çevre ve inançlarla şekillenir (Şirin, 2019: 52-53). Dolayısıyla ebeveynlik, yalnızca bireysel bir tutum değil, kuşaklararası bir aktarım biçimidir. Ailede öğrenilen roller, toplumun genel değer sistemini yeniden üretir ve sosyalleşme

sürecinin sürekliliğini güvence altına alır. Bahar ve Bayık'ın (1985) tespitlerine göre Batı ve Türkiye arasında çocuk disiplininin başlangıç yaşı ve niteliği bakımından belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Batı toplumlarında çocuklar okul öncesi dönemden itibaren düzenli uyku ve beslenme rutinleriyle disipline edilir; bu dönemde sınırlar ve temel davranış kuralları net biçimde yapılandırılır. İlkokul çağına gelindiğinde ise odak, çocuğun bağımsızlık kazanması, kendi kararlarını verebilmesi ve sorumluluk üstlenmesi yönünde değişir. Buna karşın Türkiye'de çocuklar ilkokul dönemine kadar daha korumacı bir tutumla yetiştirilmekte, çoğu zaman hoşgörüyle karşılanan hatta teşvik edilen bir şımartılma pratiği söz konusu olmaktadır. Ancak çocuk ilkokula başladığında bu yaklaşım ani bir biçimde yerini daha katı bir disipline bırakır. Özellikle ilkokullarda sessiz, itaatkâr ve uyumlu davranan çocukların ödüllendirilmesi, disiplin anlayışının uyum ve otoriteye bağlılık üzerinden kurulduğunu göstermektedir. Bu karşıtlık, iki kültür arasındaki çocuk yetiştirme değerlerinin yapısal farklarını açık biçimde ortaya koymaktadır. Pek çok araştırma, düzenli uyku alışkanlıklarına sahip olan ve aileleriyle birlikte her gün akşam yemeği yiyen çocukların daha sağlıklı geliştiğini ortaya koymaktadır. Rutinler, aynı zamanda tutarlılığın temel göstergesi olup çocuklarda disiplin duygusunun yerleşmesi için kritik bir öneme sahiptir. Özellikle sorumluluk bilincinin oluşturulması ve çocukların hangi davranışların kabul edilebilir olduğuna dair net bir farkındalık geliştirmesi açısından tutarlı ebeveynlik uygulamaları belirleyici bir rol oynamaktadır (Şirin, 2019: 46). Bu nedenle, günlük yaşamın öngörülebilir bir düzen içinde ilerlemesi, çocukların hem duygusal güvenliğini güçlendirmekte hem de davranışlarını yönetme becerilerini geliştirmelerine katkı sağlamaktadır.

Kağıtçıbaşı (2019:145), ebeveynlik pratiklerindeki farklılıkların anlaşılmasında toplumsal değerlerin ve aile içi yapısal faktörlerin belirleyici rolünü vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, ebeveyn davranışlarını salt bireysel psikolojiyle açıklamaktan ziyade, onları kültürel bağlam içine yerleştirir. Bu perspektiften bakıldığında sosyalleşme, bireyden çok toplumsal sürekliliği sağlayan bir mekanizma olarak görülmektedir. Geleneksel aile yapısında bu mekanizma, çocuğun büyüklerinin beklenti ve düşüncelerini sorgusuz kabul etmesi şeklinde işler. Bu bağlamda, çocuk yetiştirme pratiklerinde sorgulamanın nasıl ele alındığı, sosyalleşmenin niteliğini belirleyen temel bir ölçüt olarak ortaya çıkmaktadır. Ebeveyn–çocuk etkileşimlerinde yetişkinler çoğu zaman çocukların sorularını yanıtlayarak onların düşünme biçimlerini

belirli kalıplar içine yönlendirmektedir. Oysa çocukların rehberliğe ihtiyaç duyması, onların sorgulama ve düşünme kapasitelerinin sınırlandırılmasını gerektirmez; aksine amaç, çocukların kendi yollarını çizebilecek bilişsel becerileri geliştirmelerine destek olmaktır. Sorgulama becerisi, çocukların karşılaştıkları bilgi akışını değerlendirebilmeleri, anlamlandırma süreçlerindeki boşlukları fark edebilmeleri ve kendileriyle ilgili daha açık ve tutarlı düşünmelerini mümkün kılan temel bir yetkinliktir (Lone, 2017: 31–58). Bu tür sosyalleşme koşulları altında yetişen bireyler, ileride kendi toplumsal çevrelerinden koparak modern dünyanın gerekliliklerileyle yüzleşmek zorunda kaldıklarında önemli uyum sorunları yaşayabilirler. Geçtan'a (1993:41) göre, bu bireyler inisiyatif almaya çalıştıklarında suçluluk duyguları geliştirebilir; kararsızlık, kendini ifade etmede güçlük, düşüncelerini açıklamaktan çekinme gibi, modern toplumda birer davranış kusuru olarak değerlendirilebilecek özellikler sergileyebilirler.

Türkiye bağlamında suçluluk duygusunun kaynağı, evrensel ahlak kurallarının ihlalinden ziyade, kişilerarası ilişkilerde yakın çevrenin gerçek ya da varsayılan beklentilerinin karşılanamaması olarak ortaya çıkmaktadır (Önderman, 2020: 97). Önderman'a (2020: 90) göre, utanç duygusu ahlakın topluma içkin görüldüğü kültürlerde ön plandayken; bireylerin ahlaki özneler olarak toplumsal konumlarından soyutlanabildiği ve ahlaki eşitliğin vurgulandığı kültürlerde suçluluk duygusu daha belirgin hale gelir. Buradan hareketle, suçluluk temel olarak "hak" kavramıyla ilişkilendirilirken; utanç, "iyilik" ve toplumsal onay kavramlarıyla bağlantılıdır. Dolayısıyla, hak temelli bir toplum yapısı daha liberal ve bireyci eğilimleri beslerken, iyilik ve uyumu merkeze alan toplum tasarımı daha bütüncül kültürel yapılarda görülmektedir. Bu ayrım, farklı toplumlarda hangi duygusal kontrol mekanizmalarının öne çıkacağını anlamak için açıklayıcı bir çerçeve sunar. Kağıtçıbaşı ve Sunar'ın da işaret ettiği gibi, Türkiye'de çocuk yetiştirme süreçlerinde suçluluğun değil, utancın vurgulandığı; bu duygunun soyut kurallardan çok bir yakınlar topluluğuyla ilişkili olduğu ve bireysel bir vicdandan kaynaklanmadığı görülür. Türkiye'de utancın bir sosyal yaptırım olarak suçluluktan daha fazla öne çıkması, kültürel etmenlerle, özellikle de topluluğun bireye hem normatif hem de kökensel açıdan önceliklendiği ilişkisel benlik ve toplum tasarımlarıyla yakından ilişkilidir (Önderman, 2020: 99). Bu durum, bireyin eylemlerinin değerlendirilmesinde içselleştirilmiş evrensel ilkelerden ziyade, somut sosyal bağlam ve onay mekanizmalarının belirleyici olduğu bir duygu düzenine işaret eder.

Kağıtçıbaşı'na (2019: 154) göre aile sistemi, sosyalleşme değerleri ve aile etkileşimi olmak üzere iki alt sistemden oluşmaktadır. Bu alt sistemler, kültür ile çocuk yetiştirme pratikleri arasındaki ilişkiyi anlamak açısından açıklayıcı bir çerçeve sunar. Sosyalleşme değerleri, bireyci ya da bağımlılığı öne çıkaran normları şekillendirirken; aile içi etkileşim biçimleri ise bu değerlerin günlük yaşamdaki uygulanma mekanizmalarını belirler. Nitekim Kağıtçıbaşı (1996: 40-41), bu sistemler temelinde üç ana aile ve çocuk yetiştirme modeli önermektedir: bağımlı modelde yetkeci, bağımsız modelde serbest bırakıcı ve duygusal bağlı modelde ise yetkin/yetkili (authoritative) bir ebeveynlik tarzı gözlemlenmektedir. Bu sınıflama, ebeveyn davranışlarının yalnızca psikolojik değil, aynı zamanda sosyokültürel kökenlere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kültürel değerler, ebeveynlik pratiklerini şekillendiren görünmez bir çerçeve işlevi görür.

Sonuç olarak, ebeveyn tutumları çocuğun kişilik gelişimi ve karakter oluşumu üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Sağlıklı bir gelişim için anne-baba-çocuk ilişkisinin sevgi temelinde kurulması esastır. Araştırmalar, en işlevsel ve olumlu sonuçlar veren tutumun "güven verici ve destekleyici" yaklaşım olduğunu göstermektedir (Yavuzer, 1993: 34). Ancak bu esnek ve demokratik yaklaşım içinde, özgür düşünebilen, karar alıp sorumluluğunu üstlenebilen, bağımsız hareket edebilen ve özgüven sahibi bireylerin yetişmesi mümkün olabilmektedir.

Cüceloğlu, geleneksel toplumlarda "ait olma"nın, Batı kültürlerinde ise "birey olma"nın baskın olduğunu belirtir (Cüceloğlu, 2017: 43-44). Bu ayrım, Doğu ve Batı kültürlerinin sosyalleşme stratejilerindeki temel farklılığı ortaya koyar. Ait olmanın öne çıktığı kültürlerde uyum ve topluluk öncelenmekte, birey olmanın öne çıktığı toplumlarda ise özgünlük ve bağımsızlık değerli görülmektedir. Cüceloğlu, "ait olma"yı merkeze alan toplumlarda benzer davranışların makbul, bireyci toplumlarda ise farklılığın değerli olduğunu vurgular (Cüceloğlu, 2017: 43-45). Bu yaklaşım, kültürün birey üzerindeki yönlendirici etkisini ve toplumun değer sisteminin, bireyin hangi özelliklerinin ödüllendirileceğini belirlemedeki rolünü gösterir.

2006 tarihli bir araştırma, Türk kültürünün Doğu ve Batı sentezi niteliğinde olduğunu ortaya koyar; nüfusun büyük bölümü geleneksel kalırken, şehir merkezlerinde modern aile yapıları yaygındır (Ataca, 2006:474). Bu durum, Türkiye'nin geçiş toplumuna özgü ikili kültürel yapısını yansıtır. Kırsal ve kentsel yaşam biçimleri arasındaki fark, çocuk yetiştirme anlayışlarında da belirgin bir biçimde görülmektedir.

Türkiye'de orta sınıf şehirli aileler hem toplulukçu hem bireyci kültür özelliklerini bir arada taşır (Ataca, 2006:474). Bu çift yönlülük, sosyalleşme süreçlerinin aynı anda hem geleneksel değerlere hem de modern özerkliğe dayalı olarak ilerleyebileceğini gösterir. Bu nedenle Türk ailesi, kültürel çeşitliliğin ve sosyalleşme stratejilerinin en açık göstergelerinden biridir.

Türkdoğan'a göre Batılılaşma süreciyle birlikte Türkiye'de iki yönlü aile tipi ortaya çıkmıştır: bir yanda Batılılaşmış aile modeli, diğer yanda İslami kurallara dayalı geleneksel aile (Türkdoğan, 1993: 59). Bu ikili yapı, sosyalleşme değerlerinin sürekli bir müzakere alanı hâline geldiğini göstermektedir. Aile, modernlik ile geleneğin karşılaştığı bir mekân olarak çocuk yetiştirmenin hem toplumsal hem de kültürel boyutunu şekillendirir.

Ebeveynlik pratiklerini şekillendiren kültürel değerler ve toplumsal dönüşüm dinamikleri, nihayetinde aile içindeki duygusal iklimi ve bireyin psikolojik iyi oluşunu da derinden etkiler. Bu etki, Doğan Cüceloğlu'nun "korku kültürü" ve "değerler kültürü" ayrımı üzerinden analiz edildiğinde çok daha net anlaşılabilir.

Türkiye'de Aile, Kültür ve Toplumsal Dönüşüm

Aile kurumunun işleyişi ve birey üzerindeki etkileri, içinde bulunulan kültürel iklimle doğrudan ilişkilidir. Türkiye bağlamında aile hâlâ hem duygusal hem işlevsel açıdan merkezî bir konumda yer almakta; toplumsal değerlerin, cinsiyet rollerinin ve sosyalleşme biçimlerinin aktarımında temel bir araç olmayı sürdürmektedir. Bu bölüm, Türkiye'de aile yapısını şekillendiren kültürel kodları ve toplumsal dönüşüm dinamiklerini ele alırken, özellikle Doğan Cüceloğlu'nun "korku kültürü" ve "değerler kültürü" ayrımının sunduğu analitik çerçeveden yararlanmaktadır. Çalışmada Cüceloğlu'nun yaklaşımı, bağımsız bir pedagojik öneri seti olarak değil; Türkiye'de aile içi sosyalleşme pratiklerinin korku, itaat ve denetim ekseninde nasıl şekillendiğini açıklayan yerli ve kültürel olarak özgün bir yorum çerçevesi olarak ele alınmaktadır.

TÜİK'in 2024 araştırmasına göre Türkiye'de bireylerin mutluluk kaynağı olarak ilk sırada aile gelmektedir (%72,9) (TÜİK, 2025). Bu bulgu, modernleşme ve kentleşme süreçlerine rağmen ailenin duygusal merkez olma işlevini koruduğunu; birey için en temel aidiyet kaynağı olmayı sürdürdüğünü göstermektedir. Türkiye'de babaların çocuk bakımında genellikle pasif kaldığı, disiplin süreçlerinde ise otoriter bir rol üstlendiği görülmektedir

(AÇEV, 2017: 91). Bu durum, toplumsal cinsiyet rollerinin büyük ölçüde geleneksel kalıplar içinde sürdüğüne işaret etmektedir. Oysa modern aile yapılarında ebeveynliğin paylaşılması hem çocuğun gelişimi hem de aile içi ilişkilerin niteliği açısından kritik önem taşımaktadır. Cüceloğlu, ait olmanın baskın olduğu toplumlarda birey olmanın bastırıldığını ve bunun "öğrenilmiş çaresizlik" yarattığını belirtir (Cüceloğlu, 2017: 42-43). Bu tespit, kültürel yapıların bireysel psikoloji üzerindeki belirleyici etkisini ortaya koymaktadır. Toplumsal gelişim, ait olma ile birey olma arasında sağlıklı bir dengenin kurulabildiği süreçlerde mümkün olur.

Cüceloğlu, Türk toplumunun baskın kültürünü "denetim odaklı korku kültürü" olarak tanımlar (Cüceloğlu, 2020: 13). Bu kültürde temel motivasyon korku olup, birey davranışlarını otoritenin tepkisini öngörerek düzenler. Bu nedenle sosyalleşme, yaratıcılıktan ziyade uyuma ve kurallara bağlılığa yönelir. Cüceloğlu'na göre ayıplama ve korkutma temelli yetiştirme biçimleri bireyde değersizlik duygusu yaratır (Cüceloğlu, 2020: 57). Böyle bir ortamda özgüven gelişimi baskılanır ve bireyin kendilik algısı toplumsal onaya bağlı hale gelir. Oysa sağlıklı sosyalleşme, güven ve sevgi temelli ilişkilere dayanmalıdır.

Korku kültüründe temel değer "güç"tür; ilişkiler korkan-korkutan ekseninde biçimlenir (Cüceloğlu, 2017:123-124). Bu yapı, bireyin içsel motivasyon yerine dışsal denetim ve otoriteye göre hareket etmesine neden olur. Buna karşılık saygı--güven kültüründe ilişkiler hiyerarşiden çok karşılıklı saygı temelinde kurulur. Türk grup davranışında otorite, içselleştirilmemiştir. Dışarıdan yapılması gerekenleri buyuran ve hafif bir korku salması dışında pek rahatsızlık vermeyen, söylediklerinin eksiksiz yapılması için özen gösterilen bir şeydir (Göka, 2017: 169). Bu nedenle, toplumsal etkileşimlerde uyum çoğu zaman içsel bir ilke bağlılığından ziyade otoritenin varlığına duyulan hassasiyet üzerinden şekillenmektedir.

Cüceloğlu (2020: 13–15), toplumsal yapıyı anlamada “denetim odaklı korku kültürü” ile “gelişim odaklı değerler kültürü” arasında temel bir ayrım yapar. Denetim odaklı kültürde birey davranışlarını otoritenin tepkisini hesaba katarak düzenlerken, değerler kültüründe içsel motivasyon, sorumluluk ve vicdan ön plana çıkar. Bu ayrım, ebeveynlik pratikleri ve çocuk yetiştirme anlayışları üzerinden ele alındığında çok daha somut bir görünüm kazanır. Çocuk yetiştirme sürecinde korku ve utanç mı, yoksa güven ve yüreklendirme mi merkeze alınmaktadır sorusu, bireyin benlik gelişimi

açısından belirleyici bir ölçüt hâline gelir. Doğan Cüceloğlu, bu karşıtlığı çocuk yetiştirme tarzları üzerinden şu şekilde ifade etmektedir:

"İki çocuk yetiştirme tarzı vardır: korkutup utandırmak ya da güvenip yüreklendirmek. Korku ve utandırma ile büyütülen çocuk, itaat eden ve dıştan denetime ihtiyaç duyan bir birey hâline gelir. Böyle bir ortamda ana baba, çocuğun kendilerinden korkmasını çocuk yetiştirmenin gerekli bir unsuru olarak görür. Bu biçimde yetiştirilen çocuğun iç dünyası korku ve utançla örülüdür; iç disiplin gelişmez. Güvenip yüreklendirerek yetiştirilen çocukta ise içten disiplin, vicdan ve özsaygı gelişir. Anne babalar, öğretmeye çalıştıkları değerleri kendi yaşamlarında da gösterir. Korku ve utançla büyütülen birey bir "kültür robotu"na dönüşürken, sevgi ve güvenle büyütülen birey bir şahsiyet olarak yetişir" (Cüceloğlu, 2016).

Bu değerlendirme, sosyalleşmenin yalnızca davranışsal uyumu sağlamaya yönelik bir mekanizma olmadığını; aksine bireyin içsel denetim geliştirmesi, ahlaki sorumluluk üstlenmesi ve özneleşmesi açısından belirleyici bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Korku temelli ebeveynlik, kısa vadede itaat üretse de uzun vadede bireyin yaratıcılığını, özgüvenini ve toplumsal sorumluluk bilincini zayıflatmaktadır. Buna karşılık güven ve değer temelli bir ebeveynlik anlayışı, bireyin hem toplumsal normları içselleştirmesini hem de kendi benliğini inşa edebilmesini mümkün kılmaktadır. Bu yönüyle Cüceloğlu'nun yaklaşımı, Türkiye'de aile, kültür ve toplumsal dönüşüm tartışmaları açısından pedagojik olduğu kadar sosyolojik açıdan da güçlü bir açıklayıcı çerçeve sunmaktadır.

Cüceloğlu'nun (2021b:187) ifadesiyle, "Bir toplum, değerler kültürünü temeline koymadıkça uygar olamaz. Can ancak değerler kültüründe gelişir". Bu görüş, sosyalleşmeyi salt bir davranış öğretimi olmanın ötesinde, ahlaki ve psikolojik gelişimi içeren bütüncül bir süreç olarak ele alır. Nitekim Perry ve Szalavitz (2017:108), sağlıklı bir benlik gelişiminin, bireyin özerk seçimler yapabilmesine ve bu seçimlerin sonuçlarından deneyim kazanmasına bağlı olduğunu vurgular. Sürekli itaat beklentisiyle şekillenen bir ortam ise, kişinin kendi isteklerini, tercihlerini ve değerlerini keşfetmesini engelleyerek, öz-farkındalık ve özerklik gelişimini ciddi ölçüde kısıtlamaktadır. Dolayısıyla, denetim odaklı korku kültürü ile gelişim odaklı değerler kültürü arasındaki bu karşıtlık, yalnızca toplumsal örgütlenmeyi değil, aynı zamanda bireyin benlik inşasının temel koşullarını da açıklamaktadır.

"Denetim odaklı korku kültüründe eğitimin niyeti; çocuğu mevcut kültür yapısı içerisinde kalıplamaktır" (Cüceloğlu, 2021a:139). Bu yaklaşım, eğitim sisteminin toplumsal değişimi desteklemek yerine mevcut düzeni yeniden üreten bir işlev gördüğünü göstermektedir. Oysa öğrenmenin amacı bireyi kalıba sokmak değil, geliştirmektir. Cüceloğlu'nun "kültür robotu" kavramı, bireyin farkında olmadan kültürel kalıpları otomatik biçimde yeniden üretmesini ifade eder (Cüceloğlu, 2021a:229). Bu durum eleştirel düşüncenin zayıf olduğu bir sosyalleşmeye işaret eder. Farkındalık geliştikçe birey, kültürü yeniden biçimlendirme gücü kazanır. "Kültür robotu gibi davranmamayı seçmek toplumsal değişimin önünü açar" (Cüceloğlu, 2021a:230-231). Toplumsal dönüşüm, bireylerin bilinçli seçimleriyle başlar. Kendi kültürünün farkında olan birey, o kültürü dönüştürme potansiyeline sahiptir.

"Gelişim odaklı değerler kültüründe korku değil, liyakat temelli hiyerarşi vardır" (Cüceloğlu, 2020: 14). Bu anlayış, toplumsal ilişkilerde bilgi ve yetkinliğe dayalı bir saygı sistemini öne çıkarır. Böylece toplumda adalet, güven ve üretkenlik artar. "Bir insanın olabileceği en iyi insan olmasına olanak sağlayan değerlerle donatılmış kurumlar kurarsan, uzun vadede insanlığa yön verebilirsin" (Cüceloğlu, 2021a: 235-236). Bu vurgu, sosyalleşmenin bireysel değil kolektif bir dönüşüm projesi olduğunu gösterir. Değerler, yalnızca bireylerin değil, toplumların da gelişim pusulasıdır. Cüceloğlu'nun çizdiği bu kapsamlı tablo, aile içi sosyalleşmenin kalitesinin, yalnızca bireyin değil, tüm toplumun geleceğini nasıl belirlediğini açıkça ortaya koymaktadır. Korku kültüründen değerler kültürüne doğru yaşanacak bir dönüşüm, ailenin taşıyıcısı olduğu kültürü daha yaratıcı, özgüvenli ve demokratik bireyler yetiştirecek şekilde yeniden biçimlendirme potansiyelini taşır.

Türkiye bağlamında bu dönüşümün özgün bir boyutu da hızlı toplumsal değişimle ilişkilidir. Bu çakışan değerler alanı içinde ebeveynler, hangi normun daha "doğru" olduğuna karar vermekte zorlanarak tutarsız ebeveynlik pratiklerine yönelmek durumunda kalabilmektedir. Bu toplumun bireylerinin öne çıkan davranış biçimlerinden biri, kişisel yaşamını ve ortak yaşamı, farklı değerler ve pratikler setleriyle iki ayrı evrende sürdürmeleridir. Bu ayrışma, aynı zamanda sokaktaki gerilimleri evin içine taşımamaya yönelik bir savunma stratejisi işlevi de görür (Ağırdır, 2022: 56). Bu strateji, aile içi iletişimini koruma adına bireyleri dış dünyadaki gerilimler hakkında ketum olmaya ve duygusal paylaşımı sınırlamaya itebilmekte, bu da ebe-

veyn-çocuk ilişkilerinde derinlikten ziyade yüzeysel bir uyuma yol açabilmektedir.

Her bireyin kendi doğrusu, kendi doğrularına uygun bir hukuk ve ahlak anlayışı ile biçimlendirdiği yaşam tarzı vardır. Bu durum, toplumsal yaşamda giderek bir uzaklaşmaya yol açmakta, insanları kendi "akvaryumlarına" ve mahallelerine hapsederek yaşam alanlarını gettolaştırmaktadır. Bu ruh hali, aynı zamanda yeni bir toplumsal "biz" tahayyülünün önündeki en önemli engel olarak ortaya çıkar (Ağırdır, 2020: 182). Bu gettolaşma eğilimi, yalnızca mekânsal bir ayrışma değil aynı zamanda sosyalleşme süreçlerini de derinden etkileyerek, çocukların farklılıklarla bir arada yaşama becerisi geliştirmesini engelleyen bir sosyal öğrenme ortamı yaratmaktadır.

Toplum ne hukuka ne de devlete güven duymakta, ayrıca yeni ortak referanslar ve değerler üretememektedir. Bu nedenle bireyler, gündelik yaşamda kendi değer ve inançlarıyla çelişen davranışları meşru görme eğilimi göstermektedir (Ağırdır, 2020: 241). Bu meşru görme eğilimi, toplumsal normların istikrarsızlaşmasına ve aile içinde aktarılan değerler ile kamusal alandaki davranışlar arasında derin bir tutarsızlık kültürünün yerleşmesine neden olmaktadır.

Türkiye bağlamında bu dönüşümün özgün bir boyutu da hızlı toplumsal değişimle ilişkilidir. Türkiye'de iki kuşak geriye gidildiğinde nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal toplumun değerleriyle yetiştiği görülmektedir. Batı'nın iki yüzyıla yaydığı kentleşme sürecini iki kuşağa sığdıran bir toplum olarak, tarihsel dönemlerin iç içe geçtiği bir kültürel yapı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla köy yaşamının ihtiyaçlarına göre şekillenmiş geleneksel babalık ve ebeveynlik normları, dijital dönüşüm ve yapay zekâ çağının belirlediği kentli yaşam koşullarına uygulanmaya çalışıldığında derin bir uyumsuzluk yaşanmaktadır (Şirin, 2025: 39). Bu hızlı dönüşüm, kuşaklar arasındaki değer, beklenti ve ebeveynlik anlayışlarının uyumsuzlaşmasına neden olmakta; geleneksel roller ile modern yaşamın gereklilikleri arasında sürekli gerilimler yaratmaktadır.

Bu çakışan değerler alanı içinde ebeveynler, hangi normun daha "doğru" olduğuna karar vermekte zorlanarak tutarsız ebeveynlik pratiklerine yönelebilmektedir. Sonuç olarak, ebeveynlik pratikleri hem tarihsel mirasın ağırlığını hem de çağdaş dünyanın hızla değişen normlarını aynı anda taşımak zorunda kalmakta, bu ikili baskı da aile içi iletişimden eğitim tercihlerine kadar pek çok alanda yeni uyum stratejilerini zorunlu hale getirmektedir.

Sonuç

Sosyalleşme, kültür ve benlik arasındaki ilişki, yaşam boyu süren çok katmanlı bir süreçtir. Birey, içine doğduğu kültürel değerler, sınıfsal konum ve fırsat yapıları doğrultusunda bir benlik inşa eder. Aile, sosyoekonomik çevre ve sunulan olanaklar, bireyin dünyayı algılama biçimini, yaşam beklentilerini ve kendilik tasarımını derinden etkilemektedir. İmkân eşitsizlikleri, yalnızca akademik başarıyı değil, kültürel birikimden zaman algısına kadar bireyin yaşam deneyimlerini farklılaştırır. Üst sınıfların çocuklarını belirli okullara veya ayrıcalıklı yaşam alanlarına yönlendirmesi, "hangi sosyal çevrede sosyalleşileceğine" dair stratejik bir seçimdir; bu seçim, eğitimsel ve kültürel sermaye farklılıklarının bir sonraki kuşağa aktarılmasına zemin hâzırlar.

Aile hem kültürel sürekliliğin sağlandığı hem de yeni toplumsal değerlerin taşıyıcısı olan temel kurumdur. Berger ve Luckmann'ın sosyalleşme kuramı, bireyin yaşam boyu süren bir içselleştirme süreciyle toplumsal gerçekliği kurduğunu gösterir. Mead ve Cooley, benliğin sosyal ilişkiler içinden doğduğunu açıklar. Kağıtçıbaşı'nın özerk-ilişkisel benlik modeli, Türkiye gibi geçiş toplumlarında birey olma ile ait olma arasındaki dengeyi anlamak açısından önemli bir perspektif sunar. Modernleşme süreci, yalnızca bireyselleşme yönünde değil, aynı zamanda aile bağlarının yeniden tanımlanması yönünde de ilerlemektedir. Cüceloğlu'nun korku kültürü ile değerler kültürü ayrımı, aile içi iletişim tarzlarının bireyin psikolojik iyi oluşu ve toplumsal dönüşüm üzerindeki uzun vadeli etkilerini ortaya koyar. Demokratik, saygıya dayalı ve duygusal olarak destekleyici ebeveynlik ortamlarının, eleştirel düşünme, özgüven ve yaratıcı potansiyelin gelişmesinde belirleyici olduğu açıktır.

Türkiye'nin hızlı kentleşme ve toplumsal dönüşüm süreci, ebeveynlik pratiklerinin farklı kültürel kodların kesişiminde yeniden şekillenmesine yol açmaktadır. İki kuşak gibi kısa bir sürede tarım toplumunun değerlerinden dijital çağın beklentilerine geçiş, aile içinde hem uyum hem de gerilim üreten hibrit yapılar ortaya çıkarmaktadır. Geleneksel toplulukçu değerlerle modern bireyci normların yan yana var olması, ebeveynlik rollerinde süreklilik ve değişimin bir arada deneyimlenmesine neden olmaktadır. Bu ikili yapı, aileyi hem geçmişin taşıyıcısı hem de geleceğin yaratıcı aktörü hâline getirmektedir. Sosyalleşme, yalnızca kültürün pasif bir aktarımı olmayıp, bireyin eleştirel bilinç geliştirerek toplumsal yapıyı dönüştürme potansiyelini içinde barındıran dinamik bir süreçtir.

Ancak bu potansiyelin gerçekleşebilmesi, Türkiye'de çocuk yetiştirme pratiklerinin içinden geçtiği yapısal ve kültürel krizi tanımak ve çözüm önerileri geliştirmekle mümkündür. Bu krizin kökeninde, modernleşme sürecinin geç ve parçalı seyri, toplumsal yapının "cemaat" özellikleri gösteren bir parçalılık içermesi ve ideolojik, siyasi, ekonomik ile hayat tarzı eksenlerinde derinleşen bir kutuplaşma yatmaktadır. Bu durum, toplumu birbirinden kopuk, farklı değer setleriyle işleyen ve her biri kendi normatif çerçevesinde çocuk yetiştiren gruplar mozaiğine dönüştürmekte, ortak bir sosyalleşme vizyonu ve asgari müştereklerde uzlaşı oluşturmayı zorlaştırmaktadır. Krizin somut tezahürü ise ebeveynlerde gözlemlenen derin yorgunluk, tükenmişlik ve pedagojik bilgi eksikliğidir. Çocukların davranışlarına yansıyan bu belirsizlik ve tutarsızlık hali, eğitim sürecinin en kritik aktörü olan bilinçli ebeveynliğin desteklenmesinin ne derece hayati olduğunu göstermektedir. Özellikle dijital çağın getirdiği yeni zorluklar, sistematik ve bilimsel temelli ebeveyn eğitimini temel bir kamu ihtiyacı hâline getirmiştir.

Bu ihtiyacı karşılamak için çok katmanlı ve kurumsal bir seferberlik şarttır. Milli Eğitim Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, üniversiteler, belediyeler ve sivil toplum kuruluşları liyakat temelinde iş birliği yaparak, ülke genelinde yaygın, erişilebilir "ebeveyn okulu" programları ve rehberlik seminerleri düzenlemelidir. Medyanın dönüştürücü gücü bu süreçte aktif olarak kullanılmalı ve bu bağlamda Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) bünyesinde, ailelere yönelik pedagojik içerikler sunan özel bir *TRT Aile* kanalı açılmasına ihtiyaç vardır. Televizyon ve dijital platformlarda ise sağlıklı aile içi iletişim, etkin ebeveynlik, kural koyma stratejileri ve olumlu babalık/annelik modellerini işleyen diziler ile uzman katılımlı programlar yaygınlaştırılmalıdır. Ayrıca, koruyucu ruh sağlığı hizmetleri kapsamında, aile hekimliği modeline benzer şekilde, erişimi kolay "aile danışmanlığı/psikolojik rehberlik" birimleri oluşturulmalı, Aile ve Sosyal Hizmetler il müdürlükleri çocuğun doğumundan itibaren gelişimini fiziksel olduğu kadar psikolojik ve sosyal yönleriyle de izlemelidir. Çocuğun kreşe/ilkokula başlama, ergenliğe geçiş, lise ve üniversite tercih dönemleri gibi kritik gelişim evrelerinde ailelerin bir uzmanla görüşmesi teşvik edilmeli, hatta rutin sağlık takibinin bir parçası hâline getirilmelidir.

Sonuç olarak, sağlıklı ve sürdürülebilir bir toplumsal yapı, ancak sevgi, güven, karşılıklı saygı ve demokratik iletişim üzerine kurulu bir aile ortamında gelişebilir. Sosyalleşme süreçlerinin niteliği, bireylerin yalnızca kül-

türel normları içselleştirme biçimlerini değil, aynı zamanda eleştirel düşünme kapasitelerini, toplumsal katılım düzeylerini ve kişisel potansiyellerini belirlemektedir. Bu nedenle toplumsal dönüşümün nihai adımı, aile içinde değerler kültürünün güçlendirilmesinin yanı sıra, ebeveynleri yalnız bırakmayan, onları bilimsel bilgi ve kurumsal destekle donatan kapsayıcı bir ekosistemin inşa edilmesidir. Aile ve toplum arasındaki bu karşılıklı etkileşimi besleyecek olan, işte bu bilinçli ve destekleyici zemindir. Aile, bu sayede hem toplumu taşıyabilme hem de onu dönüştürebilme gücünü yeniden kazanacaktır.

Kaynakça

Ağırdır, B. (2020). Hikâyesini arayan gelecek. İstanbul: Doğan Kitap.

Ağırdır, B. (2022). Bize yeni bir söz lazım. İstanbul: Mundi Kitap.

Aile Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV) (2017). Türkiye'de ilgili babalık ve belirleyicileri, https://www.acev.org/wp-content/uploads/2018/01/BabalikArastirmasiAnaRapor.

Arslantürk, Z. ve Amman, M.T. (2001). Sosyoloji. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Ataca, B. (2006). Turkey. J. Georgas, J. W. Berry, F. J. R. van de Vijver, Ç. Kağıtçıbaşı ve Y. H. Poortinga (Ed.), Families across cultures: A 30-nation psychological study içinde (s. 467-474). Cambridge: Cambridge University Press.

Bahar, Z. ve Bayık, A. (1985). Çocuk eğitiminde annelerin ödül ve cezaya ilişkin tutumları. Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 1(13), 31-42.

Berger, P. L. ve Luckmann, T. (2008). Gerçekliğin sosyal inşası: Bir bilgi sosyolojisi incelemesi (V. S. Öğütle, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Castoriadis, C. (2021). Dünyaya, insana ve tabiata dair (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Coser, L. A. (2010). Sosyolojik düşüncenin ustaları: Tarihsel ve toplumsal bağlamda fikirler (H. Hülür, S. G. Öğütle ve V. S. Öğütle, Çev.). Ankara: De Ki Yayınları.

Cüceloğlu, D. (2017). Geliştiren anne-baba. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Cüceloğlu, D. (2020). Öğretmenim bir bakar mısın?: Öğretmen'in gücü üzerine. İstanbul: Final Kültür Sanat Yayınları.

Cüceloğlu, D. (2021a). Var mısın?: Kendini keşfetmeye zorluklarla başa çıkmaya (D. Bayramoğlu, Söyl.). İstanbul: Kronik Kitap.

Cüceloğlu, D. (2021b). Korku kültürü: Niçin "mış" gibi yaşıyoruz?. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Cüceloğlu, D. (2016). https://dogancuceloglu.net/iki-cocuk-yetistirme-tarzi/, (10.12. 2025).

Erkal, M. (1995). Sosyoloji, İstanbul: Der Yayınları.

Fromm, E. (2016). Özgürlükten kaçış (Ş. Yeğin, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Geçtan, E. (1993). İnsan olmak, İstanbul:Remzi Kitabevi.

Giddens, A. (2005). Sosyoloji (C. Güzel, Haz.). Ankara: Ayraç Yayınevi.

Göka, E. (2017). Türklerin Psikolojisi. İstanbul: Kapı Yayınları.

Güvenç, B. (1996). İnsan ve kültür. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hewitt, J. P. ve Shulman, D. (2019). Benlik ve toplum: Sembolik etkileşimci sosyal psikoloji (B. Aktaş, S. S. Değirmencioğlu ve A. S. Akdağ, Çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Hood, B. (2014). Benlik yanılsaması: Sosyal beyin, kimliği nasıl oluşturur? (E. Özdemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). Özerk-ilişkisel benlik: Yeni bir sentez. Türk Psikoloji Dergisi, 11(37), 36-43.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2019). Benlik, aile ve insan gelişimi: Kültürel psikolojide kuram ve uygulamalar. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç. ve Ataca, B. (2017). Çocuğun değeri ve aile değişimi: Türkiye'den otuz yıllık bir portre (P. Ö. Erol ve E. Aloğlu, Çev.). Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, (35), 77-101.

Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar, Z. (2019). Dünden bugüne insan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş. İstanbul: Evrim Yayınevi.

Lone, J.M. (2017). Filozof çocuk (G. Arıkan, Çev.). İstanbul:Sola Yayınları.

Mannheim, K. (2017). Kültür sosyolojisi (M. Yalçınkaya, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Mead, G. H. (2017). Zihin, benlik ve toplum (Y. Erdem, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.

Nirun, N. (1994). Sistematik sosyoloji yönünden aile ve kültür. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Nisbett, R. E. (2005). Düşüncenin coğrafyası (G. Ç. Güven, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.

Ortaylı, İ. (2019). Osmanlı toplumunda aile. İstanbul: Kronik Kitap.

Önderman, M. (2020). Utanç: Sosyo-kültürel bir fenomen. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Özkara, B.Y. (2024). Kalk çalış başarısız ol. İstanbul: Kronik Kitap.

Perry, B. D. ve Szalavitz, M. (2017). Köpek gibi büyütülmüş çocuk (B. S. Haktanır, Çev.). İstanbul: Koridor Yayıncılık.

Sarıbay, A.Y. (2006). Toplumun mantığı. İstanbul: Alfa Yayınları.

Swingewood, A. (1998). Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi (O. Akınhay, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Şirin, S. (2019). Yetişin çocuklar. İstanbul: Doğan Kitap.

Şirin, S. (2025). Yetişin babalar. İstanbul: Mundi Kitap.

Tezcan, M. (2008). Kültürel antropoloji. Ankara: Maya Akademi.

Tomlinson, J. (2004). Küreselleşme ve kültür (A. Eker, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Türkdoğan, O. (1993). Türk ailesinin genel yapısı. Sosyo-kültürel değişme sürecinde Türk ailesi içinde (s. 22-59). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2025). Yaşam memnuniyeti araştırması, 2024. Erişim adresi: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-2024-53785

Yavuzer, H. (1993). Anne-baba ve çocuk. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Dijital Kültürün Rezonansları: Akışkan Kötülüğün Etkisinde Radikalleşme ve Mağduriyet Kiplerinin Oluşumu

Bayram SEVİNÇ[1]

Özet

Otantik kültürdeki çözülme, son yarım asırdır teknoloji-kültür etkileşimiyle biçimlenen vasatın etkisiyle önem artan bir mesele olmuştur. Özellikle kültür ve kimlik ilişkisinde öne çıkan sorgulamalar nihai durumda müştereklerin yitimi korkusu ve sürekli değişim ortamında otantiklik kaybı üzerinden kendini hissettirmektedir. Teknoloji bireyleri zaman ve mekânın kısıtlarından uzaklaştıran bir uzam sunmakla yerel kültür evreninde sahip olunabilecek sahicilik kodlarını da yeni bir meydan okumaya taşır. Bir toplumun kültürel yeniden üretiminin ana kurumu olan aile, yeni üyelerinin küresel akışkan yaşam tarzı öğelerinin biçimlendirici etkisinde nasıl bir mücadeleye gireceği tartışmasını deneyimlemektedir. Burada kültürel içeriğin aktarılması kadar yöntem ve araç bağlamında da bir meydan okuma vardır. Ayartıcı teknolojik araç, uygulama ve mecraların yeni üyeleri cezbetmesi, ailenin geleneksel uygulamalarının cazibesine de bir meydan okumadır. Bu meydan okumanın en temel formlarından biri radikalleştirici içerik ve bireylerin etkisiyle somutlaşır. Söz konusu meseleyi dokümantasyon yöntemiyle ele alan bu çalışma, öz olarak akışkan kötülüğün radikalleşme üretim dinamiğini sorgulamaktadır. Kendi çağının araç ve imkanlarına yönelen bireylerin bu doğal eğiliminin barındırdığı riskler ve ürettiği kırılgan konum, baskın temalar üzerinden tartışılmaktadır. En temel sorgulama, gayri politik ortamda -arkadaşlık siteleri ve oyun /oyunlara bitişik iletişim platformlarında- radikal bireylerle temasın ürettiği desenle ilişkilidir. Buna göre radikal içerik tüketimi ve radikal bireylerle etkileşim, birlikte işleyen ve aşamalı -bilinç ve davranış boyutunu şekillendiren- bir radikalleşme sürecini temsil etmektedir.

[1] Profesör, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Trabzon. bsevinc@ktu.edu.tr ORCID: 0000-0001-5923-8505

Giriş

Platon'un *Kratylos* diyaloğunda aktarılan meşhur bir tasvir[1] insanın bir nehre iki kez giremeyeceğini dile getirmiş ve günün akışkan modern kültürünün doğası için, yani -sıvıların nihai bir biçime ulaşamaması anlamında- yapılaşmaya imkân bulmadan değişen bir akışkan kültürel uygulama setinin tasvirine bir referans olmuştur. Bir devr-i daim yoluyla kültürel pratiklerin dönüşüm üzerinden deneyimlenmesi akışkan modernlik tanımını beraberinde getirmiştir. Günün toplumsal formasyonunu "akışkan-modern, kuralsız, düzensiz, atomlarına ayrılmış ve bireyselleştirilmiş, parçalanmış, kopuk ve özelleştirilmiş tüketim toplumu" (Bauman & Donskis, 2022, s. 10) olarak betimleyen Zygmunt Bauman, kötülük formlarının akışkan ve ayartı dolayımıyla çalışan, dolayısıyla dost görünümlü etkileyicilerin gönüllü katılım üreten gücüne dikkat çeker. Zapt edilemez ve direnci zor bir gücün (Bauman & Donskis, 2022, s. 11) karşısında kültürel kodların mücadelesi ve otantik bir istikrar arayışında yeni üyelerin sosyalleştirilmesi meselesi önem kazanır. Buradaki mücadele, ekonomi odaklı bir paradigmanın hükmettiği ve haz odaklı biçimlendirmelerle işleyen makro sistemin medya destekli gücüne (Bauman & Donskis, 2022, s. 35) karşı otantik bir kültürel aidiyet istikrarı arayışında olan bireylerin zorlu arayışıdır. Dahası, halk açısından bakıldığında "birliktelik / kolektivite" fikrinin (geçmişin organizasyon ilke ve formu olarak aktırılan deseni) yerine çağdaş birlik formunu "bağlantısallık" kavramıyla tanımlama önerisi (Michel Serres) dikkate alındığında günün kültür örüntüleri gibi sosyal ilişkileri de dönüşüm hikayesi ortaya koymaktadır.

Bazı gözlemcilere göre, Rönesans'ı Orta Çağ'dan ayıran dönüşüm deneyimine benzer bir dönüm noktasındayız ve burada eski kurum ve yapıların geçerliliği sorgulandığı gibi tıpkı hümanizmin doğduğu dönemde yaşandığı gibi yeni bir kültürel evren arayışı da söz konusudur (Serres, 2024, s. 14). Gençlerin ebeveynlerinden bambaşka bir dünyada yaşadığı, kent merkezli ve teknoloji dolayımlı bu dünyada her şeyin farklılıklar üzerinden işleyen bir çoğullukla birlikte okunduğu gözlemlenmektedir. "Bunlar, dikkat yetilerini titizlikle yok eden yetişkinler tarafından yayınlanan medya tarafından biçimlendiriliyor. Görüntülerin süresini yedi saniyeye, sorulara

[1] Sokrates: "Herakleitos her şeyin hareket halinde olduğunu söylerken, örnek olarak şeyleri nehrin akışına benzetiyor ve bir nehirde iki defa yıkanılmaz diyordu değil mi?... Tanrıların atalarına Kronos ve Rhea isimlerini verenler, sence Herakleitos'tan farklı mı düşünüyorlardı?" (Platon, 2015, s. 52).

yanıt süresini ise on beş saniyeye indiriyorlar. Bunlar resmi rakamlar" (Serres, 2015, ss. 4-5). Kent ortamında ve ebeveynlerinden bambaşka bir dünya ve desen pratiğinde yaşayan yeni neslin bireysel dünyası, aidiyetlerle şekillenen ebeveynlerinkinden farklıdır. Dahası, bu dönüşümü *hominescent* (insanlanma) olarak tanımlayan Serres, bir başka aşamaya geçişi temsil eden bir kültür-teknoloji etkileşim formunu dile getirir (Serres, 2015, s. 10, 2024, s. 11). Yeni nesil bir toplulukta bulunmak yerine bir ağda konumlanmıştır; ağın teknoloji tabanı, onların medya tarafından formatlanan niteliklerine işaret eder. "Topluluklardan farklı olarak ağlar, bağlanma ve bağlantı kesme etkileşimiyle şekillenir ve yeniden şekillendirilir, içerikleri ve sınırları bu nedenle sürekli doğum halindedir; belirsizdir ve sabit değildir" (Bauman & Donskis, 2022, s. 36).

Birçok şey gibi teknoloji de insan hayatındaki yerine dair *lütuf* ve *lanet* kutupları arasında şekillenen yelpazede değerlendirmelere konu olmuştur. Yenilik düşüncesi ve onun getirdiği değişim ve dönüşümler, hafızanın ve yaşam tarzının sabit referanslara olan bağlılığı gibi faktörler dolayısıyla dirençlere konu olmuştur. Bu bağlamda genel olarak modern dünyanın biçimlenmesinde etkin olan teknik, şu tutumlar üzerinden değerlendirilmiştir: '(1) *Teknolojik anarşi*, (2) *Teknofili*, (3) *Teknofobi* ve (4) *Uygun teknoloji*'" (Sevinç, 2023, s. 208). Lütuf konusu, ilerleme anlayışı veya ilkesi üzerinden uzun dönem teknolojiyi yücelten değerlendirmeler ortaya koymuştur; lanet konusu ise dijital cehennem gibi güncel tanımların işaret ettiği gibi gündelik yaşamın büyük bir kısmını ekran başında geçiren bireylerin (özelde gençlerin) etkilenme olasılık ve düzeyi bağlamında ele alınmaktadır. Dahası, özgürlük üzerinden işleyen anlatılarla varlık bulan bu teknoloji dolayımlı yeni sosyal ontoloji, yeni tahakküm ilişkilerini de beraberinde getiren bir iktidar formunu da barındırmaktadır. İleri uçta *elektronik Leviathan* (Pitron, 2024, ss. 7-9) iddiası söz konusudur ki burada *ağ bağlantılı* bireyselliklerin (Loader vd., 2014) tartışıldığı bir düzlem için önem taşıyan bir fenomen söz konusu olur. 2000'lı yılların başında yeni teknolojinin dijital yerli ve dijital göçmen gibi ayrımlar üzerinden okunduğu bir mecrada yeni yaşam tarzını anlamak için yeni paradigmalara ihtiyaç olduğu dile getirilmiştir (Palfrey & Gasser, 2008, s. 10). Yeni teknoloji, lütuflarıyla imkân ve fırsatlar dünyası inşa ederken yeni iktidar ilişkileri ve etki formasyonlarıyla da birçok kültürel ve sosyal bedele de neden olmuştur. Temel olarak küresel bir yaygınlık ve formasyon taşıyan teknolojik kültürel evren ile yerel yaşam dünyası arasındaki

karşıtlık olasılığı etrafında şekillenen otantiklik meselesi, özellikle Z ve Y kuşağı ebeveynleri için başat meseleler olmuştur.

Akışkan Kültür ve Özne Konumları

Toplum bireyleri kontrol sistematiği ile şekillendirdiği gibi bireylerin iradi seçimleriyle de etkileşim içindedir; ki bu durum, bireyin karakteristiği kadar eylemlerini de şekillendirir. "Diğer bir deyişle, sosyal konum, yapıp ettiklerimiz kadar varoluşumuzu da içine alır" (Berger, 2020, s. 118). Toplum üyesi olmak, bilgi, rol ve referans kaynağı olarak kültürel sete dayanmak ve onları temsil ederken aynı zamanda üretimine katkıda bulunmak anlamına gelir. Bir ihtiram gösterisi, temsil olduğu gibi aynı zamanda bir üretimdir (Berger, 2020, s. 122). Modern toplumun katı evresi, ilişki ve desenlerin yapılaşmış nitelikler üzerinden okunduğu ve bir neslin yaşamında süreğen sosyo-kültürel fenomenlerin etkisinin aşikâr olduğu evredir. Katı evre *düzen* nosyonuyla özetlenirken akışkan evre ise *karmaşa/kaos* terimiyle özetlenir (Bauman, 2017). Yirminci yüzyıl gözlemcilerine göre çağın önemli deneyimleri göstermektedir ki "'katı' moderniteden 'akışkan' moderniteye geçildi, bir üreticiler toplumundan tüketiciler toplumuna, 'bütünleştirici' siyasi yapıdan 'bireyselleştirici' alternatifine ve sonuçta da 'düzenleyici' bir toplumdan 'düzensizleştirici' topluma geçildi. İçinde yaşadığımız dönem *egemenlik krizi dönemidir*..." (Bauman & Donskis, 2022, ss. 54-55).

Bauman'a göre "akışkan yaşam sürekli belirsiz koşullarda yaşanan kararsız, riskli bir hayattır" (Bauman, 2020, s. 8). Bu yaşam, tüketim toplumunda benmerkezci bir model üzerinden şekillenmekte ve tercihler sürekli bir değişim üzerinden hayat bulmaktadır; ağların etkisiyle şekillenen dinamik ve değişken kültürel formlara işaret etmektedir (Bauman, 2015, s. 16). Akışkan modernlikte kültürel pratiklerin yaşadığı yapılaşma sorunu, bireylerin toplumsallaşmasında amaçlanan kültürlemenin de başarı durumunu olumsuz etkilemektedir. Tercih ve tüketimin baskın formlar olduğu bir dönemde bireyselliğin belirleyiciliği toplumun başarılı sosyalleşme mekanizmasını etkiler (Bauman, 2017, s. 50). Çünkü; "Geniş bir toplumsal bakış açısıyla, dijitalleşmenin en büyük (ve en gözlemlenebilir) etkilerinden biri "ben merkezli" [me-centred] toplumun ortaya çıkmasıdır -bir bireyselleşme süreci ve yeni aidiyet ve topluluk biçimlerinin ortaya çıkması" (Schwab, 2016, s. 88). Çağdaş tekno-kültürel evren özellikle genç bireylerin izolasyona maruz kalmasına ve bireyselliğin teknoloji dolayımındaki etkileriyle biçimlenen bir

kimlik formunu deneyimlemesine neden olduğu için günün dijitalliğinin ontolojik konumlara yönelik etkisi önem taşır.

Sosyolojinin bilimsel bir disiplin olarak kurumsallaşması, aynı zamanda toplumsal gerçekliğin insanlar tarafından inşa edildiği, kültüre göre farklılıklar sergilediği ve sosyal değişimin yeniden inşa üzerinden mümkün olduğu nosyonunun egemenliğine işaret eder. Berger ve Luckmann'ın kuramsal temsilinde öne çıktıkları inşacı yaklaşım özgül bir kuram olsa da toplumun geçmiş ve mevcut üyeleri tarafından kurulduğu düşüncesi genel analizlerin ortak bir kabulüdür. Toplumun kurumsal sistemi zaman zaman bir meşruiyet krizi veya yeniden üretim krizi yaşayabilir (Berger & Luckmann, 1991, s. 175). Günümüz dünyasının tekno-kültürel desenlerinde yerel kültürün küresel aktörlerin etkisinde yaşadıkları etkilenim, teknofobik tutumların bu zeminde yükselişini de beraberinde getirir; toplumun genç üyelerinin benlik, aidiyet ve ilişkiler bağlamında ne tür bir etkilenim deneyimledikleri ve bu etkinin onları otantik kültürlerinden ne düzeyde uzaklaştırdığı önem taşır (Floridi, 2024). Tekno-kültürel üretim sistemi küresel aktörlerin güçlü oyuncular olduğu bir güç oyunu olarak gözlemlendiğinde otantik desenlerin direnme gücü ve kültürel aktarım mekanizmalarının başarılı sosyalleşme üretimi iletişimin güncel teknolojik doğasına bağlıdır (Hepp, 2013, s. 30). Doğrudan etkilerin ötesinde günümüz dünyası bir *sirayet* dünyasıdır:

> *"Küresel modernliğin hükümran olduğu 21. asrın ilk çeyreğine bakıldığında, onu özetlemeye aday münhasır kelimenin şu olduğu anlaşılmaktadır: Sirayet. ... 'Yayılmak, bulaşmak, geçmek' anlamlarını yüklenen bu kelime, dijitalleşen kültür için üzerinde yükseldiği zemin olan günün teknolojisinin sanal ve gerçek dünya arasında kurduğu ağlarla yayılmayı, salgınlar için bulaşmayı, mobilizasyon için geçmeyi işaret eder. Zygmunt Bauman'ın akışkan modernite olarak betimlediği modernliğin küresel evresi, kültürün bütün öğelerinin seyyaliyetini, yani bir yapılaşmaya imkân vermeyecek düzeyde akışkanlığını ifade etmektedir. İnsan, imge ve bilginin akışkan olduğu dünyada her şey bir sirayet imkânına sahiptir. Kanaatler, tutumlar ve hastalıklar; hepsinin ortak yanı, seyyaliyetleri ve sirayetleridir. Onların sabit olduğu katı modern dünyanın geride kaldığını günün dijital imkânları tescil etmiştir" (Sevinç, 2023, s. 7).*

Kültürün neoliberal kapitalist tahakküm ilişkilerinde lanet olarak deneyimlediği şeylerden biri ticarileştirilmedir. Bir diğer ifadeyle sömürgeci bir yaklaşımla ortaya konan kültürel ürünlerin metalaştırılması pratiği, ulusla-

rın ulusu olarak tanımlanan ABD gibi ülkelerde bile kültürel çeşitliliğin ötesinde bir sorundur. "Kültürün ve özellikle kültürel ürünlerin metalaştırılması hem halk hem de kaynak topluluk için hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurmaktadır" (Scafidi, 2005, s. 10). Kaynağı ve yazarı bilinen ürünler şeklinde betimlenen otantik kültürel ürünler için birçok ölçüt ortaya konmuştur. Kaynak topluluk, ürünün form ve içeriği gibi öğeler dikkatlere sunulmuştur; "Kültürel ürünün özellikleri, yaratıcısının kimliği ve ürünün kaynak toplulukla ilişkisi, genel halkın ürünü bir kültürel grubun parçası veya ona ait olarak algılama olasılığını etkiler" (Scafidi, 2005, s. 55). Otantik form ve içeriklerden uzaklaşmanın çağdaş arenası siber uzamdır; bu uzam, kürenin erişime sahip her kültürün temsilcilerinin oyuna dahil olduğu bir etkileşim motifi inşa etmiştir. Bu etkileşim, aynı zamanda radikalleşme gibi arzu edilmeyen desenlerin de akışkanlık üzerinden sirayetini mümkün kılmıştır.

Akışkan Kötülük ve Teknoloji

Bireyin eylemlerini gerekçelendirirken toplumsal meşruiyet düzleminde başvurduğu odağa referans denir; bireye veya gruba olabilen referans, eylemlerin karşılaştırma yoluyla refere edildiği başvuru noktasını temsil eder. Referans grup, birey için üye olduğu topluluğun dışında ve uyum arayışını temsil eden bir desen olabilir. "Bu anlamda bir referans grubu, düşünceleri, bağlılıkları ve tuttuğu yolla bizim düşüncelerimiz, bağlılıklarımız ve tutacağımız yol üzerinde belirleyici olan birlikteliktir" (Berger, 2020, s. 147). Bireyin davranışlarının referansı, onun sosyalleşme sürecinde kültürlenme ile öğrendiği ve model aldığı önemli ötekilerin dünyasından devşirilir. Değerler, normlar ve davranışlar kültürel yaşamın temel unsurları olarak topluluk düzleminde eşgüdüm ve harmoninin oluşmasında da temel referans işlevi görmektedir (Güngör, 2000, s. 25). Bauman akışkan modernlik analizinin bir yansıması olan akışkan kötülüğü "deregülasyon, yayılma ve özelleştirme" öğeleri üzerinden formüle eder (Bauman & Donskis, 2022, s. 78). Kuralsızlaşmış ve pusuda bekleyen bu kötülük formu, insanlar arasındaki bağları aşındıran iktisadi nosyonla ilişkili olarak şiddetli bireyselleşmenin sonucu ve rekabet ve yabancılaşmanın tahripleriyle ortaya çıkar. "Kötülüğün 'akışkanlaştırılması' -onun kuralsızlaştırılması, yayılması, özelleştirilmesi- kötülüğün tüm çeşitlerine ve her türlü kötülük kategorisine damgasını vurdu, aynı zamanda kötülüğe karşı direnişi daha zor ve

onun yeniden üretilmesine aktif katılımı daha kolay hale getirdi" (Bauman & Donskis, 2022, s. 59).

Akışkan kötülüğün ağlarında şekillenen çevrimiçi aşırıcılık, "*doktriner olarak aşırılıkçı kabul edilen görüşlere sahip gruplar veya bireylerle ilişkili, bu gruplar veya bireyler tarafından gerçekleştirilen veya bu gruplar veya bireylerle bağlantılı İnternet aktivizmi olarak tanımlanır*" (Winter vd., 2020, s. 2). Son yarım asırdır etkili olan İnternet, radikal gruplar (ve terör örgütleri) için şu işlevlerle yüklüdür: "Psikolojik savaş yürütmek; Propaganda üretmek ve yayımlamak, hassas veri madenciliği yapmak, fon toplamak ve kaynak yayımlamak, yeni destekçileri üyeliğe katmak ve seferber etmek, diğer organizasyonlarla ağ kurmak, lojistik bilgi paylaşmak, saldırıları planlamak ve koordine etmek" (Winter vd., 2020, s. 5; Bkz. Weimann, 2004). Yapısallaşmış alanlar ve örgütler için bu işlevler, aynı zamanda muhatapları için manipülasyon yolları olmaktadır ki akışkan kötülük kavramı kapsamlı bir etki alanına işaret etmektedir.

Radikalleşme ve Teknoloji

Radikalleşme bir süreç olduğu için bazı araştırmacılar aşamalar modeliyle bu sürecin katmanlarını ortaya koymaya çalışmıştır. İlgili örneklerden biri, üç aşamalı bir analiz ortaya koyar: (a) *Radikalleşme öncesi aşama* ("bireyleri çevrimiçi ortamda alternatif dünya görüşlerine karşı duyarlı hale getiren, önceden var olan tetikleyicilerin, ihtiyaçların ve kırılganlıkların etkisini göstermektedir"), (b) *Radikalleşme aşaması* ("bireyin çevrimiçi ortamda radikal veya aşırılıkçı içerikle karşılaşmasını ve bu içerikten etkilenmesini göstermektedir"), (c) *Operasyonel aşama* ("bireyin şiddet içerikli inancı eyleme dönüştürmesini ve bunu takip eden operasyonel planlamayı göstermektedir") (Mølmen & Ravndal, 2023, s. 3). Radikalleşme ile ilgili yaygın sosyopsikolojik yaklaşımın öğelerine dayanan izahlara yönelik eleştiri (Wiktorowicz, 2004, s. 3) başka boyutların dikkate alanmasının gereğini gösterdiği gibi tek bir ideolojik yöne dayanan monist yaklaşımların da eleştirildiğine işaret etmektedir: "Radikalleşmenin ayrılıkçı, milliyetçi, dinî, sınıfsal, aşırı sağ veya aşırı sol görüşlerin hepsinde olabileceği düşünüldüğünde politik görüşün isminden çok içeriğinin önemli olduğu ortaya çıkmaktadır" (Yaşa, 2021, s. 803).

İlerleme anlayışının üzerinde yükseldiği ilkelerin en somut temsili, teknolojidir; bu nedenle modernliğin şafağından beri dile getirilen vaatlerin gerçekleşme zemini esasen teknolojinin gücüyle inşa olur. Bu bağlamda

hayatı meşakkatlerden arındırması ve özgür ve özerk bir dünya inşasını mümkün kılması beklenen teknoloji, yüceltilen bir yaklaşımla iyimser tutum üzerinden değerlendirilmiştir. Bu iyimser ve faydacı yaklaşım, günümüz kullanıcı arayüzlerinin hızlı yayılmasının anlaşılmasına da yardımcı olur. 2025 yılı Ekim ayı itibarıyla 6,04 milyar kişinin (dünya nüfusunun %73,2'si) internet kullanıcısı olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda küresel sosyal medya kullanıcı sayısına bakıldığında 5,66 milyar kişiye ulaşan bir toplamın söz konusudur. Bu oran, dünya nüfusunun %68,7'sine karşılık gelir. Sıradan bir internet kullanıcısının günde 6 saat 38 dakika çevrimiçi zaman geçirdiği ve sosyal medya kullanıcısının da 2 saat 21 dakika ekran başında zaman geçirdiği tespit edilmiştir. Konu özelinde dikkat çeken bir diğer veri, gençler (16-24 yaş) arasında sosyal ağların mesajlaşma uygulamalarına göre daha yaygın olmasıdır (We Are Social, 2025). Türkiye'de 16-74 yaş grubundaki bireylerde internet kullanımı oranı 2024'te %90,9'a, sosyal medya kullanımı da ortalama %70'lere ulaşmıştır (TÜİK, 2025). Konuya 9-15 yaş aralığını ifade eden çocuklar açısından bakıldığında manzara şu şekildedir:

> *"Çocuklarda İnternet kullanımı, 2021 yılında %82,7 iken 2024 yılında %91,3 oldu. ... İnternet kullanan çocukların %97,4'ü düzenli İnternet kullandığını beyan etti. Bu oran, 2021 yılında %98,6 idi. Düzenli İnternet kullanan çocukların %42,9'unun hafta içi, %53,6'sının ise hafta sonu günde yaklaşık iki saat ve daha fazla süre İnternette vakit geçirdiği gözlendi. Günde yaklaşık iki saat ve daha fazla süre İnternet kullanımı yaş gruplarına göre incelendiğinde; bu oran hafta içi 6-10 yaş grubu için %30,6, 11-15 yaş grubu için %54,4 oldu. Hafta sonu ise sırasıyla %43,2 ve %63,5 oldu. Sosyal medya kullanan çocukların oranı 2024 yılında %66,1 oldu. … Yaş gruplarına göre sosyal medya kullanımı izlendiğinde; bu oran 6-10 yaş grubunda %53,5, 11-15 yaş grubunda ise %79,0 oldu. Sosyal medya kullanan çocukların %97,9'u düzenli olarak sosyal medyayı kullandı. … Çocukların en fazla kullandıkları sosyal medya platformu, %96,3 ile YouTube oldu. Bunu sırasıyla, %41,5 ile Instagram, %26,2 ile TikTok, %21,4 ile Snapchat, %13,6 ile Pinterest, %9,5 ile Facebook ve %4,9 ile X izledi. … Cep telefonu/akıllı telefon kullandığını belirten çocukların oranı, 2024 yılında %76,1 oldu. … Bilgisayar (masaüstü/dizüstü/tablet), cep telefonu/akıllı telefon, akıllı saat ve oyun konsolu teknoloji ürünlerinden en az birinin sadece kendi kullanımında olduğunu beyan eden çocukların oranı, 2024 yılında %63,8 oldu" (TÜİK, 2024).*

Söz konusu verilere oyun oymama gibi günde ortalama iki saat online bir etkileşim platformunda zaman geçiren çocukların profili düşünüldüğünde olası manipülasyonlar için süreklilik arz eden bir ağ durumunun söz konusu olduğu ifade edilebilir. Öte yandan saha verilerine göre "sosyal medya kullanımı arttıkça aile bağlılığı azalmakta, aile içi iletişim seviyesi azalmakta, aile değerlerine verilen önem azalmaktadır" (Şahin, 2024, s. 238). Sosyal medya kullanımında dönemsel farklılıklar veya trendler söz konusu olduğu için son dönemde hangisi öne çıktı diye bakıldığında 2022 yılı ABD verilerine göre %95 ile zirvede yer alan YouTube'dan sonra %67 ile TikTok'un ergenler (13-17 yaş) arasında ikinci sırada (sonrasında Instagram %62 ve Snapchat %59) yer almaktadır (Vogels vd., 2022). Küresel teknokültürün mecrası olan siber uzamın sunduğu sanal evrende devasa bir hareketlilik alanı ve seçenekler yelpazesi vardır. "İnternet kültürünün dört katmanlı bir yapısı vardır: tekno-meritokratik kültür, hacker kültürü, sanal cemaat kültürü ve girişimcilik kültürü" (Castells, 2020, s. 72). İlk zamanlarda hakikat ve yeni teknolojinin aktörleri arasındaki ilişkinin kötümser okuması şöyle yapılmıştır: "Böylesi bir sis perdesini aralamaya her zamankinden daha fazla ihtiyacımız var. Güç sahipleri, Thompson, Zinn ve Galeano gibilerinin artık gerekli olmadığına; Time dergisinin ifade ettiği gibi, 'ebedi bir şimdi' içinde yaşadığımıza, yansımanın Facebook ile sınırlı kaldığına ve tarihsel anlatının Hollywood'un tekeline bırakıldığına inanmamızı istiyorlar. Bu bir güven hilesidir" (Pilger, 2014).

Çevrimiçi platformların hız, maliyet ve kapsam gibi avantajlar sunduğu erişim desenlerinin yanı sıra kırılgan konumdaki bireylerin, özelde gençlerin (ki teknolojiye gömülü yalnızlık tipi veya aidiyet arayışı gibi öğeler onları daha olası mağdur yapmaktadır), onları kendi gruplarına dahil etmek veya maniple edip amaçları doğrultusunda kullanmak isteyen grupların da kolay hedefi haline getirmektedir. En belirgin örneğinin *yalnız kurt* modeli olduğu tekil sosyalleşme sonucunda oluşan radikalleşme, günün teknokültür dünyasının sıklıkla birlikte anıldığı bir fenomendir. Öte yandan manipülatörler açısından bakıldığında kendi başına radikalleşenlerin içerik tüketiminin yanı sıra arayış içinde olan (aidiyet, topluluk hissi, anlam ve bağ gibi), kimlik ve isyan sürecindeki ergen bireylerin hedef alınmasını (literatürde özellikle yakın zamanlarda ağır bir deneyim yaşayanlar ya da travma geçmişleri bulunanlar vurgulanmıştır) mümkün kılan bir araç setidir. Dahası, manipülatörler (radikalleştiriciler) profesyonel eğitim almış, kişilik profilini ve zaafları tespit edip maniple etmeyi sistematik olarak bilen

kişilerden oluştuğu için asimetrik bir ilişki söz konusu olacaktır. Bu asimetrik ilişkinin, genç bireylerle bağ kuran (arkadaş ve sessiz dinleyici gibi yollarla) ve onları etkisine almaya başlayan manipülatörlerin aile bireyleri tarafından fark edilmesi ne kadar gecikirse sürecin geriye döndürülmesi o kadar zorlaşmaktadır (ACT, 2021; McCauley & Moskalenko, 2017; Weimann, 2012).

Radikalleştiriciler sözel veya görsel formülasyonlarla manipülatif hareket eder ve profile dayalı tahminlerle muhatabını yönlendirme çabası gösterir. Esasen "manipülasyon rıza üretimi için bilinç olarak kurgulanmış bir tür iknadır" (Elitaş, 2022, s. 115). Dolayısıyla bir radikal grupla kurulacak bağın ilk aşaması olan ikna süreci hakikate dair anlatılar üzerinden şekillenir. Birçok radikal örgütün her türlü araca başvurarak manipülatif davrandığı gözlemlenir. Çağın hakikat sonrası iddiaları arasındaki manipülasyon, deepfake üretimlerinin ötesinde yapay zekâ üretimleriyle de şekillenen bir desen ortaya koymaktadır. Özellikle algoritma etkisi önem taşır: "Bu sosyal medya platformlarının algoritmalarının birincil hedefinin kullanıcıların dikkatini çekmek ve etkileşimi artırmak olması, yanlış veya yanıltıcı bilgilerin daha hızlı ve daha etkili bir şekilde yayılmasını sağlayarak bilgi krizini derinleştirmektedir" (Balkan & Ülgen, 2023, s. 4). Radikalleşme ile ilgili araştırmaların uzun süre *Niçin*? sorusuna odaklanmasının yetersiz olduğunu fark eden bazı araştırmacılar *Nasıl*? sorusuna odaklanan analizler ortaya koymuştur (Edwards & Gribbon, 2013, s. 47; Koehler, 2014, s. 116). Nasıl sorusu, özellikle çevrimiçi süreçler için önem kazanan bir radikalleşme tartışmasına da yönlendirir.

Çevrimiçi Radikalleşme

Radikal birey ve grupların teknolojiye hızlı uyum sağlama tutumları vurgulana gelmiştir (Kurum vd., 2022, s. 444; Weimann, 2004, s. 1); çevrimiçi radikalleşme kavramına dair erken analizler, 2008'de Marc Sageman'ın "internetin radikalleşmenin doğasını tamamen değiştirdiğini" savunduğu tarihi vurgulamaktadır (Herath & Whittaker, 2023, s. 2). Öyle ki bu değişimi bir paradigma değişimi üzerinden okuyan analizler yapılır; buna göre 2001 terör saldırılarından on yıl sonra yüz yüze radikalleşmenin ötesinde "Artık asıl tehdit, tek bir bireyden, 'yalnız kurt'tan, kapı komşudan, internette radikalleşen ve karanlıkta saldırı planlayan kişiden geliyor" (Weimann, 2012, s. 75). İlk dönem çalışmalarda beliren dijital ikilik ve bölünmüş gerçeklik gibi yaklaşımların çevrimiçi ve çevrimdışı radikalleşmeyi iki ayrı düzlemde

ele alan yaklaşımları günümüzde eleştirilmekte ve etkileşimsel bir modelin baskın olduğu vurgulanmaktadır (Weimann, 2012, s. 13). Radikalleşme kavramının öne çıkan bir çalışma alanı olmasının temel dayanaklarından biri olarak 2000'li yılların başındaki terör saldırılarından başlayarak "aşırı sağcı yalnız aktörlerin radikalleşme süreçlerini internet ve sosyal medyanın nasıl etkilediğini" inceleyen bir araştırma, çevrimiçi işleyen altı mekanizma olduğunu tespit etmiştir (Mølmen & Ravndal, 2023, s. 2). Söz konusu mekanizmaların işlevleri şu şekilde özetlenebilir:

> *"Telafi: Çevrimdışı kırılganlıkların çevrimiçi içerikle bağlanması. İzolasyon: Çevrimdışı izolasyonun, çevrimiçi ortamda alternatif sosyalizasyona yol açması. Kolaylaştırma: Aşırılık yanlısı bireylere ve içeriğe çevrimiçi ortamda kolay erişim sağlanması. Hızlandırma: Çevrimiçi radikalleşme sürecinin, çevrimdışına göre daha hızlı olma eğilimi göstermesi. Yankılanma: Radikal bireylerle ve içerikle çevrimiçi etkileşim yoluyla radikal görüşlerin güçlendirilmesi. Eylem Tetikleme: Şiddet içeren bir eylemi tetikleyen anın ortaya çıkması" (Mølmen & Ravndal, 2023, ss. 4-8; Peterka-Benton & Benton, 2023, ss. 5-6).*

Radikalleşme -özellikle şiddet eylemlerini netice veren nihai evre açısından- birçok bağlam ve süreçte farklı işlediği gibi farklı kişi, grup ve zaman için de farklı işleyen mekanizma ve izlekler taşır (Borum, 2011, s. 8). Literatürde radikalleşmeyi "radikal görüşlere yönelik artan bağlılığın bilişsel bir süreci olarak gören" yaygın yaklaşımın (Schuurman & Taylor, 2018, s. 4) yanı sıra bilişsel boyuta davranışsal boyutu ekleyen yaklaşımlar da mevcuttur (McCauley & Moskalenko, 2017). Aşırılık yanlısı inanç ve ideolojileri benimseme bilişsel boyutu ifade ederken eylem yolları (pathways) yani şiddet içeren eylemlere dahil olma ise davranışsal boyutu temsil etmektedir (Borum, 2011, s. 9). Bu ayrımı benimseyen bir tanıma göre *çevrimiçi radikalleşme*, "bireylerin çeşitli türdeki İnternet içeriğiyle etkileşimler ve maruziyetler yoluyla, sadece şiddeti meşrulaştırmakla kalmayıp, aynı zamanda bu inançları şiddet eylemine dönüştürecek noktaya kadar şiddeti zorunlu kılan inançları benimsedikleri bir süreç olarak" tanımlamaktadır (Mølmen & Ravndal, 2023, s. 2). Öte yandan "Radikalleşme süreci altı ana başlık olarak ele alınabilmektedir. Söz konusu altı başlık ise bağlamsal, stratejik, ideolojik nedenler ile bireysel mağduriyetler, radikal topluluklar ile temas ve kitlesel faktörlerdir" (Yaşa, 2021, s. 808).

Radikalleşme bir süreçtir (Borum, 2011, s. 14); ağ-bağ üzerinden söyleme muhatap olmayla başlayan, doktrin veya ideolojinin kabulüyle devam

eden ve bir kırılma noktasında üyelikle işleyen bir süreçtir. Özellikle arayış içindeki bireylerin öncelikle *ikna* olması gerekir; söz gelimi İslam referanslı bir söylemle hareket eden radikal gruplara katılım için öncelikle temsil ettikleri yorumun "gerçek İslam" olduğuna ikna olunması gerekir. Bu anlamda radikal bir İslami gruba katılmaya götüren sürecin dört temel aşaması olduğu ifade edilmiştir:

> *"(1) Bilişsel açılım; bireyin yeni fikirler ve dünya görüşleri olasılığına açık hâle gelmesi, (2) dini arayış; bireyin anlam arayışını dini bir söylem üzerinden sürdürmesi, (3) çerçeve uyumu; radikal grubun sunduğu kamusal temsilin, arayış içindeki birey açısından 'anlamlı' bulunarak ilk ilgiyi çekmesi ve (4) toplumsallaşma; bireyin, ideolojik telkini, kimlik inşasını ve değer dönüşümünü kolaylaştıran dini dersler ve faaliyetler yoluyla deneyim kazanması. İlk üç süreç, dördüncü sürecin (toplumsallaşma) gerçekleşebilmesi için gerekli ön koşulları oluşturmaktadır" (Wiktorowicz, 2004, s. 1).*

Her ne kadar gençler dijital yerlilik gibi kavramların işaret ettiği yeni tekno-kültür ortamının doğal üyeleri olsalar da gençlik, doğası gereği önemli yaşam evresinden biri ve öğrenim aşamalarında gözlemlendiği gibi farklı aşamalarda geçiş sisteminin -geçiş evreleri, kimlik ve arayış bağlamında- (Türk, 2025, s. 215) deneyimlendiği ve genel olarak etkilenme olasılığı daha yüksek olduğu için dijital ortamın radikalleştirici etkilerine daha açıktır. Çevrimiçi ortam, belirsiz, açık ve çok katmanlı bir yapı arz ettiği için söylem üreticiler ve tüketiciler için zaman dışı bir müracaat alanı, sınırsız bir iletişim ortamı ve tekil sosyalleşme için uygun bir zemin inşa etmektedir. Radikalleşme, esasen bir mesaja muhatap olma/maruz kalma veya bir etkileşime dahil olma üzerinden şekillenen bir süreç ve bilişsel ve davranışsal değişimleri netice veren bir deneyim alanıdır (Çıtak, 2024). Geleneksel medya araç ve mecralarının işlevlerine ek olarak "Anonimlik, kolay erişim, kişiselleştirilmiş içerik, sosyal bağlantılara kolay ulaşım, denetimsizlik ve aşırılıkçı içeriklerin kolay yayılması" gibi işlevleriyle yeni medya araç ve mecraları çevrimiçi radikalleşme olasılığını arttırmakta ve hızlandırmaktadır (Asıl, 2024, s. 1156). Dijital etki; şiddet ve terörü dönemsel dalgalar üzerinden tanımlayan yaklaşımın ilgili modele -beşinci dalga olarak- son bir dalga ekleyerek onu "teknolojik dalga" ve dijital terör tanımları (Süruri, 2024, s. 215) eşliğinde analiz etme girişimleri de yeni bir fenomenin varlığına işaret etmektedir.

Yeni araç ve mecra, yeni erişim ve maruz kalma yolları inşa eder; örneğin "Dijital dünya, teröristlere ucuz ve rahat iletişim, ücretsiz ve anonim

web sayfaları, e-postalar ve kripto hizmetleri, sahte bloglar, sosyal ağ profilleri ve hatta zararlı oyun avatarları sağlamaktadır" (Çıtak, 2024, s. 496; Bkz. Koehler, 2014; Weimann, 2004). Bu erişim, tek yönlü iletişim/mesaj aktarımı olabildiği gibi etkileşim üzerinden de işleyebildiği için genç bireylerin maruz kalma ve etkileşim yoluyla radikalleşmesi ihtimalinin her ikisi de söz konusudur. Bu bağlamda bazı örgütler özellikle yalnız kurt modeline yönelik çalışmalar ortaya koymaktadır ki en belirgin örnek DAİŞ'tir; bu örgüt, bireylerin "kendi bulundukları ülkelerde faaliyete geçmeye yönlendirmesi" dolayısıyla yalnız kurt oluşumuna neden olabilmektedir (Çıtak, 2024, s. 500). Anlık iletişim bağlamında sosyal medya veya internetin değerlendirilmesinin yeterli olmadığı ve süreğen bir veri deposu ve materyal paylaşım mekanizması olarak da önem taşıdığı anlaşılmaktadır. DAİŞ'in birçok dilde yayın yaptığı dergiler ve üretilen içerikler, örgüte erişim avantajları sağlamaktadır (Çıtak, 2024, s. 497; Hafez & Mullins, 2015; Sevinç, 2019). Dolayısıyla gruba -gerçek veya sanal- *etkileşim* yoluyla dahil olma modelinin dışında bir de *maruz kalma* yoluyla etkilenen bireylerin radikalleşmeleri de söz konusudur. Örgüte katılımın 2010'larda elli bin kişi üzerinden şekillenen profili, birçok Avrupa kurumunun çevrimiçi radikalleşmeye dikkat çeken hatta onu merkeze alan söylemlere yönelmesine neden olur (Cook & Vale, 2019).

Radikalleşme olgu olarak arayış içindeki bireylerin öncelikle maruz kaldıkları bir söylem evrenini temsil eder. Örneğin, bireysel radikalleşme modeli özellikle din değiştirme sürecindeki kişilerde dikkat çekici varlık göstermektedir; sözgelimi "Amerika Birleşik Devletleri'nde Wintrobe tarafından yürütülen bir çalışma, yerel bir cihatçı örneklem grubunun %29'unun din değiştirenlerden (converts) oluştuğunu tespit etmiştir" (Erdoğan, 2023, s. 41). Öte yandan örgütsel formasyon ve propaganda türleri gibi faktörlerin etkisiyle ilgili çalışmaların açıklama referanslarında dönemsel farklar tespit edilmiştir; bu bağlamda Kundnani'nin yaptığı taksonomide 2012 yılı bir kırılma noktasını temsil etmektedir; öncesinde baskın olan "kültürel ve psikolojik davranış" olarak radikalleşme analizlerinin yerini (DAİŞ'in faaliyetlerinin etkisiyle) "dini ve sosyo-psikolojik süreçler"e vurgu yapan analizler almıştır (Erdoğan, 2023, s. 36). Söz konusu örgütün "2015 Paris saldırısı, 2016 Orlando Pulse Gece Kulübü saldırısı ve Manchester Arena bombalaması" örneklerinde gözlemlenen desene bakıldığında, bu eylemleri "grubun geniş kapsamlı çevrimiçi propaganda ve üye toplama

kampanyalarına bağlamak mantıklı görünüyor" (Herath & Whittaker, 2023, s. 1).

Çevrimiçi radikalleşme içerik tüketimi (erişimi) üzerinden şekillendiği için siber uzamda geçirilen zaman ve etkileşim olasılıkları söz konusu radikalleşme olasılığını da biçimlendirir. Bu bağlamda radikalleştiriciler için önemli fırsatlardan biri, çevrimiçi alanda dolaşıma mahkûm olunan dönemde -yani pandemi sürecinde- etkileşim ve maruz bırakma yoluyla yeni üyelere erişim imkânı olmuştur. Bu durum, kurumlar tarafından sıklıkla vurgulanan çevrimiçi radikalleşme gündemini de şekillendirmiştir: "Yetkililer, pandeminin; sosyal izolasyon, hastalanma korkusu, finansal kaygılar, hükümetten duyulan memnuniyetsizlik ve dezenformasyon gibi faktörlerin bir araya gelerek bir 'mükemmel fırtına' yaratmış olmasından endişe etmektedirler" (Whittaker, 2022, s. 7). Esasen yalnız kurt analizlerinin başından beri vurguladığı Dark Web kullanımı ve süreç içinde anonim kalabilme olasılığı (Weimann, 2012, s. 76), günün erişim imkanlarıyla yeniden değerlendirilmesi gereken öğeler ortaya koymaktadır. Sıradan bireyin tanımlı ortamlar dışındaki etkileşimlerinin yoğunlaştığı pandemi süreci ve günün çevrimiçi olma sıklığı dikkate alındığında gayri politik alanlardaki etkileşimlerin önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

Söylem Düzeni ve Telkin Döngüsü

Her öğretinin yayılma çabası ve yönlendirme gayreti söylem düzenine dayanır. Günümüz koşullarında söylem üretimi, muhatabın belirli bir dönüşüm üzerinden aidiyet kazanmasını amaçlayan radikalleştiriciler için teknolojik dolayımda sözün ötesinde görsel ya da multimodal bir form sergilemektedir. "Radikalleşme, sayısız etkiyi içeren karmaşık bir süreçtir" (Peterka-Benton & Benton, 2023, s. 3); bu nedenle multimodal söylem evreni genç bireylerin etkilendiği temel yaşam evresinde önemli bir faktördür. Yayılımı ve erişimi istenen söylem ve görsellere müsaade ederken karşı konumda bulunan öğeleri engelleyen bir mekanizma olarak *yankı odası*, söz konusu söylemlerin istikrarlı tekrarıyla yerleşik hale getirilmesi için elverişli bir ortam sağlar. "Yankı odası hipotezinin en etkili versiyonu, karşıt bakış açılarından soyutlanmanın, bireylerin tek taraflı içeriğe tekrar tekrar maruz kalmaları yoluyla 'kendi kendilerini radikalleştirmelerine' yol açtığını öne sürmektedir. Ancak bu hipotez son zamanlardaki deneysel kanıtlarla sorgulanmıştır" (Törnberg & Törnberg, 2024, s. 4512). Kendi kendine radikalleşme, literatürde yalnız kurt metaforuyla tanımlanır. Dijital bir evrende sü-

rekli telkinlerle işleyen bu mekanizma bir süre sonra benzer-düşünceliler topluluğunu oluşturmaya da olanak tanıyabilir. Esasen materyallere ulaşmanın etkilediği bu süreç, çevrimiçi iletişime götürür; "Dolayısıyla 'çevrimiçi öz-radikalleşme' kavramı yanıltıcıdır: tam tersine, bu çevrimiçi alanlar son derece sosyaldir ve çevrimiçi radikalleşme süreci bir sosyalleşme süreci olarak anlaşılmalıdır" (Törnberg & Törnberg, 2024, s. 4529). Öte yandan "Filtre balonları ise bireylere aşırı kişiselleştirilmiş içerikler sunarak bakış açısını daraltan ve farklılıklarla bağlantı kurmayı kısıtlayan bir başka kavramdır. Bu iki kavram, sosyal medyada hiperkişiselleştirmeye yol açmaktadır" (Asıl, 2024, s. 1158).

Genç bireylerin teknolojiyi yoğun kullanması, bir kısmı için bağımlılık düzeyine ulaşan bu pratiğin onları izole eden ve reel ortamdaki ilişkilerden uzaklaştırarak (uç noktada yabancılaştırarak) telkine açık ve çoğunlukla kırılgan bir konumlandırmayla yüz yüze getirir. Teknolojinin izole eden yoğun kullanımının aile içi iletişime olumsuz etkisine dair verilerin gösterdiği gibi (Korkmaz, 2023, s. 12), bu etkiler siber uzamda bireyin her türlü mesaja açık bir arayışa yönelmesine neden olabilmektedir. Burada telkinin en güçlü öğesi, -bilinç ve davranış bağlamında- radikalleşmenin bir dönüşüm süreci olması ve yeni bir düşünme alışkanlığına yönlendirmeyi içermesi dolayısıyla yankı odasıdır; "İnternet kullanıcıları yankı odası (echo-chamber) etkisiyle kullandıkları arayüzler (yazılım) ve platformlarla zaman ve mekândan bağımsız bir şekilde dinleyici kitle olabilmektedir" (Kıyıcı, 2022, s. 890). Çağdaş iletişimin nitelikleriyle biçimlenen yankı odaları (Schwab, 2016, s. 118), dijital manipülasyon için temel döngüyü temsil etmektedir. Söylem ve bilişsel-davranışsal radikalleşme arasındaki ilişkiye dair yapılan bir araştırmada X üzerinden seçim odaklı paylaşımlarda bilişsel radikalleşmeye etki eten faktörlerin baskınlığı tespit edilmiştir (Asıl, 2024, s. 1169). Radikalleşme analizlerinde içeriğe (materyale) ulaşmanın doğrudan netice veren bir erişim olduğu yönündeki varsayıma dair eleştiri de burada vurgulanmalıdır; temasın ötesinde arayış ve etkileşim vurgusu söz konusudur (Sageman, 2014, s. 569).

İnternet ortamının güven veren bir söylem alanı olması, bir diğer ifadeyle "algılanan kısıtlamalardan arınmış bir alan ve anonimlik" sağlaması, bireylerin gündelik yaşamlarında yüz yüze etkileşimlerde aşmayacakları sınırları aşmalarını ve radikal formları kullanmalarını teşvik eden bir anlaşılma biçimidir. "Dahası, bu daha radikal çevrimiçi davranış sayesinde, bireyler hareket için kendi değerlerine dair gerekli onayı ve özgüveni kaza-

nabilirler" (Koehler, 2014, s. 118). Öte yandan çevrimiçi etkileşimde manipülasyon süreci baskın olduğu için burada birçok organizasyonun mizenformasyon ve dezenformasyon tekniklerine başvuru yoluyla propaganda yaptıkları tespit edilmiştir. "Hepimizin bildiği gibi, yanlış bilgilendirme, dezenformasyon ve propaganda herkes tarafından kolayca erişilebilirdir ve algoritmik içerik önerileri, internet kullanıcılarının 'kör kuyuya düşmesini' (go 'down the rabbit hole') kolaylaştırmaktadır" (Peterka-Benton & Benton, 2023, s. 6). Telkin döngüsü, aynı zamanda yasaklı veya erişimine izin verilmeyen bilgilere ulaşma vaadiyle merakların cezbedilmesi yoluyla işlemektedir. Ayrıca benzer düşünenlerle etkileşime girişi sağlayan temasın sonrasında "İnternet, bireylere hareket dâhilinde bir eleştirel kitle (critical mass) algısı vermektedir. Bu durum, bireyleri harekete daha fazla dâhil olmaya ya da daha radikal eylemlerde bulunmaya motive etmektedir" (Koehler, 2014, ss. 119-121).

İdeoloji veya öğretiye davet sadece mesajların yalın anlatımı üzerinden gitmeyen aynı zamanda manipülatif mekanizmaların da işlevsel kılındığı bir düzleme işaret eder. Çağdaş teknolojinin etkisinin hakikat üzerinden yapılan yorumlarında öne çıkan dezenformasyon, mizenformasyon ve infodeminin işaret ettiği manipülasyon fenomeni, aynı zamanda zihin menajerliğine (Ulaş & Yeşil, 2020) dair tanım ve tasvirlerin önemini de vurgulamaktadır. Bu menajerliğin işaret ettiği çaba, beyin yıkama kavramına ve ilgili kuramlara dair izahların radikalleşmedeki yerini öne çıkarır. Günün beyin yıkama söylemleri geleneksel formların dışında gelişen yeni bir desenle işlediği gibi işleyiş amacı da farklıdır. "Eski tip beyin yıkama, bölgeyi yeni mantık ve anlam inşasına hazır hale getirmek için eski mantık ve duyu kalıntılarından temizlemeyi amaçlıyordu. Günümüzün beyin yıkama tekniği ise, alanı kalıcı olarak boş ve çorak tutuyor, kurması kadar sökülmesi de kolay olan çadırların gelişigüzel bir şekilde dağılmış halinden daha düzenli bir yapılanmayı kabul etmiyor" (Bauman & Donskis, 2022, s. 64). Beyin yıkama hem politik yapısal alanlarda hem de gayri politik alanlardaki temaslarda etkin bir mekanizmadır. Esasen onun güncel teknolojiyle ilişkisi yeni bir nosyona da işaret etmektedir:

> *"Joseph Nye'ın deyimiyle, 'sert' güçler yerine 'yumuşak' güçlere başvurur. Dolayısıyla, beyinler, tekrar doldurulmadan önce boşaltılmalıdır. … Günümüz beyin yıkama teknikleri bu belayı lütufmuş gibi sunuyor. Modern dönem beyin yıkama işleminin başlıca silahı olan algoritmaların açık işlevi - Luke Dormehl'den alıntı yapmak gerekirse- 'her gün üretilen 2,5 kentilyon*

baytlık veri de gezinmemize izin vermek (insan beyninden bir milyon kat daha fazla bilgi tutma yeteneğine sahiptir) ve bundan eyleme geçirilebilir sonuçlar çıkarmaktır'" (Bauman & Donskis, 2022, s. 61).

Akışkan kötülük, telkin döngüsünü güncel tekno-paradigmadan azade bir şekilde işlememektedir; bilakis akışkan sistemin merkezi mantığı kötülüğün üretim ve yayılmasında da etkindir. Nasıl ki kapitalizm baştan çıkarma yoluyla disipline ediyorsa burada da lütuf üzerinden işleyen özgürlük illüzyonu gibi bir mekanizma söz konusudur. Sosyal medya özelinde internet araç ve mecralarının bireyleri etkilemesi günün hashtag kültürü ya da virallik üzerinden de okunması gerekir. Bu bağlamda öne çıkan görsel ve yazılı mesajların bireyi etkileme olasılığı ile söylem üretenlerin gücü arasındaki ilişki de dikkat çeker; bir diğer ifadeyle, DAİŞ gibi örgütler güçlü olduklarında daha fazla görünürlük ve dolaşım kaynağı olarak varlık gösterir (Çıtak, 2024, s. 498). Genç bireylere yönelik yayınların mesajlarında onların gençlik kültüründe yer edinen havalı (cool) görünme gibi öğelere de hitap eden bir taktik bulunmaktadır (Schlegel, 2020). Gençlerin çağın niteliklerinden biri olan ironiyi kullanma (ki aktivist bireylerin de en çok kullandığı araçlardan biridir) ve mem'leri araçsallaştırması da önemli öğelerdendir. Sanal gerçekliğin öğelerini kullanma, "kişileri yalnızca izlemenin ötesine taşımakta ve dijital ortamın içine dalmasına izin vermektedir" (Aydın & Güney, 2021, s. 73).

Viral cazibe aynı zamanda "şimdici kültür" ve "anın zorbalığı" gibi kavramlarla ifade edilen *geçiciliğin tiranlığı*yla da ilişkili olarak anlaşılmalıdır. Bu bağlamda genç bireylerin içinde bulunduğu üretilmiş cehalete götüren sosyal medya ve sinema odaklı anlatıların yönlendirdiği esnek olma tutumunun her genç bireyin radikalleşme ihtimalini de ürettiği söylenebilir. Bauman, "Sartrecı 'projet de la vie' [yaşam projesi] yerine, günümüzde kendini tanımlama girişiminde en üstün (belki de yegane güvenilir) kılavuz olarak bir rüzgar gülü gibi olmak tavsiye edilmektedir: Mevcut durumdaki en ufak bir değişikliği anında kaydetme kabiliyeti nedeniyle tam anlamıyla övülmektedir" (Bauman & Donskis, 2022, ss. 141-142) ifadesiyle kültürel referansların ve toplumsal hafızanın genç bireyleri belirli bir istikamette tutma gücündeki kayba işaret etmektedir.

Gayri politik Ortamda Çevrimiçi Radikalleşme

Bu inceleme temelde örgütsel yapısı belli ve o doğrultuda yeni üye kazanımı arayışında olan organizasyonların çevrimiçi propagandalarının

tahmin edilen süreç ve etkilerinin dışında bulunan oyun, eğlence ve partner arayışı gibi amaçlar etrafında işlevler yüklenmiş dijital alan ve etkileşimli iletişim ortamları dolayımında radikalleşme olgusunu ele aldığı için aşamalı bir çevrimiçi radikalleşme analizine yönelmektedir. Dolayısıyla öncelikle - arkadaş edinmek için bir platforma dahil olan ve iletişim kurmaya yönelen bireylerde olduğu gibi- alanın radikalleşme niteliğinin tanımlı ve yapısal olmadığı aşamada *dahil olma* (Ağ), ve ikinci olarak aktörlerden radikal profillerle etkileşim ve onun sonucundan radikal bir grubun ve öğretinin etkisine açık bir *bağ kurma* (Bağ) yoluyla oluşan bağlantı söz konusudur. Yapısallaşmış bir siyasi uzamın dışındaki faaliyetleriyle etkileşimde bulunma esasen bilinçli bir muhataplıkla işler ki bu, radikalleşme riski öngörülebilir bir ortamdır. Örgütler açısından bakıldığında "Siyasi ve siyaset dışı faaliyetler arasında seçim yapma 'özgürlüğü', sağ kanat aşırı grupların çevrimdışı eleman toplama çabalarındaki önemli bir boşluğu kapatmaktadır; zira bu imkân sayesinde henüz tam olarak 'dönüşmemiş' bireyler harekete 'yarı zamanlı' katılabilir ve istedikleri zaman dâhil olma seviyelerini artırabilirler" (Koehler, 2014, s. 129). Literatürde birçok form örneği olsa da burada arkadaşlık arayışı ve oyun platformlarında başlayan çevrimiçi radikalleşme örnekleri ele alınacaktır.

Arkadaşlık Arayışında Radikal Temas

Sosyal medyanın kullanım sıklığı ve cazibesi, onun gençlerin radikalleşmesinde öne çıkmasının kaynaklarındandır. Gençlik konusunda uzman çalışmacılarla yapılan mülakatlar ilk faktör olarak %37 ile medya ve internete işaret etmiştir. Bir katılımcı gözlemini şu şekilde dile getirir: "Gözlemlediğim en açık örneklerden biri, radikal fikirlerin sosyal medya platformları ve internet aracılığıyla hızla yayılması ve benimsenmesidir ..." (Bilgin vd., 2024, s. 649). Medyanın bilişsel ve davranışsal radikalleşmeye yönelik riskler üzerinden değerlendirildiği metinlerde bazen varsayımların yanlılığı bağlamında abartılı yorumların söz konusu olduğu tespit edilmiştir (Wolfowicz vd., 2022). Böylece esasen sebep olmak yerine kolaylaştırma, hızlandırma ve etkileşime taşıyan köprü niteliğine referansla yorumlanması gereken veri türleri olduğu da vurgulanmalıdır. Örgütlerin kullanım pratiklerine bakıldığında "özellikle gençleri propaganda, kışkırtma ve eleman toplama amacıyla hedef" aldıkları tespit edilmiştir (Weimann, 2010, s. 49). Nihai amaçları benzer bir perspektif ve davranış deseni kazandırmak olan grupların sergilediği "Siyasi aşırılıkçılık genellikle grup kutuplaşmasının

bir ürünüdür ve toplumsal ayrımcılık, kutuplaşma yaratmak için yararlı bir araçtır" (Sunstein, 2009, s. 4).

Gayri politik platformda arkadaşlık arayışında başlayan radikalleşme süreci için en temel profillerden biri, Colleen LaRose örneğidir. Onunla ilgili analizler, "daha önce ilişkili olmayan varlıklar (bireyler dâhil) arasında ilişkilerin oluşumunu kolaylaştıran bir sosyal merkez" anlamında kullanılan "temas noktası" kavramını dikkatlere sunmaktadır (Halverson & Way, 2012, s. 140). *Temas noktası* kavramı, gayri politik ve politik olarak yapılaşmamış ortamda radikal bir grubun üyesi veya öğretinin takipçisi birine denk gelen bir teması ve sonrasında oluşan radikalleşme sürecini başlatan bir etkileşimi ifade ettiği için araştırma özelinde LaRose gibi radikal bir arayışı olmayanlar için radikalleşme sürecinde kırılma noktasını ifade etmektedir. Hikayesi ve kendisi şu şekilde meşhur olur: "2009 yılında, daha önce Müslümanlarla veya İslam'la herhangi bir bağlantısı olmayan, kırsal Pennsylvania'da ikamet eden Amerikalı bir kadın olan Colleen LaRose, İsveçli karikatürist Lars Vilks'i öldürmeye yönelik bir İslamcı terör planına dâhil olduğu gerekçesiyle tutuklanmıştır" (Halverson & Way, 2012, s. 139). MySpace ve YouTube odaklı bir çevrimiçi radikalleşme yaşayan ve kendisini reelde Fatıma çevrimiçinde Jihad Jane olarak yeniden tanımlayan Colleen'in deneyimi bilişsel ve davranışsal etkileşimi vurgulayan araştırmacılar için dikkat çekicidir. Esasen onun hikayesi, taciz mağdurluğu, intihar girişimi, alkolizm, başarısız evlilikler gibi birçok sorunla iç içeliğin getirdiği sosyal izolasyon ve arayış üzerinden şekillenir (Shiffman, 2012a, 2014) ve onun başlangıçta temel motivasyonu arkadaş edinmektir:

> *"LaRose vakası büyüleyicidir, çünkü bu iddia edilen İslamcı aşırılık yanlısı, görünüşe göre hiçbir camiye adım atmamış, hiçbir dini kitap bulundurmamış, dairesinde dini resim veya sembol asmamış ve birkaç komşusuna göre, dini inançları hakkında hiçbir zaman konuşmamıştır. Bunun yerine, kendisi için yarattığı Müslüman kimliği olan 'Fatima LaRose' (veya 'JihadJane'), neredeyse tamamen çevrimiçi bir kimlikti. Ancak bu, sadece çevrimiçi sohbetler için üstlenilmiş bir kişilik (persona) değildi. Bir terör planına dâhil olmasıyla da anlaşıldığı gibi, LaRose bu kişiliği veya kimliği gerçek, somutlaşmış bir formda benimsemiştir" (Halverson & Way, 2012, s. 142).*

LaRose'un hikayesi, taciz kurbanlığı, fahişelik, erken yaşta (16) evlilik ve boşanma ve uyuşturucu bağımlılığı gibi birçok sorunla mündemiç bir anlatım içerir ve onun radikalleşme hikayesinde çevrimiçi etkileşim ana mobilize edici faktördür. Ona saldırı "Talimatı veren adam kendisine Kartal

Göz adını vermişti. LaRose onu sadece çevrimiçi mesajlarından ve sesinden tanıyordu ve Pakistan'da saklandığını iddia ediyordu. Kartal Göz, onun Avrupa'ya uçup diğer el-Kaide ajanlarıyla birlikte suikastçı olarak eğitim almasını, ardından da İsveç'e gidip ne yapacağını öğrenmesini istiyordu" (Shiffman, 2012a, s. 2). Onun hikayesi etkilendiği Müslüman birinin uyandırdığı merak sonrasında internette din hakkında araştırmalar yapması ve "Müslüman erkeklerle tanışmak için popüler bir arkadaşlık sitesi olan Muslima.com'a" kaydolmasıyla şekillenmeye başlar. "LaRose, verdiği tek röportajda, ... 'Kardeşlerimi o kadar çok seviyordum ki, bana bir şeyler anlattıklarında, ne olursa olsun onları dinlerdim,' diyor. 'Ve aynı zamanda... kaybolmuştum.'" (Shiffman, 2012a, s. 3).

Onun radikalleşmesi, bir adamla tanışma, sonrasında sevgili arayışı, din hakkında araştırma ve nihayetinde Kartal Göz ve Siyah Bayrak kod adlı ve el-Kaide üyesi oldukları dile getirilen kişilerle çevrimiçi etkileşimle oluşur. Böylece bir "Jihad Jane" profilinin ortaya çıkışı, parçalanmış aile, alkolik ebeveyn ve üvey baba figürlerinin oluşturduğu temel üzerinde yükselir ve el-Kaide'nin eylem talebiyle adli süreçlere konu olur. 8 yaşında biyolojik babasının tacizlerine maruz kalan LaRose, travmatik hikâyenin sürüklediği bir radikalleşme örneğidir (Picart, 2015, s. 367; Shiffman, 2012a). Onun hikayesinde arkadaşlık sitesinin etkisi, sonrasında çevrimiçi diğer araştırmalara ve YouTube gibi video paylaşım platformlarında İsrail'in Filistin'deki saldırılarına ve öldürmelerine dair videoları izleme ve onları YouTube ve Myspace gibi platformlarda paylaşma şeklinde bir aşama da taşır. Kod isimler kullandığı bu paylaşımlar onu özellikle örgütsel bağlılığı bulunan radikal bireylerle mesajlaşmaya götürür. Bunlardan Kartal Göz özellikle etkili olur ve "Birkaç ay içinde LaRose ona koşulsuz güvenmeye başlamıştır. Ona nasıl yardım edebileceğini sormuştur." Burada radikalleştiricilerin profesyonel hamleleri ve bu bağlamdaki asimetrik ilişki dikkat çekmektedir; söz gelimi ilk olarak ondan yardım etmek istediği kişilere para göndermesi istenir. Sonraki yıl (2009) el-Kaide ondan çok daha fazlasını yapmasını isteyecektir. Benzer şekilde LaRose hiçbir zaman Kartal Göz'ün yüzünü çevrimiçi sohbette görmemiştir (ayrıca o Pakistan'da yaşamakta ve hiçbir zaman yüz yüze görüşmemişlerdir); fakat o, onun yüzünü görmüştür (Shiffman, 2012a, ss. 7-8). Radikal bir sürece girince ilerleyen aşamada kendisi gibi çevrimiçi radikalleşmiş bireylerle de bağlantısı olur; örneğin etkileşimde bulunduklarından biri olan "Halid de İsrail veya Amerikan güçleri tarafından yapılan saldırılarda sakat bırakılan veya öldürülen Müslüman çocukların videoları-

nı izleyerek radikalleşmişti. Halid sonradan Müslüman olmamıştı. Dubai'de Müslüman olarak doğmuş ve 11-14 yaşları arasında Pakistan'da büyümüştü" (Shiffman, 2012b, s. 3).

LaRose'un hikâyesi, aile ve radikalleşme arasındaki ilişkinin iki boyutunu (hızlandırıcı veya engelleyici) gözler önüne sermektedir (Picart, 2015; Türk, 2025). Kendi hikâyesinde dile getirdiği biyografik kırılma noktasının ardyöresinde özellikle babasının ensest saldırıları ve diğer kötü muameleleri ve parçalanmış aile travması dikkat çekmektedir. Radikalleşmeye iten sebepler bağlamında değerlendirilebilecek bu öğeler anlamlı bir hayat arayışı, önem arayışı ve sosyal önem edinme çabası gibi birçok faktörün itici güç olarak arayışa yönlendirmesini netice verir; ki onun arkadaşlık arayışı bu bağlamda belirleyici olmuştur (Pilkington, 2012). Onun hikâyesi yetişkin dönemde gerçekleşen bir radikalleşme olsa da çevrimiçi sürecin baskınlığı ve öldürmeye yönelmeye varan biyografik yeniden şekillenme, farklı sebeplerle ve koşullarda olsa da kırılganlık taşıyan genç bireylerin kolaylıkla bu süreci yaşama ihtimallerinin temsili olduğu gözlemcilerin vurgularındandır. Burada farklı olarak gayri politik bir ortamda içerik ve etkileşimlerin bireyi radikalleşmenin ilk aşamasına taşıması ve sonraki aşamalara yönlendirmesi örneğinde olduğu gibi arkadaşlık, eğlence ve oyun gibi başka ortam ve platformların politik olarak yapılaşmamış niteliklerine rağmen radikal içeriğe maruz kalma veya radikalleştiricilerle etkileşime girme durumunda yeni bir sürecin başlama ihtimali somutlaşmaktadır. Bu durum, akışkan kötülüğün dijital mecranın birçok ağ ve bağlantısında akacak bir varlık formunu taşıyışını temsil etmektedir.

Oyunlarda Radikal Temas

Bireysel çevrimiçi radikalleşme süreci, her öğreti için söz konusu olabilecek gayri politik alanlardaki temas noktaları üzerinden gelişen arkadaşlık ilişkilerine işaret eden örnekler sergilemektedir. Söz gelimi "Nasyonal Sosyalist Yeraltı terör hücresinin üyelerinin bile, spor ve çevrimiçi oyunlarda eğlence aradıkları açıkça görülüyordu. Bazı oyun oturumları sırasında takım sohbetleri aracılığıyla arkadaş edindiler ve sıradan konuları tartışmak için düzenli olarak bir araya geldiler" (Koehler, 2014, s. 129). Video oyunlarının geleneksel medya araçlarından temel farkı etkileşimsel bir alan olmasıdır; bu katılımcı ve motive edici ortam nihayetinde bir deneyim inşası ortaya koyar. Özellikle propaganda amaçlı üretilen videolar da dikkate alındığında sürekli tekrarlanan edimlerle işleyen bir süreçte öğretisel ve

ideolojik aktarım da oyun hamlelerine gömülü bir şekilde ilerler. Etkileşimsel katılım ve süreğen motivasyon bireye yönelik manipülatif söylemler için de bir alan oluşturur. Oyunların zamanla etkileşim ortamının katılımcılarını onlarca (ör. Counter-Strike) yüzlerce (ör. World of Warcraft) ve binlerce (ör. Eve Online) şeklinde arttırması radikalleştiriciler için erişim sınırlarını yeniden tanımlar (Lakomy, 2019). Dijital oyun düzleminin radikal birey ve örgütlerce kullanımı; "video oyunlarının üretimi, mevcut oyunların modifikasyonu, oyun içi sohbet işlevlerinin kullanımı, oyun (bitişik) platformlarının kullanımı, oyun kültürü referansları ve oyunlaştırma" şeklinde altı tipolojide analiz edilmesi RAN (Radikalleşme Farkındalık Ağı) tarafından önerilmiştir (Schlegel, 2021a). Oyun programlarının birer iletişim platformu olarak radikaller tarafından kullanımı, Steam platformunun Münih'te yapılan saldırılarla (2016) birlikte anılması örneğinde olduğu gibi, bazı radikal eylemlerle ilişkili veriler sunmuştur. Saldırgan David Sonboly "Steam'de kullanıcıların düzenli olarak toplu katliamcılar ile teröristleri övdüğü, Müslüman mültecilerin Avrupa'ya gelişine karşı insanların kışkırtıldığı forumları sıklıkla ziyaret etmiştir" (Türker & Gök, 2022, s. 135).

Oyun ve radikalleşme arasında kurulan bağ, esasen oyunlardaki şiddet öğelerinin bireyleri etkilemesi üzerinden yürütülen bir analiz alışkanlığına işaret etmektedir. "Örneğin, Ağustos 2019'da Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Donald Trump, Teksas'taki El Paso ve Ohio'daki Dayton'da gerçekleşen toplu silahlı saldırıların nedeni olarak şiddet içeren video oyunlarını doğrudan işaret etmiştir." Oyunlara yönelik ilginin farkında olan radikal örgütler bu eğilimi kendileri açısından avantaj üretecek şekilde birkaç açıdan değerlendirmiştir. Bu bağlamda dikkat çeken bir unsur, kendilerinin de "(örneğin, Hizbullah'ın *Special Force* (2003) ve *Special Force* 2 (2007) yapımları)" taklit odaklı bir oyun üretmesi ve dolayısıyla ilgili cazibeyi lehlerine sömürmesidir. Öte yandan örgütlerin oyunlarda bulunan ve kullanıcılarını etkileyen imgeleri kendi propagandalarında kullanması da -DAİŞ "sempatizanlarının 'Bu bizim Call of Duty'miz ve cennette yeniden doğacağız' adlı popüler mem'i üretmesi" örneğinde görüldüğü gibi- söylem birimi olarak oyunların işlevselleştirilmesi de gözlemlenmiştir (Robinson & Whittaker, 2021, s. 1). Oyunlara dair ilk analizler bu tarz örgütlerin doğrudan propaganda amaçlı oyun kullanımları ve üye yapmaya çabalamaları üzerinden okunmuştur; bu anlamda birçok tanımlama cihat kavramı üzerinden yapılmıştır (Lakomy, 2019). Ayrıca oyunların bir eğitim aracı olarak kullanıl-

ması ve genç yetişkinlerin bu şekilde üye yapılması bağlamında da veriler söz konusudur (Al-Rawi, 2018; Robinson & Whittaker, 2021, s. 7).

2000'lerin -YouTube'un 2005'te yayına başlaması ve Instagram'ın beş yıl sonra sahneye çıkması gibi- birçok yeni platformun ortaya çıkışına tanık olan ilk on yılı aynı zamanda internet ortamından yoğun bir şekilde faydalanan (özellikle anonimlik ilkesi ve yasal düzenlemelerin gelişim aşamasında olması gibi kontrollü ortamın dışında olmasını sağlayan koşullar dolayısıyla) aşırılık yanlısı örgütlerin yavaş yavaş bu avantajlarını yitirdiği bir sürece girişi de başlatmıştır. Zamanla kendi adına hesap ve sitelerden propaganda yapma ve karşılık bulma olasılıkları zayıflamıştır. Dolayısıyla serbest dolaşımlarını yitiren bu örgütler dolaylı yollara yönelmiştir; "Şimdi bu hareketler düşmanca bir ekosistemle karşı karşıyadır ve uçtan uca şifreli uygulamalar, dosya barındırma siteleri, teröristlerce işletilen web siteleri, alternatif teknoloji platformları ve merkezsiz web gibi bir dizi platforma bağımlıdır. Ayrıca, aşırılıkçı alanda oyunlara bitişik platformların kullanımında ve oyunlaştırmada da bir artış olmuştur" (Whittaker, 2022, s. 4). Tipik bir oyun tasarımında motivasyon ve süreklilik (uç noktada bağımlılık) üretimi için ve diğer oyuncuların gözlem alanında bulunmasının getirdiği avantaja dayanılarak şu unsurlar eklenmiştir: "(1) Puanlar, (2) rozetler, (3) liderlik tabloları, (4) performans grafikleri, (5) anlamlı hikâyeler, (6) avatarlar ve (7) takım arkadaşları" (Sailer vd., 2017, s. 372). Özellikle çok oyunculu oyunlarda ve bitişik iletişim platformlarında benzerlerin etkileşimiyle oluşan "kimlik füzyonu"nun ve grup dayanışmasının grup adına risk alıp radikal eylemlerde bulunma olasılığı, dijital oyunlar için dikkat çekici bir niteliktir (Ağırdil, 2025, s. 1069).

Discord, Twitch, DLive, Steam ve PlayStation ve diğer oyun konsolları bitişik iletişim formları olarak işlev görmekte ve çevrimci fırsat sunmaları bağlamında "Radikalleşme Farkındalık Ağı (RAN), oyun (bitişik) platformlarını radikalleşmenin 'yuvaları' olarak sınıflandırmıştır" (Schlegel, 2021a, s. 4). Şiddet oyunları ve bu platformlar radikalleştirdiği gibi (Lamphere-Englund, 2024) şiddet eylemlerinin oyunlaştırma metaforuna uygun bir şekilde (oyun öğelerinin akışına benzetilmiş bir şekilde) canlı yayında -Buffalo'da yaşayan siyahileri öldürmek için saatlerce yol giden saldırganın Twitch'te canlı yayın yapmasında olduğu gibi- (Mishkin, 2022) gözlemcilere hitabı da içerir. Oyunlara bitişik platformlar, radikalleştiriciler için manipüle etmeyi amaçladıkları uygun profillerle iletişime geçmenin yollarındandır. Discord gibi bitişik platformlarda "Kullanıcılar, benzer düşünen oyuncular-

la bağlantı kurmak için forumlar, sohbet işlevleri, sesli ve görüntülü iletişim içeren herkese açık veya özel sunucular oluşturabilirler. Özel sunucuların çoğu kendi kendini yönetir" (Schlegel, 2021a, s. 4). Bu platformlar oyun işlevlerinin yanı sıra birçok konuda tartışma ortamı sunma ve yayınlar dolaşıma koymakla birlikte dijital etkinlikler yapan birer "topluluk merkezi" gibi işlev görmektedir (Schlegel, 2021a, s. 6). Bu bitişik iletişim platformlarında aşırı sağcı, Nazi yanlısı, anti-Müslüman, Irkçı ve cinsiyetçi gibi birçok kategoride tanımlanan radikal söylemlerin dolaşımda olduğu kaydedilmiştir. Bu bağlamda bir örnek olarak

> *"Discord, çeşitli ülkelerdeki dijital aşırı sağ ekosisteminin bir parçasıdır ve neo-Nazi ideolojisinin, aşırı sağ söylemlerin ve nefret dolu paylaşımların paylaşıldığı yüzlerce özel sunucuya ev sahipliği yapmaktadır. … En dikkat çekici olanı, Charlottesville'deki 'Sağı Birleştir' isyancılarından bazılarının Discord sunucuları üzerinden bağlantı kurup örgütlenmiş olmasıydı; ancak platform aynı zamanda Boogaloo Boys, QAnon destekçileri ve diğer aşırı sağcı gruplar ve bireyler tarafından da kullanılmıştır" (Schlegel, 2021a, s. 5).*

Kültür endüstrisinin popüler ürünlerinin cazibesinden faydalanan radikalleştiriciler (Türker & Gök, 2022, s. 132) bu alanlarda temas ettikleri genç bireyleri aşamalı bir şekilde ve -profesyonel iseler- asimetrik bir ilişkide radikalleştirme amacıyla hareket etmektedir. Oyunlardaki imgelerin cazibesine dayanan propagandalar "ana akım kültürel ikonografiyi benimseyen sosyal medya propagandası" eğilimlerindeki tespitlerin de gösterdiği gibi günün süreğen olgularındandır (Lakomy, 2019; Robinson & Whittaker, 2021, s. 2) Bu bağlamda "havalı görünme" gibi "kültürel havalılık" üzerinden cazibe kullanımının bazı örgütlerin videolarına yansıdığı tespit edilmiştir. Bu tarz oyun tasarımlarının ilginç bir yanı, eğlence ve müzik gibi enstrümanlara mesafeli örgütlerin adına bu tür üretimlerin ortaya konmasıdır; temel örnek, DAİŞ'in merkez medya organlarının (el-Hayat, el-Furkan ve el-Ethar gibi) üretmediği bir oyunun (Grand Theft Auto) oyun ve eğlenceye mesafeli örgüt adına (üyeleri/sempatizanları tarafından üretilerek) yayımlanmasıdır (Al-Rawi, 2018, ss. 746-747). Bu karşıkonulmazlığın anlaşılması esasen hedef kitlenin konumuyla ilişkilidir:

> *"Genel olarak, bu tür video oyunlarının hedef kitlesi, şiddet içeren ve birinci şahıs nişancı oyunlarına daha fazla ilgi duyması beklenen gençlerdir. Genç erkek ergenler için birinci şahıs nişancı oyunlarını oynamanın belirli duygusal çekicilikleri olduğu görülmektedir. Bunlar arasında; 'güç ve şöhret fante-*

zilerini deneyimleme, heyecan verici ve gerçekçi olarak algıladıkları (ancak gerçek hayattan farklı) ortamları keşfetme ve ustalaşma, kızgın duygularla başa çıkma veya stresi azaltma ve sosyal araçlar olarak kullanma' arzusu yer almaktadır" (Al-Rawi, 2018, s. 747).

Oyunla ilişkili yayınlar ve bitişik iletişim bağlamında Reddit ve YouTube da dikkat çeken bir temas noktası olarak varlık bulur. Farklı ve sıradan faktörler üzerinden tanımlanan isimlerle yayınlar yapan radikalleştiricilerin kullandığı YouTube, kamufle bir temas noktası inşasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda "*Baklava Küche* (Baklava Mutfağı) gibi, bir yemek kanalı gibi görünmesine rağmen gerçekte neo-Nazi ideolojisini ileten kanalların hâlâ YouTube'da mevcut olduğu göz önüne alındığında" (Schlegel, 2021a, s. 7), radikalleştiricilerin örtük faaliyetlerinin ve hedef kitleye erişimde çoklu yöntem kullanımının niteliği dikkat çekmektedir. Öte yandan "4chan, 8kun (önceden 8chan), Endchan ve diğerleri gibi chanboard'lar ve imaj tabanlı forumlar da hem oyunla ilgili içeriklerle hem de aşırılıkçılıkla ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle, söz konusu platformlar da ilgili oyun (bitişik) platformlarının daha geniş ekosistemine dâhil edilmelidir." Bu ekosistemle ilişkilendirilen birçok saldırı (Christchurch, El Paso, Bærum ve Halle'deki eylemler) failleri tarafından bu chanboard'lara manifestolarını yüklemeleri ile öne çıkmıştır (Schlegel, 2021a, s. 8).

Şiddetin oyunlaştırılması bağlamında değerlendirilebilecek bir saldırı, çevrimiçi radikalleştiği anlaşılan genç bir bireyin bıçaklı (bıçak ve balta taşır) saldırıyla Eskişehir sokaklarında beş kişiyi yaralamasıyla vuku bulmuştur (Ağırdil, 2025, s. 1086). Steam platoformu üzerinden tanıştığı aşırı sağcı kişilerin etkisiyle radikalleştiği dile getirilen failin (T24, 2024) öncesinde oyunlaştırma işlemini öğelerine uyguladığı saldırı için bir manifesto yayımladığı (BBC News Türkçe, 2024) ve "saldırı esnasında kuşandığı aksesuarlarda ve kıyafetlerinde çok sayıda Nazi ve faşist sembolü" bulundurduğu (Keskin, 2024) olayın betimlemesi medyada şu şekilde sunulmuştur:

"Eskişehir'de bir caminin çay bahçesinde Salı günü meydana gelen bıçaklı saldırıda, 18 yaşındaki saldırganın Nazi miğferi, hücum yeleği ve balta ile saldırıyı gerçekleştirdiği öğrenildi. Tepebaşı İlçesi'nde bulunan Şehit Rüstem Demirbaş Parkı çay bahçesinde oturanlara rastgele saldırarak bıçakla 5 kişiyi yaralayan A.K. isimli saldırganın, 'oynadığı bilgisayar oyununun etkisinde kalarak' saldırıyı gerçekleştirdiği iddia edildi ... Saldırganın olay öncesinde sosyal medyada canlı yayın açarak ekipmanlarını tanıttığı, ardından saldırı anını canlı yayınladığı belirlendi. … A.K.'nin göğsünde bulunan Nazilere

ilişkin 'Kara Güneş' sembolü ise dikkat çekti. 2019 yılında Yeni Zelanda'daki Christchurch camii saldırılarında, Brenton Tarrant isimli saldırganın da üzerinde Nazilerle ilişkili 'Kara Güneş' sembolü bulunuyordu" (Euronews, 2024).

Literatürün "aşırılık yanlısı oyun (extremist game)" analizlerinin (Al-Rawi, 2018, s. 741; Lakomy, 2019) ötesinde bir derinlik arayışında olan bu araştırmada ana akım popüler kültür endüstrisinde yer alan oyunlardaki temasların ürettiği etkileşim ve maruziyetin sebep olduğu radikalleşmeye dikkat çekilmektedir. Birçok oyun platformu esasen zaten radikal bilince sahip bireyleri bir araya getirmektedir; fakat buraya dahil olan gayri radikallerin de etkileneceği bir ortam söz konusu olur; "… oyunlara bitişik platformların şiddet yanlısı aşırılık yanlıları tarafından istismar edildiğine dair daha geniş bir endişe mevcuttur. Davey (2021), bu platformlardan dördünü (Steam, Discord, Twitch ve DLive) analiz ederek, bu mecralarda geniş bir yelpazede sağ kanat aşırılıkçı faaliyet tespit etmiştir. Buna, Discord'da yasaklı terör örgütleri Atomwaffen Division ve Sonnenkrieg Division'a verilen destek de dâhildir" (Whittaker, 2022, s. 16).

Oyun ve radikalleşme ilişkisinde iki boyut -*oyun* ve *oyunlaştırma*- ayrımlanmalıdır; ilk olarak radikal örgütlerin (veya sempatizanların onlar adına) ürettiği ve kendi ideolojilerine/öğretilerine referanslı şiddet içeren eylemleri içeren oyunlar söz konusudur. Bu oyunlar popüler bir türün modifikasyonu olduğu gibi yeni bir üretim de olabilmektedir. Oyuna dahil olmak, bazı araştırmacıların *Jumanji* metaforuyla reel dünyadan uzaklaşma üzerinden işaret ettiği bir değerlendirme konusudur. Buna göre "Radikalleşme, bireyin gerçeklik algısını yeniden tanımlayan ve bireyi ana akım toplumdan kopuk, paralel bir dünyaya tamamen sokan bir süreçtir" (Schlegel, 2020, s. 1). İkinci olarak Yeni Zelanda'daki saldırıdan ve benzerlerinden kaynaklanan oyunlaştırma (*gamification*) kavramının işaret ettiği "oyun tasarımı öğelerinin oyun dışı bağlamlarda kullanımı" (Deterding vd., 2011, s. 10; Sailer vd., 2017, s. 371; Schlegel, 2021b, s. 4; Schlegel & Kowert, 2024, s. 2) şeklinde bir pratik de söz konusudur. Bu saldırıda bulunan şahsın kendini eko-faşist ve etno-milliyetçi olarak tanımlaması ve oyunlaştırma pratiğini örnekleyen kanlı bir eyleme girişmesi, çevrimiçi radikalleşmede bir kırılma noktasıdır (Lakhani & Wiedlitzka, 2023, s. 1).

Oyunların *ciddi* (serious) ve *gündelik* (casual) ayrımında işaret edilen ikinci türün radikalleşmeye yönelik kolaylaştırıcı bir yönü olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda oyun oynamanın kendisinin cazibesi, anlamı ve

işlevi önem taşıdığı gibi "ahlaki kopuş, aşinalık, öz yeterlilik ve retropian çekicilik" gibi faktörler üzerinden de okunmaktadır (Schlegel, 2020, s. 18). "Oyunlar ve oyunlaştırılmış unsurlar kendi başlarına radikalleşme süreçlerine yol açmazlar; ancak her ikisi de oyuncuları içine çekebilir, onları aşırılıkçı topluluklara daha sıkı bir şekilde dahil edebilir, aşırılıkçı içeriklerle daha fazla etkileşim ve özdeşleşmeye neden olabilir ve Jumanji gibi, 'dünyalarını geride bırakmanın bir yolunu arayanlar için bir geçit veya oyun' sağlayabilir" (Schlegel, 2020, s. 29). Radikalleşmede seviye üzerinden yapılan aşamalandırmada konu özelinde özellikle ilk seviye bağlamında dahil olma önem taşır; çünkü "1. seviyede yer alan oyuncuların genel özelliği herhangi bir ideolojik içerikle etkileşime girmemiş olmasıdır. Diğer bir ifadeyle kullanıcıların oyun deneyimini yalnızca eğlence amacı etrafında şekillendirir. Örneğin Minecraft gibi geniş kitlelere hitap eden oyunlarda, yalnızca sosyal etkileşim ve yaratıcılık motivasyonuyla oynayan bireyler bu gruba dâhildir" (Ağırdil, 2025, s. 1082). Bu seviyedeki bireyin Steam gibi platformlarda sessizce takip ettiği iletişim ortamı ve öğeleri üzerinden bir endoktrinasyona maruz kalması söz konusudur; bu etkileşimin ilerlemesi sürecinde ve ideoloji ve öğretinin etkisiyle biçimlenme durumunda radikalleşmenin diğer aşamaları söz konusu olacaktır (Ağırdil, 2025, s. 1084).

Sonuç

Politik olarak yapılaşmış ortamların dışındaki alan ve platformlara dahil olan bireylerin radikalleşme sürecine girmesine neden olacak bir sistematiğin olasılığını tartışan bu inceleme, radikalleştiriciler ve sıradan bireyler arasındaki asimetrik ilişkiye odaklanmaktadır. Başlangıçta politik bir arayış ve etkileşim içinde bulunmayan genç bireylerin oyun, eğlence ve partner arayışı gibi amaçlarla dahil olduğu ilgili platformlarda tanıştığı bireylerin çevrimiçi etkileri dolayısıyla yaşadıkları dönüştürücü deneyime dair literatürdeki veriler özellikle kırılgan konumda bulunan genç bireylerin dezavantajlı bir konumda olduklarına işaret etmektedir. Çevrimiçi radikalleşme aşamalı bir sürecin ilk evresi bağlamında ve bilişsel ve davranışsal ayrımıyla okunur. Ağa dahil olma ve bağ kurma üzerinden şekillenen bu radikalleşme sürecinin söylem, tutum ve davranış boyutları bulunmaktadır. Bu bağlamda arkadaşlık arayışında olan bir bireyin (LaRose) üye olduğu çevrimiçi bir sitedeki etkileşimler ve sonraki dijital kaynaklardaki arayışları neticesinde radikalleştiği ve suikasta varan bir karara ulaştığı tespit edilmiştir. LaRose'un hikayesi, aile ve radikalleşme arasındaki ilişkinin -

hızlandırıcı veya engelleyici olarak- ve genç bireylere dair sorumluluk düzleminin önemini vurgulamaktadır. Bireyin yaşadığı biyografik kırılma her zaman bir öyküye ve itici-cezbedici faktörlere dayanır; onun hikayesi ensest, uyuşturucu bağımlılığı ve başarısız evliliklerle işlenmiştir. Birçok faktörün yanı sıra sosyal önem arayışı ve hayatın anlamına dair sorgulamalar genç bireyler için -özellikle kimlik inşası ve protesto süreçleriyle şekillenen bir dönemde oldukları dikkate alındığında- önemli vetirelerdendir. Radikalleşme *etkileşim* ile oluşabildiği gibi *maruz kalma* üzerinden de oluşur ki genç bireylerin oyun, eğlence ve arkadaşlık arayışlarında radikal içeriklerle ve radikalleştiricilerle karşılaşması bu durumda belirleyici olmaktadır.

Oyun ve *oyunlaştırma* iki temel mücadele yolunu tanımlamaktadır; biri şiddet içeren oyunlar üretme, popüler oyunları kendi ideolojisine veya öğretisine göre yeniden şekillendirme gibi doğrudan ve gözlemlenebilir bir yolla video oyunlarını kullanmayı içerir. Bu yöntemde ilginç modeller söz konusudur; sözgelimi DAİŞ oyuna karşı bir duruş sergilerken sempatizanları veya üyeleri tarafından bahsedilen yöntemlerle örgüt adına oyunlar üretilmiş veya dönüştürülmüştür. Oyuna dair öğelerin oyun dışı alana transferini ifade eden oyunlaştırma yöntemi de oldukça yaygın bir kullanım sergilemektedir; mem'ler gibi popüler görsel öğelerden üretilmiş çoklu söylem birimlerinin üretimi ve yayılması da söz konusudur. Oyunlaştırma ilginç bir şekilde oyun ve gündelik yaşam arasındaki bağda dönüşümlere işaret eden önemli bir transfer sistemi olduğu gibi iki ayrı dünya veya bölünmüş gerçeklik gibi ayrımsal perspektife de karşıt bir argümandır. Öte yandan Discord, Twitch ve diğer oyunlara bitişik iletişim platformlarının kullanımı da radikalleşmede işlev görmüş alanlardır. *Radikalleşme yuvaları* olarak tanımlanan *oyunlara bitişik iletişim platformları* bir yandan doğrudan propaganda ve manipülasyon sahası iken öte yandan örtük bir manipülasyonla anlam arayışı, dayanışma ve kimlik süreçleri gibi fenomenlere etki etmeyi amaçlayan radikalleştiricilerin araçsallaştırdığı alanlardır. İkili gerçekliğin aşıldığı yerde çevrimiçi radikallik de yalnız kurt mitinin ötesinde değerlendirilebilecek bir olgu olur. Çevrimiçi iletişimin tek yönlü (ör. materyal okuma veya izleme) olmadığı ve etkileşimin baskın olduğu sosyal medya ve çok oyunculu platformlar ve bitişik iletişim yolları üzerinden de anlaşılabilir. Bu iletişim, oyunun süreğenliği gibi nedenlerle sistematik bir radikalleştirme sürecine zemin olabilmektedir. Son tahlilde bu araştırmanın odağında bulunan *radikal temas* kavramı, iletişim ve oyun platformunda

başlayan ve etkileşimsel ilerleyen bir sürece işaret eder; uç noktada bu etkileşimin reel katılıma da açık olduğuna işaret etmektedir.

Kaynakça

ACT. (2021, Ağustos 22). *Radicalisation on the internet*. https://actearly.uk/radicalisation/online-safety/

Ağırdil, O. (2025). Dijital Oyunlar ve Radikâl Kimlik İnşası: Popüler Kültür Bağlamında Yeni Güvenlik Alanları. *TRT Akademi*, *10*(25), 1066-1095. https://doi.org/10.37679/trta.1738773

Al-Rawi, A. (2018). Video games, terrorism, and ISIS's Jihad 3.0. *Terrorism and Political Violence*, *30*(4), 740-760. https://doi.org/10.1080/09546553.2016.1207633

Asıl, S. (2024). Yeni Medyanın Çevrimiçi Radikalleşme İşlevi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *12*(3), 1154-1172. https://doi.org/10.18506/anemon.1480800

Aydın, K., & Güney, E. (2021). Dijitalin Algısal Manipülasyonuna Karşı Dijitalde Aksaklık ile Bilinç Uyarımı. *Journal of Arts*, *4*(2), 67-78. https://doi.org/10.31566/arts.4.2.02

Balkan, E., & Ülgen, S. (2023). *Yanlış Bilgilendirme, Malinformasyon ve Dezenformasyon Üzerine Bir Rehber* (ss. 1-32). EDAM. https://edam.org.tr/Uploads/Yukleme_Resim/pdf-11-09-2023-23-22-47.pdf

Bauman, Z. (2015). *Akışkan Modern Dünyada Kültür* (İ. Çapçıoğlu & F. Ömek, Çev.). Atıf.

Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite* (S. O. Çavuş, Çev.). Can.

Bauman, Z. (2020). *Akışkan Hayat* (A. E. Pilgir, Çev.; 2. bs). Ayrıntı.

Bauman, Z., & Donskis, L. (2022). *Akışkan Kötülük* (A. E. Pilgir, Çev.). Ayrıntı.

BBC News Türkçe. (2024, Ağustos 13). *Eskişehir'deki bıçaklı saldırgan tutuklandı: Beş kişinin yaralandığı olayla ilgili neler biliniyor?* BBC News Türkçe. https://www.bbc.com/turkce/articles/cp9rxvprmkdo

Berger, P. L. (2020). *Sosyolojiye Çağrı: Hümanist Bir Perspektif* (A. E. Koca, Çev.; 3. bs). İletişim Yayınları.

Berger, P. L., & Luckmann, T. (1991). *The social construction of reality* (6. bs). Penguin Books.

Bilgin, O., Zorlu, M., & Yorulmaz, R. (2024). Youth Radicalization And Approaches To Prevention: Experiences Of Youth Workers. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *15*(30), 630-662. https://doi.org/10.36543/kauiibfd.2024.025

Borum, R. (2011). Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories. *Journal of Strategic Security*, *4*(4), 7-36.

https://doi.org/%253Cp%253Ehttp://dx.doi.org/10.5038/1944-0472.4.4.1%253C/p%253E

Castells, M. (2020). *İnternet Galaksisi: İnternet, İş Dünyası ve Toplum Üzerine Düşünceler* (T. Asrak Hasrdemir, Ed.). Phoenix.

Cook, J. L. I., & Vale, G. A. (2019). From Daesh to 'Diaspora' II: The Challenges Posed by Women and Minors After the Fall of the Caliphate. *CTC Sentinel*, 30-46.

Çıtak, E. (2024). Çevrimiçi Radikalleşmeye Karşı Çevrimiçi Mücadele: İnternetin Radikalleşmeyle Mücadelede Kullanılması. *TESAM Akademi Dergisi*, *11*(2), 485-514. https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1409425

Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011, Eylül). *From Game Design Elements to Gamefulness: Defining "Gamification"*. Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference: Envisioning Future Media Environment. https://doi.org/10.1145/2181037.2181040

Edwards, C., & Gribbon, L. (2013). Pathways to Violent Extremism in the Digital Era. *The RUSI Journal*, *158*(5), 40-47. https://doi.org/10.1080/03071847.2013.847714

Elitaş, T. (2022). Dijital Manipülasyon 'Deepfake' Teknolojisi ve Olmayanın İnandırıcılığı. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *19*(49), 113-128.

Erdoğan, H. (2023). Dark Side of the Web in the Context of Online Radicalization. *Journal of Islamic Thought and Civilization*, *13*(1), 34-46. https://doi.org/10.32350/jitc.131.03

Euronews. (2024, Ağustos 13). *Eskişehir'de bıçaklı saldırı: Nazi amblemli saldırgan gözaltına alındı*. euronews. http://tr.euronews.com/2024/08/13/eskisehirde-nazi-amblemli-saldirgan-5-kisiyi-bicakladi-saldiri-anini-canli-yayinladi

Floridi, L. (2024). *Dördüncü Devrim: Bilgiküre İnsan Hakikatini Nasıl Yeniden Şekillendiriyor?* (O. Önder, Çev.). Albaraka Yayınları.

Güngör, E. (2000). *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar: Ahlâk Psikolojisi, Ahlâkî Değerler ve Ahlâkî Gelişme*. Ötüken.

Hafez, M., & Mullins, C. (2015). The Radicalization Puzzle: A Theoretical Synthesis of Empirical Approaches to Homegrown Extremism. *Studies in Conflict & Terrorism*, *38*(11), 958-975. https://doi.org/10.1080/1057610X.2015.1051375

Halverson, J. R., & Way, A. K. (2012). The curious case of Colleen LaRose: Social margins, new media, and online radicalization. *Media, War & Conflict*, *5*(2), 139-153. https://doi.org/10.1177/1750635212440917

Hepp, A. (2013). *Medyatikleşen Kültürler* (Ç. Bozdağ & E. Posos-Devrani, Çev.). Dipnot.

Herath, C., & Whittaker, J. (2023). Online Radicalisation: Moving Beyond a Simple Dichotomy. *Terrorism and Political Violence*, *35*(5), 1027-1048. https://doi.org/10.1080/09546553.2021.1998008

Keskin, O. (2024, Ağustos 14). *PORTRE: 18 yaşındaki Eskişehirli Arda K. nasıl Nazi oldu ve toplu katliama kalkıştı?* Serbestiyet. https://serbestiyet.com/featured/portre-18-yasindaki-eskisehirli-arda-k-nasil-nazi-oldu-ve-toplu-katliama-kalkisti-178358/

Kıyıcı, H. (2022). Dijital Ortamlarda Terörizmin Oyunlaştırılması. *TRT Akademi*, *7*(16), 888-915. https://doi.org/DOI:%252010.37679/trta.1142845

Koehler, D. (2014). The Radical Online: Individual Radicalization Processes and the Role of the Internet. *Journal for Deradicalization*, *1*, 116-134.

Korkmaz, A. (2023). *Dijital Bağımlılık: Dijital Bağımlılar İçin İletişim Önerileri*. İKSAD Yayınları. https://iksadyayinevi.com/wp-content/uploads/2024/01/DIJITAL-BAGIMLILIK-Dijital-Bagimlilar-Icin-Iletisim-Onerileri.pdf

Kurum, M., Bilgiç, A., & Çardak, B. (2022). Siber Alanda Radikalleşme ve İnternetin Panoptik Gözetimi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, *11*(2), 441-470. https://doi.org/10.28956/gbd.1092120

Lakhani, S., & Wiedlitzka, S. (2023). "Press F to pay respects": An empirical exploration of the mechanics of gamification in relation to the Christchurch attack. *Terrorism and Political Violence*, *35*(7), 1586-1603. https://doi.org/10.1080/09546553.2022.2064746

Lakomy, M. (2019). Let's Play a Video Game: Jihadi Propaganda in the World of Electronic Entertainment. *Studies in Conflict & Terrorism*, *42*(4), 383-406. https://doi.org/10.1080/1057610X.2017.1385903

Lamphere-Englund, G. (2024). Theories of Video Games and Radicalization. İçinde L. Schlegel & R. Kowert (Ed.), *Gaming And Extremism: The Radicalization of Digital Playgrounds* (ss. 32-94). Routledge.

Loader, B. D., Vromen, A., & Xenos, M. A. (2014). The networked young citizen: Social media, political participation and civic engagement. *Information, Communication & Society*, *17*(2), 143-150. https://doi.org/10.1080/1369118X.2013.871571

McCauley, C., & Moskalenko, S. (2017). Understanding political radicalization: The two-pyramids model. *Psychologist*, *72*(3), 205-216.

Mishkin, L. (2022, Mayıs 14). *Buffalo shooting: 10 killed, 3 injured in mass shooting at supermarket*. https://www.cbsnews.com/newyork/news/buffalo-mass-shooting-supermarket/

Mølmen, G. N., & Ravndal, J. A. (2023). Mechanisms of online radicalisation: How the internet affects the radicalisation of extreme-right lone actor terrorists. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, *15*(4), 463-487. https://doi.org/10.1080/19434472.2021.1993302

Palfrey, J., & Gasser, U. (2008). *Born digital: Understanding the first generation of digital natives*. Basic Books.

Peterka-Benton, D., & Benton, B. (2023). Online Radicalization Case Study of a Mass Shooting: The Payton Gendron Manifesto. *Journal for Deradicalization*, *35*, 1-32.

Picart, C. J. S. (2015). "Jihad Cool/Jihad Chic": The Roles of the Internet and Imagined Relations in the Self-Radicalization of Colleen LaRose (Jihad Jane). *Societies*, *5*(2), 354-383. https://doi.org/10.3390/soc5020354

Pilger, J. (2014, Şubat 14). *John Pilger | "Good" and "Bad" War—And the Struggle of Memory Against Forgetting*. Truthout. https://truthout.org/articles/john-pilger-good-and-bad-war-and-the-struggle-of-memory-against-forgetting/

Pilkington, E. (2012, Aralık 8). "Jihad Jane" explains her strange journey from victim to radical Muslim. *The Guardian*. https://www.theguardian.com/world/2012/dec/08/jihad-jane-journey-victim-radical

Pitron, G. (2024). *Dijital Cehennem: Bir Like'ın Ucuna Yolculuk* (A. Tümertekin, Çev.; 2. bs). İş Bankası Kültür Yayınları.

Platon. (2015). *Kratylos* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.

Robinson, N., & Whittaker, J. (2021). Playing for Hate? Extremism, Terrorism, and Videogames. *Studies in Conflict & Terrorism*, 1-36. https://doi.org/10.1080/1057610X.2020.1866740

Sageman, M. (2014). The Stagnation in Terrorism Research. *Terrorism and Political Violence*, *26*(4), 565-580. https://doi.org/10.1080/09546553.2014.895649

Sailer, M., Hense, J. U., Mayr, S. K., & Mandl, H. (2017). How gamification motivates: An experimental study of the effects of specific game design elements on psychological need satisfaction. *Computers in Human Behavior*, *69*, 371-380. https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.12.033

Scafidi, S. (2005). *Who Owns Culture?: Appropriation and Authenticity in American Law*. Rutgers University Press.

Schlegel, L. (2020). Jumanji Extremism? How games and gamification could facilitate radicalization processes. *Journal for Deradicalization*, *23*, 1-44.

Schlegel, L. (2021a). *Extremists' use of gaming (adjacent) platforms: Insights regarding primary and secondary prevention measures* (ss. 1-26). Publications Office of the European Union.

Schlegel, L. (2021b). *The gamification of violent extremism & lessons for P/CVE* (ss. 1-16). Publications Office of the European Union.

Schlegel, L., & Kowert, R. (2024). Introduction: Extremism in Digital Gaming Spaces. İçinde *Gaming And Extremism: The Radicalization Of Digital Playgrounds* (ss. 1-8). Routledge.

Schuurman, B., & Taylor, M. (2018). Reconsidering Radicalization. *Perspectives on Terrorism*, *12*(1), 3-22. JSTOR.

Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. World Economic Forum.

Serres, M. (2015). *Thumbelina: The culture and technology of millennials* (D. W. Smith, Çev.). Rowman & Littlefield International, Ltd.

Serres, M. (2024). *İnsanlanma* (İ. B. Tüzün, Çev.). Livera.

Sevinç, B. (2019). *Terör Endüstrisi, Din ve Şiddet*. Ankara Okulu Yayınları.

Sevinç, B. (2023). *Sirayet: Pandemi versus İnfodemi*. BilgeSu.

Shiffman, J. (2012a). *Jane's Jihad-I* (Special Report No. 1; ss. 1-7). Reuters. https://graphics.thomsonreuters.com/12/12/JihadJaneAll.pdf

Shiffman, J. (2012b). *Jane's Jihad-II* (Special Report No. 1; ss. 1-6). Reuters. https://graphics.thomsonreuters.com/12/12/JihadJaneAll.pdf

Shiffman, J. (2014, Ocak 6). U.S. woman known as Jihad Jane sentenced to 10 years in plot. *Reuters*. https://www.reuters.com/article/world/us-woman-known-as-jihad-jane-sentenced-to-10-years-in-plot-idUSBREA050PC/

Sunstein, C. R. (2009). *Going to Extremes: How Like Minds Unite and Divide*. Oxford University Press.

Süruri, H. (2024). Terörizmin Beşinci Dalgası Ekseninde Teknolojik Dalga ve Dijital Terörizm. *Terörizm ve Radikalleşme Araştırmaları Dergisi*, *3*(1), 69-95. https://doi.org/10.61314/traddergi.1406946

Şahin, Y. (2024). *Sosyal Medya Kullanımının Aile İçi İlişkilere Etkisi: Karma Yöntem Araştırması* [Doktora]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

T24. (2024, Ağustos 13). *AKP'li Yayman, Eskişehir'deki saldırı sonrası oyun platformlarını uyardı: Tehlikeli olanlar için gereğini yaparız!* https://t24.com.tr/haber/huseyin-yayman-eskisehir-deki-saldiri-sonrasi-oyun-platformlarini-uyardi-tehlikeli-olanlar-icin-geregini-yapariz,1179175

Törnberg, P., & Törnberg, A. (2024). Inside a White Power echo chamber: Why fringe digital spaces are polarizing politics. *New Media & Society*, *26*(8), 4511-4533. https://doi.org/10.1177/14614448221122915

TÜİK. (2024). *Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2024*. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2024-53638

TÜİK. (2025). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2025*. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2025-53925

Türk, O. (2025). Radikalleşmeye Karşı Direnç Mekanizması Olarak Aile ve Ulusal Güvenlik Boyutu. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, *21*(69-AİLE: Geleneğin Mirası Geleceğin İnşası), 208-229.

Türker, G., & Gök, A. (2022). Video Oyunlar ve Oyun Platformlarının Radikalleşme ve Terörizm Açısından İncelenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, *12*(Dijitalleşme), 125-141. https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1121361

Ulaş, M., & Yeşil, A. (2020). Batı Dijital Medyasının Türkiye'ye Yönelik Algı Manipülasyonu: Koronavirüs Haberleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, *7*(2), 939-963. https://doi.org/10.17680/ erciyesiletisim.715586

Vogels, E. A., Gelles-Watnick, R., & Massarat, N. (2022, Ağustos 10). *Teens, Social Media and Technology 2022*. Pew Research Center. https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/20/2022/08/PI_2022.08.10_Teens-and-Tech_FINAL.pdf

We Are Social. (2025). *Digital 2025: Global Overview Report*. https://wearesocial.com/wp-content/uploads/2025/02/GDR-2025-v2.pdf

Weimann, G. (2004). *www.terror.net: How Modern Terrorism Uses the Internet* (ss. 1-12). USIP.

Weimann, G. (2010). Terror on Facebook, Twitter, and Youtube. *The Brown Journal of World Affairs*, *16*(2), 45-54.

Weimann, G. (2012). Lone Wolves in Cyberspace. *Journal of Terrorism Research*, *3*(2). https://doi.org/10.15664/jtr.405

Whittaker, J. (2022). *Online Radicalisation: What We Know* (ss. 1-30). European Union.

Wiktorowicz, Q. (2004). Joining the Cause: Al-Muhajiroun and Radical Islam. İçinde *The Roots of Radical Islam*. Department of International Studies, Rhodes College.

Winter, C., Neumann, P., Meleagrou-Hitchens, A., Ranstorp, M., Vidino, L., & Fürst, J. (2020). Online Extremism: Research Trends in Internet Activism, Radicalization, and Counter-Strategies. *International Journal of Conflict and Violence (IJCV)*, *14*, 1-20. https://doi.org/10.4119/ijcv-3809

Wolfowicz, M., Hasisi, B., & Weisburd, D. (2022). What are the effects of different elements of media on radicalization outcomes? A systematic review. *Campbell Systematic Reviews*, *18*(2), e1244. https://doi.org/10.1002/cl2.1244

Yaşa, G. (2021). Dinî Motivasyonlu Radikalleşmenin Özellikleri: Nedenler ve Süreç. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, *17*(40), 795-824. https://doi.org/10.17752/guvenlikstrtj.1029859

Dijital Dünyada Birincil Gruplar: Aile, Çocuk Ve Sosyal Etkileşim

Ahmet BEKTAŞ[1]

Giriş

Sosyolojinin temel inceleme nesnelerinden biri olan toplum, bireyler arası etkileşim ve ilişkiler ağından oluşur. Söz konusu ağın en temel ve yapı taşı niteliğindeki birimi ise, bireyin dünyaya geldiği andan itibaren içine dahil olduğu ilk sosyal çevre olan ailedir. Aile, yalnızca biyolojik sürekliliği sağlayan bir yapı olmanın ötesinde, bireyin kimliğinin, normlarının ve sosyal benliğinin şekillendiği en kritik toplumsal kurumdur. Sosyolojik perspektiften bakıldığında, aile aynı zamanda "*birincil grup*" kavramının tüm özelliklerini barındırmaktadır. Yüz yüze, samimi, duygusal, sürekli ve yüksek derecede bir dayanışmaya dayalı ilişkilerin hâkim olduğu bu grup, bireyin toplumsallaşma sürecinin ilk ve en kalıcı izlerini taşımaktadır. Geleneksel tanımlarda aile, evlilik ve kan bağı temelinde şekillenen, eşler, çocuklar ve kardeşler arasındaki etkileşimlerden oluşan bir yapı olarak ele alınırken, modern toplumlarda daha çok anne, baba ve çocuklardan müteşekkil "*çekirdek aile*" modeli öne çıkmaktadır. Bu dönüşüme rağmen ailenin birincil grup olarak taşıdığı işlevler (sevgi, güven, aidiyet duygusu sunma, norm ve değer aktarımı, kültürel sürekliliği sağlama ve psikolojik sığınak olma) varlığını ve önemini korumaktadır

Ancak, 21. yüzyılın hâkim paradigması haline gelen dijitalleşme ve teknolojik dönüşüm, toplumsal yapının tüm katmanlarını olduğu gibi, aile ve çocuk ilişkisini de derinden etkilemekte ve yeniden tanımlamaya zorlamaktadır. Dijital çağ, aileyi ve onun birincil grup dinamiklerini, tarihte benzeri görülmemiş bir ikilem ve gerilim alanının merkezine yerleştirmiştir. Bir yandan dijital teknolojiler, çocuklara bilgiye sınırsız erişim, alternatif öğrenme yolları, yeni sosyalleşme biçimleri ve yaratıcı ifade alanları sunarak eşi görülmemiş fırsatlar yaratmaktadır. Diğer yandan ise siber zorbalık, mahremiyet ihlalleri, uygunsuz içerik maruziyeti, dijital bağımlılık ve kişisel verilerin kötüye kullanımı gibi karmaşık riskler, çocuğun fiziksel, psiko-

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ahmetbektas@gumushane.edu.tr, Orcid: 0000-0002-6671-2057

lojik ve sosyal gelişimini tehdit eden unsurlar olarak belirmektedir. Bu diyalektik gerilim, ebeveynlik pratiklerini de dönüştürerek "*dijital ebeveynlik*" adı verilen, geleneksel rolleri aşan yeni bir sorumluluklar ve stratejiler bütününü gerekli kılmaktadır. Bu noktada, ailenin bir "*grup*" olarak yapısını anlamak, dijital dönüşümün etkilerini analiz etmek için kilit bir başlangıç noktasıdır. Sosyal bir grup, karşılıklı beklentiler temelinde düzenli etkileşimde bulunan, ortak bir kimlik ve "*biz*" bilinci taşıyan iki veya daha fazla bireyden oluşur. Aile, bu tanımı birebir karşılamaktadır. Üyeleri arasında tanınabilir bir yapı, sosyal roller, karşılıklı ilişkiler, davranış normları ve ortak hedefler bulunur. Çocuk, bu grubun merkezindeki aktördür ve sosyalleşme sürecinin ilk adımlarını, öncelikle oyun aracılığıyla bu birincil grup içinde atar. Oyun, çocuğun dünyayı keşfettiği, sosyal rolleri deneyimlediği, kuralları içselleştirdiği ve aile içindeki normatif çerçeveyi öğrendiği temel bir araçtır. Ailenin kültürel değerleri, sosyo-ekonomik statüsü ve eğitim düzeyi, oyunun biçimini ve içeriğini şekillendirerek çocuğun gelecekteki sosyal davranış kalıplarının temelini oluşturur.

Ne var ki, dijitalleşme ile birlikte çocuğun "*oyun*" ve "*sosyalleşme*" alanları köklü bir değişime uğramıştır. Geleneksel yüz yüze, samimi aile ve akran oyunlarının yanı sıra, çevrimiçi oyunlar, sosyal medya platformları ve anlık mesajlaşma uygulamaları, çocuğun zamanının önemli bir kısmını geçirdiği yeni sanal sosyalleşme alanları haline gelmiştir. Bu durum, çocuğun aile içindeki "*çocuk*" rolünü, sanal ve gerçek dünyada birbirinden farklılaşan "*dijital kimliklere*" dönüştürmekte; ebeveyn-çocuk ilişkisini de bu yeni alan üzerinden yeniden konumlandırmaktadır. Ebeveynler, bir yandan çocuklarının dijital fırsatlardan azami ölçüde yararlanmasını isterken, diğer yandan onları dijital risklerden koruma kaygısı taşımakta ve bu "*dijital ikilem*" karşısında çeşitli arabuluculuk stratejileri geliştirmektedir.

Ele alınan bu araştırma, işte bu karmaşık ve dinamik dönüşümü, "*birincil bir grup olarak aile*" merceğinden anlamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel argümanı, dijital çağda sağlıklı aile-çocuk ilişkisinin, ancak ailenin bir sosyal grup olarak taşıdığı temel işlevlerin (güven, iletişim, norm aktarımı) dijital alana aktarılması ve bu alana özgü risk ve fırsat dengesinin kurulmasıyla mümkün olabileceğidir. Bu bağlamda, araştırma öncelikle sosyolojide grup kavramını ve birincil grup olarak ailenin özelliklerini teorik bir çerçevede ele alacaktır. Ardından, çocuğun ilk sosyalleşme alanı olarak aile içindeki konumu ve oyunun bu süreçteki rolü incelenecektir. Sonrasında, dijitalleşmenin aile-çocuk ilişkisi üzerindeki dönüştürücü etkisi, yarattığı fırsat-

lar ve riskler bağlamında analiz edilecektir. Dijital ebeveynlik kavramı, ebeveynlerin benimsediği arabuluculuk stratejileri (aktif, kısıtlayıcı, teknik) ve bu stratejileri şekillendiren faktörler (sosyo-ekonomik statü, eğitim, yaş, cinsiyet, teknoloji erişimi) detaylıca tartışılacaktır. Son olarak, dijital uçurumu derinleştiren yapısal eşitsizliklere karşı, aile-okul iş birliğine dayalı, çok katmanlı politika ve eğitim önerileri sunularak, dijital çağda ailenin birincil grup işlevlerini sürdürebilmesi için bir yol haritası çizilecektir.

Grup Olgusunun İzahı

Grup kavramı insan birlikteliklerinin oluşumunda önemli bir işleve sahiptir. Fitcher, grubu sosyal bilimlerde karşılıklı ilişkide bulunan insanların oluşturduğunu bundan ötürü grubun bir anlam dünyasına sahip olduğunu ifade etmektedir (Fitcher, 2009). Dolayısıyla grup kavramını ele alırken kişiler arası ilişkiler bağlamında değerlendirmek gereklidir. Günlük yaşamımızda toplum içinde yer alan birçok kişiyle ilişki içinde oluruz. İnsanoğlu var olduğundan beri bu ilişki giderek çoğalma göstermiştir. Neticesinde grup dediğimiz kişilerin bir araya gelerek oluşturduğu bir yapı ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Bilgiseven, grubun oluşumunda birden fazla insanın var olması gerektiğini, hedefe ulaşmak için karşılıklı ilişkilerin olması gerektiğini ve bireylerin "*biz*" duygusuna sahip olmasını gerektiği ifade etmiştir (Bilgiseven, 1995). Marshall ise, grup kavramını açıklarken kavramın sosyolojinin en önemli ve en fazla kullanılan kavramlarından biri olduğunu, grup kavramının bir birlik duygusunu paylaşsın ya da paylaşmasın düzenli bir toplumsal etkileşim içinde olsun ya da olmasın her türlü insan bileşimi için kullanıldığı üzerinde durmuştur (Marshall, 2005). Freud ise grubu açıklarken, grubu bir araya getiren kişiler kim olursa olsun, yaşam biçimleri, sahip oldukları meslekler, kişilik özellikleri, zekâ düzeylerinin aynı ya da farklı olabileceğini ifade etmektedir. Ona göre grup üyeleri bunları ortak varlığa ekleyerek bir grup oluştururlar. Dolayısıyla bu bireylerin grup içindeki düşünme, hissetme ve davranma tarzları her bir bireyin yalnızken nasıl düşündüğünden, hissettiğinden ve davrandığından oldukça farklı bir yapıya sahiptir (Freud, 2014). Bozkurt ise grubu, fiziki olarak bir araya gelmiş bireylerin toplamı olarak tanımlamıştır. Aslında onun bu tanımı herhangi bir futbol maçının izleyicisi olan yığınlarda grup olarak tanımlanmaktadır (Bozkurt, 2015). Dolayısıyla bir grubun üyesi olmak için grup üyelerinin hepsinin aynı anlam dünyasına sahip olması gerekmemektedir. Sadece grubun şartlarına uymaları gereklidir. Meselâ, bir uçakta giden yolcular ne

kadar fazla olsa da bir grup değildir. Çünkü belli bir grup bilinci için bir arada değillerdir. Dolayısıyla ortak bir bilinç söz konusu değildir. Bu yönüyle grupta ortak bir bilincin olması gereklidir.

Toplum içinde her birey kendini bir veya birçok gruba yakın hissetmektedir. Aslında grup kavramının özünde genel niteliklere sahip kişilerin bir araya gelerek oluşturduğu bir birliktelik söz konusudur. Meselâ, fotoğrafçılık kulüpleri birer grup özelliği gösterir. Kuş fotoğrafçılığı, doğa fotoğrafçılığı, vahşi yaşam fotoğrafçılığı vb. aktiviteler tek bir kişinin varlığıyla gerçekleşmemektedir. Bu alanlara ilgi duyan fotoğraf severler bir araya gelerek bir grubun oluşumuna zemin hazırlarlar. Bunu bazen dernekler aracılığıyla bazen de günümüzde oldukça yaygın olan sosyal medya ve dijital platformlar aracılığıyla gerçekleştirirler.

Sosyal bir grup, karşılıklı beklentiler temelinde düzenli olarak etkileşimde bulunan ve ortak bir kimliği paylaşan iki veya daha fazla kişiden oluşur. Bu tanımdan, hepimizin birçok türde sosyal gruba ait olduğumuzu görmek kolaydır: ailelerimiz, farklı arkadaş gruplarımız, katıldığımız sosyoloji sınıfı ve diğer dersler, iş yerlerimiz, üyesi olduğumuz kulüpler ve organizasyonlar vb. Nadir durumlar dışında, herhangi birimizin tamamen yalnız yaşadığını hayal etmek zordur. Tek başına yaşayan insanlar bile aile üyeleri, iş arkadaşları ve arkadaşlarıyla etkileşimde bulunur ve bu ölçüde hala birkaç grup üyeliğine sahiptir.

Grup Olgusunun Özellikleri

Toplumların olduğu/bulunduğu her yerde grup(*lar*) vardır. İnsanlar bu toplumlar içerisinde yaşayarak hayatlarını devam ettirirler. Yukarı da grup kavramını izah ederken belli isimler üzerinden grubun belirli tanımları üzerinde durmaya çalıştık. Bilindiği üzere grubun belirli özellikleri vardır. Bu özellikler ortaya konulurken her düşünce insanı grubun niteliklerini ve ayırt edici özelliklerini açıklamaya çalışmışlardır. Bunlardan biri olan Fichter, grubun özelliklerinin belirli anlamlara işaret ettiğini söyleyerek şu şekilde sıralamıştır;

1) Bir grup tanımlanırken üyeleri ve dışardaki gözlemcilerce tanınabilmelidir. Böylesi bir durum, her grup üyesi diğer üye ve üye olmayanlar tarafından tanınmalıdır, demek değildir. Bunlar gizli bir dernek, loca ve yarenlik gibi gruplardır. Böylesi gruplarda üyelerin isimleri gizlenmekte, ancak herkes bu grupların varlığından haberdar olabilmektedirler. Büyük

şehirlerde oldukça fazla grup vardır. Herkes bu gruplardan haberdar olmayabilmektedir. Ancak bu gruplar yine de bilinmekte, bilimsel araştırmalara/çalışmalara konu edilebilmektedir.

2) Gruplar sosyal bir yapıya sahiptir. Çünkü grup içinde bulunan her üyenin diğer pozisyonlarla ilişkisi vardır. Dolayısıyla sosyal tabakalaşma ve statü mevkilenmesi en küçük gayri resmi gruplaşmada bile bulunabilmektedir.

3) Grupta yer alan her üye/birey kendine ait toplumsal bir role sahiptir. Üyenin gruba katılımı bu yolla gerçekleşir. Üyeler rollerini oynamaktan vazgeçmesi durumunda grupta ortadan kalkmaktadır. Gruplarda örgütlenme söz konusudur. Örgütlenmenin olmadığı örgütlenmiş biçimde herhangi bir kişisel eylemin bulunmadığı bir grubu düşünmek söz konusu değildir.

4) Grupta karşılıklı ilişkiler önemli bir işleve sahiptir. Grup üyeleri arasında iletişim ve temas olmalıdır. Grup üyelerinin tek yönlü bir toplumsal süreci söz konusu değildir. Toplumsal süreç birlikte yahut karşılıklı olmak zorundadır.

5) Toplum içinde yer alan her grubun üyesinin belirli rolleri vardır. Söz konusu roller bireylerde davranışa dönüşerek bir norm haline gelmektedir. Dolayısıyla gruplarda davranış normları göze çarpmaktadır. Davranış normlarında yazılı olma şartı ve yönetmeliklere geçmiş olma zorunluluğu yoktur. Davranış normları gruba ait üyeler tarafından bilinmekte, anlaşılan ve izlenen davranış örüntüleridir.

6) Belirli bir grubu oluşturan üyeler ortak ilgi ve değerleri birlikte paylaşırlar. Böylesi ilgi ve değerlere bazı gruplarda itina ile sahip çıkılmaktadır. Bazı gruplarda ise ortak ilgi ve çıkarlar son derece belirsiz olabilmektedir. Böyle bir durum, ortak ilgi ve çıkarların varlığı ancak değerlerde bir çatışma çıkması ve bu çatışmanın grubun dağılmasına yol açması halinde anlaşılabilmektedir.

7) Toplumsal yapıda grup eyleminin yöneldiği belli başlı toplumsal amaçlar olmalıdır. Her grubun farklı dereceleri vardır, ancak bunlar yalnızca birkaç gaye hedeflemektedir (Fitcher, 2009).

Genel olarak Fitcher'in grubun özelliklerine yönelik bu tespitleri sosyal bir grubu ortaya koymak açısından işlevseldir. Sosyal bir grubun günlük anlamda çoğul bir ifadeyi çağrıştırdığı bilinmektedir. Söz konusu kalabalığın grup özelliği gösterebilmesi için ortak bir amacının ve ortak normlarının

olması gibi niteliklerin bir arada yer alması gereklidir. Genellikle grupların bu özelliklere sahip olması gerekir, diğer taraftan grupta bir etkileşimde olmalıdır. Söz konusu etkileşim neticesinde birden fazla insan olması grubun oluşumu açısından bir anlam ifade etmektedir. Etkileşimin olması için bireyler arasında kendi varlıklarından haberdar olmaları bile yeterlidir. Ancak grubun gerçek varlığı belirli ortak özellikleri paylaştığı zaman daha fonksiyonel olabilmektedir. Kısacası toplumsal yapıda grupları anlamlandırabilmek için gruplara özgü özellikleri göz önünde bulundurmak gereklidir. Meselâ, bunlar grup içindeki etkileşimler, ortak hedef ve çıkarlardır (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014).

Grupların Yapısal Olarak Sınıflandırılması

Her grubun yapısal bir işlevi vardır. İnsanoğlunun varlığından beri her birey bir grup içinde yer almıştır. Tarihsel süreçte bireylerin grup algıları da sürekli değişmiştir. Aynı zamanda her toplumun kendine özgü gruba ilişkin tespitleri olmuştur. İnsanlar sosyal yapıda bir gruba üye olmak için çaba göstermişlerdir. Bunun oldukça haklı nedenleri vardır. Bireylerin gruba katılma isteklerinin belki de en önemli nedeni kişinin kendisini yalnız hissetmeme isteğidir. Çünkü bireyler toplum içinde tek kalmak istememektedir. Meselâ, üniversiteyi dışarda başka bir ilde okuyan aile ortamından ayrılıp tek başına kalan öğrencinin bir kulübe üye olmak isteği onun birlikte arkadaşlık edeceği insanlara ihtiyaç duyması onun sosyal yaşamın tabi bir zorunluluğudur. Söz konusu öğrenci fotoğrafçılık, dağcılık gibi birçok kulübe üye olarak bu eksikliğini gidermeye çalışmakta, sosyal yapıda bir gruba üye olmakla yalnızlığını gidermektedir.

Grubun kendine özgü yapısal özellikleri bulunmaktadır. Söz konusu bu özellikler her grupta farklı olarak ele alınmış ve incelenmiştir. Çünkü gruplar çok çeşitli bir yapıya sahiptir. Bu çeşitlilik grupların sınıflandırılmasına da yansımaktadır. Her sosyal grup tanımlanmış olan birtakım özelliklere sahip olmalıdır. Ancak bundan sonra gruplar bu özelliklerin her biri açısından bir süreklilik gösterip göstermediğine bakılarak sınıflandırılmaktadır. Söz konusu özelliklerden bazıları diğerlerinden daha önemli olabilir. Ona göre gruplar yapıya, sosyal role, karşılıklı ilişkilere, davranış standartlarına, sosyal değerlerin ve hedeflerin çeşidine göre sınıflandırılabilir (Fitcher, 2009). Grupların sınıflandırılırken ne gibi özelliklerin olmasını gerektiğini belirten Bottomore'ye göre gruplar farklı özellikler gösterdiği için onları belirli sınıflandırmalara ayırırız. Sosyal grupları sınıflandırmanın birçok

yöntemi ve özelliği bulunmaktadır. Bunlar grubun kuruluş gayesi, grupta yer alan üyelerin ilişkileri, grubun toplumsal mı yoksa bireysel mi oluşu, grubun çapı, grubun hangi süreden yani ne zamandan beri var olduğu gibi özelliklerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Bottomore, 2015).

Aile sosyolojisi açısından bakıldığında, grupların yapısal işlevleri ve bireylerin gruba katılma nedenleri aile kurumunun temel önemini daha iyi anlamayı sağlar. Nasıl ki bireyler yalnızlıklarını gidermek, aidiyet duymak ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli gruplara yöneliyorsa, aile de bireyin ilk ve en güçlü aidiyet kaynağıdır. Aile, bireyin sosyal dünyaya adım attığı, değerleri öğrendiği, roller geliştirdiği ve kendisini güvende hissettiği birincil gruptur. Söz konusu grupta, ilişkiler, amaç, süreklilik ve değerler gibi ölçütler ailede en belirgin hâliyle görülür. Çünkü aile hem kalıcı bir sosyal yapı hem de bireylerin duygusal, kültürel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılayan temel gruptur. Bu açıdan aile, sosyal yaşamda bireyin başka gruplara yönelme motivasyonlarını şekillendiren ilk deneyim alanı olup tüm grup üyeliklerinin temel referans noktası niteliğindedir.

Birincil Grup Olarak Aile İçinde Çocuğun Günümüzdeki Değişimi

Gruplar sosyolojisinde birincil gruplar önemli bir fonksiyona sahiptir. Söz konusu grup ilişkisinde yakın, yüz yüze ilişkiler ve iş birliği vardır (Turner, Beeghly ve Powers, 2018). Yüz yüze ilişki birey açısından mühim olduğundan dolayı birincil olarak isimlendirilir. Birincil gruplardaki deneyimler ilk olarak toplum içindeki en küçük birim olan aile içerisinde gerçekleşir. Çünkü kişinin sosyalizasyon süreci ilk olarak aile de başlamaktadır. Doğumundan itibaren kişi aile içerisinde bulunmaktadır. Diğer taraftan bireyin yaşamı boyunca yaptığı arkadaşlıklarda birincil gruplar içerisinde değerlendirilmektedir. Kişi bu arkadaşlık grupları içinde kendisini rahat hissettiği için arkadaşlık grupları da birincil grup içinde kendine yer bulur (Fitcher, 2009). Dolayısıyla birincil grupların en temel özelliğinde biz duygusu hakimdir. Birincil grupları toplum içerisinde küçük gruplar olarak nitelendiririz. Çünkü bu grupların özelliğini göz önüne aldığımızda daha çok aile, arkadaşlık ve akrabalık ilişkileri gibi küçük çapta birliktelikler karşımıza çıkmaktadır. Birincil gruplarda sadece bireyler değil toplumlar da yaşamını özünü oluşturmaktadır. Birincil grubun toplumsal yapı içinde var olan aile ve çocuk ilişkisi günümüz değişen dijital çağında önemli bir fonksiyonelliğe sahiptir. Aile yapıları ve çocuk ilişkileri her gün farklı bir yapıya dönüşmekte ve sürekli bir değişim geçirmektedir. Geleneksel toplumlardan

günümüz dijitalleşme çağının ve yapay zekâ teknolojilerinin ileri safhalara geldiği bu zamanlarda birincil bir grup olan aile ve çocuk ilişkileri değişime uğramıştır. Pekâlâ toplumsal yapıda hem bir kurum hem de birincil bir grup olarak değerlendirilen aile yapıları nasıl değişmekte ve çocuklar söz konusu dijital çağda nelerle karşılaşmaktadır? Ebeveynler çocukların bu çağa uyumunda ne gibi tedbirler almakta ve ileriye dönük çocukları için neler yapmaktadırlar? Bu sorular günümüz aile yapısında çocuklar için hayati öneme sahiptir. Her ebeveynin çocuğunu eğitirken bu soruları karşılayacak şekilde bir öngörüleri olmalıdır.

Çocuğun İlk Grubu Olarak Aile

Aile toplumun en küçük birimi olarak sosyal yapıda önemli bir konuma sahiptir. Aile hem kurum olarak hem de grup kavramı perspektifinde değerlendirilebilmektedir. Grup açısından aile incelendiğinde birincil grubun özelliklerine sahiptir. Günümüzde aile genel olarak çekirdek aile olarak varlığını korumaktadır. 1950'lere kadar geniş aile daha fazla grup içinde belirginken artık köyden kente göçle birlikte grup içinde çekirdek aileye doğru bir evrilme gerçekleşmiştir. Günümüz çekirdek ailesi anne-baba-çocuklardan oluşan bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla toplumun bir birimi olarak aile grubunda bu üçlünün daha etkin olduğu görülmektedir. Geleneksel geniş ailedeki akrabalık ilişkileri ve iş birliği gibi durumlar kente göçle birlikte devam etse de etkisi azalmıştır. Günümüz ailelerinde daha çok bu ilişkiler ebeveynler ve çocuklar arasında gerçekleşmekte hatta çocuklar zamanla iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte ebeveynlerden uzaklaşarak farklı akran gruplarına dahil olmaktadırlar.

Aile, sosyolojinin alt bir uzmanlık alanıdır. Aile, toplumsal yapıyı meydana getiren toplumsal kurumların başında gelerek toplumun temelini oluşturmaktadır. Ailenin toplumsal bir özelliğe sahip olma özelliği geleneksel aile yapılarından günümüz aile yapılarına gelinceye dek değişerek devam etmektedir. Dolayısıyla aile kurumu bazı değişikliklerle birlikte varlığını korumaktadır (Doğan, 2016; Aydın, Şahin ve Bahadır, 2015). Ancak 1970'lerden günümüze gelinceye kadar her ne kadar aile varlığını korusa da sosyal yapıdaki değişmelerin hızı ailenin sosyal bağlamının sergilenmesi ve yeniden tanımının yapılması zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Hem küresel mekânda hem de hızlı akan küçük zaman dilimleri içinde vücut bulan sosyal değişme süreçleri toplumun ve ailenin çok karmaşık biçimlere ve yapılara dönüşmesine yol açmaktadır (Sayın, 2020). Aile, insan toplu-

munun en eski, en evrensel ve en temel örgütlenme biçimi olarak, yalnızca bireyleri bir araya getiren bir yapı değil, aynı zamanda toplumun mikro düzeydeki aynası ve temel taşıdır. TDK'nın (2005) vurguladığı gibi, aile; evlilik, kan bağı ve soy ilişkileri temelinde şekillenir ve eşler, çocuklar, kardeşler arasındaki sürekli etkileşimlerden oluşur. Bu özellikleriyle aile, sosyolojideki "birincil grup" tanımının tüm niteliklerini taşır: yüz yüze, samimi, duygusal ve sürekli ilişkilerin yaşandığı, bireyin kimliğinin ve sosyal benliğinin inşa edildiği ilk ve en kritik sosyal çevredir.

Günümüz koşullarında, özellikle kentsel ve modern toplumlarda, aile çoğunlukla anne, baba ve çocuklardan oluşan "çekirdek aile" modeliyle tanımlanmaktadır (Canatan, 2024). Bu model, modern yaşamın hareketliliğine ve bireyselliğine uyum sağlamış olsa da ailenin birincil grup olarak temel niteliklerinden taviz vermez. Aksine, bu küçük birim içinde duygusal bağlar, dayanışma ve samimiyet daha da yoğunlaşabilir. Aydın'ın (2000) 'de belirttiği üzere, iki bireyin birlikteliği etrafında şekillenen bu yapı, biyolojik soyun devamının yanı sıra, toplumsal birlikteliğin ve dayanışma ruhunun da sürekliliğini sağlayan bir mekanizmadır. Bu noktada aile, en temel insani ilişkilerin (sevgi, güven, bağlılık) ilk deneyimlendiği ve öğrenildiği birincil okul işlevi görür. Ailenin birincil grup olarak işlevleri son derece çok yönlü ve hayatidir. Sayın'ın (2020)'de kapsamlı tanımında ifade edildiği gibi, aile, biyolojik yakınlık temelinde neslin sürdürülmesini sağlarken, aynı zamanda toplumsallaşmanın ilk ve en etkili gerçekleştiği alandır. Çocuk, dilini, normlarını, değerlerini ve kültürünü ilk olarak aile içinde özümser. Bu aktarım, yalnızca bilgi transferi değil, bir duygusal ve ahlaki eğitim sürecidir. Aile, bu sayede kültürel birikimin kuşaklar arası taşıyıcısı rolünü üstlenir. Erkal'ın (2014)'de vurguladığı gibi, aile aynı zamanda bireyin biyolojik (barınma, beslenme), ekonomik (geçim, kaynak paylaşımı), psikolojik (sevgi, güven, ait olma duygusu) ve korunma ihtiyaçlarını karşılayan temel bir kurumdur. Ekonomik bir birim olarak iş bölümü yapar, psikolojik bir sığınak olarak bireyleri dış dünyanın stresinden korur ve hukuki bir çerçeve içinde hak ve sorumlulukları düzenler. Dini inanç ve pratiklerin aktarılmasında da genellikle birincil kaynak konumundadır. Bu çok boyutlu işlevleriyle aile, bireyin dünyayı anlamlandırmasında merkezi bir rol oynar.

Sonuç olarak, aile, toplumsal yapının çimentosu ve insan hayatının merkezidir. Bir yandan bireye kimlik, güvenlik ve sevgi sunan birincil bir sosyal grup, diğer yandan topluma uyumlu bireyler yetiştirerek kültürün

sürekliliğini, toplumsal düzenin yeniden üretimini ve dayanışmanın gücünü sağlayan temel bir kurumdur. Biyolojik bir gereklilikten çok daha fazlası olan aile, duygusal bağların en derin yaşandığı, normların içselleştirildiği ve bireyin "*insan*" olma sürecinin tamamlandığı eşsiz bir birincil gruptur. Hem bireyin mutluluğu hem de toplumun sağlıklı işleyişi, bu karmaşık ve çok işlevli yapının sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürmesine bağlıdır.

Ailenin yukarıdaki tanımlarına benzer birçok tanımı yapmak mümkündür. Her toplumun içinde yaşadığı normlara, değerlere göre şekillenmiş aile tanımları vardır. Ailenin tanımlarından anlaşılacağı üzere ailenin birçok üyesi bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisinin anne ve babanın birlikteliğinden olan çocuk olduğu bilinmektedir. Çocuk aile içinde sosyalleşebilen bir bireydir. Sosyalleşmesini bu ortamda yaşayarak gerçekleştiren çocuk, ilerleyen zaman içinde içgüdüleri ve kendine dönük beklentilerinden sıyrılarak ilişki ağını genişletmektedir. Böylece bireysellikten kurtularak, toplumsal bir varlık olmaya başlamıştır. Çocuk elde ettiği bu imkânı içinde bulunduğu aile kurumundan sağlamıştır (Şentürk, 2019; Yörükoğlu, 2023; Tunca, 2022). Aile kurumu, sosyolojide yalnızca biyolojik neslin devamını sağlayan bir yapı değil; aynı zamanda toplumsal düzenin yeniden üretildiği temel bir kurum olarak görülmektedir. Çocuğun dünyaya gelmesi, aileye hem işlevsel hem de sembolik bir anlam kazandırmakta dolayısıyla çocukta, ailenin meşruiyetinin ve sürekliliğinin somut göstergesi haline gelmektedir. Geleneksel toplumlarda aile, ekonomik üretim, otorite ve değer aktarımı açısından merkezi bir konumda iken; modern toplumlarda işlevleri dönüşse de hâlâ ilk sosyalleşme aracı olarak çocuğa kimlik, aidiyet ve toplumsal rol kazandırmaktadır. Böylelikle aile, çocuğun toplumsal yapıyla ilk temasını kuran ve bireyi toplumun normlarına uyumlu hale getiren birincil grup olma özelliğini devam ettirmektedir (Akın, 2024).

Ailenin toplumsal yapıda birçok işlevi bulunmaktadır. Söz konusu bu işlevler ailenin hem kurum hem de grup açısından çocuğun gelişiminde belirli etkileri bulunmaktadır. Aileyi toplumsal bir grup olarak ele aldığımızda, onun temel işlevleri çocukluğun nasıl şekillendiğini anlamamız açısından önemli ipuçları sunar. Ailenin biyolojik, sosyalleştirme, kültür aktarma, ahlaki ve ekonomik işlevleri; çocuğun dünyayı algılayışını, değerlerini ve sosyal kimliğini belirleyen ilk toplumsal çerçeveyi oluşturur. Üreme işlevi neslin devamını sağlarken, sosyalleşme işlevi çocuğun toplumla kurduğu ilk bağı kurar. Çocuk; aile ortamında dil, davranış kalıpları, sosyal roller ve iletişim biçimleri gibi temel yetkinlikleri öğrenir. Kültür aktarma

işlevi sayesinde çocuk, yalnızca ailesinin değerlerini değil, aynı zamanda içinde yaşadığı toplumun normlarını ve kültürel kodlarını da içselleştirir. Birlikte yaşama ve dayanışma işlevi, çocuğa toplumsal uyum ve aidiyet duygusunu kazandırırken; ahlaki işlev, doğru-yanlış, mahremiyet, sorumluluk ve saygı gibi değerlerin gelişimine temel oluşturur. Ekonomik işlev ise çocuğun kaynak kullanımı, paylaşma, üretim ve tüketim bilincini şekillendirir. Bu açıdan bakıldığında aile, çocukluk deneyiminin yalnızca başlangıç noktası değil; aynı zamanda çocuğun ileride katılacağı diğer tüm sosyal grupları anlamlandırmasını sağlayan bir modeldir (Doğan, 2016). Kısacası, çocukluk, aile işlevleri üzerinden hem bireysel hem toplumsal kimliğin inşa edildiği bir süreç olarak görülmelidir. Çocuk toplumsal yaşam içinde bu işlevlerini yerine getirirken belirli gruplara da dâhil olmaktadır.

Aile, Oyun ve Sosyal Grupların Dönüşen Sosyolojisi

Toplumsal yaşamın temel bir parçası olan oyun, akran ve okul grupları; çocuğun kişilik gelişiminden toplumsal uyum becerilerine kadar birçok alanda belirleyici rol oynayarak onun dünyayı anlama, kendini ifade etme ve sosyal ilişkiler kurma süreçlerine güçlü bir zemin hazırlamaktadır. Dahası söz konusu bu gruplar çocuğun hem birincil grup içinde yer aldığı aile ortamında hem de sonrasında sosyal yaşamında onun sonraki yaşantısına mühim katkılar sağlamaktadır. Çocuk dahil olduğu her grupta oyun oynamak istemektedir. Çocuğun doğasında oyun oynamak vardır. Çocuk hem aile içinde hem okulda hem de akran grubu içinde oyun oynamaktadır. Pekâlâ, oyun dediğimiz bu şey nedir ve çocuk için neden bu kadar önemlidir?

Oyun, çocuğun yaşamında önemli bir işlevselliğe sahiptir. Oyun tarih boyunca toplumsal yaşam da tartışılmıştır. Her çocuğun okula başlamadan önceki yaşamı oyunla geçmektedir. Onun aslında bu boş zamanının oyunla geçirmesi onun eğitiminin bir parçasıdır (Tezcan, 2023). Oyun, çocukların gelişiminde merkezi bir yere sahip olan; fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal öğrenmeyi destekleyen çok boyutlu bir kavramdır. Araştırmacılar oyunun değeri konusunda hemfikir olsa da oyunu kesin bir tanıma oturtmak güçtür. Çünkü oyun; içsel motivasyonla gerçekleştirilen, gönüllü, eğlenceli, süreç odaklı, kurallı ya da kuralsız olabilen zaman zaman gerçeği aşan ama aynı zamanda gerçek dünyayı yansıtan bir etkinliktir. Huizinga (2006)'da oyunu, sıradan yaşamın dışında özgürce gerçekleşen bir faaliyet olarak tanımlarken, Vygotsky (2016)'da oyunun içinde kuralları ve hayali durum-

ları merkeze aldığını belirtmektedir. (Rubin vd. (1978)'de oyunun amaçtan çok sürece odaklandığını vurgulamaktadır. Parten (1932)'de ise oyunu toplumsal düzeyde incelemektedir. Ona göre sosyal oyun düzeyleri, çocukların oyunla birlikte artan sosyal olgunluğunu göstermektedir. Bunlar tek başına oyun, paralel oyun, birlikte oyun ve işbirlikçi oyunlardır. Bu sınıflandırma, çocukların akranlarıyla etkileşim becerilerinin oyun yoluyla nasıl geliştiğini ortaya koymaktadır. Geniş bir araştırma alanı olan oyun, her yaştan çocuk için doğal bir öğrenme aracıdır. Aynı zamanda oyun yaratıcılığı, problem çözmeyi, iletişimi ve sosyal becerileri desteklemektedir. Oyun aynı zamanda çocukların hayal dünyası ile gerçek yaşam arasında köprü kurarak dünyayı anlamlandırmalarına ve yaşamın gerektirdiği temel becerileri edinmelerine olanak tanımaktadır. Dahası oyun, çocuğun yaşamında önemli bir yere sahip olan, kültürel olarak şekillenen ve gelişimin doğal bir parçası olan çok yönlü bir etkinliktir. Fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimi destekler; ancak tanımlaması güçtür çünkü gönüllü, eğlenceli, içsel motivasyonlu ve hem kurallı hem kuralsız olabilen esnek bir yapıya sahiptir. Kısacası oyun, çocukların dünyayı anlamlandırmasını, yaratıcılık ve iletişim becerilerini geliştirmesini sağlayan temel bir öğrenme aracıdır.

Çocuğun psikolojik ve sosyal gelişiminde oyun, temel bir ihtiyaç ve öğrenme aracı olarak belirgin bir önem taşımaktadır. Fıtratı gereği oyun yoluyla dünyayı keşfeden çocuk, bu etkileşimi ilk olarak aile ortamında gerçekleştirmekte ve oyunun sosyal anlamını bu birincil grup içerisinde kazanmaktadır. Çocuğun ilk sosyal grubu olan aile, oyunun biçimsel, içeriksel ve anlamsal çerçevesinin oluşmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu çerçeve, ailenin kültürel değerleri, sosyo-ekonomik statüsü ve eğitim düzeyi gibi sosyolojik değişkenler tarafından şekillenmekte ve çocuğun norm içselleştirme sürecini doğrudan etkilemektedir. Aile içinde edinilen bu ilk normatif yapı, çocuğun sonraki sosyal yaşamında rol alma ve davranış kalıplarını benimseme süreçlerine temel teşkil etmektedir. Çocuğun sosyalleşme sürecinde, aile ortamından çıkıp kreş, okul ve akran grupları gibi ikincil sosyal çevrelere dahil olmasıyla birlikte, sosyal rolleri ve kimlik algısı farklılaşmaya başlamaktadır. Bu geçiş, çocuğun sosyal dünyasını genişletmekte ve farklı grup dinamiklerine uyum sağlama becerisini geliştirmektedir. Aile içinde edinilen "çocuk" rolü, zamanla akran grupları içindeki "arkadaş" rolüne evrilmekte ve böylece çocuk, toplumsal yapı içinde çoklu sosyal pozisyonları deneyimleyerek sosyal kimlik çeşitliliğini artırmaktadır. Bu süreç,

aynı zamanda çocuğun sosyal bağlamlara göre rol esnekliği kazanmasını ve toplumsal hayata etkin katılımını desteklemektedir.

Çocuklar oyun grupları içinde kendilerine yer bulabilmektedirler. Bu yönüyle oyun çocuğa oldukça fazla katkı sağlamaktadır. Çocuklar oyun sırasında iş birliği yapma, rekabet etme, sırayla oynama, paylaşma ya da kuralları kendi lehlerine değiştirmeye çalışma gibi birçok davranışı aslında belirli "*seçimler*" üzerinden gerçekleştirmektedirler. Bu seçimler, tıpkı oyun kuramında olduğu gibi hem diğer çocukların davranışlarından etkilenir hem de onların davranışlarını etkilemektedir. Bu nedenle, çocukların sosyal gruplar içinde nasıl strateji geliştirdikleri, çatışmaları nasıl yönettikleri, birlikte hareket etmeyi nasıl öğrendikleri ve sosyal kuralları nasıl içselleştirdikleri oyun kuramının sunduğu çerçeveyle daha iyi anlaşılabilmektedir. Böylece oyun kuramı çocukların sosyal etkileşimlerini yalnızca eğlence olarak değil, aynı zamanda sosyal öğrenme, güç dengeleri, iş birliği ve rekabet gibi süreçlerin yaşandığı karmaşık bir toplumsal alan olarak değerlendirmeye imkân sağlamaktadır (Marshall, 2005). Diğer taraftan Huizanga, "*Homo Ludens*" adlı eserinde oyun üzerinde dururken oyunun daha çok toplumsal yaşamdaki önemi üzerinde durmaktadır. Onun bu düşüncelerinden yola çıkarak oyun kavramı çocuk grupları bağlamında incelendiğinde, oyun alanının yalnızca bireysel gelişimi değil, çocukların grup içi etkileşimlerini de şekillendiren bir toplumsal ortam olduğu görülmektedir. Çocuk grupları ister akran grupları ister oyun arkadaşlıkları ister okul içi küçük topluluklar olsun, oyun ortak bir deneyim ve iletişim biçimi olarak kullanılmaktadır. Bu ortak oyun alanı, çocukların grup içinde roller üstlenmesini, iş birliği kurmasını, rekabeti yönetmesini ve sosyal düzeni birlikte oluşturmasını sağlamaktadır. Huizinga'nın "*olağan hayatın dışında*" dediği kurmaca oyun dünyası, çocuk grupları için aslında *bir* "*tür mikro-toplum*" işlevi görmektedir. Çocuklar bu mikro-toplumda kendi kurallarını yapmayı, tartışmayı, değiştirmeyi ve uygulayıp ihlal etmeyi öğrenmektedirler. Söz konusu süreçte liderlik, uyum sağlama, çatışma çözme, paylaşma, grup normlarını oluşturma gibi sosyal beceriler doğal bir şekilde gelişmektedir (Huizanga, 2006). Dolayısıyla oyun, çocuk grupları açısından yalnızca birlikte vakit geçirme etkinliği değildir. Toplumsal ilişkilerin denendiği, güç dengelerinin oluştuğu, kimliklerin görünür olduğu ve sosyal rollerin paylaşıldığı bir alan haline gelmektedir. Böylelikle oyun, çocuk gruplarının kendi iç dinamiklerini kurmalarına, toplumsal yaşamın kurallarını deneyimleyerek öğrenmelerine

ve kendilerini sosyal bir bütünün parçası olarak konumlandırmalarına imkân tanıyan çok boyutlu bir etkileşim ortamı olarak görülmektedir.

Çocuğun günümüzde iletişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte grup içi rolleri de değişime uğramıştır (Altıok, 2015). Aile, okul ve akran grupları içinde oyun oynamak için kendine yer bulan çocuk zamanla dijital teknolojilerin etkin olduğu oyunlara yönelmiştir. Böylesi bir ortamda yetişen çocuk belirli durumlarla karşıya kalmıştır. Çocuğun birincil grubun yüz yüze, iç içe ve samimi olan ilişkileri sanal ortamda birbirini görmeden ilişkilerin gerçekleştiği samimi olmayan insanlardan uzak bir ortamın varlığıyla karşı karşıya bırakmıştır. Çocuk artık dijital ortamın bir üyesi olmuş, bu da onun aile içi ve arkadaş ilişkilerinde birtakım değişiklere neden olmuştur. Peki bu kadar hızlı bir değişimin gerçekleştiği bu dijital çağda aile ve çocuk ne gibi durumlarla karşı karşıya kalmaktadır? Dijitalleşmenin yarattığı sanal ortam, ebeveynlerin çocuklarının sosyal gelişim sürecinde hangi tür sosyolojik, psikolojik ve davranışsal etkilerle karşılaşmalarına neden olmaktadır? Dijital çağda çocuğun gelişiminde ebeveynlere düşen sorumluluklar nelerdir?

Dijital Çağda Toplumsal Bir Grup: Aile ve Çocuk

Yaşadığımız çağ dijital teknoloji çağıdır. Söz konusu çağda günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, hayatın birçok alanında olduğu gibi aile ve çocukluğa bakışı da yeniden şekillendirmiştir. Günümüzde ebeveynlik rolleri, geçmiş kuşaklarla kıyaslandığında, dijital dönüşüm, değişen toplumsal normlar ve küreselleşmenin etkisiyle önemli ölçüde dönüşmekte ve daha karmaşık bir sosyal sorumluluklar bütünü haline gelmektedir. Geleneksel ebeveynlik rolleri, dijital çağın getirdiği yeni zorluklar ve dinamikler nedeniyle değişime uğramış ve "*dijital ebeveynlik*" adı verilen yeni bir kavram ortaya çıkmıştır. Dijital ebeveynlik, anne ve babaların çocuklarının dijital medya ve teknoloji araçlarını kullanmalarına yönelik sergiledikleri tutum ve davranışları ifade eden son zamanların en popüler kavramıdır (Biricik, 2021; Kopuz, Turgut ve Aslan, 2022). Dijital ebeveynler çağımızda belirli sorumluluklar üstlenebilmelidirler. Onlar çocuklarının dijital medyayı doğru bir şekilde kullanmaları için rehberlik edebilmeli ve onları sanal dünyadaki potansiyel tehlikelerden koruyabilmek için belirli yeterliliklere sahip olmak zorundadırlar. Bu yeterlilikler genellikle dijital okuryazarlık, dijital güvenlik ve dijital iletişim olmak üzere üç ana boyutta incelenmektedir. *Dijital okuryazarlık,* bilgiyi bilinçli bir şekilde dijital alanda bulma, üretme, düzenleme, analiz etme ve paylaşma becerisini içermekte-

dir. Dijital güvenlik ise, elektronik araçları kullanırken kişisel bilgi güvenliğini sağlamak amacıyla yazılım, donanım ve ağ teknolojilerinin güvenli ve bilinçli kullanımını ifade etmektedir. Son olarak, dijital iletişim, bireylerin dijital araçları kullanarak topluma katılma ve iletişim kurma yeteneğini kapsamaktadır (Akan, Keskin ve Şener, 2024).

Dijital teknolojiler, çağdaş çocukluk deneyimini ve aile dinamiklerini derinden dönüştüren merkezi bir etmen konumundadır. Söz konusu teknolojiler, çocukların gündelik pratiklerinin ayrılmaz bir bileşeni haline gelerek, onlara bilgiye erişim, alternatif öğrenme yolları ve yeni sosyalleşme biçimleri sağlayan çok işlevli bir ekosistem sunmaktadır. İnternet erişiminin temel bir hak olarak tanınması ise bu olanakların toplumsal değerini pekiştirmektedir. Bu bağlamda çocuklar, çevrimiçi multimedya içeriklerini tüketme, sosyal ağ platformlarında varlık gösterme, anlık iletişim kurma ve dijital oyunlar oynama gibi faaliyetler aracılığıyla giderek artan oranda zamanlarını sanal ortamlarda geçirmektedir (Ergen ve Sıktaş, 2025; Doğan ve Döğer, 2023). Dijital dünyanın sağladığı olanaklarla birlikte önemli çevrimiçi riskler ve tehditler de ortaya çıkmaktadır. Siber zorbalık, uygunsuz ya da şiddet içerikli materyallere maruz kalma, yabancılarla iletişim, kişisel verilerin kötüye kullanılması ve dijital bağımlılık gibi riskler, çocukların güvenliğini tehdit eden başlıca unsurlardandır. Çocukların dijital okuryazarlık becerilerinin yetersizliği ve sanal kimliklerin beraberinde getirdiği risklerin farkındalığındaki eksiklik, onları bu tehditlere karşı daha savunmasız bir konuma düşürmektedir (Kopuz, Turgut ve Aslan, 2022; Biricik, 2021; Çelebi, 2023; Selçuk, 2024).

Pandemi dönemi, çocukların dijital teknolojileri kullanma sürelerini daha da artırmıştır. Bu durum teknoloji bağımlılığı gibi sorunların psikososyal etkilerini gündeme getirmiştir. Teknoloji bağımlılığı, çocuklarda kaygı, stres, içe dönüklük, düşük benlik saygısı ve sosyal izolasyon riskini artırabilen bir halk sağlığı sorunu olarak görülmektedir. Aşırı teknoloji kullanımının fiziksel (obezite, kas-iskelet sistemi sorunları), psikolojik (depresyon, agresif davranışlar) ve sosyal (aile içi zamanın azalması, kişilerarası ilişkilerin zayıflaması) gelişimi olumsuz etkilemektedir (Aarsand, 2011; Bayzan vd. 2023). Bu durumda ebeveynlere oldukça fazla sorumluluk düşmektedir. Dolayısıyla ebeveynler belirli roller ortaya koyabilmeli ve belirli arabuluculuk stratejileri geliştirmelidirler. Çünkü ebeveynler, çocuklarını dijital risklerden korumada ve dijital fırsatlardan en üst düzeyde yararlanmalarını sağlamada kilit bir role sahiptir. Bu rolü yerine getirirken çeşitli

arabuluculuk stratejileri kullanmaktadırlar. Bu stratejiler genellikle kısıtlayıcı arabuluculuk (internet kullanımını sınırlama ve kontrol etme), aktif arabuluculuk (internet hakkında konuşma, rehberlik etme, birlikte kullanma) ve teknik arabuluculuk (filtreleme programları, ebeveyn denetim yazılımları kullanma) olarak sınıflandırılabilmektedir (Yaman, 2011; Biricik, 2021). Kısıtlayıcı arabuluculuk, süre sınırı koymak veya belirli siteleri yasaklamak gibi tek taraflı ebeveyn kontrolünü içermektedir. Ancak araştırmalar bunun tek başına çoğu zaman sınırlı etkiye sahip olduğunu, hatta çocuklarda gizlilik ve riskli davranışları artırabileceğini göstermektedir. Buna karşın, ebeveyn sıcaklığıyla desteklenen aktif arabuluculuk, ebeveyn ile çocuk arasında açık iletişim kurmayı, kuralları birlikte belirlemeyi ve çevrim içi etkinliklere rehberlik ederek katılmayı içerir ve siber zorbalık gibi riskleri azaltmada daha etkili bulunmuştur. Çocukların internet deneyimlerini ebeveynleriyle gönüllü olarak paylaşmaları, tek yönlü kontrol stratejilerinden daha koruyucu bir etki yaratmaktadır. Teknik arabuluculuk ise, kontrol yazılımları ve filtreleme araçlarını kapsar; ancak bu yöntem de en iyi, iletişim ve iş birliği temelli yaklaşımlarla birleştirildiğinde etkili olmaktadır (Elsaesser vd., 2017; Biricik, 2021; Bayzan vd. 2023). Kısacası, çocukların çevrim içi güvenliğini sağlamada en başarılı yaklaşım, sınırlama, rehberlik ve teknik araçların ebeveyn-çocuk iletişimi temelinde bir arada kullanıldığı bütüncül bir modeldir.

Dijital çağda ebeveynlik pratiklerini şekillendiren çoklu faktörler bulunmaktadır. Ebeveynlerin dijital ebeveynlik yeterlilikleri ve benimsedikleri arabuluculuk stratejileri, sosyo-demografik ve teknolojiyle ilişkili değişkenlere bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Bu bağlamda, başat belirleyicilerden birincisi eğitim düzeyi ve sosyo-ekonomik statüdür. Ebeveynin eğitim düzeyi ve sosyo-ekonomik statüsü yükseldikçe, dijital ebeveynlik tutumlarının olumlu yönde geliştiği ve teknolojik yeterliliklerinin arttığı gözlemlenmektedir. Yüksek eğitimli ve sosyo-ekonomik düzeye sahip ebeveynler, genellikle daha aktif ve katılımcı arabuluculuk stratejileri benimsemekte ve çocuklarının dijital fırsatlardan yararlanmasını daha bilinçli bir şekilde teşvik etmektedir. Buna karşılık, düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ebeveynlerin dijital riskler konusundaki farkındalıkları daha sınırlı olabilmekte ve çocuklarının dijital aktivitelerini izleme, sınırlandırma ve yönlendirme konusunda daha az etkin bir rol üstlenebilmektedirler (Kopuz, Turgut ve Aslan, 2022; Biricik, 2021; Bayzan vd. 2023). İkinci belirleyici faktör ise ebeveynlerin yaşı ve dijital göçmen olma durumudur. Araştırmalar, ebeveyn yaşı

arttıkça dijital ebeveynlik öz-yeterlilik algılarının ve etkin katılım düzeylerinin azalma eğiliminde olduğunu; buna karşılık genç ebeveynlerin dijital okuryazarlık becerileri ve teknoloji kullanım yeterliliklerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ayrım, Prensky'nin "dijital yerliler" ve "dijital göçmenler" arasındaki kuşaksal farklılıklara işaret eden kavramsal çerçevesiyle açıklanabilir. Dijital yerliler kategorisinde yer alan genç ebeveynler, teknolojiyle büyüme deneyimlerinden dolayı dijital araçlara daha içkin bir hakimiyet geliştirmekte ve bu durum onların dijital ebeveynlik pratiklerini şekillendirmektedir (Kopuz, Turgut ve Aslan, 2022; Çelebi, 2023). Üçüncü faktör olarak cinsiyet ele alındığında, dijital ebeveynlik tutumlarının ana hatlarıyla ebeveyn cinsiyetine bağlı olarak anlamlı bir farklılık göstermediğini ortaya koyan bulgular mevcuttur. Bununla birlikte, araştırmalar annelerin çocuklarının çevrimiçi faaliyetlerini izleme, denetleme ve arabuluculuk yapma sıklığının babalara kıyasla daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Bu durum, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir; annelerin çocuk bakımı ve gözetiminden birincil derecede sorumlu görüldüğü toplum yapılarında, bu rolün dijital alana da taşınması beklenen bir sonuçtur (Biricik, 2021; Akan, Keskin ve Şener, 2024). Dördüncü belirleyici faktör, teknoloji sahipliği ve dijital kullanım deneyimidir. Araştırmalar, hanedeki teknolojik cihaz çeşitliliği ile ebeveynlerin internet kullanım yoğunluğu ve becerisi arttıkça, dijital ebeveynlik öz-yeterlilik algılarının ve olumlu tutumlarının da pozitif yönde geliştiğini ortaya koymaktadır. Bu ilişki, özellikle dezavantajlı sosyo-ekonomik bölgelerde daha belirgindir; bilgisayar gibi temel dijital altyapıya erişimi olmayan ebeveynlerin dijital gözetim ve rehberlik yeterliliklerinin, erişimi olanlara kıyasla istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha düşük olduğu gözlemlenmiştir. Bu bulgular, teknolojiye erişim ve dijital deneyim eşitsizliklerinin yalnızca "dijital uçurumu" derinleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda çocukların kapsayıcı ve koruyucu bir dijital ebeveynlikten mahrum kalmasına yol açan yapısal bir engel oluşturduğunu göstermektedir (Kopuz, Turgut ve Aslan, 2022; Akan, Keskin ve Şener, 2024). Son olarak, çocuğun yaşının dijital ebeveynlik pratikleri üzerinde belirleyici bir etkisi bulunmaktadır. Araştırmalar, ebeveynlerin, özellikle 11-15 yaş aralığındaki çocuklarının dijital medyayı etkin ve özerk bir şekilde kullanımına yönelik onay ve izin düzeylerinin, 6-10 yaş grubundaki çocuklara kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu farklılaşmanın temelinde, çocukların bilişsel ve sosyal-duygusal gelişimlerine bağlı olarak değişen ihtiyaçları yatmaktadır. Soyut düşünme, risk değerlendirme ve dijital okuryazarlık beceri-

lerinin yaşla birlikte gelişmesi, ebeveynlerin daha esnek ve güven temelli bir dijital denetim stratejisine geçiş yapmalarını teşvik etmektedir (Durualp, Güneş ve Durualp, 2023; Doğan ve Döğer, 2023).

Dijital çağın aile-çocuk ilişkilerine yansıması, temelde diyalektik bir gerilim ve çok boyutlu bir denge sorunsalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç, bir taraftan dijital teknolojilerin sağladığı bilgiye erişim, alternatif öğrenme yolları ve yeni sosyalleşme biçimleri gibi yapıcı fırsatları içerirken; diğer taraftan siber zorbalık, mahremiyet ihlalleri, uygunsuz içerik maruziyeti ve dijital bağımlılık gibi karmaşık riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu ikili yapı, ebeveynlik pratiklerini derinden etkilemekte ve literatürde sıklıkla "dijital ikilem" olarak tanımlanan bir tutum kalıbına yol açmaktadır. Mevcut araştırmalar, ebeveynlerin teknolojinin pedagojik ve gelişimsel potansiyelini kabullenerek desteklediklerini, ancak aynı zamanda çocuklarının çevrimiçi güvenliğine ve psikososyal sağlığına dair belirgin bir kaygı taşıdıklarını ortaya koymaktadır. Bu ikircikli yaklaşım, ebeveynleri, korumacı müdahaleler ile özerklik tanıma arasında stratejik tercihler yapmaya zorlayarak, dijital ebeveynliği çağdaş toplumun en dinamik ve zorlu alanlarından biri haline getirmektedir (Gür ve Kılıç Türel, 2022; Elsaesser vd., 2017; Bayzan vd. 2023). Özellikle sosyoekonomik açıdan dezavantajlı bölgelerde yaşayan ve dijital teknolojilere erişimi sınırlı olan ebeveynlerin, dijital okuryazarlık ve etkin arabuluculuk stratejileri konusundaki yeterliliklerinin görece düşük olması, yapısal bir eşitsizlik sorununu beraberinde getirmektedir. Bu durum, çocukların dijital risklere karşı korunmasız kalmasına ve dijital uçurumun derinleşmesine neden olabilmektedir. Bu bağlamda, sorumluluğun yalnızca aileye bırakılmaması ve okulların daha aktif bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Okul temelli müdahaleler kapsamında, müfredata entegre edilmiş kapsamlı dijital okuryazarlık, siber güvenlik ve etkili iletişim eğitimlerinin sunulması kritik önem taşımaktadır. Aynı zamanda, ebeveynlere yönelik olarak dijital beceri geliştirme ve risk yönetimi odaklı eğitim programlarının tasarlanması ve bu programların aile-çocuk ortak katılımını teşvik eden "birlikte öğrenme" modelleriyle desteklenmesi önerilmektedir. Bu çok katmanlı yaklaşım hem ebeveyn kapasitesini güçlendirmeyi hem de çocukların daha güvenli ve bilinçli bir dijital deneyim geliştirmelerini destekleyecektir (Akan, Keskin ve Şener, 2024; Durualp, Güneş ve Durualp, 2023; Doğan ve Döğer, 2023). Sonuçta, dijital çağ, aile-çocuk ilişkisini fırsat ve risk ikilemiyle karşı karşıya bırakarak, ebeveynlerde kaygı ve ikircikli tutumlara yol açmaktadır. Sosyoekonomik eşitsizlikler, bu du-

rumu derinleştirerek dijital uçurumu genişletmektedir. Çözüm ise okulların dijital okuryazarlık eğitimleri vermesi ve ebeveynlere yönelik beceri geliştirme programlarıyla çok katmanlı bir müdahale bulunması olmalıdır.

Sonuç

Aile, kimlik, norm aktarımı ve sosyal güvenliğin sağlandığı birincil grup olarak varlığını sürdürürken; diğer taraftan dijital teknolojiler, çocuğun "oyun", "sosyalleşme" ve "kimlik inşası" alanlarını köklü bir şekilde dönüştürmekte ve bu temel grup dinamiklerini zorlamaktadır. Ebeveynler, bu yeni alanda, geleneksel otorite ve rehberlik rollerini dijital bir bağlama taşımakta, ancak "dijital ikilem" olarak adlandırılabilecek bir ikirciklik yaşamaktadırlar: Pedagojik ve sosyal fırsatları teşvik etme arzusu ile siber zorbalık, bağımlılık ve mahremiyet ihlalleri gibi karmaşık riskler karşısındaki derin kaygı arasında sıkışmışlardır. Araştırma ayrıca, dijital ebeveynlik pratiklerinin ve arabuluculuk stratejilerinin (aktif, kısıtlayıcı, teknik), ebeveynin sosyo-ekonomik statüsü, eğitimi, yaşı (dijital göçmen/yerli ayrımı), cinsiyeti, teknoloji erişimi ve çocuğun yaşı gibi sosyo-demografik faktörler tarafından belirgin şekilde şekillendiğini göstermektedir. Bu durum, yalnızca aile içi dinamikleri değil, aynı zamanda toplumsal eşitsizlikleri de yansıtmakta ve "dijital uçurumun" derinleşmesine katkıda bulunmaktadır. Dezavantajlı gruplarda teknolojiye erişim ve dijital okuryazarlık eksikliği, çocukların korunmasız kalmasına ve fırsatlardan mahrum olmasına yol açarak, eşitsizlikleri yeniden üreten yapısal bir sorun haline gelmektedir.

Dijital çağda ailenin birincil grup işlevlerini sürdürmesi, yalnızca bireysel çabalar değil, çok katmanlı bir toplumsal strateji gerektirir. Bu strateji, üç temel eksende şekillenmelidir: Öncelikle, devlet düzeyinde çocuk haklarına uygun şeffaf düzenlemeler ve dijital erişimde eşitlikçi politikalar hayata geçirilmeli; dijital uçurum yapısal olarak kapatılmalıdır. İkinci olarak, eğitim kurumları, çocukları eleştirel dijital vatandaşlar olarak yetiştiren kapsamlı bir müfredatı benimseyerek, aileleri de sürece dahil eden eğitim ve "birlikte öğrenme" programlarıyla desteklemelidir. Üçüncü ve nihai düzeyde ise, aile içinde diyaloğa dayalı aktif arabuluculuk teşvik edilmeli ve ekransız, yüz yüze etkileşimle beslenen "kaliteli zaman" dilimleri oluşturularak, ailenin geleneksel bağ ve güven özellikleri dijital dünyaya taşınmalıdır. Sonuçta, bu çoklu yaklaşım, ailenin tarihsel rolünü koruyarak, onu çocuğun dijital dünyada sağlıklı gelişimini destekleyen merkezi bir rehbere dönüştürmeyi hedefler.

Kaynakça

Aarsand, P. (2011). Parenting and digital games: On children's game play in US families. *Journal of Children and Media*, *5*(3), 318–333.

Akan, S., Keskin, S., & Şener, K. (2024). Ebeveynlerin dijital ebeveynlik yeterlilikleri: Sosyoekonomik farklılıklar ve teknoloji deneyimi bağlamında bir inceleme. *Educational Academic Research*, *53*, 40–54.

Akın. M. H. (2024). Cumhuriyet'in 100. Yılında Toplumsallaşma, Aile ve Çocuk. *100. Yıl Çocuk Yıllığı 2023* içinde. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

Altıok, S. (2015). Çocuk ve teknoloji. L. Eraslan (Ed.), *Farklı perspektiflerden çocukluk ve sosyoloji* içinde. Ankara: Vize Yayıncılık.

Arıcı Doğan, D., & Döğer, S. S. (2023). Annelerin dijital ebeveynlik tutumları ile aile-çocuk internet bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, *9*(1), 1–14.

Aydın, M. (2000). *Kurumlar Sosyolojisi*. Ankara: Vadi Yayınları.

Aydın, S., Şahin, A., & BahadIr, M. (2025). Gray Divorce in the Shadow of Modernization Changing Family Dynamics in Türkiye. *Social Sciences*, *14*(10), 1-15.

Biricik, Z. (2021). Çocukların oynadığı dijital oyunlara ilişkin dijital ebeveynlerinin farkındalıkları üzerine bir inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, *8*(2), 575–597.

Bottomore, T. T. (2014). *Toplumbilim: Sorunlarına ve yazınına ilişkin bir kılavuz*. (Çev. Ünsal Oskay). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Canatan, K. (2024). Aile sosyolojisi: Bilimsel ve kuramsal çerçeve. K. Canatan & E. Yıldırım (Ed.), *Aile sosyolojisi içinde*. İstanbul: Açılım Kitap.

Çelebi, E. (2023). Teachers' and parents' views on the psychosocial effects of children's technology addiction. *Current Perspectives in Social Sciences*, *27*(1), 53–60.

Doğan, İ. (2016). *Türk aile sosyolojisi: Tarih-gelenek-modern zamanlar*. Ankara: Pegem Akademi.

Dulkadir Yaman, N. (2019). *Çocukların bakış açısıyla internet kullanımlarına ilişkin ebeveyn arabuluculuğunun incelenmesi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Durualp, E., Güneş, L. C., & Durualp, E. (2023). Exploring of parental attitudes in the context of the digitalized family. *Journal of Education and Future*, *24*, 15–29.

Elsaesser, C., Russell, B., Ohannessian, C. M., & Patton, D. (2017). Parenting in a digital age: A review of parents' role in preventing adolescent cyberbullying. *Aggression and Violent Behavior*, *35*, 62–72.

Ergen, F. D., & Sıktaş, B. (2025). Teaching intangible cultural heritage elements of Isparta through creative drama. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, *11*(3), 202–209.

Erkal, M.E. (2014). *Sosyoloji (Toplum Bilimi)*. İstanbul: Der Yayınları.

Fitcher, J. (2009). *Sosyoloji nedir?* (Çev. Nilgün Çelebi). Ankara: Anı Yayıncılık.

Freud, S. (2014). *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*. (Çeviren: Büşra YÜCEL). Ankara: Alter Yayıncılık.

Gür, D., & Kılıç Türel, Y. (2022). Parenting in the digital age: Attitudes, controls and limitations regarding children's use of ICT. *Computers & Education*, *183*, 104504.

Güvenç, B. (2015). Değişen Dünyada Sosyoloji. Bursa: Ekin Yayıncılık.

Kağıtçıbaşı, Ç., & Cemalcılar, Z. (2014). *Dünden bugüne insan ve insanlar*. İstanbul: Evrim Yayınevi.

Kopuz, T., Turgut, Y. E., & Aktı Aslan, S. (2022). Dijital ebeveynlik tutumu ile çocukların güvenli internet kullanımları arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *42*, 123–153.

Kurtkan Bilgiseven, A. (1995). *Genel sosyoloji*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü* (Çev. Osman Akınhay & Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Parten, M. B. (1932). Social participation among pre-school children. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, *27*(3), 243–269.

Rubin, K. H., Watson, K. S., & Jambor, T. W. (1978). Free-play behaviors in preschool and kindergarten children. *Child Development*, *49*(2), 534–536.

Sayın, Önal. (2020). *Aile Sosyolojisi*. Ankara: DoğuBatı Yayınevi.

Selçuk, A. B. (2024). *Dijital çağda sağlıklı çocuk yetiştirmek*. İstanbul: Kronik Kitap.

Şentürk, Ü. (2019). *Aile Sosyolojisine Bir Katkı*. Bursa: Dora Yayıncılık.

Tezcan, M. (2023). *Çocuk Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Tunca, T. (2022). *Değişen toplumda değişen aile*. N. Adak (Ed.), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Turner, J. H., Beeghley, L., & Powers, C. H. (2018). *Sosyolojik teorinin oluşumu* (Çev. Ü. Tatlıcan). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe sözlük.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yörükoğlu, A. (2023). *Değişen toplumda aile ve çocuk*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Vygotsky, L. S. (2016). Play and its role in the mental development of the child. *International Research in Early Childhood Education*, 7(2), 3–25.

Dijital Çağda Ailenin Dönüşümü: Ailede ve Ebeveynlikte Yeni Dinamikler

Abdurrahman KÜLTÜR[1]

Özet

Bu çalışma, dijitalleşme sürecinin aile üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların kullandıkları temel kavramları ele almakta ve literatürdeki önemli tartışma hatlarını vurgulamaktadır. Dijital iletişim araçları ve sosyal medya platformları, aile üyeleri arasındaki ilişkileri zamansal ve mekansal sınırların ötesine taşımış ve aile içi etkileşim biçimlerini dönüştürmüştür. Özellikle ulusötesi aile ilişkilerinde, anlık mesajlaşma uygulamaları ve görüntülü iletişim teknolojileri aracılığıyla yeni dinamikler ortaya çıkmıştır. Dijitalleşme sürecinin etkisiyle ebeveynlik pratiklerinde yaşanan dönüşümlerin incelenmesi, dijital ebeveynlik kavramını literatüre sokmuştur. Dijital ebeveynlik kavramı ebeveynlerin çocuklarının dijital ortamlarla ilişkilerini düzenleme, onlara rehberlik etme ve gözetme pratiklerini içermektedir. Ailede ortaya çıkan bir diğer önemli husus anneliğin dijitalleşmesi sürecidir. Çevrimiçi ebeveyn toplulukları, annelik blogları ve *momfluencer*lık gibi olgular üzerinden ebeveynliğin dijital platformlarda görünür hale geldiği görülmektedir. Ebeveynliği düzenleyen platformların hayatımıza girmesiyle "platformlaştırılmış ebeveynlik", "verileşen ebeveynlik" ve "verileşen çocukluk" kavramları tartışılır hale gelmiştir. Akıllı ev sistemleri, gözetim uygulamaları ve dijital platformlar aracılığıyla ebeveynlik pratikleri ölçülebilir ve sürekli kontrol edilebilir bir forma bürünmüştür.

Giriş

Dijital teknolojilerin gündelik yaşama nüfuz ettiğini son dönemde ebeveyn çocuk ilişkileri, aile içi iletişim dinamikleri, dijital ortamda ailenin görünürlüğü gibi konular tartışmaya açılmıştır. Akıllı telefonlar, sosyal medya platformları, anlık iletişim uygulamaları, platform tabanlı aile hizmetleri, aile kurumunun dinamiklerini değiştirmiş, ilişkilerin zaman ve mekan bağ-

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, E-Mail: akultur@ktu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8183-0302

lılığını ortadan kaldırmış ve duygusal boyutlarında dönüşüm yaşatmıştır. Bahse konu dönüşümler ailenin değişmez ve kapalı bir yapıda olmadığını tekrar hatırlatmıştır.

Dijital iletişim araçlarında meydana gelen ilerlemeler mekâna ve zamana bağlı aile ilişkilerini mekândan ve zamandan bağımsız kılarak özellikle ulusötesi aile ilişkilerinin sürdürülmesine katkı sağlamıştır. Fiziksel olarak farklı ülkelerde yaşayan aile üyeleri anlık iletişim uygulamaları vasıtasıyla gündelik yaşam pratiklerini paylaşabilmekte, bakım, ilgi ve duygusal bağlılık ilişkilerini mesafe üzerinden yeniden inşa edebilmektedir. Burada sadece ulusötesi aile ilişkileri değil, bunun yanında ailenin gündelik iletişim formları da dönüşüme uğramaktadır. Dijital iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, ailenin gündelik etkileşimlerini platform tabanlı bir forma bürümüş ve bu durum yüz yüze iletişimle dijital etkileşim arasındaki sınırların bulanıklaşmasına yol açmıştır.

Dijitalleşme süreci ile ailede meydana gelen bir diğer değişim ise dijital ebeveynlik pratiklerinin giderek yaygınlaşması ve başta çocuklar olmak üzere tüm aile üyelerinin sosyalleşme süreçlerinde dijital ortamlarının etkisinin artmasıdır. Çocuklar çok erken yaşlardan itibaren dijital platformlarla tanışmakta ve öğrenme süreçlerinin bir bölümünü burada gerçekleştirmektedir. Ebeveynleri ise tam bu noktada çocuklarının dijital dünyadaki varlıklarını yönlendirme, denetleme ve düzenleme sorumluluğunu üstlenmektedir. Bu minvalde ebeveynlik sadece bakım sağlama ve yetiştirme süreçlerinden oluşmamakta, bununla beraber dijital risk yönetimi, içerik denetimi ve çevrimiçi davranışların düzenlenmesini de içeren karmaşık bir pratik haline dönüşmektedir. Bu süreçte ebeveynlerin çocuklara yönelik dijital gözetim stratejileri giderek artmaktadır. Konum takip uygulamaları, ebeveynlik süreçlerine dair uygulamalar, çocuklara yönelik giyilebilir teknolojiler gibi dijital yenilikler ebeveyn gözetimini gündelik yaşamın bir parçası haline getirmiştir.

Tüm bunların yanı sıra dijital ortamlar, ebeveynlerin de diğer ebeveynlerle ve sosyal çevreleriyle etkileşime girdiği alanlar haline gelmiştir. Buradan bakıldığında dijital etkileşimin etkilerini yalnızca çocuklar değil, ebeveynler açısından da ele almak gereklidir. Sosyal medya platformlarında ebeveynlik deneyimlerinin paylaşılması, annelik ve babalık pratiklerinin görünürlük kazanması ebeveynliği dijital ortamda görünür kılmaktadır. Bu paylaşımlar ebeveynler için destek, bilgi alışverişi ve aidiyet duygusu ya-

ratmakta ve bununla birlikte "doğru" ya da "ideal" ebeveynliğe dair beklentilerin, karşılaştırmaların ve baskıların artmasına da yol açabilmektedir.

Son dönemde literatürde tartışılan diğer bir konu ise verileşen ve platformlaştırılmış ebeveynlik kavramları olmuştur. Hamilelik uygulamalarından bebek izleme cihazlarına, sosyal medya paylaşımlarından akıllı oyuncaklara kadar pek çok dijital araç, çocuklara ve ebeveynlik pratiklerine ilişkin sürekli veri toplanması sonucunu doğurmaktadır. Bu doğrultuda aile yaşamı giderek platformlar tarafından ölçülen ve yönlendirilen bir yapıya bürünmektedir.

Dijital İletişimin Yaygınlaşmasıyla Aile İletişim Formlarının Dönüşümü

Dijital teknolojilerin gündelik hayatta kullanımının artması ile aile içi iletişim şekillerinde dönüşümler yaşandığı görülmektedir. Dijital çağda sosyal medya ve anlık mesajlaşma uygulamaları aile iletişim kalıplarını dönüştürmüş, özellikle uzun mesafeli ilişkileri kolaylaştırarak iletişimi güçlendirmiştir (Anisti, Tambunan, Sidharta, Sampean ve Syatir, 2016, s. 755). Bu dönüşümün tetikleyicileri, mesajlaşma uygulamaları, bunlar üzerinden sürdürülen görüntülü sohbetler ve sosyal medyanın kullanımıdır. Bu tür iletişim şekilleri, iletişimin zamana ve mekana bağlı doğasını ortadan kaldırmakta ve fiziki bir mekana bağlı kalmadan iletişimin sürdürülebilmesine olanak sağlamaktadır. "Bağlanarak bulunma" (*connected presence*) olarak literatürde ifade edilen iletişim biçimi bu dönüşümün temelinde bulunmaktadır. Licoppe (2004) yaptığı çalışmada "bağlanarak bulunma"yı cep telefonunun yaygınlaşmasına ve yaygın kullanımının etkilerine bağlı olarak açıklamaktadır. Christensen (2009) ise bu kavramı ebeveynlerin çocukları ile mesajlaşmasının yanında ebeveynlerin kendi aralarındaki sık mesajlaşmalarına ve sık aramalarına dayandırmaktadır. Madianou ise (2016) "ortamda birlikte bulunma" (*ambient co-presence*) kavramını kullanarak akıllı telefonların, tabletlerin ve kablosuz hizmetlerin yaygınlaşmasının insanların sürekli birbiriyle iletişimde olduğu bir ortam yarattığına dikkat çekerken, özellikle ulusötesi ailelerin yürüttüğü ilişki formlarına vurgu yapmaktadır. Ona göre ulusötesi aile üyeleri, gelişen bu iletişim teknolojileri vasıtasıyla iletişim kurma biçimlerini zenginleştirebilmektedirler. Ulusötesi bağların etkisine bakıldığında, "platform ilişkileri" olarak nitelendirilebilecek bu dijital iletişim formlarının göçmenlerin bilgi, duygusal ve araçsal destek elde etmeleri için önemli bir tamamlayıcı kaynak oluşturduğu görülmektedir (Canhilal, Canboy ve Bakıcı, 2022).

Ulusötesi Aile İlişkileri

Ulusötesi ailelerin iletişim pratiklerine bakıldığında özellikle polimedya kavramına vurgu yapılması gerekmektedir. Madianou ve Miller (2013) bu kavramdan bahsederken ulusötesi ailelere dikkat çekmekte ve polimedya kavramını bireylerin iletişim kurarken kullandıkları çoklu dijital iletişim ortamlarının bir arada bulunduğu ve birbirini etkilediği iletişim ekosistemini ifade edecek şekilde kullanmaktadırlar. Mckay (2018) ise yaptığı çalışmasında polimedya kavramını ulusötesi ebeveynlik ve ebeveynlik görevlerinin dönüşümü bağlamında ele almaktadır. Ona göre ulusötesi ebeveynlik artık geride bırakılan çocuklara atfedilen bir terk edilme biçimi olmaktan ziyade polimedyanın ailelere ilişki kurma ve sürdürme konusunda sunduğu olanaklar vasıtasıyla yeni bir ebeveynlik formu olarak ele alınmalıdır.

Dijitalleşme süreci özellikle görüntü aktarımına imkân sunması ile ebeveyn-çocuk ilişkisine yeni bir yakınlık kazandırmıştır. Mesafe ve fiziksel ayrılık durumlarında bile ekranlar üzerinden kurulan iletişim, aile içi duygusal bağları yeniden şekillendiren bir araç haline gelmektedir. Video tabanlı iletişimin küçük çocuklar üzerindeki etkisine odaklanan Tarasuik, Galligan ve Kaufman (2011), görüntülü bağlantının birçok açıdan çocuklar üzerinde fiziki ortamda kurulan ilişkilere benzer etkiler yaratabildiğini göstermiştir. Ebeveynin görüntülü olarak ulaşılabilir olduğu durumlarda çocukların yabancı bir odada daha uzun süre tek başına oyun oynayabilmesi ve daha az fiziksel temas arama davranışı sergilemesi, video iletişimin yakınlık ve güven hissini kısmen sağlayabildiğini ortaya koymaktadır. Longhurst (2013) tarafından Skype platformu üzerine yapılan bir çalışmada, uygulama üzerinden annelerin **görüntülü görüşmeler** yaparak duygusal ve ailevi bağlarını nasıl kurup sürdürdükleri incelenmiştir. Ona göre, gerçek zamanlı video ile Skype kullanmak annelerin çocuklarıyla aralarındaki mesafe hissini azaltmaktadır. Hatta ona göre bu platform geçmişe kıyasla daha yakın bir fiziksel ve duygusal yakınlık imkanı sunmaktadır. King-O'riain (2015) benzer şekilde Skype platformu üzerine yaptığı çalışmasında ise platform vasıtasıyla ulusötesi ailelerin önemli zamansal ve coğrafi mesafelere rağmen eşzamanlı ve kesintisiz bir aidiyet pratiği geliştirerek "transbağlantılılık" (*transconnectivity*) alanları yarattıklarını ifade etmektedir. Ona göre ailelerin, Skype'ı sürekli kullanarak gündelik pratikleri yeniden üretme çabaları, farklı coğrafyalarda yaşayan aile üyelerinin sevgi ve özlem duygularının yoğunluğunu azaltmaktadır. Marino (2019) da benzer şekilde Skype'ın duygusal bağlantıda kalmayı sağladığını ifade etmekle birlikte,

video görüşmelerinin geçiciliği ve ulusötesi aile üyeleri arasında ortaya çıkan teknolojik eşitsizlikler nedeniyle iletişimsel zorluklar ve gerilimler de yaratabileceğini ifade etmektedir.

Aile İçinde Gündelik İletişim

Aile içi iletişim önemli bir bölümü artık anlık mesajlaşma uygulamaları ile sürdürülmekte ve özellikle bu uygulamalarda kurulan aile grupları gündelik ilişkilerin sürdürülmesinde ve ihtiyaçların karşılanmasında temel dijital araç haline gelmektedir. Taipale ve Farinosi'ye göre (2018) anlık mesajlaşma uygulaması Whatsapp, kuşaklar arası aile etkileşimini kolaylaştıran bir araçtır. Onlara göre Whatsapp'ın bu kolaylaştırıcı etkisinin arkasında iki neden vardır: Bunlardan ilki tüm aile üyelerine aynı anda ulaşma imkanı sağlaması, ikincisi ise gündelik muhabbetleri oluşturabilme kapasitesidir. Wai-Yu Lo (2020, s. 65) anlık mesajlaşma uygulamalarının aile içi ilişkilere etkisine dair yaptığı çalışmasında katılımcıların hem arkadaşları hem de aileleriyle iletişimde çoğunlukla metin mesajları, videolar, görüntüler ve emojiler gibi görsel tabanlı işlevleri kullandıklarını ancak eş ve çocuklarla iletişimde sesli arama ve sesli mesaj gibi işitsel tabanlı işlevleri tercih ettiklerini, buna karşın arkadaşlarla iletişimde bu tercihin görülmediğini ortaya koymuştur. Anlık mesajlaşma uygulamaları kullanan aile üyelerinin kurduğu mesajlaşma grupları bu iletişim modelinin farklı bir boyutunu temsil etmektedir. Aharony ve Gazit (2016)'in aile Whatsapp gruplarının aile içi ilişkilerdeki etkisini öğrenciler üzerinden inceledikleri çalışmalarında, aileden ayrı yaşayan öğrenciler için grubun daha büyük bir anlam taşıdığını, ancak Whatsapp platformunda ebeveynlerin aşırı aktif olması durumunda ise genç yetişkinlerde grubun öneminin azaldığını ortaya koymuşlardır. Onlara göre, aile Whatsapp grupları sosyal destek aracı olarak işlev görmekte ve kullanım dinamikleri yaş, kişilik ve aile ilişkileri bağlamında değişmektedir. Alkobi ve Khvorostianov (2023) Whatsapp'ta kurulan aile gruplarına yönelik yaptıkları çalışmalarında grup üyelerinin farklı roller benimsedikleri ortaya koymuşlardır. Onlara göre gruplarda üyeler üç farklı role sahiptir:

1. Aile bağlarını sürdürenler (*Kinkeepers*): Aileyi bir arada tutan, iletişimi sürdüren kişilerdir.

2. Pasif etkileşimciler (*Flickerers*): Nadiren yorum yapan, sınırlı iletişimde bulunan kişilerdir.

3.Suskun bilgili uzmanlar (*silent warm experts*): Az konuşan ama gerektiğinde rehberlik eden üyelerdir.

Bu çerçevede dijitalleşme sürecinin ortaya çıkardığı dönüşümler özellikle aile içi ilişkilerde ve aile içi iletişim modellerinde değişimler yaratmaktadır. Özellikle aile üyelerinin aynı ortamda yaşamadığı durumlarda aile ilişkilerinin farklı bir forma dönüştüğü ve ilişkilerin zamandan ve mekandan bağımsız olarak sürdürülebildiği görülmektedir. Bununla beraber anlık mesajlaşma uygulamaları üzerinden aile üyeleri hakkında sürekli bilgi edinme ve kendi haklarında bilgi verme olanakları, aile ilişkilerinde yeni pratikler yaratmaktadır.

Dijital Ebeveynlik ve Çocukların Dijital Sosyalleşmesi

Dijital teknolojilerin gündelik yaşama entegre olmasıyla ebeveynlik sadece çocuğun fiziksel bakımını ve güvenliğini sağlamanın ötesine geçmiş, sosyal medya uygulamalarını kavramayı, çevrimiçi platformları takip etmeyi, belirli gözetim araçlarını kullanma becerisi kazanarak çocuğun dijital ortamda karşılaşabileceği riskleri en aza indirmeyi kapsayacak forma bürünmüştür. Bu durum "dijital ebeveynlik" olarak nitelendirilebilecek yeni bir bakım biçimini ortaya çıkarmıştır. Dijital ebeveynlik, hem ebeveynlerin çocuklarının dijital medya ile ilişkilerini düzenleme biçimlerine, hem de ebeveynlerin dijital medyayı kendi gündelik yaşamlarına ve ebeveynlik pratiklerine dahil ederek yeni ebeveynlik biçimleri geliştirmelerine işaret etmektedir (Mascheroni, Ponte ve Jorge, 2018, s. 9).

Çocukların Dijital Ortamlarla Etkileşimleri ve Bu Etkileşimlerin Yönetimi

Dijitalleşme süreci çocukluk deneyimini dönüştürerek sosyalleşme dinamiklerine de etki etmiştir. Çocuklar sosyalleşme süreçleri artık sadece fiziksel ortamlarda gerçek kişilerle yürütmemekte bunun yanında çevrim içi oyunlar, sosyal medya platformları, içerik paylaşım uygulamaları aracılığıyla yeni ilişki biçimleri geliştirmektedirler. Özellikle sosyal medya platformları çocukların kültürel ilgi alanlarını, ifade biçimlerini ve sosyal aidiyetlerini şekillendiren başlıca alanlara dönüşmektedir. Evren'e göre (2025, s. 1025-1026) dijitalleşme, aile içi sosyalleşme süreçlerini köklü biçimde değiştirmektedir. Dijital platformlar çocukların değerleri, sosyal normları ve kimliklerini aile dışındaki kaynaklardan öğrenmelerine olanak tanırken, bu durum aile içinde aktarılan yerel değerlerle dijital ortamda karşılaşılan kü-

resel değerler arasında bir gerilim yaratabilmektedir. Evren (2025) dijital ortamlarda denetimli ve pedagojik olarak uygun içeriklerin çocukların sosyal becerilerini desteklediğini, buna karşılık kontrolsüz ve aşırı dijital maruziyetin empati gelişimini zayıflattığını, aile bağlarını gevşettiğini ve kimlik oluşumunu olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır. Ebeveynlerin rehberlik tarzı bu süreçte belirleyici olup, açık iletişime dayalı ve açıklayıcı ebeveynlik çocukların dijital okuryazarlığını ve psikososyal uyumunu güçlendirmektedir. Forma ve Matyjas'a göre (2015), yeni medya, dünya genelindeki tüm gençler için en güncel ve en etkili sosyal çevre haline gelmiştir. Medya, çocukların ve öğrencilerin yaşamı, yetiştirilme süreçleri ve eğitimi gibi her gelişim aşamasını önemli ölçüde etkileyen, değer bakımından çeşitlenmiş içerikler sunmaktadır. Televizyon ekranı ile internet erişimine sahip bir bilgisayar, günlük hayatın önemli unsurları haline gelmiştir. Yaşamın dijitalleşmesi, eğitim ve yetiştirme süreçleri dahil olmak üzere tüm alanlara yayılmakta ve kitle iletişim araçları ile multimedya, ailenin etkisini aşan bir nüfuz kazanabilmektedir.

Dijitalleşme, çocukların ve gençlerin sosyalleşme süreçlerini köklü biçimde dönüştürmektedir. Geleneksel olarak aile, okul ve yakın çevre aracılığıyla gerçekleşen sosyalleşme, bugün dijital platformlar üzerinden çok daha geniş, hızlı ve çeşitli bir etkileşim alanına yayılmaktadır. Sosyal medya, çevrim içi oyunlar, dijital platformlar, kişisel yayın platformları gibi ortamlar, çocukların değerlerini, davranış kalıplarını, dil kullanımını ve kimlik gelişimini doğrudan etkileyen yeni öğrenme ve etkileşim alanlarına dönüşmektedir. Bu ortamlarda karşılaşılan küresel kültür unsurları, aile içinde aktarılan yerel değerlerle karşılaştığında hem uyum hem de gerilim yaratabilmektedir. Dijital içeriklerle erken ve yoğun karşılaşma, çocukların empati kurma biçimlerinden ilişki kurma pratiklerine kadar pek çok sosyal beceriyi yeniden şekillendirmekte ve akran ilişkilerini çevrim içi ortamlara taşıyarak sosyal kabul, dışlanma ve siber zorbalık gibi yeni dinamikleri de gündeme getirmektedir. Bu nedenle dijitalleşme sosyalleşmenin de doğasını dönüştüren bir toplumsal süreç olarak görülmelidir.

Bu dönüşümün anlaşılması ve yönetilmesinde ebeveyn aracılığı (*parental mediation*) kuramı önemli yer tutmaktadır. Ebeveyn aracılığı kuramı, ebeveynlerin çocuklarının yaşamındaki medya kaynaklı olumsuz etkileri azaltmak için çeşitli iletişim stratejileri kullandığı fikrine dayanır. Bu kurama göre, ebeveynlerle çocuklar arasında medya hakkında gerçekleşen etkileşimler, çocukların toplumsallaşmasında önemli bir rol oynar. Başka bir

ifadeyle kuram başlangıçta medyanın olumsuz etkilerine odaklanmış olsa dahi, daha sonra gençlerin bilişsel gelişimine zarar verdiği düşünülen televizyonun etkilerini azaltmada, ebeveynlerin bilinçli çabalarının olumlu yönlerini de incelemektedir (Clark, 2011, s. 325-326). Bu kuramda ebeveynlerin çocuklarını medya temelli tehditlerden korumak ve olumlu sonuçlar sağlamak için uyguladıkları ve çocukların dijital etkileşimlerini yönetmek için de kullanılabilecek üç temel strateji tartışılır: aktif aracılık, kısıtlayıcı aracılık ve medya ortak kullanımı. Aktif aracılık, ebeveynlerin medya içeriklerini çocuklarına açıklaması ve onlarla tartışmasıdır. Bu strateji, medya kullanımına ilişkin olumlu, olumsuz veya nötr değerlendirmelerin ebeveyn çocuk arasında müzakere edilmesine odaklanır. Kısıtlayıcı aracılık, çocukların medya kullanımını açık veya örtük kurallarla düzenleyen stratejidir. Bu kurallar genellikle çocukların medyayı ne kadar süre kullanabileceği veya hangi içeriklerin uygun olduğuyla ilgilidir. Son olarak medya ortak kullanımı, ebeveynlerin çocukların medya etkinliklerini birlikte kullanarak gözetlemesi veya izlemesi anlamına gelir (Naab, 2018, s. 94-95).

Dijital teknolojilerin gelişmesi ile ebeveyn aracılığı kuramının stratejileri daha da genişlemek zorunda kalmış ve buna bağlı olarak daha karmaşık hale gelmiştir. Rudnova, Kornienko, Semenov ve Egorov (2023) bu durumu ele alırken ebeveynin dijital aracılığına dikkat çekmektedirler. Onlara göre (2023, s. 9-10) ebeveynler, çocuklarının dijital medya kullanımını yönetirken üç farklı aracılık stratejisi benimsemektedir: İlk strateji olan yetkilendirici aracılık hem öğretici hem de sınırlayıcı unsurları içerir ve bu stratejide ebeveynler güvenli kullanım konusunda açıklama yapar, gerektiğinde destek olur ve orta düzeyde kurallar koyarak çocuklara güvenli bir kullanım alanı sağlar. İkinci aracılık stratejisi olan öğretici aracılık kuralların sınırlı olduğu bir modeldir. Ebeveynler rehber konumundadır ve teknik kontrolü fazla kullanmamaktadırlar. Bu nedenle çocuklarda düşük mutluluk ve yüksek bağımlılık riski görülebilmektedir. Üçüncü ve son strateji olan seçici aracılık ise teknik filtrelemenin ve kısıtlamaların ağır bastığı, ebeveyn desteğinin ise sınırlı kaldığı bir yaklaşımdır. Bu strateji bağımlılığı azaltabilse de çocukların mutluluğunun düşük olmasına yol açabilmektedir.

Çocuklara Yönelik Dijital Gözetim Stratejileri

Dijital ebeveynlik pratiklerinin bir diğer boyutunu ise gözetim stratejileri belirlemektedir. Dijital ebeveynlik, dijital teknolojilerde yaşanan gelişimin bir sonucu olarak da giderek daha gözetim odaklı bir yapıya bürün-

mektedir. Özellikle ebeveynler konum takibi, ekran süresi uygulamaları, sosyal medya takip sistemleri gibi belirli araçlar vasıtasıyla çocuklarının dijital ortamdaki faaliyetlerini gözleyebilmektedir. Wisniewski, Ghosh, Xu, Rosson, ve Carroll (2017) söz konusu gözetim uygulamalarının büyük ölçüde ebeveyn kontrolünü güçlendiren, yani çocukların çevrimiçi davranışlarını izleme ve kısıtlama odaklı özelliklere ağırlık veren türden olduğunu söylemektedirler. Buna karşılık, onlar gençlerin kendi düzenleme becerilerini destekleyen ya da ebeveynlerle gençler arasında daha fazla iletişim ve iş birliğine dayalı uygulamaların oldukça sınırlı olduğuna dikkat çekmektedirler. Stewart, Brodowsky ve Sciglimpaglia (2022) ebeveynlerin söz konusu uygulamaların tercih sebeplerinin çocuklarının ciddi bir tehditle karşı karşıya olduğunu düşünmeleri olduğuna dikkat çekerken tehdidin algılanmasını tek başına yeterli görmemekte bununla beraber ebeveynlerin yazılımı kullanışlı bulmasının da kritik olduğunu düşünmektedirler. Mols, Campos ve Pridmore (2023) yaptıkları çalışmada bazı ebeveynlerin çocuklarının güvenliğini sağlamak ve onları yönlendirmek için dijital izleme araçlarını tercih ettiğini, bazılarının ise özgürlüğü ve karşılıklı güveni korumak için gözetimden kaçındığını ortaya koymuşlardır. Onlara göre en çok kullanılan gözetim biçimleri konum takibi, dijital davranışın ve ekran süresinin izlenmesidir. Bununla birlikte öğrenci takip sistemlerinin ebeveynler tarafından güçlü bir kontrol aracı olarak nasıl kullanıldığını da ortaya koymaktadır. Ghosh, Badillo-Urquiola, Guha, LaViola ve Wisniewski, (2018) çalışmalarında gözetim uygulamalarını çocukların gözünden ele almışlardır. Onlara göre çocuklar, bu uygulamaların aşırı kısıtlayıcı ve mahremiyetlerini ihlal edici olduğunu, hatta ebeveynleriyle ilişkilerini olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Bu çalışmada çocukların dijital özgürlük, sorumluluk alma ve yanlış yapma payı istemeleri dikkat çekmektedir. Çocuklar, tamamen yasaklayan uygulamalar yerine, onlara belirli kontrol ve ebeveynleriyle müzakere imkanı tanıyan özellikleri tercih ettiklerini açıkça ifade etmektedir.

Dijital Ortamda Ebeveyn Paylaşımları ve Ebeveyn Etkileşimleri

Oxford Dictionary (2010) göre *sharenting*, "bir çocuğun ebeveynlik ya da bakım sorumluluklarını paylaşma eylemi veyahut kendi çocuğuna ait haberleri, görüntüleri veya videoları sosyal medya sitelerinde paylaşma eylemini" ifade etmektedir. Brosch (2016, s. 226), çocukların sosyal medya platformlarında hızla artan biçimde paylaşılmasına dikkat çekerek, çocukların yaşamlarının giderek daha sık kamusal biçimde belgelendiğini ifade

etmektedir. Ona göre bu durum, birçok çocuğun daha yürümeye başlamadan önce bile sosyal medyada hayatlarına dair sayısız fotoğrafın ve gönderinin bulunması sonucunu doğurmaktadır. Çocuklar yetişkin olmadan önce kendilerine dair paylaşımların yapılması onların mahremiyeti konusunda önemli tartışmaları gündeme getirmektedir. Pek çok çalışma, ebeveynlerin çocuklarının günlük yaşamına dair hassas bilgileri istemeden açığa çıkarabileceğini ve bu durumun *sharenting* aracılığıyla çocukların mahremiyetini tehdit edebileceğini ileri sürmektedir (Ní Bhroin, Dinh, Thiel, Lampert, Staksrud, ve Ólafsson, 2022; Peng, 2023; Siibak ve Traks, 2019). Amon, Kartvelishvili, Bertenthal, Hugenberg ve Kapadia (2022) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları, sosyal medyayı aktif kullanan ebeveynlerin büyük çoğunluğunun çocuklarının fotoğraflarını çevrimiçi ortamda paylaştığını ve bunu çocuklarının iznini almadan yapmaktan rahatsızlık duymadığını ortaya koymaktadır. Çalışmada, ebeveynlerin paylaşım sıklığını en güçlü şekilde şekillendiren unsurun genel sosyal medya paylaşım sıklığı olduğu, dolayısıyla ebeveynlerin gündelik fotoğraf paylaşımı ile *sharenting* arasında net bir ayrım yapmadıkları vurgulanmaktadır. Ayrıca, daha geniş sosyal ağlara sahip olma, sosyal medya ile yoğun etkileşim, izin verici ebeveynlik tarzı ve çocukların sosyal medya kullanım düzeyi de *sharenting* davranışlarını artıran önemli etkenler arasında gösterilmektedir.

Sharenting eyleminin ardındaki etkenlere ve ebeveynlerin paylaşım yapmasının temel motivasyonlarına bakıldığında bazı genel eğilimler öne çıkmaktadır. Aile ve toplulukla iletişimi sürdürme (Elmanora, Syahas ve Oktaviani, 2024), çevresiyle sosyal ilişki kurma (Esfandiari ve Yao, 2022), arkadaşları veyahut çevreleri ile iletişimde kalma ve iletişim kurma (Aydoğdu, Şanal Güngör ve Öz, 2023; Wen, Teng ve Dhanapal, 2022) olarak sıralanabilecek motivasyonlarla çocukları ile ilgili paylaşım yapıldığının sıklıkla vurgulandığı görülmektedir. Ayrıca yakın ilişkilerde pozitif duygular elde etme (Ranzini, Newlands ve Lutz, 2020), çevreden olumlu geri dönüş alma ve sosyal destek görme (Latipah, Kistoro, Hasanah ve Putranta, 2020; Dursun ve Ak, 2025), yaşam tarzını sergileme (Elmanora, Syahas ve Oktaviani, 2024), çocuğun gelişim aşamalarını kayıt altına alma (Wang, Chen, Chen ve Li, 2025) istekleri literatürde öne çıkan diğer etkenlerdir. Bunlara ek olarak, başarılı ebeveyn olduğu ispatlama ve benlik saygısını artırma (Davidson-Wall, 2018) arzusu da ebeveynlerin çocukları ve aile yaşamları ile ilgili paylaşımlar yapmasının ardındaki motivasyonlar olarak belirtilmektedir.

Ebeveynlerin çevrimiçi paylaşımları, çocukların mahremiyet hakları ile ebeveynlerin ifade özgürlüğü arasında giderek daha görünür bir tartışma alanı haline gelmiştir. Steinberg (2016), ebeveynlerin çevrimiçi paylaşım hakkı ile çocukların gizlilik çıkarı arasında önemli bir çatışma bulunduğunu vurgulamaktadır. Ona göre ebeveynler, çocuklarının kişisel bilgilerinin hem koruyucusu hem de anlatıcısı rolünü üstlenerek onların dijital kimliğini şekillendirmekte, ancak bu durum çocuklara çok sınırlı bir koruma sağlamaktadır. Bu çatışmaya paralel olarak Walrave, Verswijvel, Ouvrein, Staes, Hallam ve Hardies (2022), günümüzde ebeveynlerin çocukları hakkında sosyal ağ sitelerinde bilgi paylaşma motivasyonlarının gurur duyma ya da aile ve arkadaşları bilgilendirme isteği olduğunu iddia etmekte ve çocukların olumlu bir şekilde yansıtıldıkları sürece bu paylaşımları onayladıklarını vurgulamaktadırlar.

Dijital Ortamda Anneler ve Annelik

Aile yaşamında kadınların ve annelerin rolünün merkeziliği dikkate alındığında, dijitalleşme sürecinin annelik üzerindeki etkisine ayrıca bakmak literatürdeki önemli bir eğilimdir. Annelik artık sadece fiziksel ya da duygusal emekten oluşmamakta, dijital emek de sürecin bir parçası haline gelmektedir. Gibson ve Hanson (2013) dijitalleşme süreçlerinin anneliğe dair yaklaşımı yeniden şekillendirdiğini iddia ederken dijital katılım açısından teknolojinin birçok anne için güçlü bir destek aracı olduğunu ifade etmektedirler. Onlara göre anneler, teknoloji sayesinde hem bilgi edinerek ve kararlarını doğrulayarak annelik konusunda özgüven kazanmakta hem de yeni annelik kimlikleri de inşa edebilmektedirler. Özellikle sosyal medya platformlarının topluluk inşasındaki rolü çerçevesinde bakıldığında yeni anneler bu ortamlarda birbirleriyle iletişim kurabilmekte ve çevrimiçi topluluklar oluşturabilmektedir. Lupton (2016) bu iletişim kurabilme olanaklarının diğer annelerin deneyimlerini öğrenebilme ve onlarla yakın ilişki kurabilme açısından önemli olduğu ifade eder. Lupton'a göre bu noktada dijital ortamların uzman tavsiyelerine ve sağlık profesyonellerinin sunduğu bilgilere hızlı erişim sağlaması da önemlidir. Pedersen ve Lupton (2018) çevrimiçi toplulukların duygularını açıkça konuşabilecekleri önemli bir anonim alan sunduğunu ifade ederken, onlara göre bu ortamlarda "iyi annelik" pratikleri yeniden üretilmektedir. Morrison (2010) bu dijital ortamlara annelik blogları üzerinden dikkat çekmektedir ve ona göre bu bloglar kendi aralarında işleyen bir topluluk uzlaşısı geliştirmiştir. Bu bloglar, gerçek zaman-

lı bir otobiyografi niteliği taşıyarak annelerin duygularını, deneyimlerini ve günlük mücadelelerini paylaşabilecekleri bir alan halini almıştır. Aynı zamanda hem yaratıcı hem de destekleyici bir sosyal etkileşim biçimi olarak annelerin yalnızlık, belirsizlik ve yük hissini hafifletirken, anneliğin kendine özgü mutluluklarını da görünür kılmaktadır.

Anneliğe dair önemli bir diğer nokta ise anne ve çocuk arasındaki duygusal ilişkinin dijital araçlar vasıtasıyla yeniden inşa edilmesidir. Longhurst (2016, s. 136) annelerin çocuklarıyla kurdukları duygusal iletişimi şekillendirmek için dijital medyayı oldukça bilinçli şekilde seçtiklerini iddia etmektedir. Örneğin, mesajlaşma gibi metin tabanlı iletişim araçları, konuşmaların duygusal ağırlığını azaltmak, kısa ve sakin bir şekilde iletişim kurmak istendiğinde tercih edilmektedir. Buna karşılık, Skype gibi görüntülü görüşme uygulamaları, yüz ifadeleri, beden dili ve ses tonunu da iletişime kattığı için annelere çocuklarının gerçekten nasıl hissettiğini görme ve daha güçlü bir bağ kurma imkanı sunmaktadır. Çoğu anne ise tek bir araca bağlı kalmamakta ve duruma göre mesaj, arama ve görüntülü görüşmeyi birlikte kullanarak hem pratik hem de duygusal açıdan ihtiyaçlarına en uygun iletişim biçimini oluşturabilmektedir.

Bu süreçte değişen bir pratik ise anneliğin sosyal medyada daha görünür kılınmasıdır. Son yıllarda sosyal medyada annelikle ilgili içerik paylaşan kadınlar giderek daha popüler hale gelmiştir. Böylece annelik yalnızca özel alanda değil, yeni medyanın kamusal alanında da görünür hale gelmiştir (Wegener, Jage-D'Aprile ve Plumeier, 2023). Anneliğin kamusal görünümü kapsamında önemli tartışmalardan birisi olan *momfluencer* kavramı çocuğu ve annelik deneyimini merkez alan içerikler üreterek sosyal medyada etki yaratan kadınları ifade etmektedir. *Mom-influencer*lar, annelik deneyimlerini takipçileriyle paylaşmak amacıyla sosyal medya hesaplarında kişisel bilgilerini ve çocuklarının fotoğraflarını yoğun bir şekilde paylaşmaktadırlar. Çocuklarını içeriklerine dahil etmeleri, onları daha "samimi" göstererek ünlülük sermayelerini artırabilmektedir. "*Momfluencerlık*", dijital annelik temsillerinin hem kültürel hem de ekonomik bir alan haline gelmesini sağlayan, bir fenomen olarak dikkat çekmektedir. Sosyal medyada annelik deneyimlerini paylaşan bu kadınlar, geniş kitlelere hitap ederek hem bilgi kaynağı hem de duygusal destek noktası haline gelmektedir. Paylaşımları aracılığıyla annelik normlarını şekillendirebilmekte, tüketim pratiklerini etkileyebilmekte ve takipçileriyle bir topluluk duygusu oluşturabilmektedirler. Ancak bu süreç, annelik üzerindeki toplumsal baskıların yeni-

den üretilmesi, idealize edilmiş annelik görüntülerinin yayılması, mahremiyet ihlalleri ve ticari iş birliklerinin yarattığı çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir. *Influencer* anne-babaların çocuklarını paylaşması, çocukların mahremiyeti ve esenliğine ilişkin ciddi endişeleri gündeme getirmektedir (Van den Abeele, Hudders ve Vanwesenbeeck, 2025). Chee, Capper ve Muurlink (2024, s. 13) *influencer* annelerin, ebeveynlerin kendi kararlarını, görüşlerini, satın alma davranışlarını ve hatta hem kendi hem de başkalarının iyi oluş halini etkileyebildiklerini ifade ederken, karar alma süreçlerine etkisini Gibson, Liddelow, Burke ve Lee (2025) beden üzerinden açıklamaktadır. Onlara göre *influencer* annelerin nasıl görüleceğine ve makul beden imgesine etkilerini söz konusudur.

Verileşen Ebeveynlik ve Platformlaştırılmış Ebeveynlik

Platformların günlük yaşama hakim olmasıyla birlikte ebeveynlik ve aile yaşamı da giderek dijital veri akışının bir parçası haline gelmiştir. Bugün akıllı bebek kameraları, takip uygulamaları, oyuncaklar ve ev içi sensörler çocuklara dair çok sayıda veriyi sürekli olarak toplamakta ve işlemektedir. Bu durum literatürde "platformlaştırılmış ebeveynlik" (*platformized parenthood*), "verileşen ebeveynlik" (*datafied parenting*) ve "verileşen çocukluk" (*datafied childhood*) gibi kavramlarla ifade edilen yeni bir ebeveynlik biçimini ortaya çıkarır. Ebeveynler bu teknolojileri güvenlik ve kolaylık sağladıkları için kullanırken, aynı zamanda mahremiyet, veri güvenliği ve etik sorumluluklar gibi önemli sorunlarla karşılaşmaktadır.

Goulden'e göre (2021) platform aile, akıllı ev işletim sistemi üzerinde çalışan ve aile yaşamının dijital olarak yeniden şekillendirildiği bir simulakrdır. Bu hem ev içi tüketimi yönlendiren bir araçtır hem de ev yaşamının kendisini tüketmektedir. Böylece akıllı ev, platform kapitalizminin evi kolonileştirme girişiminin temel alanlarından biri haline gelmektedir. Platformların aile yaşamına yerleşmesi hem evin nasıl deneyimlendiğini dönüştürmekte hem de aile ilişkilerini fiziksel sınırların ötesine taşımaktadır. Dijital platformlar kimi zaman evin özel ve güvenli bir alan olma niteliğini zayıflatırken, kimi zaman da bakım, yakınlık ve örgütlenme gibi gündelik pratikleri destekleyerek eve yeni anlamlar kazandırır. Aynı zamanda aile üyeleri arasındaki ilişkisel pratikler bu platformlar aracılığıyla yeniden kurulurken, platformların kendileri de aile içi müzakereler ve ortak kullanımlar yoluyla şekillenmektedir. Bu dinamik süreç, platformların bazı durumlarda ev benzeri ilişkisel anlamlar taşıyabilecek yeni mekanlar haline geldi-

ğini göstermektedir (Mannell, Hegna, ve Stoilova, 2025, s. 40-41). Mannell, Sefton-Green ve Erstad (2025, s. 96-98) aile ve bu platformlar arasındaki ilişkiyi anlamak için aile yaşamında var olan dört farklı boyuta dikkat çekerler:

1. Kolektif/bireysel boyutta, aile hem bireylerden oluşan hem de ortak pratiklerle var olan bir topluluk olduğu için, platformların bireysel kullanıcı mantığı ailelerin esnek ve değişken yapısıyla çelişebilir. Teknolojinin aile içinde kimler tarafından kullanılacağı ve kimlerin bu kullanımın dışında kalacağı, aile üyeleri arasında sürekli yeniden müzakere edilmek zorunda kalınır.

2. Kuşaklararası boyutta, farklı yaş grupları ve medya deneyimlerine sahip aile üyeleri platformları farklı şekillerde kullanır ve bu da hem iletişim biçimlerini hem de kuşaklar arası güç ilişkilerini dönüştürür.

3. Aileyi bir pratik olarak ele alan boyutta, aile üyelerinin günlük rutinleri, bakım ilişkileri ve duygusal bağları giderek platformlar üzerinden örgütlenir ve böylece platformlar, aileyi oluşturan ilişkisel pratiklerin içine yerleşir ve bu pratikleri yeniden şekillendirir.

4. İçsel/dışsal boyutta ise platformlar, hem aile üyelerinin birbirleriyle olan bakım, gözetim, iletişim gibi içsel ilişkilerini hem de ailelerin kurumlar, devlet ve piyasayla olan dışsal ilişkilerini aracılı hale getirir.

Bu noktada, ebeveynlik pratiklerinin dijital platformlar aracılığıyla yeniden şekillenmesinin yalnızca aile içindeki ilişkileri dönüştürmekle kalmadığı, bunun yanı sıra çocukların erken yaşlardan itibaren veri odaklı bir gözetim ve kayıt sistemi içinde büyüdüğü daha geniş bir "verileşen ebeveynlik" (*datafied parenting*) ve "verileşen çocukluk" (*datafied childhood*) sürecini ortaya çıkardığını vurgulamak gerekir. Mascheroni ve Siibak (2021) verileşen çocukluğun temelinde algoritmaların, yapay zekanın ve verileştirme süreçlerinin olduğuna dikkat çekmekte ve tüm bu değişim süreçlerinin çocukların evde, okulda ve ebeveyn-çocuk ilişkilerinde deneyimledikleri toplumsal bağlamları dönüştürdüğünü iddia etmektedirler. Mascheroni'e göre (2020, s. 801) dijitalleşmenin gündelik yaşamın tüm alanlarına nüfuz ettiği günümüzde, çocukluk giderek daha erken evrelerden itibaren verileştirilen bir deneyime dönüşmektedir. Gebelik sürecinde ultrason görüntülerinin sosyal medyada paylaşılmasıyla başlayan bu durum, hamilelik uygulamaları, giyilebilir izleme teknolojileri ve internet bağlantılı oyuncaklar aracılığıyla çocuğun bedeninin, davranışlarının ve etkileşimlerinin sürekli olarak veri üretmesi sürecidir. Böylece çocukluk, daha doğmadan önce baş-

layan ve büyüme süreci boyunca derinleşen bir veri ekosistemi içinde şekillenmektedir.

Bu verileştirme süreci sadece çocukları değil, aynı zamanda ebeveynlik pratiklerini de dönüştürmektedir. Dijital uygulamalar, izleme cihazları ve platformlar aracılığıyla ebeveynlik, ölçülebilir, karşılaştırılabilir ve sürekli olarak daha ileri düzeye taşınması gereken bir faaliyet haline gelmektedir. Ebeveynler, çocuklarının uyku düzeninden beslenmesine, gelişim göstergelerinden çevrimiçi davranışlarına kadar pek çok alanı veri üzerinden takip etmeye teşvik edilmekte, böylece "iyi" ve "sorumlu" ebeveynlik anlayışı giderek sayısal göstergeler ve algoritmik öneriler üzerinden tanımlanmaktadır. Bu durum, bakım ve koruma söylemiyle meşrulaştırılan dijital gözetim pratiklerini ebeveynliğin sıradan ve normal bir parçası haline getirmektedir. Das (2024, s. 24-26) verileşen ebeveynliği üç farklı tipte ele almaktadır. Ebeveynlerin algoritmalar ve dijital platformlarla kurdukları ilişkiye göre üç farklı tipi şu şekildedir:

1. *İlkesel olarak farkında olan ebeveynler*: Bu ebeveynler algoritmaların, verinin ve dijital risklerin varlığının farkındadır, ancak bu farkındalık çoğunlukla bilgi düzeyinde kalmaktadır. Algoritmaların nasıl çalıştığını üstün körü bilirler, fakat gündelik dijital pratiklerini bilinçli biçimde değiştirme eğilimi göstermezler. Çoğu zaman algoritmalarla uyum içinde yaşamayı kabul ederler.

2. *Pratikte tetikte olan ebeveynler:* Bu ebeveynler farkındalığın ötesine geçerek algoritmaların etkisini azaltmaya yönelik küçük ama bilinçli müdahalelerde bulunabilirler. Örneğin gizlilik ayarlarıyla oynayabilme, bazı hesapları bilinçli olarak takipten çıkabilme, arama geçmişini silebilme gibi gündelik taktikler kullanabilirler.

3. *Aktif biçimde şekillendiren ebeveynler*: Bu ebeveynler hem yüksek farkındalığa hem de teknik ve eleştirel kapasiteye sahiptirler. Algoritmaları sadece yönetmeye çalışmaz, aynı zamanda çocukları için en iyi olanı savunacak biçimde bilinçli tercihler yapabilirler. Çocuklarla algoritmalar hakkında konuşur, okul ve kurumlarla iletişime geçer, gerekirse platform kullanımını köklü biçimde sınırlar ya da değiştirirler.

Sonuç

Dijital iletişim teknolojileri gündelik yaşamı kolaylaştıran araçlar olmalarının yanı sıra aile içi iletişimin anlamını ve yapısını dönüştürecek mahi-

yettedir. İletişim teknolojileri vasıtasıyla iletişimin zamansal ve mekansal sınırları aşabilmesi özellikle ulusötesi aile ilişkilerinde ve gündelik aile içi iletişimde yeni iletişim pratiklerini ortaya çıkarmıştır. Ulusötesi aileler için dijital iletişim, uzaklığı tamamen ortadan kaldırmasa da ebeveynlik ve bakım ilişkilerinin yeniden düzenlenmesine ve yoğun biçimde iletişim kurulmasına izin verir. Video tabanlı iletişim teknolojileri, ebeveyn-çocuk ilişkilerini güçlendiren bir araç olarak öne çıkarken, teknolojik eşitsizlikler, süreklilik sorunları ve duygusal gerilimler gibi yeni sorunlar da ortaya çıkabilir.

Anlık mesajlaşma uygulamaları, özellikle aile grupları aracılığıyla aile bağlarının sürdürülmesinde hayati öneme sahiptir. Bu gruplar, bilgi paylaşımı, gündelik koordinasyon ve duygusal destek gibi görevleri görürken, aile üyelerinin bu çevrimiçi ortamlarda oynadıkları roller, aile içi güç ilişkilerinin ve yakınlık biçimlerinin nasıl yeniden oluşturulduğunu göstermektedir.

Dijital ortamlarda sürdürülen aile ilişkilerinin dijital ebeveynlik pratikleri olarak nitelendirilen bir dizi yeni pratiği ortaya çıkarmıştır. Dijitalleşmenin ortaya çıkardığı ebeveynlik pratikleri yalnızca teknik bir uyum süreci olarak ele alınmamalıdır, çünkü dijital ortamların çocukların sosyalleşmesini, aile ilişkilerini ve ebeveyn-çocuk etkileşimlerini yeniden yapılandırdığı görülmektedir. Çocuklar erken yaşlardan itibaren dijital platformlar aracılığıyla çok yönlü bir sosyalleşme sürecine katılırken, ebeveynler de bu yeni ortamları anlamak, düzenlemek ve riskleri yönetmek zorunda kalmaktadır. Bu süreçte ebeveynlerin dijital süreçleri anlama ve yönetme kapasitesi ve stratejileri, çocukların dijital becerilerini ve dijital araçlarla kurdukları ilişkinin doğasını da etkilemektedir. Rehberlik, müzakere ve anlaşmaya dayanan bir ebeveynlik yaklaşımı çocukları dijital risklere karşı korurken, çocukların karar alma konusunda bir söz sahibi olabildiği bir iletişim stratejisi çocuklarda sorumluluk alma mekanizmalarının gelişmesini sağlamak için bir fırsat olarak ortaya çıkmaktadır. Dijital ebeveynliğin parçası olan konum izleme, ekran süresi yönetimi ve dijital davranış gözlemleme araçları ebeveynler için çocuğu koruma amacı taşırken, çocuklar tarafından kısıtlayıcı ve bağımsızlıklarını tehdit eden uygulamalar olarak algılanması aile içindeki gerilimin artmasına ya da tetiklenmesine neden olabilecek bir potansiyel taşımaktadır. Bu durum, dijital ebeveynlikte dengeli olmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Çocukların dijital ortamlarda sorumluluk üstlenebileceği, karar verme süreçlerine katılabileceği ve ebeveynleriyle açık bir iletişim kurabileceği yöntemlerin daha sürdürülebilir olduğu belirtilebilir. Bu ne-

denle dijital ebeveynlik, denetim ile güven, kontrol ile bağımsızlık arasında sürekli olarak yeniden değerlendirilmeyi gerektiren dinamik bir ebeveynlik şekli olarak değerlendirilmelidir.

Dijital ortamlarda annelik pratiklerinin farklılaşması ve dönüşmesi de literatürde dikkat çeken hususlardandır. Dijital araçlar ve platformlar, annelere bilgiye erişim, destek bulma ve deneyim paylaşma imkanı sunarak annelik pratiklerini etkilemektedir. Sosyal medya, anneler arasında dayanışma pratikleri yaratırken, anneliğe dair normlarının yeniden üretilmesine, bazı durumlarda ise iyi ve ideal anneliğin yeniden tanımlanmasına zemin hazırlayabilmektedir. Burada özellikle çocuklarının gündelik yaşamlarını ve özel anlarını dijital ortamlarda paylaşan anneler üzerinden bir güvenlik ve mahremiyet tartışması yapılmaktadır. Çocuklar hakkında paylaşımlar yapılması, çocukların dijital izlerinin erken yaşta oluşması ve ileride kontrol edemeyecekleri bir çevrim içi kimliğin inşa edilmesi gibi önemli riskleri ortaya çıkarmaktadır.

Dijital platformların aile yaşamına yerleşmesi, ebeveynliğin ve aile yaşantısının verileştirilmesi sonucunu doğurur. Akıllı ev teknolojileri, izleme uygulamaları ve dijital platformlar aracılığıyla ebeveynlik ölçülebilir, karşılaştırılabilir ve platformlar aracılığıyla yönlendirilebilir bir faaliyete dönüşmektedir. Platformlaştırılmış ve verileşmiş ebeveynlik, aile içi ilişkileri yeniden düzenleyen, kuşaklar arası etkileşimleri dönüştüren ve çocukların daha doğmadan başlayan bir veri ekosistemi içine yerleşmesi sonucunu doğuran bir süreci ifade etmektedir. Ebeveynlik, aile, çocukluk ve bakım kavramları dijital süreçlerle yeniden şekillendiği için dijital ebeveynlik, dijital aile, dijital çocukluk ve dijital bakım olarak farklı bir şekilde ifade edilmekte ve dijitalleşmenin bu alan ve kavramlara hangi yeni dinamikleri getirdiği ve ne gibi değişimler yarattığı anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu dönüşüm ve değişimler ailenin tamamen olumlu ya da olumsuz etkilendiği süreçleri değil, tek tek anlaşılması gereken ve yeniden müzakerelerin yapıldığı alanları anlatmaktadır. Bazı durumlarda dijital dönüşümler aile iletişimini daha açık ve güçlü hale getirmektedir. Öte yandan, bu değişimleri reddeden ya da bunlara ayak uyduramayan aile üyelerinin varlığı durumunda, iletişimin güçleştiği ve yeni çatışma alanlarının doğduğunu da gözlemlemek mümkündür.

Kaynakça

Aharony, N., & Gazit, T. (2016). The importance of the WhatsApp family group: an exploratory analysis. *Aslib Journal of Information Management, 68*(2), 174-192.

Alkobi, G., & Khvorostianov, N. (2024). "It's just a technological version of us": Three-generation family WhatsApp groups in Israel. *Family Relations, 73*(4), 2863-2881.

Amon, M. J., Kartvelishvili, N., Bertenthal, B. I., Hugenberg, K., & Kapadia, A. (2022). Sharenting and children's privacy in the United States: parenting style, practices, and perspectives on sharing young children's photos on social media. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction, 6*(CSCW1), 1-30.

Anisti, A., Tambunan, R. M., Sidharta, V., Sampean, S., & Syatir, S. (2023). Family Communication Patterns In The Era Digital Technology. *ARRUS Journal of Social Sciences and Humanities, 3*(6), 750-756.

Aydoğdu, F., Güngör, B. Ş., & Öz, T. A. (2023). Does sharing bring happiness? Understanding the sharenting phenomenon. *Children and Youth Services Review, 154*.

Brosch, A. (2016). When the child is born into the internet: Sharenting as a growing trend among parents on facebook. *The New Educational Review, 43*(1), 225–235.

Canhilal, S. K., Canboy, B., & Bakici, T. (2022). Social support for expatriates through virtual platforms: Exploring the role of online and offline participation. *The International Journal of Human Resource Management, 33*(5), 1005-1036.

Chee, R. M., Capper, T. S., & Muurlink, O. T. (2024). Social media influencers' impact during pregnancy and parenting: A qualitative descriptive study. *Research in Nursing & Health, 47*(1), 7-16.

Christensen, T. H. (2009). 'Connected presence'in distributed family life. *New Media & Society, 11*(3), 433-451.

Clark, L. S. (2011). Parental mediation theory for the digital age. *Communication theory, 21*(4), 323-343.

Das, R. (2024). Contexts and dimensions of algorithm literacies: Parents' algorithm literacies amidst the datafication of parenthood. *The Communication Review, 27*(1), 1-31.

Davidson-Wall, N. (2018). Mum, seriously!": Sharenting the new social trend with no opt-out. In 2018 *Debating Communities and Social Networks OUA Conference* (pp. 1-11).

Dursun, F., & Ak, B. (2025). Social Media Phenomenon Parents: Personal and Social Implications of Sharing Their Children. *Yeni Medya, (18)*, 86-105.

Elmanora, E., Syahas, A. N. R., & Oktaviani, M. (2024, November). Sharenting Behaviour: Role of Social Motivation on Mother's Sharenting Behaviour. In *7th*

International Conference on Learning Innovation and Quality Education (ICLIQE 2023) (pp. 938-948). Atlantis Press.

Esfandiari, M., & Yao, J. (2023). Sharenting as a double-edged sword: Evidence from Iran. *Information, Communication & Society, 26*(15), 2942-2960.

Evren, M. The Effect of Digitalization on Primary Socialization in the Family Institution. *İçtimaiyat, 9*(2), 1009-1028.

Forma, P., & Matyjas, B. (2015). Digitalization of upbringing and education in relation to shifted socialisation of Polish students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 176*, 985-991.

Ghosh, A. K., Badillo-Urquiola, K., Guha, S., LaViola Jr, J. J., & Wisniewski, P. J. (2018, April). Safety vs. surveillance: what children have to say about mobile apps for parental control. *Proceedings of the 2018 CHI conference on human factors in computing systems* içerisinde (pp. 1-14).

Gibson, G., Liddelow, C., Burke, K. J., & Lee, M. F. (2025). Exploring the influence of social media 'Mumfluencers' on postpartum body image. *Journal of Health Psychology*.

Gibson, L., & Hanson, V. L. (2013, April). Digital motherhood: how does technology help new mothers?. *Proceedings of the SIGCHI conference on human factors in computing systems* içerisinde (ss. 313-322).

Goulden, M. (2021). 'Delete the family': platform families and the colonisation of the smart home. Information, *Communication & Society, 24*(7), 903-920.

King-O'riain, R. C. (2015). Emotional streaming and transconnectivity: Skype and emotion practices in transnational families in Ireland. *Global Networks, 15*(2), 256-273.

Latipah, E., Kistoro, H. C. A., Hasanah, F. F., & Putranta, H. (2020). Elaborating motive and psychological impact of sharenting in millennial parents.

Licoppe, C. (2004) '"Connected" presence: The emergence of a new repertoire for managing social relationships in a changing communication technoscape', *Environment and Planning D 22*(1), 135–56.

Longhurst, R. (2013). Using Skype to mother: Bodies, emotions, visuality, and screens. *Environment and Planning D: Society and Space, 31*(4), 664-679.

Longhurst, R. (2016). Mothering, digital media and emotional geographies in Hamilton, Aotearoa New Zealand. *Social & Cultural Geography, 17*(1), 120-139.

Lupton, D. (2016). The use and value of digital media for information about pregnancy and early motherhood: a focus group study. *BMC pregnancy and childbirth, 16*(1), 171.

Madianou, M. (2016). Ambient co-presence: transnational family practices in polymedia environments. *Global networks, 16*(2), 183-201.

Madianou, M., & Miller, D. (2013). Polymedia: Towards a new theory of digital media in interpersonal communication. *International journal of cultural studies, 16*(2), 169-187.

Mannell, K., Hegna, K., & Stoilova, M. (2025). The home as a site of platformization. J. Sefton-Green, K. Mannell, & O. Erstad (Eds.), *The platformization of the family: Towards a research agenda* içerisinde (ss. 25–45). Palgrave Macmillan.

Mannell, K., Sefton-Green, J., & Erstad, O. (2025). Conclusion: Towards further research into the platformization of the family. In J. Sefton-Green, K. Mannell, & O. Erstad (Eds.), *The platformization of the family: Towards a research agenda* (ss. 25–45). Palgrave Macmillan.

Marino, S. (2019). Cook it, eat it, Skype it: Mobile media use in re-staging intimate culinary practices among transnational families. *International Journal of Cultural Studies, 22*(6), 788-803.

Mascheroni, G. (2020). Datafied childhoods: Contextualising datafication in everyday life. *Current Sociology, 68*(6), 798-813.

Mascheroni, G. ve Siibak, A. (2021). *Datafied childhoods: Data practices and imaginaries in children's lives*. Peterlang Publishing.

Mascheroni, G., Ponte, C., & Jorge, A. (2018). *Digital parenting: The Challenges for Families in the Digital Age*. Göteborg: Nordicom.

McKay, D. (2018). Sent home: mapping the absent child into migration through polymedia. *Global Networks, 18*(1), 133-150.

Mols, A., Campos, J. P., & Pridmore, J. (2023). Family surveillance: Understanding parental monitoring, reciprocal practices, and digital resilience. *Surveillance & Society, 21*(4), 469-484.

Morrison, A. (2010). Autobiography in real time: A genre analysis of personal mommy blogging. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace, 4*(2).

Naab, T. (2018). From media trusteeship to parental mediation: The parental development of parental mediation. G. Mascheroni, C. Ponte, & A. Jorge (Eds.), *Digital parenting: The challenges for families in the digital age* içerisinde (pp. 93–103). Göteborg: Nordicom.

Ní Bhroin, N., Dinh, T., Thiel, K., Lampert, C., Staksrud, E., & Ólafsson, K. (2022). The privacy paradox by proxy: Considering predictors of sharenting. *Media and Communication, 10*(1), 371-383.

Oxford Dictionary. (2010). *Sharenting.* https://www.oed.com/dictionary/sharenting_n?tl=true

Pedersen, S., & Lupton, D. (2018). 'What are you feeling right now?'communities of maternal feeling on Mumsnet. *Emotion, space and society, 26*, 57-63.

Peng, Z. (2023). Your growth is my growth: examining sharenting behaviours from a multiparty privacy perspective. *Communication Research and Practice, 9*(3), 271-289.

Ranzini, G., Newlands, G., & Lutz, C. (2020). Sharenting, peer influence, and privacy concerns: A study on the Instagram-sharing behaviors of parents in the United Kingdom. *Social Media+ Society, 6*(4).

Rudnova, N., Kornienko, D., Semenov, Y., & Egorov, V. (2023). Characteristics of parental digital mediation: Predictors, strategies, and differences among children experiencing various parental mediation strategies. *Education Sciences, 13*(1).

Siibak, A., & Traks, K. (2019). The dark sides of sharenting. *Catalan Journal of Communication & Cultural Studies, 11*(1), 115-121.

Steinberg, S. B. (2016). Sharenting: Children's privacy in the age of social media. *Emory Lj, 66*, 839.

Stewart, K., Brodowsky, G., & Sciglimpaglia, D. (2022). Parental supervision and control of adolescents' problematic internet use: understanding and predicting adoption of parental control software. *Young Consumers, 23*(2), 213-232.

Taipale, S., & Farinosi, M. (2018). The big meaning of small messages: The use of WhatsApp in intergenerational family communication. *International Conference on Human Aspects of IT for the Aged Population* içerisinde (pp. 532-546). Cham: Springer International Publishing.

Tarasuik, J. C., Galligan, R., & Kaufman, J. (2011). Almost being there: Video communication with young children. *PloS one, 6*(2).

Van den Abeele, E., Hudders, L., & Vanwesenbeeck, I. (2025). Tell me why: The impact of mindful sharenting explanations by momfluencers: An experimental study with mothers. *New Media & Society*.

Wai-Yu Lo, O. (2020). Exploring the use of mobile instant messaging among middle-aged adults in social relationships maintenance with family and friends. *Asian Journal of Media and Communication, 4*(2).

Walrave, M., Verswijvel, K., Ouvrein, G., Staes, L., Hallam, L., & Hardies, K. (2022, March). The limits of sharenting: Exploring parents' and adolescents' sharenting boundaries through the lens of communication privacy management theory. In *Frontiers in Education (Vol. 7*). Frontiers Media SA.

Wang, Y., Chen, T., Chen, Z., & Li, H. (2025). Development and validation of the Motivation of Sharenting Evaluation Scale (MSES) among Chinese parents. *Computers in Human Behavior Reports, 18*.

Wegener, C., Jage-D'Aprile, F., & Plumeier, L. (2023). Motherhood in social media: phenomena and consequences of the professionalization of mothers and their media (self-) representation. *Feminist Media Studies, 23*(7), 3222-3238.

Wen, L. J., Tan, C., & Dhanapal, S. (2022). The trend of sharenting among Malaysian parents: A qualitative study on their content and motivation. *Int. J. Public Health Sci.(IJPHS), 11*, 310-319.

Wisniewski, P., Ghosh, A. K., Xu, H., Rosson, M. B., & Carroll, J. M. (2017, February). Parental control vs. teen self-regulation: Is there a middle ground for mobile online safety?. *Proceedings of the 2017 ACM conference on computer supported cooperative work and social computing* içerisince (ss. 51-69).

Dijital Çağda Ailenin Yeniden İnşası

Hatice DURAN OKUR[1]

Giriş

İnsanoğlu tarihin ilk dönemlerinden günümüz dünyasına kadar uzanan süreçte, çok katmanlı bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşüm yalnızca ekonomik üretim biçimlerinin farklılaşmasını değil aynı zamanda sosyal örgütlenmenin, kültürel değerlerin, iletişim biçimlerinin ve gündelik yaşam pratiklerinin de yeniden yapılanmasını beraberinde getirmiştir. Bilimsel devrim, Aydınlanma düşüncesi ve Sanayi devrimi insanlık tarihini dönüştüren önemli kırılma noktalarıdır. Bugün içinde bulunduğumuz ve dijital çağ olarak adlandırılan dönem ise bu dönüşümün en hızlı ve en yoğun evresini temsil etmektedir.

Dijital çağ, bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplumsal yaşamın her alanına nüfuz ettiği, zaman-mekân algısını dönüştürdüğü ve bireyler arası etkileşim pratiklerini yeniden yapılandırdığı bir aşamaya işaret etmektedir. Bilgisayar ve internet teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla başlayan ve sosyal medya platformları, akıllı cihazlar ile yapay zekâ uygulamalarının hızla gelişmesiyle derinleşen bu süreç, yalnızca bireysel yaşantıları değil kurumları, normları ve ilişki örüntülerini de yeniden yapılandırmaktadır. Bu bağlamda dijitalleşme, toplumun temel taşlarından biri olan aile kurumunu dönüştüren bir dinamik olarak öne çıkmaktadır.

Dünya çapında ortaya çıkan dijital dönüşüm, dijital ortamların imkân sağladığı yeni iletişim pratikleri ve dijital kültürle birlikte, geleneksel aile yapılarının normatif kabullerinde yaşanan değişimi ve buna bağlı farklılaşmaları görünür kılmaktadır. Bugün aile, dijital etkileşim pratikleri ve dijital kültürün değer dünyası tarafından yeniden tanımlanan bir sosyal birim olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital çağda aileyi anlamak hem toplumsal değişim süreçlerini hem de dijital teknolojilerin aile içi ilişkileri, rolleri, etkileşim biçimlerini nasıl yeniden yapılandırdığını analiz etmeyi gerektirmektedir. Buradan hareketle, çalışmada günümüz dünyasındaki dijitalleşme sürecinin ve dijital teknolojilerin aile kurumunu nasıl dönüştürdüğü, bu dönüşümün yeni ilişkisellik biçimleri ve aile içi dinamiklere yansı-

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-5899-2407

ması literatürdeki çalışmalara dayandırılarak, teorik bir çerçeve içinde ele alınacaktır.

Dijital Çağ ve Dijital Çağın Temel Dinamikleri

Dijital kelimesi Türk Dil Kurumu (TDK, t.y.) güncel Türkçe sözlükte "sayısal", "sanal" anlamlarına gelmektedir. Dijitalleşme ise genel olarak çeşitli içeriklerin sayısallaştırılarak dijital ortama aktarılmasını ifade eder. Toffler (2008) endüstri toplumu sonrasında oluşmaya başlayan, teknolojilerin etkisiyle bilginin üretim ve dolaşımda etkin rol oynadığı, yeni haberleşme yöntemlerinin şekillendirdiği bilgi toplumunun özellikleriyle yakın ilişkili yeni çağı, "üçüncü dalga" olarak tanımlamıştır. Dijital çağ, Toffer'ın (2008) "üçüncü dalga" olarak tanımladığı dönüşümün, bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle somutlaştığı ve küresel ölçekte yaygınlaştığı tarihsel aşamayı temsil etmektedir. Bu doğrultuda dijital çağ, bilgi toplumuyla ilişkilendirilen, internet ve bilişim teknolojileriyle gelişen, dijital teknolojilerin belirleyici rol oynadığı ve bu teknolojiler aracılığıyla üretilen bilginin kitlelerin erişimine sunulduğu bir evredir denebilir.

1970'lerde başlayan ve genellikle 1990'lı yıllardan sonra bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle hız kazandığı söylenen dijital dönüşümü birkaç teknolojiye indirgemek mümkün olmasa da özellikle Web 2.0'nin gelişmesiyle ortaya çıkan sosyal medya ağları, bulut bilişim, yapay zekâ, artırılmış gerçeklik, nesnelerin interneti gibi gelişmeler yeni bir dönemi başlatmıştır (Yankın, 2019, s. 15). Bozkurt vd. (2021, s. 36) verinin sayısallaştırılarak bireylerin kullanımına sunulmasıyla gerçekleşen dijital dönüşümün giderek hız kazandığını ve bu nedenle 21. yüzyılın dijital bilgi çağı olarak nitelendirildiğini belirtmiştir.

Dijitalleşmenin toplumsal yapıyı nasıl dönüştürdüğünü anlamak için dijital teknolojilerinin sağladığı imkânların ele alınması gerekmektedir. Özellikle internet temelli dijital iletişim teknolojileriyle birlikte zaman ve mekânın kısıtlamaları aşılmış, bilgi akışı ve iletişim eşzamanlı, kesintisiz hale gelmiş ve geçmiş dönemlerle kıyaslanmayacak kadar hızlanmıştır. Coğrafi mesafelerin görece anlamını yitirmesiyle küresel çapta ilişkiler ağı oluşmuş, bu durum McLuhan'ın (2014) tabiriyle dünyanın "küresel köy" haline gelmesini sağlamıştır.

Dijitalleşme her an erişilebilirlik olanağını artırmış ve küresel bağlantıların sürekli olarak sürdürülmesine imkân sağlamıştır. Bu noktada Cas-

tells'in (2008) "ağ toplumu" kavramsallaştırması dijitalleşmenin yarattığı dönüşümü anlamlandırmada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Castells'e (2008) göre günümüz toplumunun örgütlenme biçimi hiyerarşik yapılardan çok dijital teknolojiler aracılığıyla birbirine bağlanan esnek, dinamik ve çok katmanlı ağlar üzerinden şekillenmektedir. Dijitalleşme süreci, Castells'in (2008) "akışların uzamı" ve "zamansız zaman" olarak tanımladığı yeni uzamsal ve zamansal mantıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlayarak, bu ağların her an erişilebilir olmasını sağlamış, küresel bağlantıların sürekli, etkileşimli ve yeniden üretilebilir bir nitelik kazanmasına imkân tanımıştır. Dolayısıyla dijitalleşme, toplumsal yapının giderek daha fazla ağ mantığı ile işlediği yeni bir toplumsal formu yani ağ toplumunu yaratmıştır. Bu doğrultuda dijital teknolojilerin hızla gelişerek ve çeşitlenerek günlük hayattaki pratiklere entegre olması, bilginin üretilme, iletilme ve tüketilme süreçlerini köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Geleneksel iletişim pratiklerinin yerini giderek daha fazla sanal, çok boyutlu ve esnek iletişim biçimlerine bıraktığı ve böylece iletişim süreçlerinin zaman ve mekân sınırlarından bağımsız, etkileşimli ve sürekli bir yapıya dönüştüğü söylenebilir.

Dijitalleşme süreci günümüzde etkisini artırarak devam etmekte, toplumları ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden etkilemektedir. Ekonomik alanda dijitalleşme üretim ve hizmet süreçlerinde verimliliği artırmış, şirketler arası iş birliğini güçlendirmiş, sermayenin hareketini yoğunlaştırmış ve piyasaların küresel ölçekte bütünleşmesini sağlamıştır. Ayrıca e-ticaretin yükselişine öncülük etmiş, esnek zamanlı çalışma modelini ortaya çıkarmıştır (Castells, 2008). Sosyal alanda dijitalleşme, toplumsal ilişkilerin ağ mantığı etrafında yeniden örgütlenmesine yol açmış, zaman ve mekân algısını dönüştürerek gündelik yaşam pratiklerini, aile içi iletişimi ve toplumsal katılım biçimlerini değiştirmiştir. Kültürel alanda ise dijital medya, gerçekliğin sanal ortamlarda yeniden kurulduğu 'gerçek sanallık kültürünü' ortaya çıkarmış, kültürel temsilleri çeşitlendirmiş ve tüketim pratiklerini dijital platformlar üzerinden yeniden yapılandırmıştır (Castells, 2008). Dijitalleşmenin toplumdaki bu tür dönüşümleri yaratmasının temelinde, dijital medya ortamlarının çeşitlenmesi, yeni iletişim teknolojilerinin gündelik yaşam pratiklerine nüfuz etmesi yatmaktadır. Bu bağlamda dijital çağın toplumsal dönüşümünü anlamak için, dijital medyanın yapısal unsurlarını ve yeni iletişim teknolojilerinin şekillendirdiği dijital kültürü ele almak gerekmektedir.

Dijital Medya ve Dijital Kültür

Dijital medya araçları ve ortamları, genellikle "yeni medya" kavramı altında ele alınmakta ve bilginin dijital ikili kod (0 ve 1) üzerinden işlenmesini mümkün kılan, iletişim, temsil ve ifade biçimlerini dönüştüren teknolojiler, araçlar ve pratikler olarak tanımlanmaktadır (Lister, Dovey, Giddings, Grant & Kelly, 2009). Dijital medya ortamları, geniş bir teknolojik ekosistemi kapsar. Bu ekosistem iletişim pratiklerini zamansal ve mekânsal sınırlardan büyük ölçüde bağımsızlaştırmakta, etkileşimi hızlandırmakta, geleneksel tek yönlü iletişim mantığından farklı olarak kullanıcı merkezli, etkileşimli, çok katmanlı ve ağ temelli bir iletişim biçimi sunmaktadır. Bu yönüyle toplumsal yaşamın her alanında yeni bir kültürel yapının ortaya çıkmasına ve kültürel içeriklerin küresel ölçekte dolaşımına zemin hazırlamaktadır (Lister et al., 2009).

Dijital medya araçları temel olarak dört kategoride sınıflandırılmaktadır: ağ tabanlı iletişim teknolojileri, sanal ortamlar ve dijital oyunlar, dijitalleşmeyle dönüşen geleneksel medya biçimleri ve donanım/erişim araçları. Ağ tabanlı iletişim teknolojileri e-posta, web siteleri, sosyal ağ platformları, bloglar, forumlar ve anlık mesajlaşma sistemleri gibi çevrimiçi etkileşimi sürekli kılan araçları içerirken; sanal ortamlar ve dijital oyunlar, VR uygulamalarından kalıcı sanal dünyalara kadar uzanan, etkileşimli ve simüle edilmiş dijital deneyimleri kapsamaktadır. Dijitalleşme aynı zamanda televizyon, sinema gibi geleneksel medya biçimlerini dönüştürmüş; üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerini dijital kodlar üzerine inşa etmiştir. Bu ortamların altyapısını oluşturan kişisel bilgisayarlar, akıllı telefonlar ve taşınabilir diğer cihazlar ise dijital içeriklere her an ve her yerden erişimi mümkün kılarak kullanıcıların yalnızca pasif içerik tüketicisi değil, aynı zamanda içerik üreticisi olarak aktif rol almalarına imkân sağlamıştır. Tüm bu unsurlar bir arada değerlendirildiğinde dijital medyanın yalnızca teknik bir iletişim aracı olmasının ötesinde sosyal, kültürel ve ekonomik pratiklerin yeniden yapılanmasına yön veren, iletişimi, kültürel üretimi ve toplumsal etkileşimi dönüştüren, kapsamlı bir dijital ortamlar bütünü oluşturduğu görülmektedir (Lister et al., 2009; Manovich, 2001; Baym, 2010; Jenkins, 2008; Miller, 2020).

Sürekli gelişen dijital teknolojilerin hızla yayılması ve günlük pratiklere entegre olması, dünya genelinde benzer deneyimlerin yaşanmasını ve paylaşılmasını sağlayarak teknoloji temelli ortak bir kültürel yapının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu yeni kültürel alan, bireylerin iletişim

pratiklerini ve tüketim alışkanlıklarını dönüştüren, dijital çağın ortaya çıkardığı gündelik yaşam rutinleri ve davranış kalıplarının bütününü ifade eden "dijital kültür" kavramıyla açıklanmaktadır. Diğer bir deyişle dijital kültür, hızlı teknolojik dönüşümlerin tetiklediği, bilgisayar mantığı ile insan kültürünün birleştiği, bu doğrultuda pratiklerin, anlamların ve iletişim biçimlerinin dijital teknolojiler aracılığıyla yeniden şekillendiği yeni bir kültürel yapıyı ifade etmektedir (Manovich, 2001).

Dijital kültür bireysel ve toplumsal ilişki kurma biçimlerimiz üzerinde, gündelik hayattaki pratiklerimizde kendisini göstermektedir. Dijital medya araçlarının sunduğu ortamlar sürekli bağlantılı olmamıza imkân sağlarken bu ortamlarda kurulan ilişkiler genellikle zayıf bağlara dayalı, derinlikten yoksun ve yüzeysel nitelikte olmaktadır (Dijck, 2013). İlişkilerin başlatılmasının ve bitirilmesinin gündelik hayata göre zahmetsiz olduğu bu ortamların, toplumsal bağları daha esnek yapılı hale getirdiği söylenebilir. Dijital kültür görmenin, görülmenin, beğenilmenin, takip edilmenin önemli bir değer olarak kabul edildiği bir kültürdür. Bireyler bu ortamlarda kimliklerini istediği gibi tasarlayıp performans olarak gösteriler şeklinde başkalarının beğenisine sunmaktadır. Bu durum mahremiyet algısının dönüştüğü, görünürlüğün teşvik edildiği, gözetlemenin normalleştiği, kamusal alan-özel alan sınırlarının bulanıklaştığı bir kültüre işaret etmektedir (Dijck, 2013; Marwick, 2013; Andrejevic, 2007). Gere'ye (2008) göre dijital kültür, kim olduğumuza dair anlayışımızı dönüştürmekte, akışkan kimliklerin oluşumuna zemin hazırlamakta, görünürlük temelinde kendini yaratma pratiklerini teşvik etmekte ve narsisistik eğilimleri güçlendirmektedir. Ayrıca bu kültür geleneksel topluluk biçimlerini aşındırırken ortak ilgi alanları doğrultusunda mekândan bağımsız yeni toplulukların ve yeni aidiyet biçimlerinin oluşmasını mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla dijital kültürün davranış kalıplarımızı, iletişim pratiklerimizi, sosyal kimlik ve rollerimizi yeniden tanımlayan kültürel bir süreç olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin Dijitalleşme Profili: Güncel Durum ve İstatistikler

Dijital çağı yaşadığımız bu dönemde, çağın gereklerinden biri olarak kabul edilen dijitalleşme süreci, ülkelerin gelişmişlik seviyelerini belirlemede önemli olmakla birlikte, çağı yakalamak adına ve özellikle yakın zamanda yaşanan Covid-19 pandemi süreciyle adeta bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin dijitalleşme sürecinin güncel görünümünü incelemek önem taşımaktadır.

DataReportal'ın Digital 2025: Turkey raporunda Ocak ayı itibarıyla Türkiye'nin dijitalleşme düzeyi hem internet erişimi hem de mobil bağlantılar açısından yüksek yaygınlık oranlarıyla ve bağlantı hızlarının artmasıyla güçlenmeye devam ettiği belirtilmektedir. Rapora göre Türkiye'de internet kullanım yaygınlığı %88,3 düzeyine çıkarken, benzer biçimde mobil kullanım yaygınlığı oranı %92,1'e ulaşmıştır (Kemp, 2025). Ayrıca 2024-2025 döneminde dijitalleşme oranlarında sınırlı da olsa istikrarlı artışlar görülmüştür. Kepios verilerine göre internet kullanıcı sayısı (77,3 milyon) %0,2, mobil bağlantı sayısı (80,7 milyon) %0,4 artmıştır. Buna göre, 87,6 milyon nüfusa sahip olan Türkiye'de 10,3 milyon kişi internet kullanmamaktadır. Bu sayı nüfusun %11,7'sinin "çevrimdışı" kaldığını göstermektedir (Kemp, 2025).

Dijitalleşmenin önemli bir boyutu olan sosyal medya kullanımı DataReportal'ın Digital 2025: Turkey raporunda ayrıntılı olarak yer almıştır. Rapora göre Türkiye'de 58,5 milyon aktif sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır ve bu sayı nüfusunun %66,7'sine denk gelmektedir. Sosyal medya kullanıcı sayısı, geçen yıla oranla %1,7 oranında artış göstermiştir. Ayrıca Türkiye'deki toplam internet kullanıcı tabanının %75,6'sının en az bir sosyal medya platformu kullandığı belirtilmiştir (Kemp, 2025). DataReportal'ın Digital 2024: Global Overview Report isimli raporunda dünya genelinde günlük sosyal medya kullanımı ortalama 2 saat 23 dakika iken, aynı yıl Digital 2024: Turkey raporunda Türkiye'de bu sürenin ortalama 2 saat 44 dakika olduğu belirtilmiştir (Kemp, 2024a; Kemp, 2024b).

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK, 2025) Ağustos ayında yayımladığı Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması raporunda, 16-74 yaş grubundaki bireylerde internet kullanım oranı, 2024 yılındaki %88,8 seviyesinden 2025 yılında %90,9'a yükseldiği belirtilmiştir. Rapora göre bireylerin dijital ortamları kullanarak kamu hizmetlerinden yararlanma oranı %76,1'dir. E-devlet hizmetlerini kullanma oranının en yüksek olduğu yaş grubu %92,8 ile 25-34 yaş grubu iken bu oranın en düşük olduğu grup ise %29,6 ile 65-74 yaş grubudur. Ayrıca bireylerin en fazla kullandıkları sosyal medya ve mesajlaşma uygulamaları ise sırasıyla WhatsApp (%88,6), YouTube (%72,9) ve Instagram'dır (%68,1). İnternet üzerinden son 3 ay içinde eğitim, mesleki veya özel amaçlar için öğrenme faaliyeti gerçekleştiren bireylerin oranı, bir önceki yıla göre artarak 2025 yılında %17,7 olmuştur.

TÜİK'in (2024) Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması raporu incelendiğinde ise 6-15 yaş grubundaki çocuklarda dijital teknoloji-

lerin kullanımının önceki yıllara kıyasla belirgin biçimde yaygınlaştığı görülmüştür. Rapora göre internet kullanım oranı 2021'de %82,7 iken 2024'te %91,3'e yükselmiş, çocukların büyük çoğunluğu (%97,4) interneti düzenli olarak kullanmıştır. Çocukların interneti en yaygın kullanım amaçları ise video izleme, eğitim faaliyetleri ve dijital oyundur ve %66,1'i sosyal medya kullanmaktadır. Raporda düzenli mobil telefon kullanıp en az yarım saatte bir telefonunu kontrol eden, uyumadan önce en son ve uyandıktan sonra ilk yaptığı şey telefonunu kontrol etmek olan, televizyon izlerken ve başkalarıyla yemek yerken dahi telefon kullanan çocukların oranının %3,4 iken bunlardan en az birini gerçekleştiren çocukların oranının %58,6 olduğu ve bu oranın 2021 yılına göre %6,2 arttığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra raporda dijital oyun oynama oranının %74 olduğu, çocukların önemli bir bölümünün oyun süresini kontrol etmekte zorlandığı veya bunun günlük sorumluluklarını aksatmalarına sebep olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bilişim teknolojisi ürünü sahipliği artmış, çocukların %63,8'inin en az bir bilişim teknolojisi ürününe sahip olduğu, kişisel cep telefonu kullanımının ise %43,9'a yükseldiği görülmüştür. Raporda ekran süresinin artmasının, daha az kitap okuma, daha az ders çalışma ve aile ile geçirilen zamanın azalması gibi olumsuz sonuçlar doğurduğu da belirtilmiştir.

Genel olarak bu güncel raporların sunduğu veriler dikkate alındığında Türkiye'de dijitalleşme sürecinin artarak devam ettiği, dijital araç ve ortamların benimsenmesi ve yaygın kullanımı açısından yüksek oranlara sahip olduğu, bu doğrultuda nüfusun büyük çoğunluğu tarafından gündelik hayatın bir parçası haline geldiği söylenebilir. Fakat diğer yandan dijital hizmetlere erişimde yaş grupları arasında belirgin farklılıkların olması, dijital uçurumun devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca çocuklara ilişkin veriler, genç kuşaklarda dijital medya kullanımının yoğun olduğunu, dijital pratiklerin erken yaşlarda kültürel bir alışkanlığa dönüştüğünü diğer bir deyişle sosyal medya, mobil cihazlar ve dijital oyunlar etrafında yoğunlaşan dijital bir kültürün yer edindiğini göstermektedir. Genç kuşaklardaki erken ve yoğun dijital kullanım oranlarının bazı riskli davranışları da içerdiği göz önüne alındığında, dijitalleşmenin sosyokültürel etkilerinin de dikkatle değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin güncel dijitalleşme profili hem hızla ilerleyen teknolojik bir dönüşümü hem de toplumsal normları, ilişkileri ve gündelik pratikleri şekillendiren kültürel bir dönüşümü ifade etmektedir.

Ailenin Kısa Tarihsel Dönüşümü ve Dijital Çağda Yeniden İnşası

Toplumun temel yapı taşlarından olan aile kurumu, insanlık tarihi boyunca farklı biçimlerde de olsa günümüze kadar var olagelmiş, evrensel bir kurum olarak kabul edilmiştir. Eröz (1982, s. 64) aileyi "sosyal tarihteki bütün değişimlere kendini uydurabilmiş ve yerine getirdiği fonksiyonlarla kendini koruyabilmiş bir kurum" olarak; Sayın (1990, s. 2) ise "insan neslinin devamını sağlayan; toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı; karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı; o güne dek toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran; biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal vb. yönleri bulunan toplumsal bir birim" olarak tanımlamıştır. En genel tanımıyla aile "kan, evlilik ve evlat edinme ile oluşan, belirli bir ilişki içerisinde olan ve ortak bir mekânda bir araya gelen ve o mekânı paylaşan sosyal bir birlikteliktir" (Bozkurt, 2013, s. 260).

Sayın (2020, s. 33) ailenin içinde bulunduğu topluluk veya toplumun yapısına uygun şekilde biçimlendiğini belirtmiştir. Diğer bir deyişle aile kurumu, ortaya çıktığı toplumun coğrafi özelliklerinden, üretim ilişkilerine, kültürel norm ve değerlerine kadar pek çok unsurdan etkilenmektedir. Bu doğrultuda aile, toplumun yapısal özelliklerine göre çeşitli işlevleri yerine getirerek, toplumdaki önemli yerini korumuş ve korumaya devam etmektedir (Şentürk, 2019, s. 13).

Her yapı gibi toplumsal süreçlerden etkilenen aile kurumu, günümüze kadar dönüşüm geçirerek, toplumsal yapının değişen ihtiyaçlarına göre yeniden şekillenerek gelmiştir. Ailenin dönüşümünde belirli bir evrimsel çizgi izlemediği, tarihin farklı dönemlerinde ve farklı toplumlarda çeşitli aile tiplerinin bir arada bulunduğu kabul edilmekle birlikte (Yıldırım, 2013, s. 93); kaba hatlarıyla literatürde, üretimi ve ekonomik ilişkileri değiştiren sanayileşme, gündelik yaşamın örgütlenmesini değiştiren kentleşme ve bu gelişmelerin uzun vadeli sonucu olarak ele alınan, zihniyet, değerler ve toplumsal kurumlarda dönüşüm yaratan modernleşme gibi süreçlerle ailedeki dönüşüm ele alınmaktadır. Bu doğrultuda ailenin, sanayi öncesi tarım toplumlarının geniş ve ataerkillik temelinde tanımlanan geleneksel yapısından, modern aile tipine doğru geçiş eğilimine yer verilmektedir. Tarihsel önemli kırılma noktaları olarak verilen bu süreçlerle birlikte gelen göç, eğitimdeki gelişmeler, bireyselleşme, rasyonelleşme, iş bölümü ve uzmanlaşma gibi dinamikler ailenin yapısını, aile üyelerinin rollerini ve işlevlerini dönüştürmüştür. Bu süreçte aile yapısal daralma yaşayarak geniş aileden,

anne baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek aile tipine doğru evrilmiş, aile içi ilişkiler daha demokratik ve özgürlükçü bir ortamda gerçekleşmeye başlamış, kadının ekonomik bağımsızlığını kazanmasıyla ev içi otorite, eşler arasında daha eşitlikçi şekilde paylaşılmıştır. Ayrıca üretimin ev dışı alana (fabrika ve iş yerlerine) kaymasıyla, aile ekonomik üretim birimi olmaktan çıkıp tüketim birimi haline gelmiştir. Diğer önemli bir farklılık ailenin psikolojik işlevlerinin önem kazanmasıdır. Aile duygusal destek birimine dönüşmüş, diğer bir deyişle ailenin temel işlevleri psikolojik tatmin, sevgi, güven ve çocuk yetiştirme gibi alanlara kaymıştır. Bununla birlikte ailenin eğitim, bakım, yaşlı desteği gibi çeşitli görev ve sorumluluğunun toplumsal kurumlar tarafından üstlenilmeye başlaması, ailenin bu alanda da işlevsel olarak daralmasına zemin hazırlamıştır (Yıldırım, 2013; Şentürk, 2015).

Ailedeki dönüşümler, farklı adlandırmalarla tanımlanmaya çalışılan sanayi sonrası dönem için de devam etmiştir. Sanayi sonrası için geç modernlik tanımlaması yapan Giddens'a (1992) göre bu dönem, aile içinde tanımlanmış rol dağılımlarını değiştirmiş, ilişkilerin hiyerarşik yapılanmasından çok müzakere temelli bir yapıya dönüşmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda ailede ebeveyn-çocuk ilişkileri, yetişkin çocuklar ve yaşlanan ebeveynler arasındaki sorumluluklar da dahil olmak üzere karşılıklı konuşma, ilişkilerinin koşullarını belirleme ve düzenleme hakkı kazandığı yani uzlaşmaya dayanan yakın bağlılıklara dayanmaktadır. Bu durum ilişkilerde demokratikleşmeyi beraberinde getirmiştir. Ailenin bu dönüşümünün merkezinde bireysel özerkliğe, yakınlığa ve karşılıklı tatmine (arı/saf ilişkilere) dayalı bağlar yer almaktadır. Sanayi sonrası toplumu risk toplumu olarak adlandıran Beck'e (2011) göre ise aile bu dönemde toplumun çatışma alanlarından biri haline gelmiştir. Bireyselleşmeyle birlikte kadın erkek rollerine ilişkin kabuller zayıflamış, evlilik, ebeveynlik ve cinsellik gibi aile kurumunun temel unsuları sorgulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde müzakereye dayalı, geçici, kırılgan ilişki biçimleri yaygınlaşmaya; tek tip aile modeli yerini çoğul ve çeşitli birlikte yaşama biçimlerine bırakmaya başlamıştır. Evlilik ve aile bağlarının giderek kırılganlaştığının bir işareti olarak boşanmaların artması, yeni risk faktörlerini meydana getirmiş, çocuğun aile içindeki konumunu değiştirmiştir.

Modernleşmeyle birlikte aile kurumunda yaşanan dönüşüm, 1970'lerde başlayan ve 1990'lı yıllardan itibaren bilgisayar, internet ve bilişim teknolojileriyle gelişen, dijital teknolojilerin belirleyici rol oynadığı dijital çağ olarak

da adlandırılan dijitalleşme süreciyle birlikte, hızlanmış ve yeni boyutlara taşınmıştır. Özellikle internet tabanlı dijital iletişim teknolojilerin gündelik hayata entegre olması, bu teknolojilerin bireyselleşmesi ve yoğun kullanım oranları toplum genelinde olduğu gibi ailede de çok boyutlu dönüşümlerin meydana gelmesine neden olmuştur. Bu dönüşümler ailenin yapısal örgütlenmesinden aile içi ilişkilere, iletişim biçimlerine, kültürel norm ve değerlere kadar birçok düzeyde etkili olmaktadır. Diğer bir deyişle dijital çağda aile, dijitalleşmenin dinamikleri üzerinden yeniden yapılanmaktadır. Bu bağlamda dijital çağda aile kurumunda meydana gelen dönüşümler; "Ailenin Yeniden Tanımlanması: Dijital Aile", "Aile İçi İletişimin Dönüşümü: Fırsatlar ve Riskler" ile "Ailede Değişen Ebeveyn ve Çocuk Rolleri" başlıkları altında ele alınacaktır.

Ailenin Yeniden Tanımlanması: Dijital Aile

Günümüzde eskiye göre daha kırılgan, daha az istikrarlı, birleşimi daha çeşitli olan ve aile üyelerinin çeşitli sebeplerle (boşanma, eğitim, iş vb.) farklı yerlerde yaşamaları gibi geleneksel aile yapılarında yaşanan dönüşüm ve dijitalleşmenin etkisi, ailenin yapısını ve biçimi dönüştürerek, yeniden tanımlanmasını gündeme getirmiştir.

Aşkın'ın (2020, s. 197) ifade ettiği gibi, aynı evi/mekânı paylaşma üzerine kurulu klasik aile modeli, günümüzde dijital teknolojilerin merkezi rolüyle birlikte daha çok duygusal bağlara ve aidiyet ilişkilerine dayalı bir yapıya dönüşmektedir. Aile üyelerinin çeşitli sebeplerle farklı şehirlerde/ülkelerde yaşayabilmesi, mekânsal birlikteliği zorunlu olmaktan çıkarırken dijital araçların etrafında yeni bir aile formunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Geleneksel olarak tek haneli ve yüz yüze etkileşime odaklanan aile bağlarının artık hanenin duvarlarının ötesine uzanma eğiliminin bir sonucu olarak "dijital aile" kavramı ortaya atılmıştır. Dijital aile, ailenin yapısal istikrarsızlığına ve dağılmışlığına yanıt olarak yeniden tanımlanmış bir formudur. Dijital aile, aynı veya birden fazla hanede yaşayan ve birbirleriyle bağlantıda kalmak ve birlik duygusunu sürdürmek için bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanan akraba bireylerden oluşan dağıtılmış geniş aile biçimidir. Bu doğrultuda dijital aile kavramı, ilişkilerin zamansal ve mekânsal mesafeler üzerinden aile bağlarını sürdürmek için yeni teknolojik boyutlar kazandığını göstermektedir (Taipale, 2019).

Dijital teknolojilerin gündelik hayatın tüm alanlarına nüfuz etmesiyle birlikte, bireylerin ister çevrimiçi ister çevrimdışı olsun dijital olarak bağlantılı bir dünyada yaşaması, tüm sosyal pratikleri ve ilişkileri doğrudan etkilemektedir (Silva, 2018). Bu etki aileler üzerinde de görülmektedir. Dijital aile tanımlamasına benzer biçimde Wellman (2018), günümüzde bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde bireysel hareketliliğin arttığını ve aile üyelerinin fiziksel olarak farklı mekânlara, coğrafyalara gitmelerine rağmen birbirleriyle sürekli bağlı kalmalarını mümkün kıldığını vurgulayarak modern ailelerin sosyal değişim geçirdiğini ve "ağ bağlantılı ailelere" (networked families) dönüştüğünü belirtmiştir.

Dijital aile kavramı, "ağa bağlı aile" (networked family) veya "ağa bağlı hane" (networked household) gibi ilişkili kavramlardan farklı olarak, sadece çocuk-ebeveyn değil, aynı zamanda ebeveyn-ebeveyn ve çocuk-büyükanne/büyükbaba ilişkilerini de kapsayarak, yaygın ve coğrafi olarak dağılmış aile ilişkileri içinde gerçekleşen günlük iletişim uygulamalarına atıfta bulunur (Taipale, 2019). Bu doğrultuda dijital ailelerin ortaya çıkışı, en yaşlı aile üyelerinin de dijital ve çevrimiçi aile etkileşimlerine katılmaya başlamasıyla karakterize edilir. Diğer bir deyişle büyükanne ve büyükbabalar da dahil olmak üzere yaşlı aile üyelerinin, aile iletişimi için dijital teknolojileri daha çeşitli şekillerde benimsemeye başlaması, dijital ailelerin ortaya çıkmasını ve görünür hale gelmesini sağlamıştır. Buna göre dijital bir ailede, torunlardan büyükanne ve büyükbabalara kadar herkes mobil telefon veya internet gibi iletişim araçlarına sahiptir ve en azından temel düzeyde bu araçların kullanımına aşinadır (Taipale, 2019).

Dijitalleşme, zaman ve mekân sınırlarını aşındırarak aile-mekân ilişkisini hem dijital birliktelikler yaratılması anlamında hem de evin işlevsel olarak bütünleşik bir alana dönüşmesi anlamında farklılaştırmıştır. Ailenin yaşam alanı olan ev, aile üyelerinin duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını karşıladıkları, birlikte zaman geçirdikleri mekândır. Kurtdaş'ın (2025) da belirttiği gibi ev, özel ve mahrem alan olma, dinlenme yeri olma gibi geleneksel anlamlarından uzaklaşarak, dijital altyapılarla desteklenen çok işlevli bir mekâna dönüşmüştür. Dijital teknolojilerle donatılan evler artık yalnızca aile üyelerinin yaşam alanı olmaktan çıkmış iş/ofis, eğitim, sosyal etkileşim, eğlence, alışveriş gibi birçok farklı işlevin aynı anda gerçekleştirildiği "ağ bağlantılı" yaşam alanlarına dönüşmüştür. Diğer bir deyişle dijitalleşme aileyi fiziksel mekândan kısmen bağımsız hale getirerek sanal ortamda bağ kurma imkânı sunarken aynı zamanda evin içindeki mekânsal düzeni de

dönüştürerek onu çok rollü ve karmaşık bir ortama çevirmiştir. Bu süreç, hem aile içi rolleri yeniden yapılandırmış hem de mahremiyeti fiziksel sınırların dışına taşıyarak dijital bir sorun alanına dönüştürmüştür (Venkatesh, 2003).

Aile İçi İletişimin Dönüşümü: Fırsatlar ve Riskler

Dünya çapında günlük yaşamı şekillendiren dijitalleşme süreci, aile üyelerinin ev içinde ve dışında birbirleriyle iletişim kurma biçimlerini de köklü bir şekilde değiştirmiştir (Johnson & Francis, 2022). Bu değişim bir yandan çeşitli fırsatları diğer yandan bazı riskleri ve sorun alanlarını beraberinde getirmiştir. Özellikle dijital iletişim araçlarının ağ bağlantısallığı, multimedya kullanımı, senkron ve asenkron iletişim esnekliği, eşzamanlı karşılıklı iletişim imkânı ve taşınabilirlik gibi yapısal özelliklerinin sunduğu iletişim kolaylıkları bu sürecin önemli fırsatları olarak değerlendirilmektedir. Bu özellikler, aile üyelerinin farklı yerlerde olsalar bile kolaylıkla iletişim kurmalarını, sürekli bağlantıda kalmalarını sağlamıştır (Anisti, Tambunan, Sidharta, Sampean & Syatir, 2023).

Literatürde pek çok çalışmada, dijital iletişim araçlarının mesafelerin engellerini telafi ediciliğiyle, bireylerin diğer aile üyeleriyle olan günlük iletişimde güçlü bir konuma geldiği, iletişimi sürdürme, haberdar olma, yakınlık duygusunu devam ettirme ve bu doğrultuda aileyi birleştirme, nesiller arası bağlantıları destekleme açısından oldukça işlevsel olduğu belirtilmektedir (Taneja, 2023; Wellman, 2018; Sinanan & Hjorth, 2018; Quan-Haase, Wang, Wellman & Zhang, 2018; Christensen, 2009). Peng vd. (2018) dijital iletişim teknolojilerinin, yüz yüze ve telefonla sağlanan geleneksel dayanışma biçimlerini "dijital dayanışma" (digital solidarity) ile tamamladığını ve desteklediğini belirtmişlerdir. Ivan ve Fernández-Ardèvol (2017), dijital araçların kullanımının yaşlı bireylerin uzakta yaşayan aile üyeleriyle iletişim kurma biçimlerini önemli ölçüde değiştirdiğini ifade etmektedirler. Ayrıca geleneksel iletişim araçlarıyla kurulan iletişimin çoğunlukla temel bilgilerle sınırlı kalırken, internet aracılı iletişimin içeriğinin zenginleşerek, yaşlıların çocukları ve torunlarıyla günlük yaşamın küçük ayrıntılarını bile paylaşmalarına, duygusal destek almalarına ve mesafeye rağmen istenilen her an "birlikte olma" hissini sürdürmelerine imkân tanıdığını vurgulanmaktadır. Göçmen aileler üzerine yapılan araştırmalarda (Pham & Lim, 2016; Kaur & Shruti, 2016) aile etkileşimlerini canlandırmak, ayrılığın acısını hafifletmek, duygusal aile bağlarını ve "aile hissini" sürdürmek için bireyle-

rin dijital iletişim teknolojilerini kullandıkları belirtilmiştir. Diğer yandan boşanmış aileler üzerine yapılan bir araştırmada (Yarosh & Abowd, 2013), boşanmanın aile yaşamında yarattığı zorluklar ele alınarak ve özellikle coğrafi ayrılığın yüz yüze görüşmeleri zorlaştırdığı durumlarda, dijital iletişim araçları sayesinde uzaktaki ebeveynin çocukla nitelikli bir ilişki sürdürebilmesinin, ayrılığın uzun vadeli olumsuz duygusal ve sosyal etkilerini önemli ölçüde hafiflettiği vurgulanmaktadır. Bununla birlikte dijital iletişimin aile ilişkilerinde sunduğu bu tür olumlu imkânlara rağmen literatürde dijital teknolojilerin bazı riskler ve sorun alanları yarattığı da tartışılmaktadır. Bu tartışmalar özellikle dijital iletişim araçlarının bireysel ve yoğun kullanımından kaynaklanan dijital yalıtıma ve aile içi iletişimde mesafelere yol açtığı yönündedir.

Dijital çağda her birey ya da aile üyesi, kendi benzersiz/bireysel ağlarını oluşturmakta ve sürdürmektedir (Wellman, 2018). Daha açıklayıcı bir ifadeyle internet başlangıçta ortak kullanım alanı olan odaya yerleştirilmişken, sonrasında dizüstü bilgisayarlar ve mobil cihazların yaygınlaşmasıyla evin içinde daha özel ve kişisel alanlara kaymıştır. Bu durum bireylerin ve özellikle çocukların sosyal ağlara sürekli bağlı kalarak fiziksel olarak evde bulunsalar bile psikolojik olarak aile ortamından uzaklaşmalarına yol açabilmektedir. Bireyselleşme eğilimleri ve geç modernlikteki aile yaşamının dönüşümü bağlamında dijital araçlar ev içi alanları parçalı hale getirerek kişisel iletişimi öne çıkarmakta, böylece aile üyeleri arasındaki mesafeyi yeniden tanımlayan riskler yaratmaktadır (Livingstone, 2009). Kennedy ve Wellman (2007), kişisel iletişim teknolojilerinin, normatif beklentilere ve karşılıklılığa dayalı aile dayanışmasının bütünleştirici gücünü baltaladığını ve bunun sonucunda aile dayanışmasının yerini giderek daha fazla bireysel olarak ağa bağlı aile üyeleri arasındaki gevşek bağların aldığını ileri sürmüşlerdir.

Dijitalleşmenin bir sonucu olarak uzaktan (esnek) çalışma modellerinin hayata geçmesi bireylerin neredeyse her yerden çalışmasına imkân sağlamış, mahremiyetin, özel yaşamın kalesi olarak görülen ya da kamusal yaşamdan izole bir sığınak olarak kabul edilen ev yaşamı ile iş/ofis arasındaki geleneksel sınırları bulanıklaştırmıştır. Bu durum aile yaşamına ayrılan zamanı azaltmış, aile üyeleri arasındaki ilişki doyumunu olumsuz olarak etkilemiştir (Miller, 2020, p. 121; Macionis, 2018; Christensen, 2009; Kennedy, Smith, Wells & Wellman, 2008). Ayrıca dijital iletişimin, dünyanın dört bir yanındaki insanlarla hızlı ve verimli bir şekilde bağlantı kurmayı,

olaylardan haberdar olmayı kolaylaştırması birçok fayda sağlasa da bireylerde mesajları, e-postaları veya sosyal medyayı sürekli kontrol etme hissi uyandırabilmekte ve bu durum da dijital iletişim araçlarının aşırı ve yönetimsiz kullanımına dolayısıyla bu araçlara yönelik bağımlılığına yol açabilmektedir. Bu bağımlılık aile üyeleri arasındaki yüz yüze etkileşimlerin kalitesini ve derinliğini olumsuz etkileyebilmektedir (Anisti et al., 2023).

Clark (2013) dijital teknolojilerin aile üyeleri arasındaki fiziksel yakınlığına, mesela aynı odada bulunmalarına rağmen her birinin telefon, tablet, bilgisayar gibi farklı dijital araçlarla meşgul olmasının sosyal yalıtım yaratma potansiyeli taşıdığını belirtmekte ve bu durumu Turkle'nin (2011) "birlikteyken yalnız" (alone together) kavramıyla tanımlamaktadır. Taneja (2023) ise dijital çağda aile ilişkilerinin bağlantılılık ve yabancılaşma arasında çelişkili bir yapı sergilediğini belirtmektedir. Çalışmasında kişisel dijital araçların yoğun kullanımı nedeniyle, aile üyeleri fiziki olarak aynı evde bulunsalar bile birbirleriyle etkileşimlerinin zaman içerisinde azaldığı ve etkileşimin kalitesinin düştüğü, yüz yüze iletişimin ihmal edildiği, sürekli dijital bilgi akışının dikkat dağınıklığına yol açtığı ve bu durumun hem ebeveyn-çocuk ilişkilerinde hem de eşler arasında duygusal mesafe ve kopukluk hissini artırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Dijital iletişim araçlarının yoğun kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan ve bireyler arası etkileşimi olumsuz yönde etkileyen "teknoferans" ve "sosyotelizm" gibi davranışlar, dijitalleşmenin aile içi iletişimde risk oluşturan durumlar arasında literatürde sıkça tartışılmaktadır. Günlük yüz yüze etkileşimlerin teknoloji, özellikle de akıllı telefonlar tarafından kesintiye uğraması veya engellenmesi olgusuna, teknolojik müdahale anlamına gelen "teknoferans" (technoference) adı verilmektedir (McDaniel & Coyne, 2016). McDaniel ve Radesky'nin (2018) teknoferans üzerine yaptıkları çalışmalarında, aileyle kaliteli zaman geçirilen anlarda (örneğin yemek, oyun ve uyku rutini sırasında) dijital iletişim araçlarının varlığının, ebeveynlerin dikkatini çocuklarının ihtiyaçlarından bu cihazlara yönelttiğini, bu durumun aile içinde iletişim kopukluklarına, duygusal yakınlığın azalmasına ve çatışmaların artmasına yol açabileceğini, ayrıca çocukların sosyal-duygusal gelişimini olumsuz etkileyebileceğini belirtmişlerdir. Sosyotelizm (phubbing) ise, "bireyin başka birey(ler)le iletişim hâlindeyken dikkatini akıllı telefona vermesi, akıllı telefonla ilgilenmesi ve algısını kişilerarası iletişimden kaçırmasıdır" (Karadağ vd., 2016, s. 324). Akbağ ve Sayıner'in (2021, s. 770) konuyla ilgili literatüre dayanan araştırma bulgularını derlediği çalış-

masında ebeveyn teknoferansı ve ebeveyn sosyotelizminin aile içi iletişimi zayıflattığı ve ebeveyn-çocuk ilişkisinin niteliğini düşürdüğü, çocuk ve ergenlerde davranış sorunları, psikolojik sıkıntılar ve özellikle cep telefonu bağımlılığı ile depresyon riskini artırdığı, ayrıca ebeveyn sosyotelizminin ergenlerde benzer davranışları tetiklediği gibi sonuçlara yer verilmektedir.

Dijital iletişim araçlarının, gerçek/fiziki kimliklere ve bedenlere bağlı kalmadan sunduğu sanal iletişim ortamının yarattığı anonimleşme, iletişim kurallarını ve ilişkilerdeki mahremiyet sınırlarını kaygan bir zemine taşımıştır. Bu durum sanal aldatma, siber seks gibi benzer pratiklerin önünü açarak aile kurumunun temelini oluşturan güven, sadakat, bağlılık, mahremiyet gibi değerlere gölge düşürmüş, ailede ayrılık ve boşanma süreçlerinde önemli bir faktör haline gelmiştir (Hertlein, 2012).

Ailede Değişen Ebeveyn ve Çocuk Rolleri

İnternet tabanlı dijital teknolojilerin aile yaşamına dahil olması ve sürekli bağlantılı olma hali, ebeveynlerin geleneksel rollerini, sorumluluklarını, ilişkilerini ve gözetim pratiklerini yeniden şekillendirmiştir. Bu doğrultuda farklı ebeveynlik pratikleri ortaya çıkmıştır.

Dijital çağda dijital araçların kolay erişilebilirliği, ortamın sunduğu sınırsız içerik ve çoklu iletişim olanakları; kişisel bilgilerin paylaşılması, pornografi ve şiddet içerikleriyle karşılaşma gibi çeşitli riskleri beraberinde getirmekte ve bu durum ebeveynlerin çocuklarını daha fazla denetleme ve gözetleme gereksinimi duymasına yol açmaktadır. Bu doğrultuda ebeveynler internet filtrelerini kullanmak, çocuklarının ekran sürelerini sınırlandırmak ve çevrimiçi aktivitelerini izlemek gibi çeşitli pratiklerle teknoloji kullanımını denetlemeye ve kontrol etmeye çalışmaktadırlar (Anisti vd., 2023). Clark (2013) dijital teknolojilerinin, ebeveynlerin çocuklarının nerede olduklarını, ne yaptıklarını öğrenmelerini her zamankinden daha kolay hale getirdiğini ve aileler tarafından çocuklarının sosyal medya paylaşımları, cep telefonu görüşmeleri ve kısa mesajları hakkında raporlar sağlayan SafetyWeb gibi bazı gözetim teknolojilerinin/uygulamalarının kullanıldığını belirtmiştir. Clark (2013) çocuklarını tehlikelerden koruma endişesiyle, dijital teknolojileri kullanarak onları sürekli gözetleyen, farklı bir ifadeyle çocuklarının üzerinde "gezinen" ebeveynleri tanımlamak için, "helikopter ebeveynlik" kavramını kullanır (Fay, 1994; Kline & Fay, 1990, akt. Clark, 2013). Bu ebeveynlik biçimi, ebeveynlerin çocuklarının yaşamlarına aşırı düzeyde müdahale etme ve onları sürekli izleyerek gözetleme eğilimini

tanımlamaktır. Ebeveynlerin amacı çocuklarının zorbalık, istismar ve benzeri mağduriyetleri yaşamalarını önlemeye çalışmak olsa da bu gibi pratikler aile içinde yeni gözetim ve çatışma dinamiklerini ortaya çıkarabilmektedir (Clark, 2013).

Lim (2018) ise dijital araçların yaygınlaşmasının, ebeveynlerin görevlerini ve çocuklarıyla olan ilişkilerini temelden dönüştürdüğünü, özellikle ebeveynlik yükümlülüklerinin hem ölçeğini hem de kapsamını genişlettiğini belirterek; bu durumu "aşkın ebeveynlik" kavramıyla ele almaktadır. Ona göre bu ebeveynler, dijital teknolojilerin sağladığı sürekli bağlantı imkânları sayesinde, çocuklarının hayatında zaman ve mekân sınırlarını aşarak her an orada bir otorite veya rehber olarak bulunma çabasında olan kişilerdir. Lim (2018) bu ebeveynlik tarzının hem ebeveynler hem de çocuklar üzerinde olumsuz etkilere ve zorluklara neden olabileceğini belirtmiştir. Ona göre sürekli bağlantılı olma haliyle ebeveynlik görevleri, artık belirli saatlerle sınırlı kalmaz; örneğin gece geç saatlerde çocuğun ödev grubundaki yazışmaları takip etmek gibi eylemlerle 7/24 devam eden, kesintisiz bir nöbet haline gelir. Bu durum ebeveynler üzerinde yeni yükümlülükler ve duygusal bir iş yükü oluşturur. Ayrıca sürekli değişen teknolojiye ve uygulamalara ayak uydurma zorunluluğu, ebeveynler üzerinde entelektüel ve zaman yönetimi açısından baskı oluşturur. Diğer yandan ebeveynlerin çocuklarını korumak için çeşitli araçlar kullanması, çocukla ebeveyn arasındaki güveni zedeleyebilir; ebeveynlerin çocuklarının çevrimiçi geçmişini takip etmesi veya konumlarını sürekli izlemesi, çocuğun mahremiyet hakkını ihlal eder. Ebeveynlerin okul hayatına ve ödevlere sınıf WhatsApp grupları veya okul uygulamaları gibi dijital araçlar üzerinden aşırı müdahil olması, çocukların kendi başlarına yapmaları gereken görevler için ebeveynlerine bağımlı hale gelmelerine neden olabilir. Üniversite çağına gelen ve evden ayrılan gençler bile dijital araçlarla ebeveynlerine sürekli bağlı kaldıkları için "gecikmiş ayrılma" sorunu yaşayabilirler. Ebeveynlerin uzaktan sürekli müdahalesi ve desteği, gençlerin yetişkinlik sorumluluklarını üstlenmesini ve tam bağımsızlık kazanmasını geciktirebilir (Lim, 2018).

Dijital ebeveynlik kavramı ise ebeveynlerin çocuklarının dijital cihazları, sosyal medyayı ve çevrimiçi içeriği güvenli, sorumlu ve etkili bir şekilde kullanımını yönetmek, yönlendirmek için kullandıkları müzakereye dayalı performansları ve yaklaşımları ifade eder (Jabbar & Ahamad, 2024; Borase, 2024). Neeraj, Nirmala, Janardhana ve Sharma (2024) dijital ebeveynliğin amacının dijital araçların avantajlarını en üst düzeye çıkarırken, beraberin-

deki riskleri ele alarak, teknolojinin faydaları ile sağlıklı aile dinamiklerini sürdürme ihtiyacını dengelemek olduğunu belirtmiştir. Jabbar ve Ahamad (2024) ebeveynlerin, kontrol ve destek arasında bir denge kurarak yani çocuklarına sadece teknik denetimle kısıtlamalar koymak yerine, çevrimiçi gizlilik, potansiyel tehlikeler ve dijital içerikleri eleştirel bir şekilde değerlendirme konularında rehberlik eden rol modelleri olarak hareket etmeleri ve çocukların dijital deneyimlerini açık biçimde paylaşabilecekleri destekleyici bir iletişim ortamı oluşturmaları gerektiğini belirtmiştir. Kabakçı Yurdakul, Dönmez, Yaman ve Odabaşı (2013, s. 888) günümüzde ebeveynlerin dijital ebeveynlik rollerine sahip olmaları gerektiğini belirterek; dijital ebeveyni dijital araçlara temel düzeyde hâkim, dijital ortamların sunduğu olanaklar ve risklerin farkında olan ve çocuğunu bu risklere karşı koruyabilen, kişi haklarına sanal ortamda da saygı duyulması gerektiğini öğreten ve teknolojik gelişmelere açık birey olarak tanımlamıştır. Borase (2024) ise etkili dijital ebeveynliğin, ekran süresini sınırlamayı, pozitif davranışları modellemeyi ve açık iletişimi teşvik etmeyi içerdiğini belirterek, çocukların çevrimiçi dünyada güvenli ve sorumlu bir şekilde gezinmelerini sağlamak için dijital okuryazarlığın önemi vurgulanmaktadır.

Dijital okuryazarlık, bireylerin dijital ortamları güvenli, eleştirel ve etkili biçimde kullanabilmelerini sağlayan bilgi ve beceriler bütününü ifade etmektedir. Günümüzde bu beceriler, yalnızca çocuklar için değil, ebeveynler açısından da yaşamsal bir önem taşımaktadır. Çocukların yaşlarına uygun biçimde dijital araçları tanımaları, çevrim içi güvenlik ve gizlilik konularında bilinçlenmeleri, karşılaştıkları içerikleri eleştirel süzgeçten geçirebilmeleri dijital okuryazarlığın temel boyutlarını oluşturmaktadır. Ebeveynler açısından ise dijital okuryazarlık; çocukların kullandığı platformları tanıma, çevrim içi risklere karşı rehberlik etme, güvenli internet kullanımını öğretme ve model olma sorumluluğunu içermektedir (Kalyani, 2024).

Diğer yandan dijitalleşme, geleneksel aile rollerinde, özellikle dijital araçların kullanımına ilişkin konularda bir tersine dönmeye yol açmıştır. Dijital dünyanın içine doğan Prensky'in (2001) "dijital yerli" olarak tanımladığı çocuklar ve ergenler, dijital teknolojileri sonradan öğrenmek durumunda kalmış "dijital göçmen" (Prensky, 2001) olan yetişkinlere göre dijital teknolojilere daha fazla aşina oldukları ve dijital araç kullanma becerisine daha hâkim oldukları için, ebeveynlerin bilen ve öğreten rolleri bir ölçüde azalmış, çocuklar ebeveynleri için teknik konularda öğretici rolünü üstlenmişlerdir. Bunun yanı sıra dijital araçların kullanımına dair denetim ve eleş-

tiri tek yönlü olmaktan çıkmış, ebeveynler de çocukları tarafından denetlenen ve değerlendirilen bir konuma gelmiştir. Çocuklar, sanal alana kendileri kadar aşina olmayan ebeveynlerinin bu ortamlardaki davranışlarını yönelik uyarılarda, sanal alanın normlarına ilişkin çeşitli yönlendirmelerde bulunabilmektedir. Ayrıca ebeveynler, dijital araçların satın alımına ilişkin kararlarda finansal kontrolü elinde tutmaya devam etseler bile gençlerin teknik özellikleri belirlemede önemli bir etkisi olmakta; bu durum çocukların ev içinde dijital işlerde bilgi ve becerilerine gereksinim duyulan yeni bir sorumluluk alanı ve rolü meydana getirmiştir (Taipale, 2019; Hertlein, 2012; Odabaşı, Tekgöz, Hafızoğlu & Aydın, 2024).

Sonuç

Aile kurumu geçmişten günümüze kadarki tarihsel süreçte olduğu gibi, bugün içinde bulunduğumuz dijital çağda da çağın gereklerine uygun olarak dönüşmeye devam etmektedir. Bu dönüşüm süreci dijitalleşmenin yapısal özelliklerinden dolayı geçmiş dönemlere göre daha da hızlanmış ve yeni boyutlara taşınmıştır. Devam eden süreç ailenin yapısal örgütlenmesinden aile içi ilişkilere, iletişim biçimlerine, kültürel norm ve değerlere kadar birçok düzeyde etkili olmuş ve olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda dijitalleşmenin getirdiği teknoloji temelli yeni çalışma ve yaşam koşulları, ailenin yapısal olarak yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir. Aile artık yalnızca ortak mekânı paylaşan bireylerden oluşan bir yapı olmaktan çıkarak çevrimiçi ve çevrimdışı ilişkilerin iç içe geçtiği, esnek ve ağ temelli bir ilişki alanı haline gelmektedir. Bu doğrultuda aile dijital çağda yeniden inşa edilen bir toplumsal form olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijitalleşmeyle meydana gelen ailenin dönüşüm süreci, aile içi ilişkiler üzerinde hem fırsatları hem de bazı sorun alanlarını beraberinde getirmiştir. Mekânsal engelleri aşan dijital bağlantılar aracılığıyla ağ bağlantılı hale gelen iletişim biçimi, bir yandan aile üyeleri arasındaki iletişimi destekleyerek duygusal yakınlığı sürekli kılabilmekte diğer yandan aile üyelerinde yüzeysel ilişkilere, dijital yalıtıma, dikkat dağılmalarına, ilişki doyumunun azalmasına, mahremiyet ihlallerine yol açabilmektedir.

Dijitalleşme süreci, her dönüşüm sürecinde olduğu gibi ailede de bazı yeni uzlaşma ve çatışma alanlarını gündeme getirmiştir. Özellikle ebeveynlerin dijital ortamın sunduğu risk ve tehlikelere karşı çocuklarını korumak amacıyla daha fazla gözetim, denetim ve sınırlandırmalara yönelik pratikleri hayata geçirmek istemesi aile içinde, kuşaklar arası yeni çatışma unsurla-

rını ortaya çıkarabilmektedir. Bu durum ebeveynlerin yalnızca denetleyici değil, aynı zamanda rehberlik eden, rol model olan aktörler olarak konumlanmasını zorunlu kılmaktadır. Dijital hayatın getirdiği hızlı teknolojik dönüşüm ailede ebeveyn ve çocuk rollerinin yeniden şekillenmesine neden olmuş, çocukların dijital yetkinlikleriyle ebeveynlerine rehberlik ettiği daha esnek, müzakereye dayalı ve bir yandan da karmaşık bir ilişki biçimine evrilmiştir. Bu noktada ailenin dönüşümünü sağlıklı bir şekilde yönetebilmesi hem ebeveynlerin hem de yeni neslin dijital okuryazarlık becerisine sahip olmasının ötesinde, teknolojilerin yaşamlarına etkisini sorgulayan bilinçli bir dijital farkındalık geliştirmelerine bağlıdır. Söz konusu bu donanım ve bilinç dijitalleşmenin getirdiği fırsat ve avantajlardan yüksek düzeyde yararlanmayı mümkün kılarken olası risk ve tehlikelere karşı da koruyucu bir işlev görmektedir.

Sonuç olarak dijital çağda toplumun temellerinden olan aile kurumu, dijitalleşmenin getirdiği hız ve akışkanlığa uyum sağlamaya çalışarak ve dijital araçları kendi iç dinamiklerine entegre ederek, dönüştürerek hibrit bir zeminde varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Kaynakça

Akbağ, M., & Sayıner, B. (2021). Dijital teknolojinin yansımaları: Ebeveyn teknoferansı ve sosyotelizmi. *Humanistic Perspective*, *3* (3), 753-778. https://doi.org/10.47793/hp.996220

Andrejevic, M. (2007). *iSpy: Surveillance and power in the Interactive era*. Lawrence, KS: University Press of Kansas. doi.org/10.2307/jj.11634956

Anisti, R., Tambunan, R. M., Sidharta, V., Sampean, & Syatir. (2023). Family communication patterns in the era digital technology. *ARRUS Journal of Social Sciences and Humanities, 3*(6), 750-756. doi.org/10.35877/soshum2225

Aşkın, D. (2020). Teknoloji çağında aile olmak: Dijital aileler, dijital ebeveynlik ve aile içi yabancılaşma. İçinde E. Dikici, O. Tire, & Z. S. Adıgüzel (Eds.), *Aile ve sosyoloji* (ss. 196–212). Ankara: Eğitim Yayınevi.

Baym, N. K. (2010). *Personal connections in the digital age*. Cambridge, UK: Polity Press.

Beck, U. (2011). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru* (K. Özdoğan & B. Doğan, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

Borase, D. A. (2024). Nurturing digital savvy: A guide to digital parenting for parents and children. In. R. K. Kushwaha, P. K. Yadav, A. Devi, & P. K. Singh (Eds.), *Digital parenting* (pp. 149–169). New Delhi, India: BlueRose Publishers.

Bozkurt, A., Hamutoğlu, N.B., Liman Kaban, A., Taşçı, G. & Aykul, M. (2021). Dijital bilgi çağı: Dijital toplum, dijital dönüşüm, dijital eğitim ve dijital yeterlilikler. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 35-63. doi.org/10.51948/auad.911584

Bozkurt, V. (2013). *Değişen dünyada sosyoloji*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür* (Cilt 1*: Ağ Toplumunun Yükselişi* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Christensen, T. H. (2009). "Connected presence" in distributed family life. *New Media & Society*, *11*(3), 433-451. doi.org/10.1177/1461444808101620

Clark, L. S. (2013). *The parent app: Understanding families in the digital age*. Oxford: Oxford University Press.

Eröz, M. (1982). *İktisat sosyolojisine başlangıç*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Gere, C. (2008). *Digital culture* (Expanded 2nd ed.). London, UK: Reaktion Books.

Giddens, A. (1992). *The transformation of intimacy: Sexuality, love and eroticism in modern societies*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Hertlein, K. M. (2012). Digital dwelling: Technology in couple and family relationships. *Family Relations, 61*, 374–387.

Ivan, L., & Fernández-Ardèvol, M. (2017). Older people and the use of ICTs to communicate with children and grandchildren. *Transnational Social Review*, *7*(1), 41–55. doi.org/10.1080/21931674.2016.1277861

Jabbar, S. A., & Ahamad, J. (2024). Digital parenting practices and online safety. In R. K. Kushwaha, P. K. Yadav, A. Devi, & P. K. Singh (Eds.), *Digital parenting* (pp. 239–244). New Delhi, India: BlueRose Publishers.

Jenkins, H. (2008). *Convergence culture: Where old and new media collide*. New York, NY: New York University Press.

Johnson, N. F., & Francis, Z. (2022). Positive family relationships in a digital age: Hearing the voice of young people. *Children & Society*, *36*(6), 933–948. doi.org/10.1111/chso.12548

Kabakçı Yurdakul, I., Dönmez, O., Yaman, F., & Odabaşı, H. F. (2013). Dijital ebeveynlik ve değişen roller. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *12*(4):883-896.

Kalyani, L. K. (2024). Digital literacy for parents and children. In R. K. Kushwaha, P. K. Yadav, A. Devi, & P. K. Singh (Eds.), *Digital parenting* (pp. 42–52). New Delhi, India: BlueRose Publishers.

Karadağ E., Tosuntaş Ş. B., Erzen E., Duru P., Bostan N, Mızrak-Şahin B., & Babadağ, B. (2016). Sanal dünyanın kronolojik bağımlılığı: Sosyotelizm (phubbing). *Addicta: The Turkish Journal on Addictions, 3*(2), 223-269.

Kaur, R. & Shruti, I. (2016). Mobile technology and "doing family" in a global world: Indian migrants in Cambodia. In S. S. Lim (Ed.), *Mobile communication*

and the family: Asian experiences in technology domestication (pp. 73–89). Dordrecht, The Netherlands: Springer Science+Business Media Dordrecht.

Kemp, S. (2024a). *Digital 2024: Global overview report*. Data Reportal. Retrieved November 9, 2025, from https://datareportal.com/reports/digital-2024-global-overview-report

Kemp, S. (2024b). *Digital 2024: Turkey*. Data Reportal. Retrieved November 9, 2025, from https://datareportal.com/digital-in-turkey

Kemp, S. (2025). *Digital 2025: Turkey*. Data Reportal. Retrieved November 9, 2025, from https://datareportal.com/reports/digital-2025-turkey

Kennedy, T. L. M., Smith, A., Wells, A. T., & Wellman, B. (2008, October 19). *Networked families: Parents and spouses are using the internet and cell phones to create a "new connectedness" that builds on remote connections and shared internet experiences*. Pew Internet & American Life Project. http://www.pewinternet.org.

Kennedy, T., & Wellman, B. (2007). The networked household. *Information, Communication & Society, 10*(5), 645–670. doi.org/10.1080/13691180701658012

Kurtdaş, E. M. (2025). Dijitalleşme ve ailenin dönüşümü. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18*(Aile Yılı Özel Sayısı), 253-286. doi.org/ 10.14520/adyusbd.1741413

Lim, S. S. (2018). Transcendent parenting in digitally connected families: When the technological meets the social. In G. Mascheroni, C. Ponte & A. Jorge (Eds.), *Digital parenting: The challenges for families in the digital age* (pp. 31–39). Göteborg: Nordicom.

Lister, M., Dovey, J., Giddings, S., Grant, I., & Kelly, K. (2009). *New media: A critical introduction* (2nd ed.). London: Routledge.

Livingstone, S. (2009). *Children and the internet: Great expectations, challenging realities*. Cambridge: Polity Press

Macionis, J. J. (2018). *Sociology* (16th ed., Global Edition). Harlow, England: Pearson Education, Limited.

Manovich, L. (2001). *The language of new media*. Cambridge, MA: The MIT Press.

Marwick, A. E. (2013). *Status update: Celebrity, publicity, and branding in the social media age*. New Haven, CT: Yale University Press. http://www.jstor.org /stable/j.ctt5vkzxr.

McDaniel B. T., & Radesky, J. S. (2018). Technoference: Longitudinal associations between parent technology use, parenting stress, and child behavior problems. *Pediatr Research*, *84*(2), 210-218. doi: 10.1038/s41390-018-0052-6

McDaniel, B. T., & Coyne, S. M. (2016). Technology interference in the parenting of young children: Implications for mothers' perceptions of coparenting. *The Social Science Journal, 53*(4), 435–443. doi.org/10.1016/j.soscij.2016.04.010

McLuhan, M. (2014). *Gutenberg galaksisi: Tipografik insanın oluşumu* (G. Çağalı Güven, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Miller, V. (2020). *Understanding digital culture* (2nd ed.). London: SAGE Publications, Limited.

Neeraj, M. S., Nirmala, B. P., Janardhana, N., & Sharma, M. K. (2024). Digital parenting: Balancing technology and family dynamics in the modern age. In R. K. Kushwaha, P. K. Yadav, A. Devi, & P. K. Singh (Eds.), *Digital parenting* (pp. 204–212). New Delhi: BlueRose Publishers.

Odabaşı, H. F., Tekgöz, N., Hafızoğlu, R., & Aydın, S. (2024). *Yeni nesil bağlar ve dinamikler: Dijital çağda ailenin dönüşümü* (Araştırma Raporu No. 2). Ankara: Enstitü Sosyal Yayınları. https://www.enstitusosyal.org

Peng, S., Silverstein, M., Suitor, J. J., Gilligan, M., Hwang, W., Nam, S., & Routh, B. (2018). Use of communication technology to maintain intergenerational contact: Toward an understanding of 'digital solidarity'. In B. B. Neves & C. Casimiro (Eds.), *Connecting families? Information & communication technologies, generations, and the life course* (pp. 159–175). Bristol: Policy Press.

Pham, B., & Lim, S. S. (2016). Empowering interactions, sustaining ties: Vietnamese migrant students' communication with left-behind families and friends. In S. S. Lim (Ed.), *Mobile communication and the family: Asian experiences in technology domestication* (pp. 109–126). Dordrecht: Springer Science+Business Media Dordrecht

Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*, *9*(5), 1–6.

Quan-Haase, A., Wang, H., Wellman, B., & Zhang, R. (2018). Weaving family connections on- and offline: The turn to networked individualism. In B. B. Neves & C. Casimiro (Eds.), *Connecting families? Information & communication technologies, generations, and the life course* (pp. 59–80). Bristol: Policy Press.

Sayın, Ö. (1990). *Aile sosyolojisi: Ailenin toplumdaki yeri*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Sayın, Ö. (2020) *Aile sosyolojisi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Silva, E. B. (2018). Digital connections and family practices. In B. B. Neves & C. Casimiro (Eds.), *Connecting families? Information & communication technologies, generations, and the life course* (pp. 273–289). Bristol: Policy Press.

Sinanan, J., & Hjorth, L. (2018). Careful families and care as 'kinwork': An intergenerational study of families and digital media use in Melbourne, Australia. In B. B. Neves & C. Casimiro (Eds.), *Connecting families? Information & communication technologies, generations, and the life course* (pp. 181–200). Policy Press.

Şentürk, Ü. (2015). Türk aile tarihi, İçinde S. Sakaoğlu, M. Açа, & P. Ergun, (Eds.*), Aile yazıları/7,* (ss. 13-28). T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara: Başak Matbaacılık.

Şentürk, Ü. (2019). *Aile sosyolojisine bir katkı*. Bursa: Dora Yayıncılık.

Taipale, S. (2019). What Is a 'Digital Family'?. In *Intergenerational connections in digital families*. (pp. 11-24). Charm, Switzerland: Springer Nature AG. doi.org/10.1007/978-3-030-11947-8_2

Taneja, A. (2023). New digital order and its implications on Indian family relationships. *Journal of Communication and Management, 2*(4), 238–244. doi.org/10.58966/JCM2023244

Toffler, A. (2008). *Üçüncü dalga* (S. Yeniçeri & Z. Abat, Çev.). İstanbul: Koridor Yayıncılık.

Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other.* New York, NY: Basic Books/Hachette Book Group.

Türk Dil Kurumu. (t.y.) *Güncel Türkçe Sözlük*, 10 Eylül 2025 tarihinde https://sozluk.gov.tr/ adresinden erişildi

Türkiye İstatistik Kurumu. (2024, 24 Ekim). *Çocuklarda bilişim teknolojileri kullanım araştırması,* 2024 (Sayı: 53638). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2025, 27 Ağustos). Hanehalkı bilişim teknolojileri (BT) kullanım araştırması, 2025 (Sayı: 53925). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.

van Dijck, J. (2013). *The culture of connectivity: A critical history of social media*. Oxford: Oxford University Press.

Venkatesh, A., Kruse, E. & Shih, E.C. F. (2003). The networked home: An analysis of current developments and future trends. *Cognition, Technology & Work*, *5,* 23–32. doi.org/10.1007/s10111-002-0113-8

Wellman, B. (2018). The family has become a network. In B. B. Neves & C. Casimiro (Eds.), *Connecting families? Information & communication technologies, generations, and the life course* (pp. xv-xx). Bristol: Policy Press.

Yankın, F. B. (2019). Dijital dönüşüm sürecinde çalışma yaşamı, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, *7*(2), 1-38.

Yarosh, S., & Abowd, G. D. (2013). Enriching virtual visitation in divorced families. In C. Neustaedter, S. Harrison & A. Sellen (Eds.), *Connecting families: The impact of new communication technologies on domestic life* (pp. 75-92). Dordrecht: Springer.

Yıldırım, E. (2013). Toplumsal değişme sürecinde aile. İçinde Canatan, K., & Yıldırım, E, *Aile sosyolojisi* (ss.121-138). İstanbul: Açılım Kitap.

Aile Kurumu ve Tüketim Kültürü

Serdar NÜKTE[1]

Özet

Bu kitap bölümünde tüketim kültürünün aile yapısı üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Aile, toplumsal yapının süreklilik arz eden temel kurumlarından biridir. Modern yaşam, aile kurumu üzerinde birtakım dönüşümlere yol açmıştır. Aile kurumunun içeriğinde meydana gelen dönüşümlerden biri de tüketim kültürüdür. Dolayısıyla tüketim kültürü, günümüzde aile kurumunun anlaşılması için irdelenmesi gereken konulardan biri olarak öne çıkmaktadır. Tüketim kültürünün aile kurumu üzerindeki yansımalarını inceleyen bu kitap bölümünde, söz konusu etki çeşitli faktörler üzerinden değerlendirilmiştir. Bunlar, aile içi rollerin dönüşmesiyle kadının ve çocuğun tüketim süreçlerinde daha baskın bir nitelik kazanması, geleneksel ve dijital medya aracılığıyla tüketimin günlük yaşam içinde daha erişilebilir hâle gelmesi, alışveriş, kutlamalar, hediyeleşme ve tatil gibi pratiklerin gün geçtikçe ticarî bir görünüm alması ve son olarak konut ve ev içi yaşam tarzının ağırlıklı olarak tüketim kültürü üzerinden biçimlendirilmesidir. Bu bağlamda bu kitap bölümü, sözü edilen faktörler ışığında tüketim kültürünün aile kurumu üzerindeki dönüştürücü etkilerini bütüncül bir yaklaşımla analiz etmektedir.

Giriş

Aile kurumu, toplumları tanımlayan ve onlara şekil veren önemli bir toplumsal kurumdur. Merkezî bir sosyal kurum olan aile, toplumsal düzenin ve kültürel sürekliliğin oluşumunda önemli bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla aile, söz konusu bu işlevler üzerinden hem bireylerin hem de toplumların biçimlenmesinde belirleyici etkisi olan kurumlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu açıdan aile, toplumsal işleyişte önemli bir yer tutan temel bir kurum niteliği taşımaktadır.

Aile, "bütün toplumların en eskisi ve tek doğal olanı" olarak öne çıkan sosyal bir kurumdur (Rousseau, 2017, s. 4). Fakat aile kurumu, biyolojik birliktelikten çok daha kapsamlı bir anlama karşılık gelmektedir (Adorno ve

[1] Dr., ORCID: 0000-0001-8373-7128, Mail: serdar.nukte@gmail.com

Horkheimer, 2015, s. 147). Aile, toplumsal yapının, sermayenin ve ilişkilerin kuşaklar arasında yeniden üretilmesini besleyen temel bir işlev biçimi olarak görülmelidir. Dolayısıyla aile kurumu, yalnızca bireylerin bir araya geldiği basit bir topluluk değil, daha çok kolektif özne biçiminde davranan bir gerçeklik üzerinden yorumlanmalıdır (Bourdieu, 2015, s. 135-136). Bu yüzden aile, tüm insan toplumlarının temel ve karmaşık bir bileşeni olarak ele alınmalıdır. Aile kurumu ilk anlamıyla, meşru bir eşleşme ve üreme süreçleri üzerinden insan türünün yeniden üretimiyle ilişkili bir gerçekliği ifade etmektedir. Fakat aile kurumu, aynı zamanda iktisadî üretimin örgütlenmesi, mülkiyetin yeniden dağıtımı, toplumsal iş bölümü, kültür aktarımı, çocukların eğitimi ve yaşlı bakımı gibi alanları da içeren çok boyutlu bir anlama sahiptir (Turner, 2014, s. 363). Dolayısıyla da "aile, bir bütün olarak toplumu etkileyen bir eğilimler dizisinin buluşma noktası" olarak tezahür edilmelidir (Giddens, 2013, s. 287). Çünkü aile kurumu, toplumsal dünyanın inşa edilmesine olanak tanıyan güçlü bir bütünlüğe işaret etmektedir (Bourdieu, 2015, s. 133). Bu nedenle, aileyi yalnızca geleneksel işlevleriyle değil, modern toplumsal süreçler içerisindeki konumuyla da değerlendirmek gerekmektedir. Bu bağlamda aile kurumu, geçirdiği dönüşümler üzerinden ve günümüz toplumsal süreçleri ışığında yeniden tahlil edilmesi gereken bir noktayı ifade etmektedir. Çünkü içinde bulunduğumuz çağda aile kurumunu dönüştüren pek çok etkenden söz etmek mümkündür. Bu etkenlerden biri, aile yapısı üzerinde derin dönüşümlere yol açan tüketim kültürüdür.

Günümüz dünyasında toplumların aslında birer tüketim toplumu olduğu ifade edilmelidir. Fakat tüketim toplumu olgusunu, herkesin bir şeyler tükettiği basit bir durum olarak değerlendirmek doğru bir bakış değildir. Çünkü bu toplum biçimi, önceki toplumlardan niteliksel açıdan farklı bir insan tipinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. İçinde bulunduğumuz yaşamın temel ikilemine de işaret eden bu çelişki, daha çok yaşamak için mi tüketmekteyiz, yoksa tüketmek için mi yaşamaktayız sorusu etrafında şekillenmektedir (Bauman, 2010, s. 92-93). İnsanların dünyanın her bölgesinde tüketici olarak daha da belirgin hale gelmesi, tüketim kültürünün ulaştığı boyutu gözler önüne sermektedir. Ancak burada belirtilmesi gereken nokta, bu durumun önceki zamanlardan farklılık göstermesidir. Çünkü eski zamanlarda insanların çoğu zamanının büyük bölümünü üretici olarak geçirmiştir (Ritzer, 2020, s. 254). Fakat eski dönemlerde daha çok üretici ve asker rolü üzerinden bir etki alanı oluşturan insanlar, günümüzde kendi-

sinden tüketici rolünü yetkin bir şekilde yerine getirmesi istenen bir figüre evrilmiştir. Bu nedenle de günümüz dünyası, zorunlu bir kimlik olarak tüketici olmaya zorlanan bir toplumsal düzeni ifade etmektedir. Dolayısıyla da modern toplum, tüketim çerçevesinde biçimlenen bir eğilim göstermektedir (Bauman, 2010, s. 92). Çünkü tüketimi merkeze alan modern toplumda birey, tüketici konumuna indirgenen bir gerçekliğe dönüştürülmüştür (Kızılçelik, 2018, s. 481). Burada incelenmesi gereken, birey ile tüketim arasında ortaya çıkan söz konusu dönüşümün hangi bağlam üzerinden gerçekleştiği konusudur.

Tüketim kültürü teatral bir nitelik taşıdığı için gerçeklikten ziyade sahnelenmiş bir kurguyu yansıtmaktadır. Bu yüzden de tüketim, yalnızca nesnelerin elde edilmesi değil, tüketicinin bu kurguya, yani satın alma sürecine gönüllü şekilde dâhil olması anlamı taşımaktadır. Bu durum, günümüzde tüketme tutkusunun neden bu denli güçlü ve dramatik bir etki yarattığını açıklamaktadır (Sennett, 2015, s. 114). Erich Fromm'un "eğlenmek esasen tüketmenin ve 'almanın' verdiği tatminden ibarettir; mallar, manzaralar, yiyecekler, içecekler, sigaralar, insanlar, dersler, kitaplar, filmler-hepsi tüketilir, yutulur" sözleri, sözü edilen tüketme arzusunun ulaştığı boyutu gösteren açıklayıcı örneklerdir (Fromm, 1991, s. 161). Fakat tüketim kültürü konusunda dikkat gerektiren asıl husus, tüketici ile tüketilen ürün arasında ne gibi bir etki alanının oluşturulduğu meselesidir.

Tüketim toplumunun gelişimindeki temel kırılma, ihtiyaçların giderilmesinden, onların sistemli bir biçimde üretilmesine dayalı düzene geçilmesiyle ortaya çıkmıştır (Bauman ve Lyon, 2018, s. 139). Dolayısıyla tüketim toplumu, alışverişi ihtiyaç olmaktan çıkarıp, bir tür kimlik anlatısına dönüştürmüştür. Bireyler artık kim olduklarını sözler üzerinden değil, daha çok satın aldıkları ürünler üzerinden ifade etmektedir (Zeldin, 2017, s. 307-308). Bu anlatılanlar, modern yaşamın tüketim kültürü üzerinden yeni bir kimlik kazandığını göstermektedir. Tüketim kültürüyle meydana gelen söz konusu gelişmeler, bireylerin ve toplumların yaşamında derin bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan bu dönüşümler, insan topluluklarının biçimlenmesinde köklü bir geçmişe sahip aile kurumu açısından da belirleyici bir etkiye neden olmuştur. Dolayısıyla, tüketim kültürü ile aile kurumu arasındaki ilişki, incelenmesi gereken önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde tüketim odaklı yaşam tarzlarının yaygınlaşması, bireyselleşmenin hızlanması ve toplumsal hareketliliğin artmasıyla birlikte aile ku-

rumunun yapısında köklü dönüşümler ortaya çıkmıştır. Özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde geniş kitleler için lüks kategorisinde değerlendirilen birçok ürün ve hizmetin erişilebilir hâle gelmesi, özel alanı giderek ticarîleştirirken, ailelerin yaşam pratiklerini tüketim merkezli bir çerçevede yeniden biçimlendirmiştir. Banliyöleşme, çekirdek aile modelinin güçlenmesi, kadınların işgücüne katılımındaki artış ve şirketlerin ev içi emeği azaltan yeni hizmetler sunması, bireysel yaşam tarzlarının öne çıkmasını teşvik etmiştir. Bu durum, aile içi yardımlaşma ve kolektif pratiklerin zayıflamasına neden olmuştur. Modern tüketim kültürünün teşvik ettiği haz arayışı ve bireysel zevklerin görünürleşmesi gibi etkenler, aile bireylerinin karar alma süreçlerinde de belirleyici hâle gelmiştir. Böylece ev içi roller, otorite dağılımı ve gündelik yaşam düzeni tüketim kültürü üzerinden yeniden örgütlenmiştir. Bu dönüşüm, aileyi tüketimin yeniden üretildiği bir toplumsal yapı hâline getirmiştir (Taylor, 2019, s. 556-557). Söz konusu argümanlar, aile kurumunun tüketim kültürü üzerinden yeni bir anlam kazandığını kanıtlayan açıklayıcı örnekler olarak görülmelidir. Bu bağlamda, tüketim kültürünün aile kurumu üzerindeki etkisini analiz eden bu kitap bölümünde söz konusu ilişki, aile içi rollerin yeniden tanımlanması, kadın ve çocuğun aile içindeki konumunun belirginleşerek ön plana çıkması, medyanın tüketim pratiklerinde başat bir aktör hâline gelmesi, gündelik yaşamın giderek ticarîleşmesi ve ev ile ev içi yaşam tarzlarının tüketim odaklı yeniden tasarlanması gibi etkenler üzerinden değerlendirilmiştir.

Tüketim Kültürü Çerçevesinde Aile Kurumunun Dönüşümü

İnsanlar, her dönem barınma, yiyecek ve giyecek gibi temel ihtiyaçlara gereksinim duymuştur. Fakat, toplumların refah düzeyinin yükselmesiyle birlikte insanların tüketim arzularında bir değişim yaşanmıştır. İnsanlar, hayatta kalma koşullarının haricinde bir dizi şeyler elde etmeye yönelmişlerdir. Bu aşamada ortaya çıkan tüketimcilik, talep edilen ancak çoğu kez elzem olmayan ürünlerin satın alınmasına yönelik benimsenen tutum olarak öne çıkmaya başlamıştır (Johnson, 2017, s. 10). Bu durum ise insanların ihtiyaçları olmadığı halde yeni olanı almak istemelerini beraberinde getirmiştir (Mutlu, 2021a, s. 156). Bu anlatılanlar, tüketim kültüründe tüketici ile eşya arasında kurulan ilişkinin incelenmesi gereken önemli bir noktayı teşkil ettiğini göstermektedir.

Tüketici ile nesne arasındaki ilişki, bütünüyle değişmiş bir gerçekliğe dönüşmüştür. Günümüzde, çevremizi kuşatan nesnelerin, hizmetlerin ve

maddî ürünlerin önemli ölçüde çoğalmasıyla ortaya çıkan ve insan yaşamının ekolojik ve toplumsal düzeninde köklü bir dönüşümü ifade eden yoğun bir tüketim söz konusudur. Dolayısıyla, yüksek tüketim imkânlarına sahip modern bireyler, kuşatılmış durumdadır. Çünkü tüketici, nesnelerin yararlılık boyutuna değil, daha ziyade o nesnenin parçası olduğu nesneler bütününe yönelim göstermektedir. Çamaşır makinesi, buzdolabı, bulaşık makinesi gibi ürünler ayrı ayrı değerlendirildiklerinde yalnızca birer ürün niteliği taşırken, birlikte düşünüldüklerinde işlevlerini aşan bir anlam alanı oluşturmaktadır. Vitrinler, reklamlar, üretici firmalar ve özellikle markaların yönlendirici rolüyle bu ürünler, parçalanmaz bir bütünlük içinde kolektif bir anlam dünyasını tüketiciye dayatan bir zincir hâline gelmektedir. Böylece her bir nesne, yalnızca kendi kullanım değerini değil, aynı zamanda diğer nesneleri işaret eden, onları tamamlayan ve daha karmaşık bir üst-nesne düzlemi yaratan bir nitelik kazanmaktadır. Ortaya çıkan bu süreç, tüketiciyi giderek daha karmaşık tercih dizilerine yönlendirmektedir. Giysiler, ev aletleri ve kişisel bakım ürünleri bu tür bir anlam zinciri içinde konumlanarak tüketiciyi sürekli ve birbirini tetikleyen bir satın alma döngüsüne yerleştirmektedir. Böylece tüketim pratikleri, bireyin rasyonel ihtiyaçlarından çok, nesnelerin birbirine eklemlendiği bu sembolik zincir tarafından yönlendirilmektedir. Bu durum, tüketici üzerinde süreklilik arz eden zincirleme bir tüketim davranışına yol açmaktadır (Baudrillard, 2017, s. 15-18). Öyle ki gelinen noktada dinî ritüeller, düğünler ve çocuk yetiştirme gibi insan faaliyetlerinin hemen hemen tamamı tüketim kültürü çerçevesinde şekillenmeye başlaması, bu durumun en açık göstergelerinden biri olarak değerlendirilmelidir (Johnson, 2017, s. 19). Buradan çıkan sonuç, tüketim kültürünün modern yaşam üzerinde birçok katman üzerinden derin dönüşümlere yol açtığı gerçeğidir. Bu kapsamda tüketim kültürünün temel toplumsal kurumlar arasında sürekliliğiyle öne çıkan aile yapısı üzerinde bıraktığı etki de incelenmesi gereken önemli bir noktayı teşkil etmektedir.

Aile, toplumlarda, kültürlerde ve coğrafyalarda toplumsal yapıyı belirleyen kurumlardan biridir. Aile kurumu, sanayileşme, modernleşme, kentleşme ve teknolojik ilerleme gibi büyük ölçekli değişimlere rağmen varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Fakat, kurumsal açıdan varlığını devam ettirse de yine de bu kurumun geleneksel yapıdan çekirdek modele, kırsal aile yapısından kentsel aile yapısına, üretici aile modelinden tüketici aile modeline bir dönüşüm geçirdiğini ifade etmek mümkündür (Alkan Aykaç ve Başhan, 2025, s. 273). Tüketim kültürü, aile kurumu üzerinde şekillendi-

rici bir etkiye sahiptir. Keza, ebeveynlik ile tüketim arasındaki ilişki, daha önce olmadığı kadar çok yönlü ve çelişkili bir görünüme ulaşmaya başlamıştır (Demo, 2015, s. 1). Görüldüğü gibi, aile kurumunun değişime uğramasına sebep olan birçok etkenden bahsetmek mümkündür. Fakat, bu sebepler arasında özellikle de öne çıkan unsurlardan biri, modern yaşamda ortaya çıkan tüketim kültürüdür.

Ailenin evrensel açıdan kabul edilen önemli işlevlerinden biri tüketim kültürüyle olan ilişkisidir (Delpy, 1995, s. 25). Modern yaşamda var olan tüketim kültürü, kişisel ihtiyaçları, aile kurumundaki değişimleri ve çocuk merkezli yaşam biçimleri üzerinde derin dönüşümlere yol açmaktadır. Bilhassa da yükselen gelir seviyeleri ve kentleşme gibi etkenler, ebeveynlerin çocuklarının eğitim, sağlık, eğlence ve sosyal gelişim gereksinimlerine daha çok kaynak ayırmasına neden olmaktadır. Bu durum, aile üyelerinin yaşam şekilleri seçimlerinde etkili bir rol oynamaktadır (Güçlü, 2025, s. 2305). Bu süreçte aile içi üyeler arasındaki roller üzerinde bir dizi değişimler ortaya çıkmıştır (Alkan Aykaç ve Başhan, 2025, s. 273). Dolayısıyla, aile içi rollerde meydana gelen değişim, tüketim kültürünün aile kurumu üzerindeki neticelerinin anlaşılmasında irdelenmesi gereken hususlardan biri olarak değerlendirilmelidir.

Aile kurumu ile tüketim kültürü arasındaki ilişkide değişen aile içi roller üzerinde öne çıkan ilk etken, kadının dönüşen toplumsal işlevidir. Kapitalizmin insanların ihtiyaçlarını sürekli biçimde artmasına neden olması, gelir seviyelerinin çoğunlukla yetersiz düzeyde kalmasını beraberinde getirmiştir. Ekonomik alandaki bu yetersizliğin telafi edilebilmesi, annenin çalışma hayatına katılmasını gerekli bir çözüm hâline getirmiştir (Akyıldırm, 2023, s. 332). Fakat, Amerika merkezli tüketim ekonomisinin ortaya çıkışından bugüne, özellikle de popüler medya ve reklamlar aracılığıyla ileri sürülen söylemler, kadınların tüketici rollerinin baskın bir işleve dönüştüğünü vurgulamaktadır. Çünkü tüketim kültürünün kadınlar tarafından benimsenmesi, onların ev içi alanda başat tüketiciler olarak konumlanmasına yol açmıştır. Bu durum da hem kamuoyu algısını hem de satın alma pratiğini etkilemede tüketim kültürüne ilişkin yerleşik kalıpların fazlalaşmasına olanak tanımıştır (Sandlin ve Maudlin, 2012, s. 188). Bunun sonucunda da tüketim kültürünün ilk ortaya çıkışından bu tarafa kadınlar, daha çok alışveriş yapan kesimken, erkekler ise daha ziyade üretici konumunda tasvir edilmiştir (Sandlin ve Maudlin, 2012, s. 178). Kuşkusuz, kadınların gelir düzeyi, eğitim seviyesi ve medenî durumları gibi bir dizi unsur, tüke-

tici rollerinin seviyesini belirlemede önemli bir nokta teşkil etmektedir. Ancak küresel düzeyde reddedilmesi güç kanı, kadınların tüketim eğilimlerinin erkeklere oranla daha fazla olduğu gerçeğidir (Bayrakdaroğlu ve Özbek, 2018, s. 4). Kadınların, bizzat aile kurumunda günlük alışveriş yükümlülüğünü üstlenen grup olarak öne çıkması, onların tüketim kültüründe oynadığı kilit rolü kanıtlar niteliktedir (Micheletti, 2010, s. 17-18). Dolayısıyla tüketim kültürü bağlamında kadınların giyecek, yiyecek ve diğer günlük ev ihtiyaçları gibi alanlarda baskın bir tüketici grubu temsil ettiği görülmektedir (Johnson, 2017, s. 36). Bu argümanlar, kadınların hem tüketici birer birey olarak öne çıktığını hem de sahip oldukları anne ve eş rolleriyle bu eğilimlerinin bizzat aile kurumu üzerinde de önemli bir değişime neden olduğunu göstermektedir.

Tüketim kültürü içinde önemli bir bileşen olan pazarlamacılar, perakendeciler ve reklamcılar, özellikle de annelerin ticarî açıdan duygusal öneminin ulaştığı boyutun bilincinde olmuştur. 1980'li yıllar boyunca, annelerin işgücüne dahil olması, yükselen boşanma oranları ve medyanın çocukların hayatında yer almaya başlaması annelik üzerinden de biçimlendirilen tüketim ağına hızlı bir ivme kazandırmıştır. Birçok gözlemci, kadınların işgücüne dahil olmasıyla evden uzaklaşmalarının, kendileri için bir suçluluk kaynağı olduğunu varsaydıklarını belirtmektedir. Anneler, bu durumu telafi etmek amacıyla çoğu kez çocuklarının talepleri karşısında normalde yapabileceklerinden çok daha fazla tahammül gösterme yoluna gitmektedir (Cook, 2020 s. 163). Bu aşamada tüketim kültürüne dahil olmak, yani eşya sahibi olmak, arzulanan bir ebeveyn olma konusundaki kimi eksikliklerle başa çıkmanın yolu olarak kullanılmaktadır. Bu yüzden ebeveynlerin çocuklarıyla gerekli zamanı geçirmemesi durumunda, aile aktiviteleri kurabilmek için eşya satın alınması, telafi edici bir işlev hâline gelmiştir (Boström, 2023, s. 75). Bu ifadeler, tüketim kültürünün aile üyeleri arasındaki etkileşimi canlı tutmak amacıyla kullanılan bir unsur olarak öne çıktığını göstermektedir. Söz konusu etkileşimin sürdürülebilmesinde asıl öne çıkan grubun ise çocuklar olduğu dikkat çekmektedir. O halde tüketici bir sosyal birim olarak aile kurumu içinde çocukların nasıl bir tüketici rolü üstlendiği incelenmesi gereken bir konudur.

Çocuklar, gün geçtikçe hem kendileri bir pazar oluşturmakta hem de yetişkinlerin pazarlarına ulaşmada bir kanal işlevi görmektedir. Bunun bilincinde olan pazarlamacılar, çocukları henüz küçük yaşlarda hedef alarak, onları doğrudan etki alanlarına dahil etmek istemektedirler. Nitekim, geli-

nen noktada tüketim kültürünün çocukların ihtiyaçlarına ve taleplerine güçlü bir yanıt verdiği görülmektedir (Buckingham ve Tingstad, 2010, s. 1). Tüketim kültürü açısından dikkat çekici olan, çocukların ev içi satın alma kararlarında gittikçe artan etkileridir. Çocukların tüketim kararlarında söz sahibi olmaya başlaması, yalnızca oyuncak veya giysi gibi kendi bireysel eşyalarıyla sınırlı olmamaktadır. Çocuklar, aile arabası, büyük ev aletleri, tatil tercihi ve kimi zaman da evin kendisi gibi satın alınacak ürünler üzerinde karar verici bir pozisyona ulaşmıştır (Cook, 2020, s. 163). Çünkü tüketim kültürüne dahil olup, önemli bir aktör olmaya başlayan çocuklar, ebeveynlerin satın alma kararlarında büyük bir pay sahibi olmaya başlamışlardır (Schor, 2005, s. 23). Çocuk ve tüketim arasındaki ilişki, doğrudan aile kurumu üzerinden analiz edilmesi gereken bir mesele olarak görülmelidir. Çünkü tüketici bir grup olarak gereği kadar önemsenen çocuk, aile kurumunda tüketim eğilimlerine yön veren bir faktör hâlini almıştır. Burada incelenmesi gereken, tüketim kültürünün çocuklar üzerinde nasıl bir bağlam üzerinden inşa edildiği konusudur.

Müzik, ayakkabı, televizyon, okul ürünleri, giyim, film, yemek, video oyunları, e-ticaret, güzellik ürünleri, oyuncak ve seyahat gibi unsurlar üzerinden gün geçtikçe gelişen bir çocuk pazarı söz konusudur (Schor, 2005, s. 23). Bu noktada, önemli bir ekonomik unsur hâline gelen temel gerçekliklerden biri de marka olgusunun küresel düzeyde artan etkisi olmuştur. Nitekim markalar, bilişsel açıdan çocukların anlam dünyasına yer etmeyi başarmaktadır. Bu nedenle çocukların satın almaya yönelik artan eğilimleri, tüketim kültürü açısından stratejik bir önem kazanmıştır. Bu durum, çocukların yalnızca tüketici bir aktör olarak değil, daha çok ailelerin tüketim kültürünü de etkileyen bir unsur olarak kabul edilmesini beraberinde getirmiştir (Aktaş vd., 2013, s. 115). Bunun farkında olan üreticiler ve perakendeciler, satın alınmasını hedefledikleri ürünleri, çocukların dikkatini çekecek biçimde paketleme konusunda ustalaşmışlardır. Üstelik söz konusu ürünler, çoğunlukla mağazaların alt raflarında, yani çocukların daha kolay erişebileceği alanlara yerleştirilmektedir. Nitekim yapılan araştırmalar, çocukların fizikî olarak dokundukları ürünlerin ebeveynler tarafından satın alma ihtimalini çok daha fazlalaştırdığını ileri sürmektedir (Johnson, 2017, s. 36-38). Dolayısıyla, reklamcılar ve pazarlamacılar açısından çocuklar, belirli aralıklarla alışveriş yapan bir grup değil, sürekliliği olan bir tüketici sınıf olarak görülmektedir. Mağaza gibi yerlerde ürünlerin çocukların erişimine göre tasarlanması, her bir çocuğun tüketici birey olarak addedildiğini doğ-

rular niteliktedir (Cook, 2020, s. 142). Çocukların tüketim sürecinde aktif rol oynamaları, onların modern yaşamda tüketici birer özne olarak kabul edildiği gerçeğini yansıtmaktadır. Bunun anlaşılması için değerlendirilmesi gereken konu, tüketim nesnelerine çocuklar üzerinden nasıl bir anlam yüklendiği meselesidir.

Ebeveynler, çocuklarının üzgün olduğunu düşündüğü dönemlerde, aile içinde huzurun tekrar sağlanması için oyuncak gibi nesnelerin satın alınmasına yönelmektedir (Johnson, 2017, s. 38). Ebeveynler tarafından gerçekleştirilen satın alma eylemleri, yalnızca duygusal bir boşluğun yaşandığı dönemlerde gerçekleşmemektedir. Aileler çocuklarını herhangi bir konuda başarı sağladığını düşündükleri zaman, bu kez onları oyuncak, hediye, film, hamburger ve cep telefonu gibi birçok unsur üzerinden ödüllendirme yoluna gitmektedir. Bu tablo, çocukların aşırı tüketime odaklanmasına zemin hazırlayan maddî bir ortamın doğmasına yol açmaktadır. Böyle bir ortam ise çocuğun yetişkinliğe eriştiğinde kitlesel tüketim davranışlarını çoktan içselleştirilmiş bir görünüm kazanmasını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla yetişkinliğe adım atan bireyler açısından tüketim, günlük yaşamlarında alışkanlık hâline gelen bir davranış biçimine dönüşmektedir (Boström, 2023, s. xxvi). Günümüzde çocukların büyük çoğunluğunun henüz küçük yaşlardan itibaren tüketim ilkelerine bağlı şekilde yetiştirilmesi, bu durumu doğrulayan açık bir örnektir (Johnson, 2017, s. 36). Tüm bu anlatılanlar, çocuklar üzerinden biçimlenen pazarların endüstriyel bir kimlik kazandığını göstermektedir. Söz konusu görünüm, çocukluk olgusunun küresel ölçekte değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü günümüzün koşulları dikkate alındığında, çocukların artan şekilde tüketici olarak sosyalleştikleri görülmektedir. Ortaya çıkan bu gerçeklik, çocukların tüketim kültürü kapsamında konumlanmalarını daha katmanlı hale getirmektedir (Sormaz ve Yüksel, 2012, s. 985). Dolayısıyla çocuk üzerinden tasarlanan tüketim olgusu, bu kitlenin henüz erken yaşlardan itibaren tüketim kültürünün aktif bir faili olarak öne çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Aile ve tüketim kültürü arasındaki ilişkinin anlaşılmasında çocuk faktörünün yanı sıra incelenmesi gereken bir diğer husus medyadır. Tüketim kültürü, televizyon, reklamlar, sosyal medya ve popüler müzik gibi yaygın ticarî medya kanalları üzerinden sürdürülmektedir (Sandlin ve Maudlin, 2012, s. 176). Dolayısıyla "medya, yalnızca kitle iletişim süreçlerini mümkün kılan teknik araçların bütünü değil; aynı zamanda toplumsal gerçekliğin inşa edilmesinde merkezî bir rol üstlenen kurumsal bir yapılar bütünü"

olarak görülmelidir (Karaboğa, 2018, s. 2). Medya araçlarının izleyiciler açısından en dikkat çekici yanı, bu kanallar aracılığıyla sunulan zengin kimselerin rol model olarak kabul edilmeleridir. Bu durum, insanların kendilerini gelir düzeyi yüksek olan söz konusu kesimle kıyas etmelerini beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan bu yeni medya ortamı, tüketici sınıfının beklentisinde önemli bir artışın yaşanmasına neden olmaktadır (Boström, 2023, s. 34). Özellikle de reklamlar, tüketilecek ürünlerin gerçek niteliğine odaklanmak yerine, daha çok ürünleri tüketenlerin niteliğini merkeze almaktadır. Bu nedenle de asıl amaç, ürünlerin değerli bulunması değil, tüketici sınıfın kendisini değerli hissetmesi olarak düşünülmelidir (Postman, 2012, s. 144-145). Bu eğilim, zaten tüketim merkezli bir eğilime sahip tüketici sınıfın pratiklerinde önemli bir değişime yol açmıştır. Dijital medyada yer alan çeşitli içerikler ve reklamlar üzerinden yeni bir boyut kazanan tüketim davranışları, temelde ihtiyaçlar üzerinden değil, daha çok tüketim kültürü bağlamında şekillenmeye başlamıştır (Muti Tabanlı, 2025, s. 280). Dijital cihazların ev, iş yeri ve kamusal alan gibi tüketimin çeşitli biçimlerinde inşa edildiği gündelik hayatta gün geçtikçe başat hâle gelmesi, bu durumu gösteren kanıtlayıcı örneklerdir (Cochoy vd., 2017, s. 3). Bu nedenle de tüketim kültürünün günümüzde dijital medya üzerinden yeniden üretilen bir mecraya dönüştüğünü ifade etmek mümkündür. Bu durum, aile bireylerinin yalnızca birer tüketici değil, aynı şekilde reklam öznesi olarak öne çıktığı bir görünüm üzerinden de farklık bir boyut kazanmaktadır (Banet-Weiser, 2012, s. 39).

Dijital içeriklerin ağırlıklı olarak reklam ve ürün tanıtımı üzerinden kurgulanması, ebeveynlik deneyimine farklı bir boyut kazandırmıştır. Çocuk bakımı, beslenme, hijyen ve oyun gibi alanlarda tercih edilen markalı ürünler, "doğru ebeveynliğin" önemli bir parçası olarak addedilmektedir. Söz konusu dijital kanallar aracılığıyla "iyi bir anne" ve "iyi bir baba" olabilmek için belirli ürünlerin satın alınması gerektiğine yönelik örtük bir mesaj verilmektedir. Bu durum, ebeveynliğin yalnızca duygusal bir ilişki değil, aynı zamanda tüketim kültürü üzerinden yeni bir anlam kazanan gerçekliğe dönüştüğünü göstermektedir. Böylelikle ebeveynler, bir taraftan annelik ve babalık rollerini ifa ederken, bir taraftan da tüketici kimlikleriyle bütünleşmektedirler (Çakıroğlu ve Özhavzalı, 2025, s. 103).

"Televizyon ve internet içerikleri, çocukları tüketim konusunda yönlendiren, belirli ürün ve yaşam tarzlarına ilişkin farkındalık oluşturan ve onları sürekli daha fazla satın almaya teşvik eden bir işlev üstlenmektedir"

(Karaboğa, 2018, s. 2). Kitlesel pazarlamacılar, çocukların satın alma edinimlerini keşfetmek amacıyla internet sohbet odalarında ürünlerini tanıtmakta ve bu noktada güçlü bir trend oluşturmaya çalışmaktadır (Jacobson, 2008, s. 3). Böylece oyuncak, giyim, mekân paylaşımları üzerinden çocuklar açısından masalsı bir yaşam imgesi inşa edilmektedir. Üstelik inşa edilen bu imgesel alan, başka çocukların imreneceği ve taklite yöneleceği şekilde kurgulanmaktadır (Sekmen, 2019, s. 3580). Televizyon reklamlarında çocukların bir tür "minyatür yetişkinler" olarak temsil edildiği görülmektedir. Bu durum, tüketim kültürünün çocuklar üzerinde ne gibi bir derin etkiye sahip olduğunun açık bir kanıtı olarak değerlendirilmelidir. Çocukların böyle bir anlam üzerinden konumlandırılması, onların çocukluğa özgü davranış biçimlerinden uzaklaşmalarına ve yetişkin normlarını taklit etmelerine neden olmaktadır. Dolayısıyla da reklamlar üzerinden idealize edilen çocuk sembolü, onu ticarîleştirerek, henüz erken yaşlarda tüketim pratiklerinin içselleştirilmesine olanak tanıyan bir misyon hâline getirmiştir (Bal ve Onay, 2020, s. 206). Ortaya konulan bu bulgular, çocukların tüketim kültüründe edilgen bir konumda yer almadığını ve daha erken yaşlardan itibaren tüketim pratikleri üzerinden yetiştirildiklerini göstermektedir.

Medyanın yanı sıra tüketim kültürünün aile kurumunu etkilediği bir diğer unsur, ticarî bir nitelik kazanan gündelik hayat pratikleridir. Lüks ürün üreticilerinin gelir seviyesi yüksek tüketicilerin dışındaki insanları da tüketim kültürüne dahil etmeye yönelik güçlü bir hedefleri söz konusudur. Mercedes ve BMW gibi lüks otomobil üreticilerinin orta gelirli ailelerin de ulaşabileceği modeller üretmesi, bu durumu doğrulayan önemli bir örnektir (Hamilton ve Denniss, 2005, s. 26). Böylesi örnekler, modern yaşamın tüketim kültürü üzerinde gündelik hayatı nasıl ticarîleştirdiği gerçeği bağlamında değerlendirilmelidir. Bu nedenle de günümüzde insanların gündelik yaşam pratikleri ile tüketim kültürü arasında ne gibi bir etkileşim olduğu analiz edilmesi gereken bir noktadır.

Tüketim toplumunda insanlar, alışveriş süreçlerine gereğinden fazla vakit ayırmakta ve satın alınan yeni eşyalar genellikle kendi kimliklerinin bir parçası olarak addedilmektedir. İnsanların ilk bakışta kıyafetler, otomobiller ve ev eşyaları gibi satın aldıkları ürünlerle ilgilendikleri görünse de, aslında bu durum çoğunlukla kendileri hakkında yansıtmak istedikleri bir imaj üzerinden şekillenmektedir (Johnson, 2017, s. 10). Söz konusu imajı destekleyici bir etkiye sahip doğum günü kutlamaları, ticarî bir nitelik kazanan aile ritüellerine verilecek çarpıcı bir örnek olarak görülmelidir. Bu

özel günler, aslında sosyal bağların yeniden kurulduğu önemli fırsat alanları oluşturmaktadır. Fakat, böyle günler aynı şekilde tüketim kültürünü yansıtan ve onu yeniden üreten bir ritüel olarak da değerlendirilmelidir. Üzerine ayrı bir önem atfedilen bu günler, çoğu ebeveynin karşı koymakta zorlandığı bir ritüel biçimine dönüşmüştür. Üstelik, bu günlerin ev içinde yapılan doğum günü partilerinin yanı sıra kimi zaman ev dışında hizmet veren kuruluşlara da yaptırıldığı görülmektedir (Boström, 2023, s. 11). Benzer şekilde hediyeleşme de, sosyal ilişkilerde güçlü bir rol oynayan etkin bir işlev hâline gelmiştir. Fakat doğası gereği içinde güçlü bir paradoksu barındıran hediyeleşme olgusu, aslında karşılığında örtük bir beklentiyi de içeren bir gerçeklik üzerinden biçimlenmektedir (Boström, 2023, s. 16-17). Dolayısıyla da özel günler, kutlama günleri ve hediyeleşme gibi unsurlar üzerinden gerçekleşen etkileşimlerin her birinin aslında tüketim kültürü çerçevesinde biçimlendiği görülmektedir.

Tüketim kültürü ile aile kurumu arasındaki ilişkinin anlaşılmasında analiz edilmesi gereken bir başka nokta, konut ve ev içi yaşam tarzıdır. Konutlar, aslında aile kurumunun birlikteliğini ve özünü ifade eden önemli bir nesneye karşılık gelmektedir (Boström, 2023, s. 99). Ancak, günümüzde konutların yalnızca barınmak için inşa edilmediğini ifade etmek mümkündür. Değişen içeriğiyle konutlar daha çok inşaat endüstrisi için bir tür ticarî meta şekline dönüşmüştür. Bu durum, mekânla kurulan bağın bütünüyle değiştiğini gösteren açıklayıcı bir örnektir. Çünkü konutlar artık barınma niteliğinden ziyade, tüketim nesnesi olarak alışveriş kültürüne dahil edilen bir gerçeklik teşkil etmektedir (Tekin, 2019, s. 255). Dolayısıyla da günümüzde konutlar, bireylerin statüsünü belirleyen ve kimliğine yeni bir görünüm kazandırdığına inanılan güçlü bir tüketim unsuru niteliği kazanmıştır (Boström, 2023, s. 102). Üstelik konut tüketimi, aynı zamanda ürün tüketim boyutunu da yansıtan önemli bir veri kaynağı hâline gelmiştir. Konutlarda satın alınan ve sergilenmek istenen ürünler, yalnızca ev içi tasarımdaki modaya değil, aynı şekilde tüketim kültürüne de dahil olunduğunu gösteren bir gerçekliğin ifadesi olarak tezahür edilmelidir. İnsanların kimi zaman ev içinde tercih ettikleri boyama üzerinden statüsünü ve zevklerini gösterme eğilimi taşıması, bu durumu doğrulayan açıklayıcı bir örnek niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla da insanlar açısından tüketim kültürünün artması ile statünün yükselmesi arasında güçlü bir ilişki kurulmaya başlanmıştır. Bunun önemli bir göstergesi, konutların ve ev içi eşyaların, bireylerin kişisel yönelimlerinden ziyade, sosyal kimliklerini oluşturan bir gerçeklik üzerine

inşa etmeye yönelmeleri olmuştur (Janning, 2017, s. 11). Çünkü lüks ve gösteriş gibi popüler kültürün önemli bileşenleri, insanların birbirine yönelik sergilediği birer teşhir hâline gelmiştir (Mutlu, 2021b, s. 286).

Burada en dikkat çekici sonuçlardan biri, eşya satın alma pratiklerinin mutlu bir aile yapısı inşa etmenin koşulu olarak kabul edilmeye başlanmış olmasıdır (Boström, 2023, s. 100). Bu duruma verilecek destekleyici örneklerden biri, mobilya ürünüdür. Mobilya gibi tüketim kültürü kapsamında arzulanan daha yüksek konfor standartları, aile kurumunun refahını ve sosyal statüsünü yansıtan bir işlev hâline gelmiştir (Jackson ve Moores, 1995, s. 14). Ancak aile kurumu açısından sorun teşkil eden husus, konut ve konut içinde kullanmak için satın alınan ürünlerin, hane halkı açısından en yüksek tüketim giderlerini oluşturuyor olmasıdır (Shechter, 2003, s. 6). Örneğin, mutfağına renk uyumu bakımından uygun bir ürün aldığını düşünen birey, ilerleyen aşamada bu ürüne benzer daha çok sayıda ürün sahiplenmeye yönelmektedir. Ortaya çıkan bu durum, daha geniş bir mutfak alanına sahip olunması gerektiğine ilişkin duygusal bir talebin oluşmasını da beraberinde getirmektedir (Janning, 2017, s. 85). Evlere yönelik paket servis hizmetlerinde yaşanan fazlalaşmaya rağmen, mutfakların eskiye oranla daha büyük bir görünüm içinde olması, söz konusu durumu doğrulayan önemli bir kanıt niteliği taşımaktadır (Boström, 2023, s. 108). Söz konusu örnekler, bireylerin konut ve konut içi yaşam tarzlarını ağırlıklı olarak tüketim kültürü üzerinden inşa ettiklerini göstermektedir.

Sonuç

Bu kitap bölümü, modern yaşamda başat etkenlerden biri hâline gelen tüketim kültürünün, aile kurumu üzerinde ne gibi yansımalara yol açtığını ele almıştır. Geleneksel anlamıyla, üretim temelli ekonomik sistemin bir uzantısı niteliğinde olan tüketim olgusu, günümüzde yaşam şekillerini değiştiren önemli bir etki alanına ulaşmıştır. Tüketim olgusunun ulaştığı bu boyut, ailenin kurumsal yapısı üzerinde de derin dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Günümüzde aileler açısından tüketim, yalnızca temel ihtiyaçların tedarik edildiği ekonomik gerçeklikten çok daha derin bir anlam teşkil etmektedir. Dolayısıyla da modern toplumda aile, tüketim kültürünün sürekli biçimde yeniden üretildiği temel toplumsal kurumlardan biri hâline gelmiştir. Üstelik bu durum, aile yapısına dinamik bir yön kazandıran ev içi rollerin değişmesi ve aile üyelerinin yaşam düzeni gibi yönelimlerinin doğrudan etkilenmesi sonucunu doğurmuştur.

Tüketim kültürü, insanların kendilerini sosyal yaşamlarında konumlandırdıkları ve kimi zaman da farklılaştırdıkları bir araç olarak tezahür edilmelidir (Boström, 2023, s. 40). Bu yüzden de tüketici seçimleri, bireysel beğenilerden ziyade başka kimselerin beğenileri üzerinden ilişkilendirilen karşılaştırmalar çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda da bireyler, kendilerini bu tüketim nesneleri üzerinden tanımlama yoluna gitmektedirler (Bourdieu, 2019, s. 197). Dolayısıyla da insanlar Herbert Marcuse'nin de belirttiği gibi "kendilerini satın aldıkları metalarda tanımaktadırlar; ruhlarını otomobillerinde, müzik setlerinde, içten-katlı evlerinde, mutfak donatımında bulmaktadırlar" (Marcuse, 1990, s. 8). Benzer şekilde Baudrillard'ın da bu duruma ilişkin sarf ettiği, "tüketimin yeri günlük yaşamdır. Günlük yaşam yalnızca günlük olayların ve hareketlerin toplamı, sıradanlığın ve yinelemenin boyutu değil, bir yorumlama sistemidir" sözleri, tüketim kültürünün ulaştığı boyutu gözler önüne sermektedir (Baudrillard, 2017, s. 28). Tüketim kültürünün modern dünyada bıraktığı bu derin iz, aile kurumunun dönüşen içeriğinin çözümlenmesinde açıklayıcı bir işlev üstlenmektedir.

Neticede, tüketim kültürü hem aile kurumunu dönüştüren hem de onun üzerinden yeniden inşa edilen canlı bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Tüketim kültürü ile aile kurumu arasındaki bu ilişki, aileyi modern toplumda öne çıkan bir tüketim aktörü hâline getirmiştir. Bu anlatılanlar, aile ile tüketim kültürü arasındaki etkileşimin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal bir boyuta da sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir. Dolayısıyla da tüketim kültürü ile aile kurumu arasındaki ilişkinin anlaşılması, her iki olgunun da modern toplumda nasıl bir işlev üstlendiğine yönelik önemli bir bakış açısı sunmaktadır.

Kaynakça

Adorno, T. ve Horkheimer, M. (2015). *Sosyolojik Açılımlar*. (2. Baskı). (Çev: Durgun, M S. ve Gümüş, A.). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Aktaş, H., Özüpek, M. N. ve Altunbaş, H. (2011). Çocukların marka tercihleri ve medya tüketim alışkanlıkları. *Selçuk İletişim*, 6(4), 115-125.

Akyıldırım, E. (2023). Anne çocuk ilişkisinin tüketim olgusu çerçevesinde değerlendirilmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 331-340.

Alkan Aykaç, S. ve Başhan, R. D. (2025). Değişen aile örüntülerinde işlevlerin dönüşümü ve farklılaşması üzerine. *İçtimaiyat*, Aile Özel Sayısı, 274-286. https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1746478.

Bal, D. ve Onay, A. (2020). Televizyon reklamları, çocuk ve tüketim: Tarz mısın, değil misin?. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 32, 198-219. https://doi.org/10.16878/gsuilet.580386.

Banet-Weiser, S. (2012). *Authenti: The Politics of Ambivalence in a Brand Culture*. New York University Press.

Baudrillard, J. (2017). *Tüketim Toplumu*. (9. Baskı). (Çev: Tutal, N. ve Keskin, F.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2010). *Küreselleşme*. (3. Baskı). (Çev: Yılmaz, A.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. ve Lyon, D. (2018). *Akışkan Gözetim*. (3. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bayrakdaroğlu, F. ve Özbek, Ç. (2018). Kadınların tüketim alışkanlıklarının kuşaklararası boyutu. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Kadın Çalışmaları Özel Sayısı, 1-12.

Boström, M. (2023). *The Social Life of Unsustainable Mass Consumptions*. Lexington Books.

Bourdieu, P. (2015). *Pratik Nedenler*. (2. Baskı). (Çev: Tanrıöver, H. U.). İstanbul: Hill Yayıncılık.

Bourdieu, P. (2019). *Sosyoloji Meseleleri*. (4. Baskı). (Çev: Öztürk, F., Uçar, B., Gültekin, M. ve Sümer, A.). Ankara: Heretik Yayınları.

Buckingham, D. ve Tingstad, V. (2010). *Introduction*. (Ed.: Buckingham, D. ve Tingstad, V.), Childhood and Consumer Culture, Palgrave Macmillan, 1-16.

Cochoy, F., Hagberg, J., Mcintyre, M. P., ve Sorum, N. (2017). *Digitalizing consumption: Introduction*. (Ed.: Cochoy, F., Hagberg, J., Mcintyre, M. P., Sörum, N.), Digitalizing Consumption: How Devices Shape Consumer Culture, Routledge, 1-19.

Cook, D. T. (2020). *The Moral Project of Childhood Motherhood, Material Life, and Early Children's Consumer Culture*. The New York University Press.

Çakıroğlu, R. ve Özhavzalı, M. (2025). Dijital medyada ebeveynlik temsilleri: Reklamlarda ve dijital medya ürün tanıtımlarında "ideal aile" söyleminin nitel analizi. *Uluslararası Aile Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 99-121.

Delphy, C. (1995). *Sharing the same table: Consumption and family*. (Ed.: Jackson, S. ve Moores, S.), The Politics of Domestic Consumption, Prencite Hall, 25-36.

Demo, A. T. (2015). *Introduction: Reframing Motherhood: Factoring in Consumption and Privilege*. (Ed.: Demo, A. T., Borda, J. L. ve Krolokke, C.), The Motherhood Business, The University of Alabama Press, 1-27.

Fromm, E. (1991). *The Sane Society*. Routledge.

Giddens, A. (2013). *Sosyoloji*. (Çev: Güzel, C.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Güçlü, C. (2025). Çocuklu ailelerin restoran işletmelerini tercihlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Nitel bir çalışma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 17(3), 2304-2319.

Hamilton, C. ve Denniss, R. (2005). *Affluenza: When Too Much is Never Enough*. Allen&Unwin.

Jacobson, L. (2008). *Advertising, mass merchandising, and the creation of children's consumer culture*. (Ed.: Jacobson, L.), Children and Consumer Culture in American Society: A Historical Handbook, Praeger Publishers, 3-26.

Jackson, S. ve Moores, S. (1995). *Introduction: The economics of domestic consumption*. (Ed.: Jackson, S. ve Moores, S.), The Politics of Domestic Consumption, Prencite Hall, 1-23.

Janning, M. (2017). *The Stuff of Family Life*. Rowman & Littlefield.

Johnson, M. (2017). *Consumerism*. Mason Crest Philadelphia.

Karaboğa, M. T. (2018). Medya çağında çocuk ve çocuk kültürü: Şiddet ve tüketim kültürünün yansımaları. *Uluslararası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-17.

Kızılçelik, S. (2018). *Frankfurt Okulu*. (4. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

Marcuse, H. (1990). *Tek Boyutlu İnsan: İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler*. (Çev: Yardımlı, A.). İstanbul: İdea Yayınları.

Micheletti, M. (2003). *Political Virtue and Shopping: Individuals, Consumerism, and Collective Action*. Palgrave Macmillan.

Muti Tabanlı, S. (2025). Dijital medya aile tüketim ilişkilerinin salt maruz kalma etkisi teorisi çerçevesinde değerlendirilmesi. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(36), 273-285.

Mutlu, M. (2021a). Popüler kültürün ekonomi, teknoloji, medya, moda ve beden alanlarının kısa bir eleştirisi. *Sosyologca*, 22, 151-166.

Mutlu, M. (2021b). Küreselleşme, popüler kültür ve yoksulluk kültürü. *Sosyologca*, 21, 279-287.

Postman, N. (2012). *Televizyon Öldüren Eğlence: Gösteri Çağında Kamusal Söylem*. (4. Baskı). (Çev: Akınhay, O.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ritzer, G. (2020). *Küresel Dünya*. (2. Baskı). (Çev: Pekdemir, M.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Rousseau, J. (2017). *Toplum Sözleşmesi*. (Çev: Günyol, V.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sandlin, J. A. ve Maudlin, J. G. (2012). Consuming pedagogies: Controlling images of women as consumers in popular culture. *Journal of Consumer Culture*, 12(2), 175-194.

Schor, J. B. (2020). *After the Gig: How the Sharing Economy Got Hijacked and How to Win it Back*. California University Press.

Sekmen, M. (2019). Çocuk Youtuber'larda sorunlu bir alan: Tüketim ile mahremiyetin yitimi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3566-3584.

Sennett, R. (2015). *Yeni Kapitalizm Kültürü*. (3. Baskı). (Çev: Onocak, A.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Shechter, R. (2003). *Introduction*. (Ed.: Shechter, R.), Transitions in Domestic Consumption and Family Life in the Modern Middle East: Houses in Motion, Palgrave Macmillan, 1-12.

Sormaz, F. ve Yüksel, H. (2012). Değişen çocukluk, oyun ve oyuncağın endüstrileşmesi ve tüketim kültürü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 985-1008.

Taylor, C. (2019). *Seküler Çağ*. (3. Baskı). (Çev: Körpe, D.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tekin, F. (2019). Hafıza ortamından tüketim nesnesine dönüşen ev. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 5(11), 253-273.

Turner, S. B. (2014). *Klasik Sosyoloji*. (Çev: Çetin, İ.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Zeldin, T. (2017). Hayatın Gizli Hazları. (2. Baskı). (Çev: Çavdar, A.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Değişen Toplum Dönüşen Aile: Yeni Aile Türleri Üzerine Bir Değerlendirme

Erkan DİKİCİ[1]
Nurten Ebru ÖZDEMİR[2]

Özet

Bu bölümde, modernleşme süreciyle birlikte aile kurumunda meydana gelen yapısal ve işlevsel dönüşümleri ele alınmaktadır. Geleneksel aile anlayışının yerini giderek daha çeşitli ve esnek aile biçimlerine bıraktığı günümüz toplumlarında; evlilik oranlarının azalması, boşanmaların artması, evlilik yaşının yükselmesi ve evlilik dışı birlikte yaşama pratiklerinin yaygınlaşması dikkat çekmektedir. Bu dönüşüm süreci, tek ebeveynli aileler, üvey aileler, babasız aileler, birlikte yaşama ve bekâr kalma gibi yeni aile türlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu aile biçimlerinin incelendiği bu bölümde, özellikle çocuklar ve kadınlar açısından doğurduğu sonuçlar değerlendirilmiştir. Sonuç olarak aile kurumunun çözülmekten ziyade, değişen toplumsal koşullara uyum sağlayarak yeniden yapılandığı vurgulanmıştır.

Giriş

Toplumsal bir birim olarak aile, toplumsal yapı içerisinde temel bir konuma sahiptir. Neslin devamını sağlaması (yeniden üretim), ailenin başlıca işlevleri arasında yer almaktadır. Aile, çocukların ve bireylerin sosyalleşme süreçlerine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca önceden belirlenmiş rol ve sorumlulukların yeni kuşaklara aktarılmasını sağlamaktadır. Bu işlevleriyle aile, toplumsal yapının işleyişine katkı sunan başat toplumsal kurumlardan biri olarak değerlendirilmektedir (Aydın ve Bahadır, 2019: 202). Geçmişten günümüze aile kurumu, bu işlevleri yerine getirerek var olmuştur. Var olmaya da devam edecektir.

[1] Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Bitlis. dikicierkan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8319-0345.
[2] Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Bitlis. neozdemir@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3113-2378

Günümüzde aile kurumuna ve aile kavramına ilişkin tutum, anlayış ve kabuller belirgin bir değişim süreci içerisindedir. Yakın geçmişte yaygın olmayan ve toplum tarafından sınırlı ölçüde kabul gören bazı durumlar, günümüzde giderek olağanlaşmaktadır. Bu süreçte, kimi toplumlarda aile kurumuna ilişkin yeni "normal"ler ortaya çıkmıştır. Evlilik ve doğurganlık oranlarının azalması, boşanma oranlarının artması ve evlilik yaşının yükselmesi bu dönüşümün önemli göstergeleri arasındadır. Bunun yanı sıra çocuk sahibi olmama eğiliminin yaygınlaşması ve evlilik dışı birlikte yaşam biçimlerinin toplumsal olarak kabul görmesi dikkat çekmektedir (Kesgin, 2019: 258). Söz konusu değişimler, toplumun en temel birimi olarak kabul edilen klasik aile kurumunu zayıflatabilecek ya da dönüştürebilecek gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. Nitekim birçok faktörün etkisiyle bu değişim yaşanırken, aile kurumu da bu değişimden nasibini almıştır.

Toplumsal değişme, aile kavramını dönüştürmüş ve aileye yüklenen anlamın da değişmesine yol açmıştır. Modernleşme süreci, geniş aile ile çekirdek aile arasında hiyerarşik bir ayrım oluşturmuştur. Böylece çekirdek ailenin önem kazandığı bir bakış açısının gelişmesine neden olmuştur. Ancak zaman içerisinde yaşanan dönüşümler, çekirdek ailenin de atomize olduğunu ve yapısal olarak değiştiğini ortaya koymuştur. Sarı'nın (2019: 94) da ifade ettiği üzere, bu süreçte çekirdek ailenin parçalandığı ve giderek bireyselleştiği görülmektedir. Günümüz toplumlarında tek ebeveynli aileler ile çocuksuz çiftlerin yaygınlık kazanması bu dönüşümün somut göstergeleri arasında yer almaktadır. Bu gelişmeler, çekirdek ailenin küçülmesi olarak yorumlanmaktadır. Ayrıca çekirdek aile üyelerinin aile dışı alanlarda daha fazla zaman geçirmesi, aile içi etkileşim ve paylaşımların azalmasına neden olmaktadır.

Kesgin'e (2019: 259) göre, değişen dünyada aile kurumunun çözülme riskiyle mi karşı karşıya kaldığı yoksa bir değişim ve dönüşüm süreci mi yaşadığı, başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlerin farklı disiplinleri tarafından tartışılmaktadır. Özellikle toplumsal değişimi temel alan sosyolojik yaklaşımlar, bu tartışmanın merkezinde yer almaktadır. Sosyoloji dâhil olmak üzere ilgili disiplinlerdeki farklı kuramsal bakış açıları, aile kurumunun tehdit altında olup olmadığı sorusuna farklı yanıtlar sunmaktadır. Bazı görüşler yaşanan dönüşümleri endişe verici bularak bu süreci tehlikeli olarak değerlendirmektedir. Buna karşılık, bazı yaklaşımlar özellikle toplumsal cinsiyet rollerindeki değişimlerden hareketle söz konusu dönüşümleri kimi zaman olumlu bir gelişme olarak ele almaktadır. Bu bağlamda, günümüzde

yaşanan değişimlerin aile kurumunu çözülme riskiyle karşı karşıya bırakıp bırakmadığı ya da bu sürecin çağın koşullarına uyum sağlayan olağan bir dönüşüm olarak mı değerlendirilmesi gerektiği sorusu önemini korumaktadır. Benzer şekilde, aile kurumunun artık geleneksel normlar çerçevesinde mi yoksa yeni toplumsal gerçeklikler doğrultusunda mı ele alınması gerektiği de tartışma konusudur. Bu ve benzeri sorular, farklı kuramsal yaklaşımlar tarafından farklı biçimlerde yanıtlanmakta ve dolayısıyla çeşitli yorumlara ulaşılmaktadır (Kesgin, 2019: 259).

Ailenin değişim geçirdiği ve çeşitli sorunlarla karşı karşıya kaldığı görüşü genel olarak kabul görmektedir. Ancak bu değişim ve sorunların toplumdan topluma farklılık gösterdiği ve her toplumda aynı biçimde ortaya çıkmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Farklı toplumlar ve bölgeler, aile yapısı açısından kendine özgü özellikler sergilemektedir. Bu nedenle sosyal bilimcilerin ve karar alıcıların, aileye ilişkin dinamikleri kendi toplumsal bağlamları içerisinde ve yerli bir perspektifle ele almaları büyük önem taşımaktadır. Aileye ilişkin değişim ve sorunların genelleştirilmesi, sağlıklı analizlerin ve etkili politikaların geliştirilmesi açısından ciddi bir hata olarak değerlendirilmelidir (Çaki, 2019: 76).

Bazı sosyal bilimciler, ailenin yalnızca işlevlerinde değil, aynı zamanda anlamı ve toplumsal konumunda meydana gelen değişimlerin toplumsal düzeyde bir anomiye yol açtığını ileri sürmektedir. Özellikle evliliğe atfedilen anlamın zayıflaması, evlilik kurumunun toplumsal öneminin azalmasına neden olmuştur. Bu durum, evlilik yerine komün yaşam ya da nikâhsız birliktelik gibi alternatif birlikte yaşam biçimlerinin yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Ailenin kuruluşunda temel bir rol üstlenen evliliğin dönüşümü, ailenin toplumsal anlamını da köklü biçimde değiştirmiştir. Evli olmanın beraberinde getirdiği sorumlulukları yük olarak algılayan bireyler, bu sorumluluklardan evlilik bağı olmaksızın kurulan birliktelikler aracılığıyla daha kolay kaçınabilmektedir. Bu süreçte birlikteliklerin kısa sürede sona ermesi ve parçalanmış yaşam biçimlerinin artması dikkat çekmektedir (Sarı, 2019: 96). Söz konusu gelişmeler, aile kurumunda yaşanan dönüşümün önemli sonuçları arasında yer almaktadır.

Sosyal bilimciler, günümüzde hız kazanan toplumsal değişim ve dönüşümlerin en fazla aile kurumunu etkilediğini ileri sürmektedir. Aksan (2019: 146) bu sürecin, evlilik kurumunun zayıflamasına ve ailenin bazı işlevlerini eskisi kadar etkin biçimde yerine getirememesine yol açtığını ifade etmektedir. Buna bağlı olarak, aile kaynaklı sorunların giderek arttığı ifade edil-

mektedir. Bu durumun en nesnel göstergelerinden biri, boşanma oranlarında gözlenen sürekli artıştır. Bir diğer gösterge ise geleneksel olarak onaylanmış aile yapılarından farklı aile biçimlerinin ortaya çıkması ve bu yeni yapıların hukuki ve toplumsal düzenlemelere konu olmaya başlamasıdır.

Ailede yaşanan değişim ve bu değişimin yarattığı sorunlar karşısında evliliklerin sona erdirilmesine karşılık gelen boşanmanın gitgide artarak yaygınlaşan bir duruma dönüştüğü görülmektedir. Boşanma, tüm aile bireyleri açısından çeşitli güçlükleri ve sorunları beraberinde getiren, etkileri oldukça geniş bir toplumsal olgudur. Dünya genelinde boşanma oranlarındaki artış, boşanmayı bireysel bir mesele olmaktan çıkararak toplumsal bir sorun haline getirmiştir. Boşanma, sonuçları itibarıyla toplumsal yapının diğer unsurlarını etkilemekte; aynı zamanda toplumsal yapıdaki dönüşümler de boşanma olgusu üzerinde belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda dinin toplumsal etkisinin azalması, evlilik ve boşanmaya ilişkin yasal düzenlemeler, toplumsal beklentilerdeki değişimler ve ekonomik gelişmeler önemli etkenler arasında yer almaktadır. Öte yandan boşanma, aile kurumunun sürekliliğini tehdit etmesi, yeni aile biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlaması ve çocukların parçalanmış ya da üvey aile yapıları içerisinde sosyalleşmek zorunda kalması nedeniyle çoğu zaman istenmeyen bir durum olarak değerlendirilmektedir (Timurturkan, 2018: 217).

Aile kurumu, toplumsal açıdan her dönemde önemini koruyan temel bir yapı olmuştur. Ancak modernleşme süreciyle birlikte aileye atfedilen değer ve anlam, tekil ve ortak bir çerçeveden çıkarak bireyler arasında farklılaşan bir niteliğe bürünmüştür. Bireyselleşmenin artması, geleneksel normların bağlayıcılığının zayıflaması ve yaşam tercihlerinin daha öznel hale gelmesi, aile sistemini doğrudan etkilemiştir. Bu dönüşüm, evlilik ve boşanma gibi aileye ilişkin kararların daha esnek, daha kısa vadeli ve daha kolay alınabilir hale gelmesine zemin hazırlamıştır. Risk toplumu tartışmaları bağlamında değerlendirildiğinde ise aile, bireylerin belirsizliklerle başa çıkma stratejilerinden biri olmaktan kısmen uzaklaşmış; evlilik ve aile yaşamı daha fazla bireysel risk hesabına konu olan alanlar haline gelmiştir (Çobanoğlu ve Tek, 2021: 8109). Bu çerçevede evlenme ve boşanma kararları, toplumsal zorunluluklardan ziyade bireysel tercih ve değerlendirmeler doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır.

Aileye ilişkin geleceğe yönelik çeşitli öngörüler literatürde sıklıkla dile getirilmektedir. Bu öngörülerin başında, aile içinde cinsiyete dayalı iş bölümünün azalması yer almaktadır. Bununla birlikte yalnız yaşayan yaşlı

bireylerin sayısının artacağı öngörülmektedir. Boşanma oranlarında artış yaşanması ve ikincil evlilikler yoluyla kurulan ailelerin çoğalması beklenen diğer gelişmeler arasındadır. Ayrıca eşcinsel evliliklere ilişkin söylemlerin yaygınlaşacağı ifade edilmektedir. Aile yapısı içerisinde babalık rolünün öneminin azalacağı ve aile üyelerinin birlikte gerçekleştirdiği sosyal faaliyetlerin giderek azalacağı da ileri sürülmektedir. Bunun yanı sıra yabancı uyruklu bireylerle yapılan evliliklerin artması, parçalanmış aile sayısının çoğalması ve devlet koruması altına alınan çocuk sayısının yükselmesi de dikkat çekilen öngörüler arasında yer almaktadır (Pehlivan, 2024: 186; Çobanoğlu, 2020).

Ulutaş ve Özpınar'a (2019: 334) göre, 1950'li yıllara kadar, aile büyüklüğü ve aile içi ilişkiler açısından aile yapısında yaygın ve köklü bir değişimin yaşandığını söylemek güçtür. Ancak 1950'lerden itibaren özellikle köyden kente göçün hızlanması ve gelir düzeyindeki artış, aile kurumunu değişimden doğrudan etkilenen yapılardan biri haline getirmiştir. Bu dönemde popüler kültürün etkisiyle yaygınlaşan kapitalist toplum anlayışının dayattığı bireysel yaşam tarzları, aileye atfedilen geleneksel değerleri zayıflatmıştır. Haz ve özgürlük eksenli kurgulanan bireysel yaşam pratikleri, aile yapısının direncini aşındırarak toplumsal öneminin azalmasına yol açmıştır. Bu süreçte boşanmanın kolaylaşması ve boşanma oranlarının artması, bireysel yaşam tarzlarının yaygınlaşması ve evlilik dışı birlikteliklerin çoğalması dikkat çekmektedir. Tek ebeveynli ailelerin artışı ve evlilik dışı doğan çocuk sayısındaki yükseliş de bu dönüşümün önemli göstergeleri arasındadır. Söz konusu modern yaşam deneyimleri, günümüzde Türkiye toplumu açısından da yabancı olmayan olgular haline gelmiştir. Nitekim aile kurumunda yaşanan değişim, doğal olarak bu sonucu hazırlamıştır.

Tek Ebeveynli Aile

Modern toplumlarda aile yapısında yaşanan dönüşümler sonucunda öne çıkan yeni aile türlerinden biri tek ebeveynli ailelerdir. Tek ebeveynli aile, eşlerden birinin ölümü ya da boşanma sonucunda oluşan bir aile biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bu aile tipinde ebeveynlik sorumluluğu tek bir ebeveyn tarafından üstlenilmektedir. Anne ya da baba, hem çalışma yaşamını sürdürmekte hem de evin idaresi ve çocuk bakımını tek başına yürütmektedir. Bu durum, çocukların kültürel, sosyal ve psikolojik gelişim süreçlerinin diğer aile türlerine kıyasla daha kırılgan hale gelmesine neden olabilmektedir (Gökçen, 2019: 98). Tek ebeveynli aileler, anne ya da babadan

birinin aile yapısının dışında kaldığı aile türleri olarak da değerlendirilmektedir. Dirimeşe (2014: 20), bu aile modelinin, özellikle kadınlar arasında daha yaygın olduğunu dile getirmiştir. Modern toplumlarda artan boşanma oranları, eşlerden birinin kaybı, evliliğin getirdiği sorumluluklardan kaçınma eğilimi ve evlilik dışı ilişkilerden doğan çocuklar, tek ebeveynli ailelerin ortaya çıkmasında etkili olan başlıca nedenler arasında yer almaktadır.

Boşanma oranlarındaki artış, toplumsal yapı içerisinde farklı risk gruplarının ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda günümüzde tek ebeveynli hanelerin sayısında belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Özellikle hane reisinin kadın olduğu çocuklu tek ebeveynli hanelerde, hanenin tek kişi tarafından idare edilmesi çeşitli güçlükleri beraberinde getirmektedir. Bu güçlüklerin başında yoksulluk riski yer almaktadır. Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilen çok sayıda araştırma, yoksulluk açısından en kırılgan gruplar arasında bu hanelerde yaşayan kadınlar ve çocukların bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte modern kentsel mekânlarda geleneksel dayanışma ağlarının zayıflaması ve aile ile akrabalık ilişkilerinin dönüşmesi, yoksulluk olgusuyla birleşerek tek ebeveynli ailelerin yaşam koşullarını daha da olumsuz etkilemektedir (Aksan, 2019: 165).

Boşanma oranlarındaki artışla birlikte Batı ülkelerinde tek ebeveynli aile yapısının yaygınlaştığı dikkat çeken Yıldırım (2018a: 79), bu durumu sadece boşanma faktörü ile ilişkilendirmemiştir. Evliliğin beraberinde getirdiği sorumluluklardan uzaklaşma eğilimi, bu aile türünün ortaya çıkmasında etkili olan önemli faktörlerden biridir. Amerika'da federal istatistiklere göre, 1983–1999 yılları arasında evlilik dışı doğum oranlarında %83'ün üzerinde bir artış yaşanmıştır. Ülke genelinde evlenmemiş annelerin doğum oranı yaklaşık %30 düzeyindedir. 2000'li yıllarda Amerika'da yaşayan çocukların %69'unun anne ve babasıyla birlikte yaşadığı, %22'sinin yalnızca annesiyle, %4'ünün ise yalnızca babasıyla yaşamını sürdürdüğü tespit edilmiştir. Bu veriler, tek ebeveynli ailelerin büyük çoğunluğunun kadınlar tarafından oluşturulduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu aile yapıları, çoğunlukla hiç evlenmemiş kadınların ebeveynliğinde şekillenmektedir. Bu durum, Batı toplumlarında evlilik kurumunun çocuk doğurganlığı açısından taşıdığı normatif değerin giderek zayıfladığını ve evlilik dışı ebeveynliğin daha görünür hale geldiğini göstermektedir.

Tire ve Bingöl'e (2020: 286) göre, zaman içerisinde aile kurumunda yaşanan değişim, kadın ya da erkeğin evlilikten beklentisi üzerinde etkisini

göstermiştir. Günümüzde evli çiftlerin, geçmiş dönemlere kıyasla evlilikten daha yoğun bir duygusal bağ, cinsel uyum ve arkadaşlık beklentisi içinde oldukları görülmektedir. Ancak bireyler arasında yükselen bu beklenti düzeyi, uzun süreli birlikteliğe dayalı evliliklerin sürdürülmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum, boşanma oranlarının artmasına yol açmaktadır. Artan boşanmalar ise tek ebeveynli ailelerin çoğalmasına neden olmaktadır. Bu süreçte çocukların anne ya da babadan ayrı bir ortamda büyümesi daha yaygın hale gelmektedir. Söz konusu durum, ailenin temel işlevleri arasında yer alan sosyalleşme ve psikolojik doyum sağlama rollerinin tam anlamıyla yerine getirilmesini güçleştirmektedir.

Anthony Giddens'a (2000: 162-163) göre, tek ebeveynli hanelerin sayısındaki artış, "terk edilmiş kadın", "babasız aile" ve "dağılmış aile" gibi önyargı yüklü söylemlerin giderek sorgulanmasına ve etkisini yitirmesine katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte tek ebeveynli haneler, kendi içinde homojen bir yapı sergilememekte; farklı sosyo-ekonomik ve toplumsal koşullara göre çeşitlilik göstermektedir. Boşanmış kadınlar, evlilik süresi ile eski eşin ekonomik ve toplumsal konumuna bağlı olarak bazı göreli kazanımlarla yalnız yaşamaya başlayabilmektedir. Bu kazanımlar arasında nafaka alma, konut giderlerinden muaf olma ya da düzenli bir gelir elde etme gibi unsurlar yer almaktadır. Buna karşılık hiç evlenmemiş anneler için tek ebeveynli bir aile yapısı içinde yaşam, çoğu zaman daha zorlayıcı koşulları beraberinde getirmektedir.

Çocuklarıyla birlikte yaşayan ve hane reisinin kadın olduğu haneler, yoksullaşma riski açısından daha kırılgan bir konumda yer almaktadır. Evli kadınlarla karşılaştırıldığında, tek ebeveynli hanelerde kadınlar aileyi tek başına geçindirmek zorunda kalmaktadır. Bu durum, hane gelirinin azalmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda kadınlar, çocukların bakım sorumluluğunu tek başına üstlenmekte ve istihdam, sosyal destek ve diğer kaynaklara erişimde çeşitli güçlüklerle karşılaşmaktadır. Çocuk bakım yükümlülükleri, kadınların tam zamanlı ve güvenceli işlerde istihdam edilmesini zorlaştırmaktadır. Amerika'da sosyal yardım alan nüfus içerisinde çocuklarıyla birlikte yaşayan kadınların oranının yüksek olması, tek ebeveynli kadın haneleri ile yoksullaşma arasında güçlü bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, literatürde "yoksulluğun kadınlaşması" (feminization of poverty) tezi ile açıklanmaktadır. Söz konusu tez, özellikle Amerika'da sosyal yardımlardan yararlanan kadınlara ilişkin bulgulara dayandırılmaktadır. Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde ise boşanma oranlarındaki

artışa rağmen, gelişmiş ülkelerde olduğu kadar görünür tek ebeveynli hanelerden söz etmek güçtür. Bunun temel nedenlerinden biri, boşanan, eşini kaybeden ya da düzenli geliri olmayan kadınların çoğunlukla kendi aileleri ya da eşlerinin aileleriyle birlikte yaşamayı tercih etmeleridir (Güneş, 2018: 38–39).

Toplumların büyük çoğunluğu, tarihsel süreç boyunca sosyal yaşam ve kültürel yapı içerisinde kadın ve erkeğe farklı roller ve anlamlar atfetmiştir. Toplumdan topluma değişmekle birlikte, kadın ve erkeğe yüklenen nitelikler, sorumluluklar, yasaklar ve ödüller farklılık göstermiştir. Buna rağmen, cinsiyetler arasındaki eşitsizliklerin varlığı genel olarak süreklilik arz etmiştir (Aktürk ve Bingöl, 2025: 131). Bu durum, aile, evlilik ve boşanma alanlarında da cinsiyete dayalı farklılaşmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde boşanma sonrasında çocukların çoğunlukla anneyle birlikte yaşamaya başlaması, bu farklılaşmanın belirgin örneklerinden biridir. Benzer şekilde, isteyerek ya da istemeyerek gerçekleşen evlilik dışı doğumlar, tek ebeveynli hanelerin sayısını etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. Kadınların erkeklere kıyasla daha uzun bir yaşam beklentisine sahip olması, erkeklerin vefatı sonrasında hane reisinin kadın olduğu ailelerin sayısını artırmaktadır. Bunun yanı sıra, günümüzde bölgesel ölçekte yaşanan savaşlar, erkek nüfusun azalmasına yol açmakta ve çok sayıda kadının çocuklarıyla birlikte yaşamak zorunda kalmasına neden olmaktadır (Güneş, 2018: 38).

Üvey Aileler

Değişen aile yapısı içerisinde evlilik kurumunun taşıdığı anlam da dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm, evlilik, boşanma, yeniden evlenme ve üvey aile rollerinin yeniden yorumlanmasına yol açmıştır (Duran, 2022: 150). Aile kurumunda yaşanan çözülmeyle birlikte artan boşanmalar, sonrasında kurulan yeniden evliliklerin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu süreçte, boşanan eşlerin önceki evliliklerinden olan çocukları ile yeni evliliklerinden dünyaya gelen çocukların bir arada yaşadığı yeni bir aile biçimi ortaya çıkmıştır. Söz konusu aile yapısı, literatürde "yeni geniş aile" olarak tanımlanmaktadır. Yeni geniş aileler, üvey anne, üvey baba ve üvey kardeş gibi yeni statülerin ve akrabalık ilişkilerinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Dirimeşe, 2014: 20).

Üvey aile, anne ve babasını kaybetmiş ya da ebeveynlerinden biri tarafından terk edilmiş bir çocuğun, biyolojik bağı bulunmayan bir anne ve

baba tarafından aileye dâhil edilmesiyle oluşan bir aile türüdür. Bu aile yapısı, çocuk edinme biçimi olarak evlat edinme yoluyla da ortaya çıkabilmektedir. Özellikle biyolojik olarak çocuk sahibi olması mümkün olmayan evli çiftlerin, çocuk esirgeme kurumları aracılığıyla evlat edinmeleri sonucunda üvey aile yapısı oluşmaktadır. Bu durumda, aile içerisinde üvey anne ve üvey baba rollerinden söz edilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, eşlerden birinin ölümü ya da boşanma sonrasında çocuk sahibi bireylerin başka bir kişiyle evlenmesiyle oluşan aileler de üvey aile kapsamında değerlendirilmektedir. Bu tür ailelerde, çocuklar açısından biyolojik bağı bulunmayan ebeveyn, üvey anne ya da üvey baba olarak tanımlanmaktadır. Aynı şekilde aileye sonradan katılan birey açısından da mevcut çocuklar üvey çocuk statüsünde yer almaktadır (Gökçen, 2019: 98).

Tire'ye (2020: 18) göre, günümüz toplumlarında, özellikle Amerika ve İngiltere başta olmak üzere Batı ülkelerinde, giderek yaygınlaşan yeni aile türlerinden biri üvey ailelerdir. Üvey aileler, literatürde aynı zamanda "yeni geniş aile" olarak da adlandırılmaktadır. Bu aile türü, boşanma süreçlerinin ardından gerçekleşen yeniden evlenmeler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Boşanmış bireyler yeniden evlendiklerinde, önceki evliliklerinden olan çocuklarını da yeni aile yapısına dâhil edebilmekte; bu çocuklar, yeni evlilikten doğan çocuklarla birlikte yeni geniş aile yapısını oluşturmaktadır (Tire, 2020: 18).

Boşanma oranlarının yükseldiği modern kent ailesinde, yeniden evlenmeler ve buna bağlı olarak üvey ailelerin oluşumu giderek yaygınlaşan bir olgu haline gelmiştir. Boşanan bireylerin yeniden evlenmeleri ve önceki evliliklerinden olan çocuklarını bir araya getirmeleri sonucunda oluşan aile yapısı, "üvey aile" olarak tanımlanmaktadır. Boşanma sonrasında çocuklar, yeni kurulan bu aile yapıları içerisinde yaşamlarını sürdürmektedir. Bu süreçte çocuklar, üvey anne, üvey baba, üvey kardeş gibi farklı statü ve ilişki biçimleriyle karşılaşmaktadır. Böylece aile yapısı içerisinde yeni akrabalık ilişkileri ortaya çıkmaktadır (Yıldırım, 2018a: 80).

Giddens, boşanma sonrasında kurulan yeni aile yapılarında çeşitli güçlüklerin ortaya çıktığını belirtmektedir. Giddens'a göre bu güçlüklerin ilki, çocuğun ya da çocukların yaşamında etkisi güçlü olan ve başka bir hanede yaşayan biyolojik anne ya da babanın varlığıdır. İkinci olarak, boşanmış bireyler arasındaki iş birliği ilişkileri, taraflardan birinin ya da her ikisinin yeniden evlenmesiyle birlikte sıklıkla gerilimli bir hâl almaktadır. Üçüncü olarak ise, üvey çocukların çoğunlukla iki farklı haneye ait olmaları nede-

niyle alışkanlıklar ve bakış açıları arasında çatışmaların ortaya çıkma olasılığı artmaktadır (Aktaş, 2015: 38). Nitekim gittikçe artan boşanmalar, bu çatışmaların ortaya çıkmasında etkili olmuş ve aile kurumu da bundan payını almıştır.

Önal Sayın (2020: 64), üvey aile yapısını tanımlarken "eklemli aile" kavramını kullanmaktadır. Eklemli ailelerde çocukların bir biyolojik ebeveyni bulunmakla birlikte, birden fazla sosyal anne ve baba figürüyle ilişki kurdukları görülmektedir. Benzer biçimde, bu aile yapısında çocukların birden fazla öz ve üvey kardeşe sahip olması da yaygın bir durumdur. Birden fazla evlilik yapmış bireylerin çocukları, farklı haneler arasında sürekli bir dolaşım hâlinde yaşamlarını sürdürmektedir. Bu bağlamda çocuk, ikinci ya da üçüncü evliliğini yapmış babasının yanında yaşadığında biyolojik annesi yerine sosyal annesiyle birlikte olmakta ve çoğu zaman bu kişiye "anne" şeklinde hitap etmektedir. Annesinin yanına geçtiğinde ise biyolojik annesiyle birlikte yaşamakta; ancak burada karşılaştığı anne eşi, çocuk açısından sosyal baba konumunda yer almaktadır. Çocuk, hem anne hem de baba tarafında bulunduğu süreçlerde çok sayıda kardeşle ilişki kurmakta; bu kardeşlerin bir kısmı biyolojik, bir kısmı ise üvey kardeşlerden oluşmaktadır. Bu özellikleriyle eklemli aile, aile türleri arasında en karmaşık yapıya sahip olan modellerden biri olarak değerlendirilmektedir. Görece yaygın olmayan bu aile biçiminin, günümüzde dünya genelinde giderek artış gösterdiği ifade edilmektedir.

Birlikte Yaşama

Evlilik kurumunun anlamında yaşanan dönüşümle birlikte, evlenmeksizin birlikte yaşama biçimleri günümüzde daha görünür hale gelmiştir. Evlenmeksizin birlikte yaşama, yetişkin bireylerin evlilik bağı kurmadan aynı evi paylaşmaları olarak tanımlanmaktadır. Bu yaşam biçimi, özellikle gençler, hiç evlenmemiş bireyler ve boşanmış kişiler arasında yaygınlık göstermektedir. Genellikle kısa süreli birlikteliklerden oluşmakla birlikte, Batı toplumlarında giderek daha fazla kabul gören bir yaşam düzeni haline gelmiştir (Dirimeşe, 2014: 20).

Birlikte yaşama, evlilik bağı kurulmaksızın, başka bir ifadeyle resmî nikâh olmadan aynı evin paylaşılması olarak tanımlanmaktadır. Bu yaşam biçimi, yetişkin bir kadın ve erkeğin evlenmeden birlikte yaşamalarını ifade etmektedir. Yıldırım'a (2018a: 80) göre, birlikte yaşayan bireylerin büyük bir bölümünü gençler, hiç evlenmemiş olanlar ve boşanmış kişiler oluşturmak-

tadır. Birlikte yaşama oranlarının kadınlar arasında görece daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu birliktelikler çoğunlukla aynı etnik köken, eğitim düzeyi ve yaş grubuna mensup bireyler arasında gerçekleşmektedir. Birlikte yaşama ilişkilerinin önemli bir kısmı kısa süreli olmaktadır. Bir yıldan uzun süren birlikteliklerin ise genellikle evlilikle ya da ayrılıkla sonuçlandığı görülmektedir. Batı toplumlarında giderek yaygınlaşan bu yaşam biçimine ilişkin yapılan araştırmalar, birlikte yaşama ilişkilerinin yarıdan fazlasının evlilikle sonuçlandığını ortaya koymaktadır.

Amerika ve Avrupa ülkeleri başta olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde evlilik olmaksızın birlikte yaşama biçimi giderek yaygınlaşmaktadır. Bu birlikteliklerde resmî nikâh yoluyla evlilik yapılmamakta; ancak evlilikte yerine getirilen gündelik roller ve sorumluluklar fiilen sürdürülmektedir. Birlikte yaşama ilişkileri kısa süreli olabildiği gibi uzun yıllar boyunca da devam edebilmektedir. Bazı çiftler, uzun süre birlikte yaşamalarına ve hatta çocuk sahibi olmalarına rağmen evlenmeyi tercih etmemektedir. Yavuzer'e (2019: 117) göre, bu tercihin arkasında, evliliğin getirdiği hukuki ve toplumsal bağlayıcılıklardan kaçınma ve ilişkiyi istedikleri zaman sonlandırabilme esnekliğini koruma isteği bulunmaktadır. Bu bağlamda evlenmeksizin birlikte yaşama, bireylerin uzun vadeli yükümlülükler altına girmeden evlilik benzeri bir yaşam sürme arayışının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Birlikte yaşamanın birtakım nedenleri ve sonuçlarından bahsetmek mümkündür. Genç bireylerin evlilikte başarısız olma korkusu, boşanmanın yol açabileceği olası sıkıntılardan kaçınma isteği, "doğru kişi"yi bulma idealine eşlik eden kararsızlık ve bağlanmaya yönelik endişeler, evlenmeksizin birlikte yaşamayı tercih etmelerinde etkili olmaktadır. Bununla birlikte, yapılan araştırmalar birlikte yaşamanın çeşitli olumsuz sonuçlar doğurabildiğini ortaya koymaktadır. Nikâhsız birlikteliklerin, evliliklere kıyasla yaklaşık beş kat daha fazla sonlandığı ve bu birlikteliklerin belirgin bir istikrarsızlık sorunu taşıdığı ifade edilmektedir. Evlilik hem ailelere hem de içinde yaşanılan topluma karşı açık ve net bir bağlılık beyanı niteliği taşırken; birlikte yaşama biçiminde benzer düzeyde bağlayıcı bir bağlılık durumu bulunmamaktadır. Bu durum, evlilik dışı birlikteliklerin daha kırılgan ve zayıf olmasının temel nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca birlikte yaşama, yetişkin bireyler açısından sağlıksız sonuçlar doğurabildiği gibi, seri biçimde yaşanan nikâhsız birlikteliklerin evliliğe yönelik isteği azaltabildiği de belirtilmektedir. Bu tür deneyimlerin, evlilik gerçekleşti-

ğinde bazı olumsuz alışkanlıkların evlilik yaşamına taşınmasına yol açabileceği ileri sürülmektedir (Stanton'dan akt., Kesgin, 2019: 267–268). Neden ve sonuçları itibariyle bakıldığında, birlikte yaşamanın, aile kurmayı gerektirdiği ya da aile kurumunun inşasında bireyleri olumsuz şekilde yönlendirdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Böylece insanlar evlilik mi, bekarlık mı sorusu ile yüz yüze gelmektedir.

Evlilik dışı birlikte yaşama tartışmaları, genellikle bu birlikteliklerin evliliğe mi yoksa bekârlığa mı daha yakın olduğu ya da evliliğe mi yoksa bekârlığa mı alternatif oluşturduğu soruları etrafında şekillenmektedir. Bu bağlamda, evlilik dışı birlikte yaşamanın söz konusu tartışmalar içerisinde hangi konumda yer aldığı büyük önem taşımaktadır. Adak'a (2018: 226-227) göre, birlikte yaşama biçiminin bir evlilik türü olarak kabul edilmesi durumunda, eş desteği, miras hakkı ve sosyal güvenlik gibi hukuki ve sosyal hakların yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Buna karşılık, birlikte yaşamanın bir bekârlık türü olarak değerlendirilmesi halinde ise bu tür haklara ilişkin bir talep ya da kayıp söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla evlilik dışı birlikte yaşamanın hukuki ve toplumsal statüsü, hem bireysel haklar hem de aile politikaları açısından belirleyici bir tartışma alanı olarak öne çıkmaktadır.

Bireylerin evlilik bağı olmaksızın birlikte yaşamayı tercih etmesindeki artış, aile yapısında yaşanan dönüşümler bağlamında dikkat çekici bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Evlilik, her ne kadar birçok toplumda yaygın ve toplumsal olarak onaylanan bir pratik olmayı sürdürse de, çocuk yetiştirmenin zorunlu bir ön koşulu olma niteliğini büyük ölçüde yitirmiştir. Bu duruma paralel olarak, evlilik dışı doğan çocuk oranlarının pek çok toplumda hızla arttığı görülmektedir. Örneğin İngiltere'de 1960 yılında kayıtlı doğumların yalnızca %6'sı evlilik dışı doğumlar iken, 2001 yılı itibarıyla bu oran %40'ın üzerine çıkmıştır. Söz konusu artış, evlilik bağı olmadan ve nikâhsız biçimde birlikte yaşama pratiklerinin yaygınlaştığına işaret eden önemli bir gösterge olarak değerlendirilmektedir (Çaki, 2019: 280–281). Evlilik konusunda insanlar, nikâhsız bir şekilde, yani evlenmeden aynı evi paylaşıyor olsa da, aile kurumunun temel işlevi olan neslin devamının sağlanması işlevi varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Bu konunun geleneksel toplumda biraz daha farklı işlediği söylenebilir. Evlilik dışı birlikte yaşama olgusuna yönelik direnç, özellikle geleneksel toplumlarda daha belirgin biçimde görülmektedir. Bu yaşam biçimi, aileye ilişkin mevcut değer ve normlara bir meydan okuma olarak algılanmakta;

değişime karşı gösterilen toplumsal direnç de bu algıyı güçlendirmektedir. Ayrıca aile üyeleri arasındaki bağların güçlü olduğu toplumlarda, ebeveyn otoritesine ve aile içi değerlere atfedilen yüksek önem nedeniyle evlilik dışı birlikte yaşama pratiklerine karşı çıkılmaktadır. Birlikte yaşama, bu bağlamda "tamamlanmamış bir kurum" olarak değerlendirilmektedir. Aile ve evlilik kurumlarından farklı olarak, birlikte yaşayan çiftler hem yakın çevreleri (aile ve arkadaşlar) hem de resmî kurumlar tarafından tam anlamıyla tanınmakta ve onaylanmakta değildir. Bu nedenle evlilik dışı birlikte yaşama, yaygınlığı artsa dahi resmî hukuk ya da güçlü toplumsal normlar tarafından bütünüyle düzenlenmemektedir. Her toplumun kendi içsel ve dışsal dinamiklerine bağlı olarak birlikte yaşamanın yaygınlığı ve toplumsal algısı farklılaşmakta; aile, evlilik ve birlikte yaşama pratikleri bu dinamikler çerçevesinde değerlendirilmektedir (Adak, 2018: 223). Gerek sosyal yönden gerekse hukuki açıdan sağlıklı bir zemine oturtulmaması, beraberinde bir takım olumsuzlukları da getirmiştir.

Çiftlerin evlenmeksizin birlikte yaşamayı tercih etmelerinin yaygınlaşması, karşılıklı hak ve sorumluluklar açısından hukuki ve toplumsal güvencelere sahip olan evlilik kurumunun işlevini kısmen zayıflatmıştır. Bu durum, birlikteliklerin daha kolay sona ermesine ve tarafların birbirlerini görece kolay biçimde mağdur edebilmelerine zemin hazırlamıştır (Sarı, 2019: 96). Birlikte yaşama, bireylerin, evliliğin beraberinde getirdiği bağlayıcı yükümlülüklerden uzak durmalarına olanak tanımaktadır. Bu süreçte bireyler, ekonomik bağımsızlıklarını sürdürebilmekte ve duygusal birliktelik ile gelecek beklentisi geliştirebilmektedir. Bunun yanı sıra, birlikte yaşama biçimi, çeşitli dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Duygusal sorunların yaşanması, sosyal çevreyle birlikte gerçekleştirilen bazı faaliyetlerin kısıtlanması, aile ve yakın çevrenin olumsuz tutumları ya da onaylamamaları nedeniyle kaygı duyulması ve bireylerin yaşam düzenlerini gizleme eğilimine yönelmeleri bu dezavantajlar arasında yer almaktadır (Yıldırım, 2018a: 80–81).

Modern toplumda evlilik dışı yaşama biçimlerinde belirgin bir artış yaşanmasının temelindeki nedenlerden birisi de cinsellik konusu olarak kabul edilmiştir. Zamanla "cinsel özgürlük" ve "cinsel devrim" söylemleri etrafında şekillenen toplumsal dönüşüm, özellikle 1960'lı yıllarda belirginlik kazanan bir süreci ifade etmektedir. Bu gelişme, sanayileşmenin toplumsal hayata getirdiği görece bir serbestleşme olarak değerlendirilebileceği gibi, cinselliğe ilişkin yüzyıllar boyunca süregelen baskı ve tabulara karşı ortaya

çıkan bir tepki hareketi olarak da ele alınabilmektedir. Cinsel özgürlük akımının 1960'lı yıllarda ivme kazanmasının arkasında çeşitli toplumsal dinamikler bulunmaktadır. Bu dönem, refah düzeyinin yükseldiği, kadınların çalışma yaşamına daha yoğun biçimde katılarak ekonomik bağımsızlıklarını güçlendirdiği ve gebeliği önleyici yöntemlerin yaygınlaştığı bir zaman dilimine karşılık gelmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak, söz konusu yıllarda boşanma oranlarında ve evlilik dışı birlikte yaşama biçimlerinde belirgin bir artış gözlemlenmiştir (Zeybekoğlu Dündar, 2018: 55).

Gökçen'e (2019: 98) göre, cinsel özgürlük hareketleriyle birlikte ortaya çıkan toplumsal tepkiler, zaman zaman aile kurumu ile çatışmalı bir görünüm sergilemiştir. Özellikle 1960'lı yıllarda ivme kazanan bu hareket, kadınların istihdam alanına daha yoğun biçimde katılması ve ekonomik bağımsızlıklarını elde etmeleri ile gebeliği önleyici yöntemlerin geliştirilmesi gibi faktörlerle birlikte evlilik dışı birlikte yaşama oranlarının artmasını tetiklemiştir. Bu süreçte, "nikâhsız evlilik" olarak da nitelendirilen birlikte yaşama biçimlerinin yaygınlaştığı görülmektedir. Modernleşme süreciyle paralel olarak Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve bazı Avrupa ülkelerinde birlikte yaşama oranlarının oldukça yüksek düzeylere ulaştığı gözlemlenmektedir. Genel olarak sorumluluk üstlenmekten kaçınan, iş ve kariyer odaklı bir yaşam tarzını benimseyen, ikili ilişkilere öncelik veren ya da aile kurmayı kendi yaşam anlayışıyla bağdaştıramayan bireylerin bu tür birlikteliklere yöneldiği ifade edilmektedir.

Babasız Aile

Aile yapısında yaşanan toplumsal dönüşümler, farklı aile türlerinin ortaya çıkmasına ve bu yapıların daha görünür hale gelmesine yol açmıştır. Bu bağlamda babanın aile yapısındaki yokluğu üzerinden şekillenen babasız aileler, hem toplumsal hem de ekonomik boyutlarıyla ele alınması gereken önemli bir aile türü olarak öne çıkmaktadır. Babasız aile, babanın ölümü ya da boşanma sonrasında çocukların anneyle birlikte yaşaması sonucu ortaya çıkan bir aile türüdür. Bu aile yapısında anne, çoğu zaman ev içi sorumlulukların yanı sıra ailenin maddi gereksinimlerini karşılamak amacıyla çalışma yaşamına katılmak zorunda kalmaktadır (Gökçen, 2019: 98). Babasız ailelerin ortaya çıkmasında savaşlar nedeniyle erkek nüfusun kaybı, boşanma oranlarındaki artış ve çocukların velayetinin çoğunlukla anneye verilmesi önemli etkenler arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra modern toplumlarda taşıyıcı annelik gibi yeni üreme biçimlerinin gelişmesi de bu

aile türünün oluşumunda etkili olan faktörler arasında değerlendirilmektedir (Dirimeşe, 2014: 20).

Babasız ailelerin sayısı, özellikle son yıllarda artan boşanma oranlarına paralel olarak belirgin bir yükseliş göstermiştir. Bu aile yapısı, çocuklar açısından çeşitli sosyal ve psikolojik sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Öncelikle, otorite figürü olarak babanın aile içindeki yokluğu, çocuklar üzerindeki etkisinin zayıflamasına neden olmaktadır. Bununla birlikte çocuklar, annenin kişisel ve sosyal kimliğini gözlemleyerek sosyalleşirken, baba rol modeliyle yeterince etkileşim kurma imkânından yoksun kalmaktadır. Baba otoritesinin eksikliği, çocukların disiplin kazanma deneyimlerini ve sorumluluk geliştirme tutumlarını olumsuz yönde etkilemektedir (Aktaş, 2015: 39). Özellikle babasız bir gelişim dönemi gösteren çocuklar için bu olumsuzluklardan bahsetmek mümkündür. Çünkü anne, tek başına birçok yönden babanın yerini doldurma gayreti gösterse de, bir rol model olarak babanın eksikliği çocuk tarafından hissedilecektir.

Yıldırım'a (2018a: 79) göre, Batı toplumlarında 1930'lu yıllardan 1970'lere uzanan dönem, kimi çalışmalarda "babasız yıllar" olarak nitelendirilmektedir. Bu adlandırmanın temel nedeni, İkinci Dünya Savaşı sırasında çok sayıda babanın savaşa katılması ve çocuklarıyla sınırlı ölçüde bir araya gelebilmesidir. Savaş sonrasında ise anneler çoğunlukla ev içinde çocukların bakımını üstlenirken, babalar yoğun çalışma temposu nedeniyle çocuklarıyla daha çok akşam saatlerinde ve hafta sonlarında vakit geçirebilmiştir. Ancak boşanma oranlarının artmasıyla birlikte "babasızlık" kavramı farklı bir anlam kazanmıştır. Günümüzde bu kavram, boşanma ya da ayrılık sonrasında babanın çocuklarıyla birlikte yaşayamaması ve ebeveynlik ilişkisini sürdürememesi durumunu ifade etmektedir. Özellikle Amerika ve İngiltere'de boşanma oranlarının yüksekliği, babasızlık olgusuna ilişkin tartışmaların daha da yoğunlaşmasına yol açmaktadır.

Zeybekoğlu Dündar (2018: 54-55) babasız ailenin yaygınlaşması ve bunun sonuçlarını feminizm bağlamında değerlendirmiştir. ABD Nüfus Dairesi verilerine göre, babasız hanelerde yaşayan Amerikalı çocukların oranı 1960 yılında %8 iken, 1990 yılı itibarıyla %22'ye yükselmiştir. Buna karşılık annesiz hanelerde yaşayan çocukların oranı aynı dönemlerde %1'den %3'e çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında babaların askerlik nedeniyle evden uzun süreli ayrılması, erkek rol modeliyle yeterince karşılaşamayan çocukların "efemineleşebileceği" yönündeki kaygıları yeniden gündeme getirmiştir. Bu dönemde babasız yetişen çocukların daha az "erkeksi" özellikler geliştireceği düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. Savaş sonrasında ABD'de

özellikle banliyö yaşamının yaygınlaşmasıyla birlikte babanın aile içindeki sorumluluklarına ilişkin yeni bir söylem gelişmiştir. 1950'li yıllarda babalık, çoğu zaman ikincil ve gönüllülük esasına dayalı bir uğraş olarak sunulmuş; güler yüzlü ve sıcak bir baba imajı öne çıkarılmıştır. Ancak Batı toplumlarında 1970'li yıllardan itibaren babalığa ilişkin söylem önemli ölçüde dönüşmeye başlamıştır. Bu dönemde ev işleriyle ve çocuk bakımıyla daha fazla ilgilenen, bu alanlarda eşiyle iş birliği yapan "yeni baba" modeli ön plana çıkmıştır. İkinci dalga feminizmin etkisiyle, babaların çocukların fiziksel bakımına daha aktif biçimde katılmaları yönünde toplumsal bir baskı oluşmuştur. Aynı zamanda 1970'li yıllarda gelişen post-Fordist hizmet ekonomisi, kadınların iş gücüne daha yoğun katılımını beraberinde getirmiştir. Bu gelişme, babanın ailenin tek geçim kaynağı olma rolünü zayıflatmış; çalışan kadınlar, eşlerinden ev işleri ve çocuk bakımına daha fazla katılım talep etmeye başlamıştır.

Babasız ailelerin sayısındaki artışla birlikte çeşitli toplumsal sorunların görünürlük kazandığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda David Blankenhorn, *Babasız Amerika* adlı çalışmasında, boşanma oranlarının yükselişiyle yalnızca babaların aile yapısından fiilen uzaklaşmadığını, aynı zamanda babalık idealinin de ciddi biçimde aşındığını ortaya koymaktadır. Blankenhorn'a göre bu süreç, çocukların önemli bir bölümünün belirgin bir otorite figüründen yoksun biçimde yetişmesine yol açmaktadır. Baba otoritesinin yokluğu, çocukların disiplin kazanma deneyimlerini ve sorumluluk geliştirme tutumlarını zayıflatmaktadır. Bu noktada otoriterlik ile otorite kavramlarının birbirinden ayrıştırılması önem taşımaktadır. Otoriterlik baskıcı ve cezalandırıcı bir yaklaşımı ifade ederken, otorite aile içinde düzenin sağlanması, sorumluluk bilincinin geliştirilmesi ve yönlendirici bir rehberlik sunulması anlamına gelmektedir. Bu çerçevede baba figürünün, aile içerisinde disiplin, sorumluluk ve yönlendirme işlevleri bakımından önemli bir role sahip olduğu vurgulanmalıdır (Yıldırım, 2018a: 79–80). Babasız aile türünde, ailenin fonksiyonları sağlanıyor görünse de, ortaya çıkacak önemli olumsuz sonuçlardan birisi, çocukların evlilik çağına geldikleri zaman evlilik ve aile kurumuna bakışının olumsuz şekilde etkilenebilecek olma ihtimali olarak söylenebilir.

Bekâr Kalma

Modern toplumlarda evlilik oranlarının azalması ve boşanma oranlarının artması gibi gelişmeler, geleneksel evlilik kurumuna alternatif yaşam biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu bağlamda bireylerin bekâr

kalmayı bilinçli bir tercih olarak benimsemeye başladıkları görülmektedir. Günümüzde toplumun bazı kesimlerinde evliliğin, geçmişteki kadar arzu edilen ve zorunlu bir kurum olmaktan uzaklaştığı yönünde bir eğilimden söz edilebilmektedir (Zeybekoğlu Dündar, 2018: 56). Bekâr kalma, bireylerin evliliği bilinçli olarak reddetmeleri sonucunda evlenmeden yaşamlarını sürdürmeleri şeklinde tanımlanmaktadır. Bununla birlikte bekâr kalmanın bir aile türü olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği, aile kavramına ilişkin tanımların farklılığına bağlı olarak değişmektedir. Ancak genel kabule göre, bekâr bireylerin oluşturduğu yaşam biçiminin aile kurumu kapsamında değerlendirilmediği ifade edilebilir (Dirimeşe, 2014: 20).

Son dönemlerde yalnız yaşamayı tercih etme, evlenmeme ya da evliliği sürekli erteleme eğilimlerinin giderek yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. Evlilik yaşına ulaşmış ve evlilik için gerekli koşulları büyük ölçüde yerine getirmiş olan yetişkin bireyler, artan biçimde ya evlenmemeyi tercih etmekte ya da evlilik kararını mümkün olduğunca ertelemektedir. Bu tutumun arkasında, kendi içinde çeşitli nedenler bulunmaktadır. Bu nedenlerden biri, boşanma olgusunun birçok toplumda yaygınlaşmış olmasıdır. Dünya genelinde boşanma oranlarının artması, yetişkin bireylerin evlilik konusunda daha çekingen davranmalarına ve karar verme süreçlerinde zorlanmalarına yol açmaktadır. Bu durum, evlilik kararının ertelenmesini beraberinde getirirken, aynı zamanda "doğru eşi bulma" konusundaki kaygıların da artmasına neden olmaktadır (Şentürk, 2019: 250–251). Bu nedenler bireyler için haklı bir gerekçe olarak kabul edilebilir. Fakat durum karşısında, aile kurumunun sahip olduğu anlam ve işlevler göz önünde bulundurulunca, modern toplumda ailenin geleceği için yeni arayışların kapısı aralanmaktadır.

Geleneksel toplumlarla karşılaştırıldığında, modern toplumlarda bekâr kalma oranlarının giderek arttığı görülmektedir. Toplumda bekâr birey sayısındaki artışın çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bireylerin erken yaşta evlenmek yerine evliliği daha ileri yaşlara ertelemeyi tercih etmeleridir. Boşanma oranlarındaki artış da toplumdaki bekâr nüfusun çoğalmasına katkı sağlayan önemli bir diğer faktördür. Bunun yanı sıra, eşini kaybeden yaşlı nüfusun artması da bekâr bireylerin sayısının yükselmesine neden olmaktadır. Bu durumu kuramsal olarak ele alan Giddens, bekâr olmanın insan yaşamının farklı evrelerinde farklı anlamlar taşıdığını belirtmektedir. Giddens'a göre, geçmiş dönemlerde özellikle yirmili yaşlarda evlenme eğilimi yüksekken, günümüzde bu yaş grubunda evlilik oranları

belirgin biçimde düşmüştür. Otuzlu yaşlarda evli olmayan kadın ve erkek sayısının görece az olduğu; otuz ile elli yaş arasındaki bekâr bireylerin büyük çoğunluğunun ise boşanmış kişilerden oluştuğu ifade edilmektedir. Bu yaş aralığındaki bekâr bireylerin, çoğu zaman "iki evlilik arasında" bir yaşam sürecinde bulundukları da ileri sürülmektedir (Güneş, 2018: 39).

Modernleşme, aile üyelerinin özne olarak hareket etmelerini teşvik eden bir kültürel yapı ve ilişkiler ağı sunmaktadır. Geleneksel aile yapısında cemaatçi ilişkiler ve sadakate dayalı bağlar öne çıkarken, modern ailede ilişkiler bireylerin "ben" kimliklerinin özerk katılımına dayanmaktadır. Bu süreçte aile içinde yer alan bireyler özneleşmekte ve bireyselleşmektedir. Anne, baba, kardeş ve evlat gibi roller, zamanla cemaatçi kimlikten uzaklaşarak daha özerk benliklere dönüşmektedir. Çocukların zamanlarının büyük bölümünü ebeveynlerden ayrı ortamlarda (okul, anaokulu, kreş, oyun alanları, bakıcı aileler) geçirmeleri ve ebeveynlerin çalışma yaşamına yoğun biçimde katılmaları, bireyselleşme sürecinin maddi koşullarını oluşturmaktadır. Bireyin özerkliğini destekleyen ve inşa eden modern aile yapısı, bu bağlamda iki temel durumla karşı karşıya kalmaktadır. İlk olarak, özneleşen birey, kapitalist toplumun değişken, bunalımlı ve çelişkilerle örülü yaşam alanında daha etkin ve esnek tutumlar geliştirebilmektedir. İkinci olarak ise bireyciliğin güçlenmesiyle birlikte aile yapısında çeşitli dezavantajlar ortaya çıkmaktadır. Bunların başında, aile üyeleri arasında karşılıklı sorumluluk duygusunun zayıflaması gelmektedir. Güçlü kolektif bağların aşınması, boşanma oranlarının artmasına, ebeveynlerin huzurevlerine yönelme eğiliminin güçlenmesine ve aileye özgü kolektif sorumlulukların taşınmasında yaşanan güçlüklerin artmasına yol açmaktadır. Bu süreç, partnerli yaşam biçimlerinin ve yalnız yaşam tercihlerinin yaygınlaşmasını da beraberinde getirmektedir (Yıldırım, 2018b: 125).

Yalnız yaşayan bireylerin sayısı günümüzde giderek artmaktadır. Özellikle nüfusun yaşlanmasıyla birlikte tek başına yaşayan yaşlı bireylerin sayısında belirgin bir yükseliş gözlemlenmektedir. Ortalama yaşam süresinin uzaması ve sağlık koşullarındaki iyileşmeler, yaşlı nüfusun daha uzun süre bağımsız yaşamasına olanak tanımakta ve bu durum yalnız yaşayan yaşlıların sayısını artırmaktadır. Kadınların erkeklere kıyasla daha uzun yaşam beklentisine sahip olmaları ve evliliklerde erkeklerin genellikle daha ileri yaşta olmaları, yalnız yaşayan kadınların sayısının artmasında etkili olmaktadır. Bununla birlikte yalnız yaşama eğilimi yalnızca yaşlı nüfusla sınırlı değildir. Genç bireyler arasında da tek başına yaşamayı tercih edenlerin

sayısı artmaktadır. Özellikle çocuklu ailelerde boşanma durumunda, erkeklerin yeni bir evlilik yapmamaları halinde yalnız yaşamaya yöneldikleri görülmektedir. Ancak tek başına yaşamak, zorunlu olarak yalnızlık anlamına gelmemektedir. Bireyler yalnız yaşarken aynı zamanda istikrarlı bir duygusal ilişki sürdürebilmektedir. Bireysel özerkliğe önem veren bazı bireyler, bir çift ilişkisi içerisinde olduklarını ancak her bir partnerin kendi evinde yaşadığını ifade etmektedir. Bu yaşam biçimini tercih edenlerin oranı yaşla birlikte artmakta olup, bu grupta erkeklerin sayısının daha fazla olduğu belirtilmektedir (Önal Sayın, 2020: 110–111).

Aile kurma pratiklerinde yaşanan güncel dönüşümler, Giddens'ın "bir bekârlar ulusu mu olmaya başlıyoruz?" sorusunu gündeme getirmesine kaynaklık etmektedir. İngiltere'de tek kişilik hanelerin, başka bir ifadeyle bekâr bireylerin oranı 1971 yılında %18 iken, 2003 yılı itibarıyla %29'a yükselmiştir. Ayrıca 1971–2016 yılları arasında tek kişilik hanelerin sayısının iki katına çıkarak yaklaşık %36 düzeyine ulaşacağı öngörülmektedir. Giddens'a göre modern Batı toplumlarında birden fazla etkenin bir araya gelmesi, bekâr kalmayı ve yalnız yaşamayı tercih eden bireylerin sayısının artmasında belirleyici olmaktadır. Bu etkenler arasında boşanma oranlarının yükselmesi, bireylerin erken yaşta evlenmek yerine evliliği daha ileri yaşlara ertelemeleri sonucu evlilik yaşının artması, eşi vefat etmiş yaşlı bireylerin nüfus içindeki oranının yükselmesi ve bekâr yaşamın sunduğu bağımsızlık duygusu öne çıkmaktadır (Zeybekoğlu Dündar, 2018: 56).

Sonuç

Bu bölümde, modernleşme süreciyle birlikte aile kurumunda yaşanan yapısal ve işlevsel dönüşümleri ele alma amaçlanmıştır. Aile, tarihsel olarak neslin devamını sağlama, sosyalleşme ve toplumsal değerlerin kuşaklar arası aktarımı gibi temel işlevleri yerine getiren başat bir toplumsal kurum olmuştur. Ancak günümüzde hızlı toplumsal değişim, bireyselleşme, kentleşme ve ekonomik dönüşümler, aileye yüklenen anlamın ve ailenin kurumsal yapısının önemli ölçüde farklılaşmasına yol açmıştır.

Literatürde yapılan çalışmalar, aile kurumunun bütünüyle ortadan kalktığına değil; aksine farklı biçimler altında yeniden yapılandığına işaret etmektedir. Evlilik oranlarının azalması, boşanmaların artması, evlilik yaşının yükselmesi ve evlilik dışı birlikte yaşama biçimlerinin yaygınlaşması, geleneksel aile modelinin mutlak hâkimiyetini kaybettiğini göstermektedir. Bu dönüşüm süreci, tek ebeveynli aileler, üvey aileler, babasız aileler, birlik-

te yaşama ve bekâr yaşam biçimleri gibi yeni aile ve hane türlerinin görünürlüğünü artırmıştır.

Özellikle tek ebeveynli aileler ve babasız aileler bağlamında yapılan değerlendirmeler, bu aile türlerinin çocuklar ve kadınlar açısından belirli sosyal ve ekonomik riskler barındırdığını ortaya koymaktadır. Yoksulluk riski, bakım yükünün tek bir ebeveynde yoğunlaşması, çocukların sosyalleşme süreçlerinde karşılaşılan güçlükler ve toplumsal destek mekanizmalarının zayıflığı bu risklerin başında gelmektedir. Bununla birlikte, söz konusu aile türlerinin homojen bir yapı sergilemediği; sosyo-ekonomik koşullar, toplumsal cinsiyet rolleri ve kültürel bağlamlara göre farklı deneyimler sunduğu sonucuna da ulaşılmaktadır.

Ayrıca evlilik dışı birlikte yaşama ve bekâr kalma olguları, modern toplumlarda bireysel özerklik, risk algısı ve bağlanma biçimlerindeki dönüşüm çerçevesinde ele alınmıştır. Evliliğin bağlayıcı ve uzun vadeli bir kurum olarak algılanmasının zayıflaması, bireylerin daha esnek, geri döndürülebilir ve düşük sorumluluk içeren yaşam biçimlerine yönelmesine zemin hazırlamaktadır. Ancak bu yaşam biçimleri, hukuki güvencelerin sınırlılığı ve ilişkilerin kırılganlığı nedeniyle yeni belirsizlikleri de beraberinde getirmektedir.

Sonuç olarak, aile kurumunda yaşanan dönüşümler tek yönlü bir çözülme süreci olarak değil; toplumsal koşullara uyum sağlayan çok boyutlu bir yeniden yapılanma süreci olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda aile politikalarının, farklı aile türlerini dikkate alan, kapsayıcı ve yerel toplumsal dinamiklere duyarlı bir anlayışla geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Sosyal bilimcilerin ve politika yapıcıların, aileye ilişkin değişimleri genelleştirici yaklaşımlar yerine, bağlamsal ve çok katmanlı analizlerle ele almaları hem aile bireylerinin refahını hem de toplumsal bütünlüğü güçlendirecek sürdürülebilir çözümler üretmeleri açısından belirleyici olacaktır

Kaynakça

Adak, N. (2018). Evlilik mi? Birlikte Yaşama mı?, N. Adak içinde, *Değişen Toplumda Değişen Aile* (221-246), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Aksan, G. (2019). Evlilik ve Ayrılma: Ailenin Kurulması ve Sona Ermesi, M. Aydın içinde, *Sistematik Aile Sosyolojisi* (145-166), Konya: Çizgi Kitabevi.

Aktaş, G. (2015). Aile ve Evlilik Süreci, B. Şahin Kütük ve N. Güngör Ergan içinde, *Aile Sosyolojisi* (25-52), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Aktürk, M.Y. ve BİNGÖL, O. (2025). Eskiçağ'da Toplumsal Cinsiyet Olgusu: Hititler Örneği, *Vakanüvis*, 10. Yıl Özel Sayı, 130-151.

Aydın, S. ve Bahadır, M. (2019). Değişen Aile Kurumu İçerisinde Kadın ve Kadının Gelinlik Rolü Üzerine Bir Değerlendirme: Ağrı İli Örneği, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 62, 201-230.

Çaki, F. (2019). Farklılaşan Dünyada Aile Politikaları ve Ailenin Geleceği, N. Avcı ve E. Aksoy içinde, *Aile Sosyolojisi* (275-311), İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Çobanoğlu, A. (2020). Türk Aile Yapısında ve Kültüründe Yakın Gelecekte Önem Kazanacağı Öngörülen Değişimler, *Journal of Social Sciences and Humanities*, 4(2), 68-80.

Çobanoğlu, A. ve Tek, S. (2021). Türkiye'de Yeniden Evlenme Olgusu: Cinsiyet ve Psikososyal Değişkenler Bağlamında Bir Değerlendirme, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(44), 8092-8118.

Dirimeşe, E. (2019). Aile Tanım ve Türleri, N. Avcı ve E. Aksoy içinde, *Aile Sosyolojisi* (13-29), İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Duran, R. (2022). Türkiye Aile Yapısının Geleceğine Yönelik Çıkarımların Değerlendirilmesi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 147-164.

Gıddens, A. (2000). *Sosyoloji*, Ankara: Ayraç Yayınevi.

Gökçen, A. (2019). Aile Türleri ve Başlıca Aile Sınıflandırmaları, M. Aydın içinde, *Sistematik Aile Sosyolojisi* (81-104), Konya: Çizgi Kitabevi.

Güneş, F. (2018). Aile, Evlilik, Akrabalık ve Hane, A. Kasapoğlu içinde, *Aile Sosyolojisi* (28-48), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Kesgin, B. (2019). Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler, N. Avcı ve E. Aksoy içinde, *Aile Sosyolojisi* (257-274), İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Sarı, Ö. (2019). Toplumsal Değişmenin Aileye Yansıması, N. Avcı ve E. Aksoy içinde, *Aile Sosyolojisi* (89-98), İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Sayın, Ö. (2020). *Aile Sosyolojisi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Şentürk, Ü. (2019). *Aile Sosyolojisi'ne Bir Katkı*, Bursa: Dora Yayınevi.

Timurturkan, M. (2018). Aile Birliğinin Bozulması: Boşanma ve Yeniden Evlenme, N. Adak içinde, *Değişen Toplumda Değişen Aile* (201-219), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Tire, O. (2020). Geçmişten Günümüze Aile ve Evlilik, E. Dikici ve dğ. içinde, *Aile ve Sosyoloji* (7-30), Konya: Eğitim Yayınları.

Tire, O. ve Bingöl, O. (2020). Gümüşhane'de Aile Yapısı, M. Y. Alptekin içinde, *Sosyal Bilimlerde 2020 Gündemi: Türkiye ve Doğu Karadeniz* (284-294), Trabzon: Serander Yayınları.

Ulutaş, E. ve Özpınar, A. (2019). Toplumumuzun Aile Yapısı, M. Aydın içinde, *Sistematik Aile Sosyolojisi* (321-336), Konya: Çizgi Kitabevi.

Yavuzer, H. (2019). Evlilik, Evlilik Türleri ve Evlilikte Uyumu Etkileyen Faktörler, N. Avcı ve E. Aksoy içinde, *Aile Sosyolojisi* (99-130), İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Yıldırım, E. (2018a). Aile ve Evlilik Türleri, K. Canatan ve E. Yıldırım içinde, *Aile Sosyolojisi* (65-81), İstanbul: Açılım Kitap.

Yıldırım, E. (2018b). Toplumsal Değişme Sürecinde Aile, K. Canatan ve E. Yıldırım içinde, *Aile Sosyolojisi* (121-138), İstanbul: Açılım Kitap.

Yıldırım, S. (2024). Aile Danışmanlığının Aile İçi Sorunlar Özelinde İnşası ve Sürdürülebilirliği Üzerine Bir Değerlendirme, *Anasay*, 8(27), 125-137.

Zeybekoğlu Dündar, Ö. (2018). Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri, N. Adak, *Değişen Toplumda Değişen Aile* (39-64), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Ailenin Dönüşen Anatomisi: Azalan Evlilikler, Çoğalan Boşanmalar

Muhammed BAHADIR[1]

Özet

Toplumsal yapının temel yapı taşlarından biri olan aile kurumu, günümüzde yaşanan evlilik oranlarının kademeli düşüşü ve boşanma oranlarının istikrarlı artışı yüzünden köklü bir değişim süreci geçirmektedir. Bu çalışma, kolektif aile anlayışının yüksek olduğu "biz" den bireysel tatminin daha çok ön plana çıktığı "ben" anlayışına olan yönelimi ailenin dönüşen anatomisi bağlamında değerlendirmektedir. Güncel istatistikler (TÜİK, OECD ve Eurostat) ile beraber Türkiye'de ve dünyada ilk evlilik yaşının, boşanmaların, tek kişilik hanehalkı sayılarının ve evlilik dışı birlikteliklerin artışı gibi önemli demografik değişimler incelenmektedir. Bu sayısal değişimlerin temelinde yer alan modernleşme, bireyselleşme, kentleşme, kadının iş hayatına katılımının artması, romantik aşk ve kişisel tatminin artması gibi sosyolojik süreçler tartışılmaktadır. Çalışma; bu dönüşümler neticesinde tek ebeveynli aileler, eklemli aileler gibi yeni aile biçimlerinin yaygınlaştığını ve hatta yardımcı üreme teknolojileri ile birlikte yeni akrabalık formlarının oluştuğunu ortaya koymaktadır. Tüm bu dönüşüm sürecinin, uzun vadede, aile kurumunun yok oluşuna değil; köklü bir dönüşüm yaşamasına yol açtığını savunmaktadır.

Giriş

Neredeyse her toplumun en başat sosyal kurumlarından biri olan aile, tarih boyunca bireylerin sosyalleşme, aidiyet, güvenlik ve dayanışma gibi ihtiyaçlarını karşılamış ve her çağda omuzladığı yükler ile beraber toplumsal alanda merkezi bir rol üstlenmiştir. Hal böyleyken, özellikle son zamanlarda, aile kurumunun dönüşümüne paralel olarak ona odaklanan tartışmalar da giderek artmıştır. Bu tartışmaların büyük bir çoğunluğu, aile kurumunun daha kırılgan ve esnek bir yapıya dönüştüğüne odaklanmaktadır.

[1] Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-3046-6616

Esasen, süreklilik ve istikrar konularındaki eski zamanlara kadar uzanan mahareti düşünüldüğünde ailenin böylesi eleştirilere maruz kalması hayli normaldir. Çünkü günümüzde aile, varlığını muhafaza etmekte oldukça zorlanmaktadır. Aile, tarihsel serüveni içerisinde bazı bunalımlar geçirmiş olsa da tarihin en eski ve köklü kurumu olarak ilkel zamanlardan günümüze varlığını sürdürmüştür (Çiçek, 2016, s. 176; Dikici, 2020, s. 58). Bunun bir göstergesi olarak, neredeyse her toplumda aile birliklerine rastlanılmıştır. Bireyler belirli bir yaşa geldiğinde ya da uygun koşulları sağladığında evlenerek ailelerini büyütmüş veya başka bir şekilde kendi küçük ailelerini kurmuşlardır. Buradan bakıldığında, güncel tartışmalara rağmen süreklilik ve istikrar gibi konularda aile kurumunun en başarılı toplumsal kurumlardan biri olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak şimdilerde aile, eski tarihinde defalarca yaşadığı gibi, önemli bir dönüşüm aşaması içerisindedir. Bu dönüşüm temelde evliliklerin ve boşanmaların anlamlı değişimleriyle ilintilidir. Geçmiş dönemlere kıyasla evlilik sayılarındaki kademeli düşüş ve boşanma sayılarındaki kademeli artış göz önünde bulundurulduğunda toplumsal bir kurum olarak ailenin ciddi bir dönüşüm geçirdiği gayet açıktır. TÜİK (2025a) verilerine göre evlilik sayılarında sürekli bir azalış varken boşanma sayılarında ise yine sürekli bir artış gözlemlenmektedir. 2001 yılında 8,35 olan kaba evlenme hızı[1] 2024 yılında 6,65'e gerilemiştir. Yine 2001 yılında 1,41 olan kaba boşanma hızı[2] 2024 yılına gelindiğinde 2,19'a yükselmiştir. Başka bir ifadeyle 2001 ile 2024 yılları arasında evlilikler daha az tercih ediliyorken boşanmaların sayısında önemli artışlar yaşanmıştır. Bu istatistikler Türkiye'de aile kurumunun sayısal varlığının giderek zayıfladığını göstermektedir. Bu durum yalnızca Türkiye'de değil; birçok Batı toplumunda da karşımıza çıkmaktadır. Boşanmaların sayısında önemli artışlar yaşanırken evlilikler artık daha az tercih edilen bir birliktelik biçimine dönüşmektedir. Bu sayısal verileri basit istatistiki bilgiler olarak değerlendirmek birçok sosyolojik gerçekliği görmezden gelmemize yol açacaktır. Zira bu dönüşümlerin ardında toplumsal koşulların, kültürel normların ve bireysel tercihlerin köklü değişimi yer almaktadır.

Hem evliliklerin hem de boşanmaların geçirmiş oldukları bu dönüşümde toplumsal süreç ve sonuçların izlerine rastlamak mümkündür. Söz gelimi; evlilikler modern toplumlarda artık ekonomik veya toplumsal mec-

[1] Bin nüfus başına düşen evlenme sayısı.

[2] Bin nüfus başına düşen boşanma sayısı.

buriyetlerle değil tutku ve arzuya dayanan romantik aşklar ile gerçekleşmektedir. Oysa önceleri evlilikler büyük oranda ekonomik gerekçeler ile yapılmaktaydı. Romantik aşklara dayanan evliliklere alt sınıflarda rastlanılmazdı. Arzu, tutku ve haz gibi duygular soylulara aitti (Giddens, 2018; Beck & Beck-gernsheim, 2012; Bauman, 2023). Şimdilerde evlilikler çok büyük oranda romantik aşk temelinde kurulmaktadır. Evliliğin çehresinde görülen bu toplumsal dönüşüm evliliklerin olası ömrünü de kısaltmaktadır. Çünkü ekonomik kaygılar hayat boyu devam edebilirken aşklar (arzular, tutkular ve hazlar) bir gün sona erebilmektedir. Evliliklerin ve boşanmaların sayısal artış ve azalışlarının temelinde buna benzer başka birçok toplumsal süreç ve sonuçlar yer almaktadır. Bu sebeple, ailenin güncel görünümü ve muhtemel geleceği hakkında yapılacak tüm değerlendirmeler için evliliklerin ve boşanmaların ardındaki sosyolojik gerçekler büyük önem arz etmektedir.

Ailenin kurum olarak bir dönüşüm geçirmesi modern zamanlara ait değildir. Esasen, var olmaya başladığı ilk zamanlarından günümüze dek sürekli bir dönüşüm süreci içerisinde olmuştur. Bu dönüşüm kimi zaman üretim biçimi üzerinde vuku bulmuşken kimi zaman ise aile yapısı üzerinde etkili olmuştur. Örneğin; üretimin aile içinde gerçekleştiği geleneksel geniş aileler sanayi devrimi ile beraber modern çekirdek ailelere dönüşmüştür. Bu dönüşüm yalnızca aile yapısını etkilemekle kalmamış aile üyelerinin rol ve sorumluluklarının da dönüşümüne etkide bulunmuştur. Üretimin evlerden çıkarak fabrikalara taşınması, kadınların işgücü piyasasına aktif bir şekilde katılmalarına olanak sağlamıştır. Bu örnek ailenin yakın tarihte geçirmiş olduğu dönüşümlerden sadece birini oluşturmaktadır. Toplumların dinamik yapıları göz önünde bulundurulduğunda temel kurumlardan biri olan ailenin yeni toplumsal koşullara uyum sağlaması ve bu bağlamda dönüşüm yaşaması gayet olağandır. Buna paralel olarak aile, evlilik sayılarının azalması ve boşanma sayılarını artması sebebiyle yeni ve ciddi bir dönüşümün eşiğindedir. Bulunduğumuz nokta itibariyle şu sorunun önemi gittikçe artmaktadır: "Aile kurumu çözülmekte midir yoksa yalnızca biçim mi değiştirmektedir?"

Evliliklerde Düşüş: Nedenler ve Yönelimler

İlk evlilik yaşının yükselmesi, evlenmeme eğiliminin artması ve evlilik normlarının giderek daha fazla sorgulanması gibi nedenler ile beraber her yıl gerçekleştirilen evlilik sayılarında kayda değer azalmalar yaşanmakta-

dır. Üstelik bu durum ülkemizle sınırlı değildir; birçok ülkede, özellikle genç yaş gruplarında, evliliklere olan eğilim belirgin bir şekilde azalmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun verileri ülkemizde kaba evlenme hızının giderek azaldığını göstermektedir. Buna bağlı olarak ilk evlilik yaşı hem kadınlarda hem de erkeklerde giderek artmaktadır. Türkiye'de 2001 yılında erkeklerde ilk evlenme yaşı 26, kadınlarda ise 22,7'dir. 2024 yılında bu sayılar kadınlarda 25,8'e erkeklerde ise 28,3'e yükselmiştir (TÜİK, 2025a). OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) ülkelerinde ise durum bundan farklı değildir. 1990 ile 2021 yılları arasındaki 31 yıllık süreçte ilk evlilik yaşı OECD ülkelerinin neredeyse tamamında artmıştır. 1990 yılında OECD ülkelerinde ortalama ilk evlilik yaşı kadınlarda 25 erkeklerde 28 iken 2021 yılına gelindiğinde kadınlarda 32'ye erkeklerde ise 34'e yükselmiştir (OECD, 2024).

Evlilikleri ertelemenin veya evliliklerden vazgeçmenin hem kültürel (eğitim düzeylerinin yükselmesi, bireyselleşme eğilimlerinin artması vb.) hem de yapısal (ekonomik belirsizlikler, işsizlik, konut maliyetlerinin artması vb.) birçok farlı etkeni vardır. Gelir seviyesi, eğitim düzeyi, kadınların iş hayatına katılımı, din, modernleşme, kentleşme, yaşanılan yer gibi faktörler bunlardan bazılarıdır. Eralp ve Gökmen'in (2020) literatürde ortalama ilk evlilik yaşını etkileyen faktörlerin neler olduğuna dair yaptıkları çalışma farklı sonuçlara ulaşmıştır. 1985 yılından 2017 yılına kronolojik olarak sıralanan tabloda gelir seviyesi ve eğitim seviyesi gibi faktörlerin birçok yılda belirleyici faktör olduğu göze çarpmaktadır. Gelir ve eğitim seviyesi ile ilk evlilik yaşı arasında bağlantılı bir ilişki vardır. Bunun yanında, özellikle son yıllarda yapılan çalışmalarda aşk faktörünün belirleyici faktör olduğu görülmektedir. Bu durum, geleneksel dönemlerden farklı olarak günümüz evliliklerinin romantik aşk temelinde inşa edildiğini de dolaylı olarak göstermektedir.

Tablo 1: Literatürde ortalama evlilik yaşını yükselten faktörleri inceleyen bazı çalışmalar.

Yazar / Yazarlar	**Çalışma Yılı**	**Vurgulanan Faktörler**
Booth & Edwars	1985	Gelir Seviyesi
Uchida, Araki & Murata	1992	Çalışma durumu Gelir seviyesi Yaşanılan yer

Zuanna vd.	1998	Din Yaşanılan yer Modernleşme Eğitim seviyesi
Ono	2003	Kadınların iş hayatına katılımının artması
Retherford, Ogawa & Matsukura	2004	Eğitim seviyesi Kadınların iş hayatına katılması Evliliğe bakışın değişmesi
Tezcan & Coşkun	2004	Kadının iş hayatına katılması Kentleşme Eğitim seviyesi Yaşanılan bölge
Mahmoodian	2005	Eğitim seviyesi Yaşanılan yer Etnik yapı
Saardchom & Lemaire	2005	Eğitim seviyesi Ekonomik modernleşme Sosyal çevre
Jones & Gubhaju	2009	Eğitim seviyesi Kadının toplumda değişen rolü
Carmichael	2011	Eğitim seviyesi Kentleşme
To	2015	Kadının iş hayatına atılması Modernleşme Aşk
Giddens	2017	Aşk

Kaynak: *Eralp & Gökmen, 2020, Ortalama Evlilik Yaşının Yükselmesini Etkileyen Faktörler ve Cinsiyete Göre Farklılıklar*

Ortalama ilk evlilik yaşının giderek yükselmesi ilk bakışta bireysel bir durum olarak görülse de esasen ciddi bir toplumsal soruna dönüşme riski taşımaktadır. Evlilik kurumuna olan ilginin azalması uzun dönemde aile birliklerinin sayısının azalmasına ve doğal olarak doğurganlığın da azalmasına yol açacaktır. Dinamik bir yapıya sahip olan toplumun kendini tazeleyebilmesi için nüfusun sürekli olarak yenilenmesi şarttır. Doğurganlığın

yeterli olmadığı toplumlarda nüfus giderek yaşlanmaktadır. Bugün ulaştığımız noktada ülkemizin de ilgilendiği temel demografik sorunlardan biri nüfusun kendini yeterli düzeyde yenileyememesidir. *Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi Vizyon Belgesi ve Eylem Planı*nda (T.C. Aile Ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2024) temel stratejilerden biri aileyi küresel riskler ve demografik dönüşümler karşısında korumaktır. Çünkü 2001 yılında 2,38 olan doğurganlık hızı 2022 yılında 1,62 çocuğa gerilemiştir. Doğurganlık sayılarının nüfusun yenilenme hızının altına düşmesi nüfusun giderek yaşlanmasına yol açmaktadır. Sonuç olarak ortalama ilk evlilik yaşının ülkemizde giderek yükselmesi, ilk çocuk sahibi olma yaşının da yükselmesine ve bağlantılı olarak doğurganlık hızının azalmasına yol açmaktadır. Bu bağlantılı durumlar, başta bireysel bir karar olarak görülen evlilik ve çocuk tercihinin toplumsal sonuçlarından yalnızca bir tanesidir.

Evliliğe olan tutumun değişmesine dair yapılan araştırmalarda özellikle genç yaş gruplarda sosyo-ekonomik durumların belirleyici olduğu görülmüştür. Ekonomik koşullar, gençlerin evlilik kararını etkileyen temel faktörlerden biridir. Ekonomik özgürlüğünü elde edememiş olan gençler evlilikten uzak durmaktadırlar (Akbaş, vd., 2019, s. 93). Ancak burada çelişik bir durum söz konusudur; ekonomik özgürlüğünü elde etmiş gençler ise evliliğe eskisi kadar hevesli olmayabilirler. Evliliğin hazırlıklarının yaratacağı yüksek ekonomik maliyetlerden ve evlilik ile oluşabilecek finansal sorunlardan çekinen gençler evliliğe yönelik olumsuz bir tutum geliştirip elde ettikleri gelirle yalnız başlarına daha iyi şartlarda yaşayabileceklerini düşünebilirler. Nihayetinde hem evliliğe ekonomik olarak hazır olmama hem de hazır olunsa bile evliliğe hayatına dair olan ekonomik kaygılar ortalama ilk evlilik yaşını yukarı çekmektedir (Tabkhi, Manshadi, & Rezapour-Mirsaleh, 2025, s. 7) (Erkol, Şahin, & Avcı, 2021, s. 65).

Bireylerin ekonomik kaygıları, eğitim ve kariyer hedefleri veya kişisel tercihleri nedeniyle evlilik birlikteliklerini tercih etmemeleri, her geçen gün yalnız yaşayan insanların sayısı çoğaltmaktadır. Aysan ve Nişancı'nın Türkiye temsili bir örneklem ile 2024 yılında gerçekleştirdiği bir araştırmaya göre 18 yaşından büyük olan nüfusun yaklaşık olarak dörtte biri hiç evlenmemiştir (2025, s. 93). Hiç evlenmemiş bireylerin yalnız başlarına yaşamaları tek kişilik hanehalkı sayısını da artırmaktadır. TÜİK verilerine göre 2016 yılında %14,9 olan tek başına yaşayan hanehalkı sayısı 2024 yılında %20'ye yükselmiştir. Aynı zamanda, ilgili istatistiklere bakıldığında yalnız başına yaşayan fertlerin sayısının her geçen sene periyodik olarak arttığı görül-

mektedir. Bununla bağlantılı olarak da tek çekirdek aile ve geniş aile sayısı da yine her geçen sene azalmaktadır (TÜİK, 2025b). Başka bir deyişle; Türkiye'de ortalama ilk evlilik yaşının yükselmesi ve evliliğe yönelik tutumlarım değişmesiyle bağlantılı olarak her geçen sene tek başına yaşayan fertlerin sayısı çoğalmaktadır. Özellikle genç yaş grupları, evlilikleri daha az tercih etmektedir. Bu durum alternatif yaşam biçimlerinin yaygınlaşması ile sonuçlanmaktadır.

Sonuç olarak evliliklerdeki düşüşler tek başına sayısal bir düşüş değil; toplumsal değer ve normların, bireylerin evliliğe yönelik beklenti ve taleplerinin, değişen sosyal ve ekonomik koşulların birbiriyle bağlantılı olarak evrimleştiği bir dönüşüm sürecidir. Ailenin tarihsel serüvenine bakıldığında buna benzer dönüşüm süreçlerini sürekli olarak yaşadığı görülecektir. Bu dönüşüm süreci evlilik kurumunun hem biçim hem de kültürel olarak yeniden kurulmaya çalışıldığı bir süreçtir. Daha önce benzer dönüşüm süreçlerini geçirmiş olan aile ve evlilik kurumları, şimdiye kadar mevcudiyetlerini muhafaza etme başarısını gösterdiler. Yine de daha önce maruz kaldıkları dönüşüm rüzgarlarının şimdilerde olduğu kadar sert esmediğini unutmamakta da fayda vardır.

Boşanmalarda Artış: İstatistikler ve Toplumsal Dinamikler

Boşanmalar, kabaca evlilik birliğinin yasal ve toplumsal olarak sonlandırılmasıdır. Özellikle modern toplumlarda boşanma hukuki bir sürece denk geliyor olsa da yalnızca onunla sınırlı değildir. Çünkü hem öncesi hem de sonrası ile psikolojik, sosyal ve ekonomik sonuçları olan karmaşık bir süreci ifade etmektedir. Çok boyutlu bir olgu olan boşanma hem Türkiye'de hem de diğer birçok ülkede son yıllarda giderek artmaktadır. Boşanma sayılarında gerçekleşen bu artışlar, değişen toplumsal normların, kültürel değerlerin ve yükselen bireyselleşme eğilimlerinin göstergelerinden biridir. Özellikle ülkemizde boşanmaya yönelik kamusal baskının zayıflaması, boşanmanın sıklığı itibariyle daha görünür olması, genç yaş gruplarında artan bireyselleşme eğilimleri, ilişkilerin daha kırılgan bir yapıya dönüşmesi vb. gibi nedenler boşanmaların artışına etki eden faktörlerden bazılarıdır.

Boşanmaların son yıllarda daha fazla gerçekleşiyor olması onun modern zamanlara ait bir kavram olduğu yanılgısını oluşturmaktadır. Oysa boşanmanın geçmişi oldukça eski dönemlere dayanmaktadır. Öyle ki; boşanma hadiselerinin yaşanmadığı bir çağ veya kültüre rastlamak oldukça zordur (Arıkan, 1996, s. 17). Esasen, boşanmalar da sorunlu evlilikler kadar

eskidir. Başka bir ifadeyle; başarısız evliliklerin olduğu nerdeyse her çağda boşanmalara da rastlanılmaktadır. Burada fark teşkil eden temel nokta boşanmaların gerçekleşme sayılarıdır. Bugün geldiğimiz nokta itibariyle daha önce benzerine rastlanılmamış sayılarda boşanma hadiseleri gerçekleşmektedir. Boşanmaların sayısındaki bu ciddi artış, boşanmaların önemli bir toplumsal soruna dönüşmesine yol açmıştır.

Şekil 1: 2024 yılında gerçekleşen boşanmaların evlilik süresine göre dağılımı.

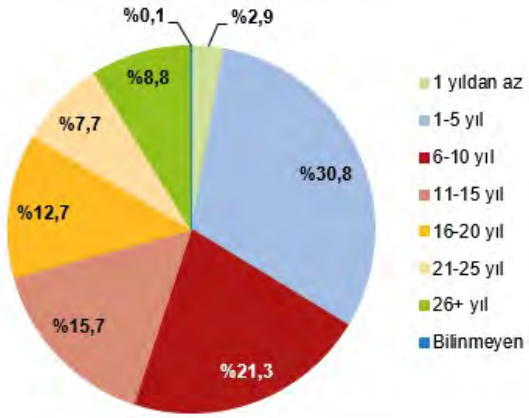

Kaynak: *Türkiye İstatistik Kurumu, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2024*

TÜİK (2025a) verilerine göre ülkemizde boşanma hadiseleri 2000'li yılların başından itibaren düzenli olarak artış göstermektedir. 2001 yılında 1,41 olan kaba boşanma hızı 2013 yılında 1,65'e, 2024 yılında ise 2,19'a yükselmiştir. 2024 yılında Türkiye'de tam olarak 187 bin 343 çift evliliklerini boşanma ile sonuçlandırmıştır. Bu sayı 2001 yılında 91 bin 994 idi. 20 yıllık periyotta nüfusta yaşanan artışı da göz önünde bulundurulduğunda boşanmaların sayıca ikiye katlandığı görülmektedir. Bunun yanında, 2024 yılında gerçekleşen boşanma hadiselerinin %33,7'si evliliklerin ilk 5 yılı içerisinde gerçekleşmiştir. 2023 yılında ise yine boşanmaların %33,4'ü evliliklerin ilk 5 yılı içerisinde gerçekleşmiştir. Geriye dönük bir değerlendirme yapıldığında Türkiye'de gerçekleşen boşanma hadiselerinin önemli bir bölümünün evliliklerin ilk 5 yılı içerisinde gerçekleştiği görülmektedir. İstatistikler her yıl boşanan yaklaşık 3 çiftten birinin evliliklerinin ilk 5 yılında boşanmayı tercih ettiklerini göstermektedir. Boşanmaların ilk 5 yıl içerisinde kümelenmesi, 5 yılı geride bırakan çiftlerin ilk boşanma tehlikesini atlattıklarına işaret etmektedir. Eski zamanlarda "ölüm bizi ayırana dek" sözüy-

le kurulan evliliklerin şimdilerde böylesine hızlı dağılması, boşanmaların ciddi bir toplumsal soruna dönüştüğünü tüm çıplaklığıyla göstermektedir.

Avrupa'da da durum Türkiye'de olduğundan farksız değildir. Eurostat raporları evliliklerin giderek daha yüksek oranda boşanma ile sonuçlandığını ve buna paralel olarak evlilik dışı birlikteliklerin arttığına dikkat çekmektedir. AB'de 2023 yılında yaklaşık 0,7 milyon boşanma yaşanmıştır ve 2023 yılı itibariyle kaba boşanma hızı 2,0'dır. Avrupa'da evlilik sayılarının azalması ve çiftlerin giderek daha fazla boşanmaya başvurması evlilik dışı birlikteliklerin artmasıyla sonuçlanmaktadır. Evlilik dışı doğumların ilk defa hesaplandığı 1993 yılında evlilik dışı doğumlar %17,7 oranındadır. Bu sayı 2023 yılına gelindiğinde %41,1'i bulmuştur. Bulgaristan, Portekiz, Fransa, İsveç gibi ülkelerde gerçekleşen evlilik dışı doğumlar tüm doğumların yarısından fazladır (Eurostat, 2025). Bu durum, aile kurumuna olan güvenin giderek daha fazla sorgulandığı anlamına gelmektedir. Kurum olarak ailenin, cinselliğin düzenlenmesi ve neslin devamı gibi fonksiyonlarının eskisi kadar işlemediğini göstermektedir. Böyle bir düzlemde ailenin kurum olarak devamlılığını sürdürmesi pek kolay olmayabilir.

Türkiye'de 2014 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırmasında katılımcıların en fazla bildirdiği boşanma nedenleri sırasıyla şunlardır: yakın çevrenin evliliğe müdahalesi (%40), duygusal ilişki (%38), aldatma (%35), ekonomik sorunlar ve şiddet (%34), eski eşin veya kendisinin alışkanlıkları (%31). Bu temel nedenlerin yanında eşlerden birinin veya ikisinin birden ev içi sorumluluklarını yerine getirmemesi, yaşam tarzları, değerleri, cinsel hayatları, çocuk bakımıyla yeteri kadar ilgilenmemeleri gibi daha az belirtilen boşanma nedenleri de bulunmaktadır. Boşanmaların temel nedenleri bu şekilde sıralanıyorken kadın ve erkekler tarafından en çok dile getirilen boşanma nedeni cinsiyetlerine göre farklılaşmaktadır. Kadınlar en çok şiddet nedenini belirtirken erkekler daha çok yakın çevreden etkilenme nedenini belirtmektedir. Yanı sıra, ekonomik sorunlar her iki cinsiyet için de geçerli olan ortak nedenlerden biridir (TBNA, 2014, s. 76).

Esasen boşanmış bireylerin boşanma süreçlerini tek başına bir faktör ile açıklamaları pek mümkün değildir. Bu durum boşanma süreçlerinin göründüğünden daha karışık bir sürece denk gelmesinden kaynaklanmaktadır. Boşanmış kişilerin açıklamaları çoğu zaman son noktayı açıklamaktadır (Atila Demir, 2023, s. 62). Bu sebeple yalnızca bir boşanma nedenini belirtmek, özellikle uzun süreli evliliklerde, pek kolay değildir. Boşanmalar yal-

nızca genç yetişkinler arasında gerçekleşmemektedir; orta ve ileri yetişkinler de ciddi oranlarda boşanmaktadır. Boşanmaya yönelik ülkemizde yapılan araştırmalar büyük oranda genç boşanmışlara odaklanmış olsa da Türkiye'de 50 ve üzeri yaşlarda da önemli sayılarda boşanma hadiseleri gerçekleşmektedir (Aydın, vd., 2025). 50 ve üzeri yaşlarda gerçekleşen boşanma hadiseleri literatürde "gri boşanma" (gray divorce) diye yer almaktadır ve kavramda geçen gri rengi ileri yaşlarda boşanmış kişilerin grileşmeye başlayan saçlarına atıfta bulunmaktadır (Brown & Lin, 2012). Yalnızca genç yetişkinlerin değil aynı zamanda orta ve ileri yetişkinlerin de ciddi oranlarda boşandıkları düşünüldüğünde boşanma nedenlerinin bir tane ile sınırlı kalmadığı ve özellikle uzun süreli evliliklerde süreğen bir duruma işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Boşanmaların yukarıda bahsedilen kişisel nedenlerinin yanı sıra sosyoekonomik ve kültürel nedenleri de bulunmaktadır. Kadının iş gücü piyasasına katılımının artmasıyla ekonomik bağımsızlığını kazanmaya başlaması tatmin etmeyen evliliği sonuçlandırma anlamında kadının bu kararını kolaylaştırmaya başlamıştır (Beck & Beck-Gernsheim, 2002, s. 74). Kadınlar, önceleri makus talihi olarak değişmez gördüğü evliliğini sonlandırmak noktasında artık çok daha özgürdür. Bunu yüksek oranda bireyselleşme eğilimleri de takip ettiğinde artık insanlar evliliklerini sonlandırmakta çok daha cesurdur. Geleneksel toplumlardan farklı olarak modern toplumlar, bireye kolektif aile çıkarlarını değil de kendi kişisel mutluluğunun önemini tembihlemektedir (Bauman, 2003, s. 67). Kişisel mutluluğu her şeyin önünde olan modern insan, sorunlu giden evliliğini sonlandırmakta artık daha az tereddüt etmektedir. Günümüz ilişkilerinin kırılgan doğasına referans eden bu yaklaşım modern insanın bireysel tatmine verdiği önemi göstermektedir. Fakat, bu noktada tahrip olan şey toplumsal alanın temel yapı taşlarından biri olan aile kurumundan başkası değildir.

Özellikle son dönemlerde daha fazla sorgulanmaya başlayan aile kurumunun istikrar sağlamak konusunda eskisi kadar maharetli olmadığı görülmektedir. Bu özel durumun kişisel, toplumsal ve yapısal birçok farklı etkeni söz konusudur. Nihayetinde, bireyler evliliği daha az tercih ederken çok yüksek oranlarda boşanmaktadır. Bu durum daha önce de sorulan önemli bir soruyu daha yüksek bir sesle dile getirmektedir: Aile kurumu çözülmekte midir yoksa yalnızca biçim mi değiştirmektedir?

Toplumsal Sonuçlar: Yeni Aile Biçimleri ve İlişkiler

Evliliklerin azalması ve boşanmaların yükselmesi, günümüzün baskın aile modeli olan modern çekirdek aile modelini zayıflatmış ve onların yerine yeni alternatif aile biçimlerinin oluşmasına olanak sağlamıştır. Bu dönüşüm yalnızca ailenin yapısında değil; aynı zamanda bireylerin rol ve sorumluluklarında, aile kurumuna olan bakış açılarında ve aile ile ilişki beklentilerinde de dönüşümlere sebep olmuştur (Aydın & Bahadır, 2019, s. 209). Bugün varılan noktada gerçekleşen dönüşümlere bakıldığında aile birliktelikleri eski popülerliğini yitiriyor gibi görünmektedir. Çiftler çoğunlukla evlilik dışı birliktelikler yaşamakta ve yalnızca çocuk istedikleri zaman evlenmektedirler. Gençler evlilik ve aile yaşantısının kariyer, seyahat ve özgürleşme gibi konularda engel teşkil ettiğini düşünmektedir. Özellikle genç yaş gruplarında yaygınlaşan bu düşünce evliliklerle paralel olarak çocuk sayılarında da önemli düşüşlere yol açmaktadır.

1970 yılı itibariyle hem Avrupa'da hem de Türkiye'de geleneksel geniş ailenin çözüldüğü ve giderek daha az tercih edildiği görülmektedir. Bu dönüşümün temel sebeplerinden biri evliliklerin giderek daha az tercih edilmesi ve boşanmaların daha sık yaşanmasıdır. Evliliklerin daha az tercih edilmesi ve kadının iş hayatına katılımının artması doğurganlık oranlarında da azalmalara yol açmıştır. Çok çocuklu geleneksel geniş aileler yerini bir ya da iki çocuklu çekirdek ailelere bırakmıştır (Sayın, 2020, s. 108). Geleneksel aile yapısı içerisinde ev işlerinden ve çocuklardan önemli ölçüde sorumlu olan anne, modern dönemde hem ev kadını olmaya hem de bunun yanında profesyonel olarak mesleğini ifa etmeye başlamıştır. Böylelikle herhangi bir işi olmayan ev kadınlarının sayılarında önemli düşüşler yaşanmaya başlamıştır (Déchaux, 2009, s. 14-15). Profesyonel iş hayatına aktif katılımı artan annenin hem iş hem de ev hayatındaki sorumluluklarının çoğalması çocuk sayısına doğrudan etki etmiştir. Ailenin yakın tarihte geçirmiş olduğu önemli dönüşümlerden biri hanehalkı sayısındaki düşüşe denk gelen, geleneksel geniş aile yapısının yerini daha az üyenin (genellikle anne, baba ve evlenmemiş çocuklar) yer aldığı modern çekirdek aileye bırakmasıdır.

Hanehalkı sayısındaki bu azalışın yanı sıra insanların evliliğe ve aileye olan bakış açılarının değişmesinde, geleneksel olarak kadın ve erkeğin rollerinin çeşitlenmesinde, aile dışı cinsel birlikteliklerin artmasında, evlilikten beklentilerin dönüşmesinde modernleşme, küreselleşme, kentleşme ve sanayileşme gibi önemli süreçlerin belirleyici faktörler olduğunu söylemek

mümkündür (Kümbetoğlu, 1997, s. 114). Bu faktörler temel anlamda insan soyunun ilerlemesine büyük katkılar sağlamış olsalar da kimi durumlarda aileye karşı bazı risklere de yol açmaktadırlar. Boşanma sayılarında, tek ebeveynli ailelerin sayılarında, evliliği erteleyen veya evliliğe karşı çıkan bireylerin sayılarında, nikahsız birlikteliklerin sayısında, çocuk yapmayan çiftlerin sayısında, eşcinsel evliliklerin sayısında yaşanan artışlar bu güncel risklerden yalnızca bazılarıdır (Şentürk, 2019).

Anne, baba ve çocuklardan oluşan klasik aile görüntüsü şimdilerde yerini alternatif aile biçimlerine bırakmaktadır. Genellikle çocuklar ve anne ya da babadan birinin bulunduğu tek ebeveynli aileler bu alternatiflerden biridir. Boşanmalara yönelik toplumsal kabulün artması, sorunlu giden evliliklerini sonlandırmak noktasında çiftlerin boşanmayı daha fazla tercih etmelerine yol açmaktadır. Boşanmaların özellikle evliliklerin ilk yıllarında daha yüksek oranda yaşanmasıyla beraber tek ebeveynli ailelerin sayısı düzenli olarak artış göstermektedir. Türkiye'de her geçen yıl tek ebeveynli ailelerin sayısı yükselmektedir. 2016 yılında toplam hanehalkı içindeki oranı 8,2 olan tek ebeveynli ailelerin sayısı 2024 yılında 10,9'a yükselmiştir. Üstelik 2016 ve 2024 yılları arasında düşüş gösterdiği hiçbir yıl olmamış; 8 yıllık periyotta sürekli bir artış göstermiştir (TÜİK, 2025b). Tek ebeveynli aileler birçok sorunla baş etmek zorunda kalmaktadır. Özellikle ebeveynlerin sınırlanmamış rollerinin olması, boşanma sonrası oluşan tek ebeveynli ailelerde erkek çocuklarının okul başarısızlığı, çocukların kimlik karmaşası yaşaması, çocukların karşı cinsle iletişim kuramaması, tek ebeveynli ailelerin çoğunlukla yoksulluk sınırı ve altında yaşaması, depresyon ve olumsuz duygularla baş etmek zorunda olmaları (Gladding, 2012, s. 93) bu sorunlardan bazılarıdır. Tek ebeveyn olarak kalan bireyler bu zorluklarla baş edemediklerinde çareyi çoğu zaman yeni bir evlilik yapmakta aramaktadırlar. Eşlerden birinin daha önceki evliliğinden olan çocuklarıyla beraber yeni bir aile kurması eklemli aile olarak tanımlanmaktadır. Boşanma veya ölüm gibi nedenler ile yalnız kalmış ebeveynlerin evlilikler yaparak oluşturdukları bu aile türü de yeni aile biçimlerinden birine örnek oluşturmaktadır.

Önceleri birbirilerine uygun olduklarını düşünen çiftler için evlilik mecburi istikametlerden biriydi ve bu birliktelikler yüksek oranda evlilik ile sonuçlanmaktaydı. Ancak bugün gelinen nokta itibariyle evlilikler daha az tercih edilmektedir. Bu dönüşümün kişisel, toplumsal ve kültürel birçok farklı nedeni vardır. Çiftlerin nikahsız olarak birlikteliklerini sürdürmeleri, evliliğin yüklediği sorumluluklardan kurtulmalarına olanak tanımaktadır.

Hem kurulması hem de dağılması itibariyle evliliklere kıyasla çok daha kolay olan bu birliktelikler her geçen gün daha fazla tercih edilmektedir. Genellikle daha önce evlenmemiş çiftlerin oluşturduğu nikahsız birliktelikler, daha önce evlenip boşanmış olan bireyler tarafından da tercih edilmektedir. Başarısız bir evlilik atlatmış bireyler için evliliğe kıyasla sorumluluk almadıkları daha esnek ve kurumsal bağlayıcılığı zayıf bir ilişki biçimi daha cazip hale gelmektedir.

ABD ve Avrupa'da 1970 yılından itibaren nikahsız birlikteliklerde önemli artışlar yaşanmıştır. Bu ülkelerde evlilik dışında birlikte yaşama, evlilik ile rekabet edecek duruma ulaşmıştır. Türkiye'de son yıllarda nikahsız birlikteliklerde önemli artışlar yaşanmış olsa da şu an nikahsız birliktelikler evlilikler ile yarışabilecek sayıda değillerdir. Ancak, önceleri marjinal gruplar tarafından daha fazla tercih edilen nikahsız birliktelikler (Adak, 2016, s. 36) şimdilerde çok daha yaygın şekillerde yaşanmaktadır. Nikahsız birlikteliklerdeki artışın süreklilik göstermesi giderek daha az aile birliktelikliklerinin tercih edildiğini göstermektedir.

Evliliğe olan ilginin zayıflaması, boşanmaların artması, çocuk yapmama eğilimlerinin yükselmesi, nikahsız birlikteliklerin artması vb. toplumsal alanda yaşanan makro değişimlerin aile kurumuna yansıyan mikro yansımalarıdır. Bu dönüşümler büyük oranda bireyselleşme ve sekülerleşme eğilimlerinden kaynaklanmaktadır. Bugün varılan nokta itibariyle kişiler arasındaki ilişkiler dönüşmüş ve bununla bağlantılı olarak yeni birliktelik biçimleri oluşmuştur. Bu dönüşüm sürecinden aile kurumu da nasibini almıştır. Yeni toplumsal koşullara uyum sağlamakta hayli marifetli olan ailenin bu becerisini ne kadar süre devam ettirebileceği ise merak konusudur.

Ailenin Muhtemel Geleceği

Özellikle 1950 yılından itibaren ailenin muhtemel geleceğine dair sosyologlar arasında bir fikir birliği oluşmamıştır. Bu noktada bir yanda "ailenin ölümü" diğer yanda ise "ailenin dönüşümü" tezleri yer almaktadır. Öncelikle modern sanayi toplumunun ürünü olan çekirdek aile (anne, baba ve çocuklar) formunun artık tek aile biçimi olmadığını kabul etmekte fayda vardır. Günümüz toplumlarında aile biçimleri çeşitlenmiş ve akışkan bir görünüme sahip yeni aile formları oluşmuştur. Geçmişe kıyasla, evlilik yaşının yükselmesi ve boşanma oranlarının artmasıyla beraber aile yapısında bazı dönüşümler yaşanmıştır. Anthony Giddens (2018), bu dönüşümü modernliğin sonuçlarından biri olarak gördüğü "saf ilişki" kavramıyla açıkla-

maktadır. Saf ilişkide toplumsal zorunlulukların ya da dışsal faktörlerin önemi yoktur; partnerlerin karşılıklı duygusal ve cinsel tatminleri önemlidir (s. 61-62). Geçmişin ekonomik ve toplumsal kaygılarla evlilik yapan çiftleri, yerlerini kişisel tatminlerini birçok şeyin önünde tutan günümüz partnerlerine bırakmışlardır. Dolayısıyla artık aile birliktelikleri geleneksel bağlar ile değil tatmine dayanan kişisel müzakereler ile kurulmaktadır. Ailenin kişisel tatmin temelinde kurulması onun daha kırılgan bir yapıya sahip olmasına yol açmıştır. Bu sebeple çiftlerin evliliklerinde karşılaştıkları sorunlarla baş etme becerileri zayıflamıştır. Mücadele ruhunun ve baş etme kabiliyetinin zayıf olduğu böylesi evliliklerin boşanma ile sonuçlanma ihtimali daha yüksektir.

Aileye ve evliliğe olan beklentilerin kişisel tatmin temelinde şekillenmesi öncelikle aileyi klasik görüntüsünden (anne, baba ve çocuk/lar) uzaklaştırmıştır. Önceleri istisna sayılarda olan tek ebeveynli ailelere, yeniden kurulmuş (boşanmış partnerlerin kurmuş oldukları aile) karma ailelere, gönüllü olarak çocuk sahibi olmak istemeyen çocuksuz ailelere ve eşcinsel birlikteliklerine şimdilerde çok daha fazla rastlanılmaktadır. Bu çeşitlilik, ailenin "ne olduğu" konusundaki tanımlamaları genişletmektedir. Ailenin ne olduğu sorusuna verilen yanıtların artması dolaylı olarak ailenin giderek yok olacağı anlayışının oluşmasına yol açmıştır.

Dahası, bahsi geçen bu demografik dönüşüm ile (geç evlenme, evlenmeme vb.) insanlar tercihen ya da zorunlu olarak yardımcı üreme teknolojilerine başvurmaktadırlar. Evliliklerin ertelenmesi, ileri yaş evliliklerinin artması ile biyolojik saatini geride bırakan insanlar için yardımcı üreme teknolojileri lüks olmaktan çıkarak bir ihtiyaca dönüşmektedir. Yardımcı üreme teknolojileri ile ailenin yapısıyla beraber ebeveynlerin ya da çocukların kimlikleri de dönüşmektedir. Ailenin biyolojik temelleri, yardımcı üreme teknolojilerinin gelişmesiyle beraber sıkı bir dönüşüm geçirmektedir. Bu teknolojilerin ilerlemesinin toplumsal ve kültürel birçok etkisi söz konusudur. Üreme teknolojileri, laboratuvarda denenmeye başlandığı ilk yıllardan günümüze sıkı bir dönüşüm geçirmiştir. İlk zamanlarda birçok açıdan eleştirilen teknolojiler şimdilerde daha çok kabul görmüş ve onanır bir hale gelmiştir. Bu dönüşüm neticesinde "ebeveynlik" de sorgulanmaya başlanmıştır. Zira artık tüp bebek, taşıyıcı annelik ve yumurta/sperm bağışı ile beraber üreme, partnerlerin cinsel birleşiminden ayrılmaktadır. Sarah Franklin (2013), yardımcı üreme teknolojisindeki bu gelişimin biyolojiyi ve teknolojiyi iç içe geçiren yeni akrabalık formları yarattığını ileri sürer. Tüp

bebek, taşıyıcı annelik ve yumurta/sperm bağışı ile beraber önümüzdeki süreçte "genetik ebeveyn", "biyolojik ebeveyn" ve "sosyal ebeveyn" gibi kavramlar arasındaki ayrımlar giderek belirginleşecektir. Söz gelimi bu teknolojiler ile birlikte annelik, genetik dallara ayrılabilmektedir. Başka bir deyişle; taşıyıcı annelik ile çocuk ve anne arasındaki bağın mahiyeti değişmektedir. Birkaç yıl arayla doğan ikiz kardeşlere ya da yumurta, sperm veya embriyo bağışıyla ortaya çıkan kardeşlere veya internet üzerinden bağlantı kuran donör kardeşlere rastlanılmaktadır. Ebeveyn ve çocuk kimliklerinin geçirmiş oldukları bu dönüşüm, aile içerisindeki figürlerin zamanla bambaşka profillere ulaştıklarını göstermektedir. Ebeveynler ve çocuklar arasındaki bağın biyolojik olduğu klasik ailenin böyle bir dönüşüm geçirmesi, aile içindeki kimlik ve roller ile birlikte temel olarak ailenin yapısını da dönüştürücü etkiye sahiptir. Bu durum biyolojik olan ile teknolojik olan arasındaki farkı bulanıklaştırarak akrabalık ilişkileri, toplumsal cinsiyet ve kimlik algılarının yeniden değerlendirilmesine yol açmaktadır.

Yardımcı üreme teknolojilerinin ilerlemesi, aile ve evlilik kurumlarına yönelik beklentilerin değişmesi, artan bireyselleşme ve sekülerleşme eğilimleri vb. ile beraber aile kurumu her zaman olduğundan daha yoğun bir dönüşüm süreci içerisindedir. Esasen ailenin içerisinde bulunduğu bu süreci dönüşüm olarak değerlendirmek de tartışılan konulardan biridir. Hem Türkiye'de hem de dünya genelinde aile kurumunun ortadan kalkacağını düşünenlerin sayısı da oldukça fazladır. Bu düşüncenin yaygınlaşmasında yukarıdaki dönüşümlere ek olarak ailenin geleneksel fonksiyonlarını modern kurumlara devretmesinin de etkisi vardır. Hem çocuk hem de yaşlı bakımları günümüzde artık resmî kurumlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Kreş ve huzurevi gibi kuruluşların hem nicelik hem de nitelik bakımından gelişmesi, aile bireylerinin çocuklar ve yaşlılar ile kurmuş oldukları dayanışmayı giderek zayıflatmaktadır. Üstelik, kadının iş gücü piyasasına katılımının her geçen gün arttığı ve yeni aile biçimlerinin yaygınlaşmasıyla beraber yaşlıların aileden daha sık uzaklaştığı düşünüldüğünde kreş ve huzurevi gibi resmî kurumlara olan ihtiyacın giderek artacağı öngörülmektedir (Duran, 2022, s. 161). Bu gerekçelerle beraber evliliklerin daha az tercih edilmesi, boşanmaların artması, bireyselleşme ve sekülerleşme eğilimlerinin yükselmesi, ailenin fonksiyonlarını resmî kurumlara devretmesi, modernleşme ve kentleşme gibi süreçlerle aile kurumunun ciddi bir dönüşüm geçirdiği gayet açıktır. Ailenin, tarihsel serüvenine bakıldığında benzer dönüşüm süreçlerini sürekli olarak yaşadığı görülecektir. Dolayısıyla bu ciddi

riskleri ailenin yok olacağı çıkarımıyla değil; köklü bir dönüşüm yaşadığı düşüncesiyle okumak daha ihtiyatlı olacaktır.

Sonuç

Bu çalışma, ailenin güncel görünümünü "çözülme", "kriz" ya da "ölüm" gibi son zamanlarda sıkça başvurulan olumsuz kavramların ötesinde hem yapısal hem de anlamsal bir "dönüşüm" olarak okumayı önermektedir. Metin boyunca verilen TÜİK, OECD, Eurostat ve ilgili diğer istatistik verileri çalışmanın sözü edilen dönüşüm tezini desteklemektedir. Evliliklerin hem sayıca azalması hem de ertelenmesi ile boşanma oranlarındaki istikrarlı yükseliş, basit bir demografik dönüşümün değil; ciddi sosyolojik dinamiklerin bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dinamiklerin merkezinde, geleneksel toplumların kolektif olan "biz" anlayışından modern toplumların bireyselleşen, bireysel tatmini ve mutluluğu neredeyse her şeyin önünde tutan bir "ben" arayışına doğru yaşanan köklü bir değişim yatmaktadır.

Eski zamanlarda çok büyük oranda ekonomik kaygılar ve toplumsal beklentiler ile kurulan evlilik kurumu, günümüzde partnerlerin karşılıklı duygusal ve cinsel tatminine dayalı olan müzakereye açık bir birliktelik olarak inşa edilmektedir. Partnerlerin kişisel beklentileri özelinde daha özgür bir yapıya sahip olan yeni evlilikler, eskilere kıyasla çok daha kırılgan olmaktadır. Çünkü ekonomik kaygılar çiftin evlilik süresi boyunca devam edebilirken; romantik aşkın yarattığı arzu, tutku ve haz gibi duygular bir gün sona ermektedir. Esasen, ülkemizde yaşanan boşanmaların büyük bir bölümünün evliliklerin ilk 5 yılı içerisinde gerçekleşmiş olması bu durumun istatistiksel bir kanıtını oluşturmaktadır. Romantik aşk ile kurulmuş evlilikler, tutku ve arzunun sona ermesi ile amaçsız kalmaktadır. Buna benzer olarak bir diğer bireyselleşme dinamiği olan kadının iş hayatına katılımının artması, kadının sorunlu giden evliliğini boşanma ile sonuçlandırmasını kolaylaştırmaktadır.

Ailenin geçirdiği bir diğer köklü dönüşüm, modern çekirdek aile modelinin hegemonyasının sarsılması ile olmuştur. Bugün ailenin vardığı noktada modern çekirdek aile artık tek meşru aile modeli değildir. Boşanmalar ve ölüm hadiseleri yüzünden ortaya çıkan tek ebeveynli aileler, yeniden kurulmuş eklemli aileler, evlilik dışı birliktelikler, evliliği erteleyen bireylerin olduğu tek kişilik haneler aile anatomisinin ne denli çeşitlendiğini göstermektedir. Bu çeşitliliğe yardımcı üreme teknolojilerindeki gelişmeler de

eklenince ailenin, ebeveynlerin, akrabaların anlamsal yapılarında da önemli dönüşümlerin olduğu gözlemlenmektedir. Yardımcı üreme teknolojileriyle beraber annelik, babalık, kardeşlik ve akrabalık gibi bağlar bulanıklaşmış; "biyolojik", "genetik" ve "sosyal" ebeveynlik gibi yeni kimlikler oluşmuştur.

Ailenin geçirmiş olduğu bu köklü değişim neticesinde Türkiye'de ve dünyada aileye yönelik gerçekleştirilen akademik ve sosyolojik çalışmaların önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Ailenin hem yapısal hem de anlamsal olarak geçirdiği bu ciddi dönüşüm sürecini doğru okumayan, nostaljik bir anlayışla günümüzün olgusal gerçekliğini görmeyen bir yaklaşım, günümüz toplumunun temel sorunlarını anlamakta ve çözmekte yetersiz kalabilirler. Bu çalışma da ailenin yakın zamandaki dönüşümüne ve güncel görünümüne odaklanan, aile çalışmalarına mütevazı bir katkı sunmayı amaçlayan bir çalışmadır. Bu ve benzer çalışmalar yalnızca Aile Sosyolojisi alanına değil; aynı zamanda politika yapıcılarına ve resmî kurumlara da bazı bakış açıları sunmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda ailenin tek bir modelden ibaret olmadığı ve artık giderek çeşitlendiği anlayışı, ailenin güçlendirilmesine yönelik geliştirilen stratejilere kritik bir zemin sunmaktadır.

Sonuç olarak, bugün varılan noktada ailenin ölümü veya yok oluşu gibi değerlendirmeler yapmak isabetsiz olacaktır. Aksine aile varlığını sürdürebilmek için yeni koşullara adapte olmaya çalışmaktadır. Öyle ki; yeni koşullara adapte olmak için göstermiş olduğu çaba, sancılı bir "yeniden doğuş" sürecini yaratmaktadır. Bunun sonucunda ise daha önce benzerine bu kadar çok rastlanılmamış yeni aile ve ilişki biçimleri oluşmaktadır. Sosyolojinin temel görevlerinden biri ise bu yeni çok biçimli ve komplike anatomiyi, ideolojik ön yargılardan arınarak tüm gerçekliğiyle anlamak ve anlamlandırmaktır.

Kaynakça

Adak, N. (2016). Evlilik veya Evlilik Dışı Birlikte Yaşama: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Sosyoloji Dergisi Armağan Sayısı*, 23-40.

Akbaş, M., Sürücü, Ş. G., Köroğlu, C. O., & Öztürk, M. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Evlilik Tutumlarını Etkileyen Faktörler. *Çukurova Medical Journal*, 93-100. doi:10.17826/cumj.441022

Arıkan, Ç. (1996). *Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması.* Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

Atila Demir, S. (2023). Modernleşme Sürecinde Değişen Evlilik ve Boşanma Algısı: Boşanma Sürecine Etki Eden Faktörler. A. Çiçekli, & S. B. Uğur içinde, *Boşanmanın Sosyolojisi: Sosyal Bir Sorun ya da Aileye Alternatif Olma Bağlamında Boşanmayı Anlamak* (s. 55-74). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Aydın, S., & Bahadır, M. (2019). Değişen Aile Kurumu İçerisinde Kadın ve Kadının Gelinlik Rolü Üzerine Bir Değerlendirme: Ağrı İli Örneği. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Örneği*(16), 201-230.

Aydın, S., Şahin, A., & Bahadır, M. (2025). Gray Divorce in the Shadow of Modernization: Changing Family Dynamics in Türkiye. *Social Sciences MDPI, 14*(10). doi:https://doi.org/10.3390/socsci14100615

Aysan, M. F., & Nişancı, Z. (2025). Aile. Z. Nişancı, & M. Kılavuz (Dü) içinde, *Türkiye'nin Toplumsal Haritası TGSS 2024.* İstanbul: İSAR Yayınları.

Bauman, Z. (2003). *Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair.* İstanbul: Versus Kitap.

Bauman, Z. (2023). *Akışkan Modernite* (5. Baskı b.). İstanbul: Tellekt.

Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences.* Sage Publications. doi:https://doi.org/10.4135/9781446218693

Beck, U., & Beck-gernsheim, E. (2012). *Aşkın Normal Kaosu.* İstanbul: İmge Kitabevi.

Brown, S., & Lin, I.-F. (2012). The Gray Divorce Revulation: Rising Divorce Among Middle-Aged and Older Adults 1990-2010. *Journals of Gerontology Series B: Pyschological Sciences and Social Sciences*, 731-741.

Çiçek, A. (2016). Kurumlar Sosyolojisi Bağlamında Orta Asya Türk Toplumlarında Aile Kurumuna Genel Bir Bakış. *Mavi Atlas*(6), 173-183.

Déchaux, J.-H. (2009). *Sociologie de la Famille.* Paris: Editions La Découverte.

Dikici, E. (2020). Otorite ve Güç İlişkisi Bağlamında Aile Türleri. E. Dikici, O. Tire, & Z. A. Sevim içinde, *Aile ve Sosyoloji* (s. 58-75). Konya: Eğitim Yayınevi.

Duran, R. (2022). Türkiye Aile Yapısının Geleceğine Yönelik Çıkarımların Değerlendirilmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 147-164.

Eralp, A., & Gökmen, Ş. (2020). Ortalama Evlilik Yaşının Yükselmesini Etkileyen Faktörler ve Cinsiyete Göre Farklılıklar. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 395-412. doi:https://doi.org/10.17541/optimum.698063

Erkol, M., Şahin, M., & Avcı, Ş. (2021). Toplumsal Değisimin Bir Göstergesi Olarak Gençlerin Evliliğe Yönelik Tutumları. *Universal Journal of History and Culture*, 57-78. doi:https://doi.org/10.52613/ujhc.881488

Eurostat. (2025, Mart). Ekim 9, 2025 tarihinde Marriage and divorce statistics: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-

explained/index.php?title=Marriage_and_divorce_statistics#Source_data_for_tables_and_graphs adresinden alındı

Franklin, S. (2013). *Biological Relatives: IVF, Stem Cells and the Future of Kinship.* Durham and London: Duke University Press.

Giddens, A. (2018). *Mahremiyetin Dönüşümü: Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm* (4. Basım b.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gladding, S. T. (2012). *Aile Terapisi: Tarihi, Kuram ve Uygulamaları.* (İ. Keklik, & İ. Yıldırım, Çev.) Ankara: Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği Yayınları.

Kümbetoğlu, B. (1997). Aile, evlilik, nikâh: Farklılaşan kavramlar. *Toplum ve Bilim*, 111-128.

OECD. (2024, Haziran 20). Ekim 6, 2025 tarihinde Society at a Glance 2024 OECD Social Indicators: Marriage and Divorce: https://www.oecd.org/en/publications/society-at-a-glance-2024_918d8db3-en/full-report/marriage-and-divorce_63dd0a7d.html?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı

Sayın, Ö. (2020). *Aile Sosyolojisi.* Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Şentürk, Ü. (2019). *Aile Sosyolojisine Bir Katkı.* Bursa: Dora Yayınları.

T.C. Aile Ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2024). Küresel Riskler ve Demografik Dönüşüm Karşısında Ailenin Korunması. *Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi Vizyon Belgesi ve Eylem Planı 2024-2028*. Türkiye: T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. www.aile.gov.tr adresinden alındı

Tabkhi, F., Manshadi, M. D., & Rezapour-Mirsaleh, Y. (2025). Phenomenolocigal Investigation of Negative Attitudes Towards Marriage in Female Students. *BMC Psychology*, 1-13. doi:https://doi.org/10.1186/s40359-025-02520-7

TBNA. (2014). *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2014.* T.C. Aile Ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, İstanbul.

TÜİK. (2025a, Şubat 24). Ekim 5, 2025 tarihinde Evlenme ve Boşanma İstatistikleri: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2024-54194 adresinden alındı

TÜİK. (2025b, Mayıs 14). Ekim 7, 2025 tarihinde İstatistiklerle Aile 2024: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2024-53898 adresinden alındı